LUCIAN
BOIA

CAPCANELE ISTORIEI

ELITA INTELECTUALĂ ROMÂNEASCĂ între 1930 și 1950

ediția a II-a

BIBLIOTECA ALEPH

seriile de autor
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în Bucureşti la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti. Opera sa, întinsă şi variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România şi în Franţa, precum şi traduceri în engleză, germană şi în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor şi a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*) şi la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât şi prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viaţa extraterestră şi sfârşitul lumii până la comunism, naţionalism şi democraţie). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franţei şi a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie şi mit în conştiinţa românească* a stârnit senzaţie şi a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naţionale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie şi mit în conştiinţa românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)

Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune (1998, 2002, 2008)

Două secole de mitologie naţională (1999, 2005, 2011)

Mitologia ştiinţifică a comunismului (1999, 2005, 2011)

Sfârşitul lumii. O istorie fără sfârşit (1999, 2007)

Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)

România, ţară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)

Mitul democraţiei (2003)

Între înger şi fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)

Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)

Omul şi clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)

Tinereţe fără bătrâneţe. Imaginarul longevităţii din Antichitate până astăzi (2006)

Occidentul. O interpretare istorică (2007)

Napoleon III cel neiubit (2008)

„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)

Franţa, hegemonie sau declin? (2010)

Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)

LUCIAN
BOIA

CAPCANELE ISTORIEI

Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950

Ediția a II-a revăzută şi adăugită

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Corina Roncea

Tipărit la R.A. Monitorul Oficial

© HUMANITAS, 2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOIA, LUCIAN
Capcanele istoriei: elita intelectuală românească între 1930 și 1950 /
Lucian Boia. – Ed. a 2-a, rev. – București: Humanitas, 2012
ISBN 978-973-50-3533-4
316.344.32(498)
94(498)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

Cuprins

Introducere 7

120 de personaje 11
I. Ofensiva tinerilor 21
II. Naționaliști și democrați, evrei și antisemiți 48
III. Profesori și academicieni 94
IV. Regele 112
V. Legionarii 158
VI. Regimul Antonescu și războiul 197
VII. De la o dictatură la alta... cu puțină democrație 246
VIII. Comunismul: momentul 1950 296
Încheiere 345

Indice de nume 349

Introducere

Greu de găsit o altă țară care să fi trecut, ca România, prin atâtea regimuri politice de-a lungul unui singur deceniu. O relativă democrație până la sfârșitul anului 1937. Regimul personal al regelui Carol II din februarie 1938 până în septembrie 1940. Statul național-legionar din septembrie 1940 până în ianuarie 1941. Puterea concentrată în mâinile Conducătorului: generalul (apoi mareșal) Ion Antonescu (deja asociat cu legionarii în lunile anterioare), din ianuarie 1941 până în august 1944. Scurta etapă democratică (cu destule limitări, de altfel) din august 1944 până în februarie 1945. Guvernarea Petru Groza, comunizantă, din martie 1945 până la sfârșitul lunii decembrie 1947. Iar la 30 decembrie 1947, odată cu proclamarea Republicii Populare Române, intrarea deplină într-un sistem comunist. În doar zece ani, o succesiune de șapte regimuri, acoperind întreg evantaiul politico-ideologic, de la extrema dreaptă la extrema stângă și de la democrație la totalitarism.

Astăzi știm care a fost, de fiecare dată, deznodământul. Cei de-atunci n-aveau de unde să știe. Când s-au sărbătorit zece ani de la „Restaurație", la 8 iunie 1940, regimul lui Carol II părea menit să dureze: mai avea trei luni de viață. Legionarii au pus stăpânire pe țară, ca să rămână și să schimbe totul din temelii; istoria le-a îngăduit doar patru luni. Mulți credeau, dimpotrivă, că regimul comunist nu va rezista; până la urmă, e drept, s-a dus, dar a ținut aproape cât o viață de om.

Ce experiment putea fi mai bun, pentru a testa comportamente, decât o asemenea cursă presărată cu obstacole? Subiecții experimentului sunt membrii elitei intelectuale. Le vom urmări reacțiile în fața unei istorii cu întorsături neașteptate și brutale. Iluzii, refuzuri, adaptări, cedări, evadări... toată gama de atitudini e prezentă. Și destine de tot felul, cu suișuri și coborâri, ascensiuni vertiginoase, ca și dramatice prăbușiri.

Trasarea contururilor elitei intelectuale comportă o oarecare aproximație: măcar pentru faptul că ierarhiile existente la un moment dat nu sunt în mod necesar și garanții de excelență. Am reținut, în principal, corpul universitar (de preferință la nivel de profesori și conferențiari), Academia Română (membrii titulari), scriitorii cu statut recunoscut, ziariștii și publiciștii formatori de opinie. Abordarea problematicii e atât structurală, cât și narativă, dat fiind că interesează în egală măsură categoriile și indivizii: reconstituirile globale se întâlnesc și se completează cu detaliile de viață.

Un lucru se înțelege de la sine: între copertele cărții nu se va găsi totul. Sunt multe personaje și evenimente, dar nu e o enciclopedie. Autorul a reținut ceea ce i s-a părut a fi mai reprezentativ, sau mai sugestiv, pentru o situație sau alta. Inevitabil, selecția și „asamblarea" poartă marca celui care le-a făcut.

Construcția, așa cum se prezintă, e nouă în ansamblul ei. Dar cu greu ar fi putut fi realizată în lipsa acelor sinteze parțiale, care au meritul de a fi defrișat terenul într-o măsură apreciabilă. Astfel, lucrarea lui Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* (1995), studiu detaliat și temeinic, și destul de echilibrat (în ciuda unei priviri dinspre „stânga"); bazat în cea mai mare parte pe publicistica vremii, nu și-a propus să aducă informație propriu-zis inedită, după cum n-a beneficiat nici de avalanșa de memorii și jurnale publicate ulterior. În volume succesive (*România în timpul primului război cultural, 1944–1948: Trădarea intelectualilor*, 1992, *Reeducare și prigoană*, 1993; *Literatura*

în totalitarism, 1994–1995), Ana Selejan a reușit performanța unei despuieri aproape exhaustive a presei dintre 1944 și începutul anilor '50; material prețios, din păcate indigest prezentat, prin punerea cap la cap a unor lungi extrase, legate cel mult printr-un vag comentariu. Maria Someșan s-a ocupat de *Universitate și politică în deceniile 4–6 ale secolului XX* (2004); a prelucrat un imens fond arhivistic privitor la mediul universitar; sunt prețioase îndeosebi tabelele statistice realizate pe baza materialului inedit. Contribuții la biografia unui lung șir de universitari a adus Lucian Nastasă, în *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari", 1864–1948* (2010). Informații inedite cu privire la ultimii ani ai perioadei cercetate sunt cuprinse în cartea lui Cristian Vasile, *Literatura și artele în România comunistă, 1948–1953* (2010).

Individual, s-au bucurat de atenție după 1989 în primul rând exponenții tinerei generații a anilor '30. Alexandra Laignel-Lavastine a scris despre Noica, apoi despre trioul Cioran–Eliade–Ionescu; Marta Petreu, despre Cioran, Ionescu și Mihail Sebastian (cel din urmă, prin prisma relației cu Nae Ionescu); Florin Țurcanu, despre Eliade (o amplă biografie); Sorin Lavric, despre Noica... De asemenea, Ion Bălu a dat o nouă ediție a cărții mai vechi despre G. Călinescu; Constantin Schifirneț a tratat de-a lungul a trei volume viața lui C. Rădulescu-Motru; iar Vasile Lungu a scris biografia lui Tudor Vianu... Sunt autorii și lucrările la care am apelat mai frecvent; datele bibliografice se vor regăsi în note.

Cea mai mare parte a informației cuprinsă în carte este însă extrasă direct din surse. Din mai multe fonduri de arhivă. Din presa vremii. Din numeroasele memorii și jurnale personale care s-au publicat în ultimele două decenii.

Să-i prezentăm acum pe protagoniști și să-i lăsăm după aceea să se confrunte cu Istoria.

Abrevieri

ANR-ANIC: Arhivele Naționale ale României. Direcția Arhivele Naționale Istorice Centrale

ACNSAS: Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității

120 de personaje

Nu toate personajele cărții apar în această listă: doar cele cu roluri mai pronunțate sau mai semnificative pentru ilustrarea anumitor tendințe. Notițele consemnează strict anul nașterii și cel al morții, domeniul reprezentat și, în cazul universitarilor și al academicienilor, data ocupării catedrei, respectiv a alegerii la Academie. Diversele episoade biografice vor fi evocate pe parcursul lucrării.

Acterian, Haig (1904–1943), regizor, eseist și publicist. Fratele lui Arșavir Acterian (1907–1997).

Aderca, Felix (1891–1962), scriitor și publicist.

Amzăr, Dumitru (1906–1999), filozof.

Arghezi, Tudor (1880–1967), poet și publicist. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Barbilian, Dan (1895–1961), matematician și poet (sub pseudonimul Ion Barbu). Conferențiar (1932) și profesor (1942) la Universitatea din București.

Batzaria, Nicolae (1874–1953), scriitor și ziarist.

Beniuc, Mihai (1907–1988), poet. Carieră universitară în domeniul psihologiei: asistent la Universitatea din Cluj, conferențiar la Universitatea din Iași (1944), profesor la Universitatea din București (1949). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Bernea, Ernest (1905–1990), filozof și sociolog.

Blaga, Lucian (1895–1961), poet şi filozof. Profesor la Universitatea din Cluj (1939). Membru al Academiei Române (1936).

Bogza, Geo (1908–1993), poet şi prozator. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Botez, Octav (1884–1943), critic şi istoric literar. Conferenţiar (1927) şi profesor (1936) la Universitatea din Iaşi.

Brăileanu, Traian (1882–1947), sociolog. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1921), transferat la Universitatea din Bucureşti (1940).

Brănişteanu, Beno (1874–1947), ziarist.

Brătescu-Voineşti, I. Al. (1868–1946), prozator. Membru al Academiei Române (1918).

Brătianu, Gheorghe I. (1898–1953), istoric şi om politic. Profesor la Universitatea din Iaşi (1924) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1942).

Carandino, Nicolae (1905–1996), ziarist.

Călinescu, G. (1899–1965), critic şi istoric literar, scriitor, publicist. Conferenţiar la Universitatea din Iaşi (1937), profesor la Universitatea din Bucureşti (1945). Membru al Academiei Române (1948) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Cioculescu, Radu (1901–1961), funcţionar public, eseist.

Cioculescu, Şerban (1902–1988), critic şi istoric literar. Profesor la Universitatea din Iaşi (1946, doar un an) şi la Universitatea din Bucureşti (1965). Membru al Academiei Republicii Socialiste România (1974).

Cioran, Emil (1911–1995), filozof şi eseist.

Ciorănescu, Nicolae (1903–1957), matematician. Conferenţiar (1929) şi profesor (1941) la Politehnica din Bucureşti.

Comarnescu, Petru (1905–1970), eseist, critic şi istoric de artă.

Condiescu, Nicolae (1880–1939), general şi scriitor.

Constantinescu, Pompiliu (1901–1946), critic literar.

Constantinescu-Iaşi, Petre (1892–1977), istoric. Profesor la Universitatea din Iaşi (1926) şi la Universitatea din Bucureşti (1944). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Crainic, Nichifor (1889–1972), poet, teolog şi publicist. Profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău (1926) şi la Facultatea de Teologie din Bucureşti (1932). Membru al Academiei Române (1940).

Cuza, A.C. (1857–1947), profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi (1901). Membru al Academiei Române (1936).

Daicoviciu, Constantin (1898–1973), istoric, arheolog. Conferenţiar (1932) şi profesor (1938) la Universitatea din Cluj. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Davidescu, Nicolae (1887–1954), poet şi eseist.

Donescu, Vladimir (n. 1903), directorul revistei *Vremea*, alături de fratele său Constantin Donescu.

Dragomir, Silviu (1888–1962), istoric. Profesor la Universitatea din Cluj (1919). Membru al Academiei Române (1928).

Dumitrescu, Vladimir (1902–1991), arheolog. Docent al Universităţii din Bucureşti (1930), director al Muzeului Naţional de Antichităţi (1935).

Dumitriu, Anton (1905–1992), filozof, logician. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1946).

Eftimiu, Victor (1889–1972), scriitor şi publicist. Membru al Academiei Române (1948) şi al Academiei Republicii Populare Române.

Eliade, Mircea (1907–1986), istoric al religiilor şi scriitor. Asistent onorific al lui Nae Ionescu la Universitatea din Bucureşti. Profesor la Universitatea din Chicago (1957).

Enescu, George (1881–1955), compozitor, violonist, pianist şi dirijor. Membru al Academiei Române (1932) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Făcăoaru, Iordache (1897–1984), antropolog. Asistent la Universitatea din Cluj (1932).

Frunzetti, Ion (1918–1985), eseist şi poet.

Galaction, Gala (1879–1961), scriitor. Profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău (1926). Membru al Academiei Române (1947) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Gane, Constantin (1885–1962), scriitor şi istoric.

Ghibu, Onisifor (1883–1972), profesor de pedagogie la Universitatea din Cluj (1919).

Giurescu, Constantin C. (1901–1977), istoric. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1927). Membru al Academiei Republicii Socialiste România (1974).

Goga, Octavian (1881–1938), poet şi om politic. Membru al Academiei Române (1922).

Gusti, Dimitrie (1880–1955), sociolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1910) şi la Universitatea din Bucureşti (1920). Membru al Academiei Române (1919).

Gyr, Radu, pseudonimul lui Radu Demetrescu (1905–1975), poet şi eseist. Asistent la Universitatea din Bucureşti (1930).

Herescu, Nicolae (1906–1961), latinist. Conferenţiar (1931) şi profesor (1935) la Universitatea din Bucureşti.

Herseni, Traian (1907–1980), sociolog. Conferenţiar la Universitatea din Bucureşti (1939), profesor la Universitatea din Cluj (Sibiu) 1942.

Hudiţă, Ioan (1896–1982), istoric şi om politic. Conferenţiar la Universitatea din Iaşi (1928), profesor la Şcoala de Arhivistică din Bucureşti (1939), conferenţiar (1941) şi profesor (1944) la Universitatea din Bucureşti.

Hulubei, Horia (1896–1972), fizician. Profesor la Universitatea din Iaşi (1938) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1946) şi al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Ionescu, Eugen (1909–1994), eseist şi dramaturg. Membru al Academiei Franceze (1970).

Ionescu, Nae (1890–1940), filozof şi publicist. Conferenţiar (1922) şi profesor (1932) la Universitatea din Bucureşti.

Iordan, Iorgu (1888–1986), lingvist şi filolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1926) şi la Universitatea din Bucureşti (1946). Membru al Academiei Române (1945) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Iorga, Nicolae (1871–1940), istoric şi om politic. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1894). Membru al Academiei Române (1910).

Ivaşcu, George (1911–1988), publicist şi istoric literar. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1958).

Lapedatu, Alexandru (1876–1954), istoric şi om politic. Profesor la Universitatea din Cluj (1919). Membru al Academiei Române (1918).

Lovinescu, Eugen (1881–1943), critic şi istoric literar.

Macovescu, George (1913–2002), ziarist, publicist, om politic.

Marcu, Alexandru (1894–1955), profesor de limba şi literatura italiană la Universitatea din Bucureşti (1933).

Martinescu, Pericle (1911–2005), scriitor şi publicist.

Mărgineanu, Nicolae (1905–1980), psiholog. Conferenţiar la Universitatea din Cluj (1938).

Micescu, Istrate (1881–1951), avocat şi om politic. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1930).

Moisil, Grigore (1906–1973), matematician. Profesor la Universitatea din Iaşi (1936) şi la Universitatea din Bucureşti (1942). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Motăş, Constantin (1891–1980), biolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1932) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1948).

Munteanu, Basil (1897–1972), profesor de limba şi literatura franceză la Universitatea din Bucureşti (1940).

Murgescu, Costin (1919–1989), economist. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1956), directorul Institutului de Economie Mondială (1970).

Nicolescu, Miron (1903–1974), matematician. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1933) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Noica, Constantin (1909–1987), filozof şi eseist.

Oţetea, Andrei (1894–1977), istoric. Conferenţiar (1927) şi profesor (1935) la Universitatea din Iaşi. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1947). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Panaitescu, Petre P. (1900–1967), istoric. Conferenţiar (1927) şi profesor (1932) la Universitatea din Bucureşti.

Pandrea, Petre, pseudonimul lui Petre Marcu (1904–1968), avocat şi publicist.

Paraschivescu, Miron Radu (1911–1971), poet şi publicist.

Parhon, Constantin I. (1874–1969), medic endocrinolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1913) şi la Universitatea din Bucureşti (1933). Membru al Academiei Române (1939). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Pas, Ion (1895–1964), scriitor şi ziarist.

Pascu, Giorge (1882–1951), lingvist şi istoric literar. Profesor la Universitatea din Iaşi (1920).

Petrescu, Camil (1894–1957), scriitor, membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Petrescu, Cezar (1892–1961), scriitor, membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Petrescu, Nicolae (1886–1954), sociolog, conferențiar la Universitatea din București (1932).

Petrovici, Emil (1899–1968), lingvist. Profesor la Universitatea din Cluj (1936). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Petrovici, Ion (1882–1972), filozof. Conferențiar (1906) și profesor (1912) la Universitatea din Iași. Profesor la Universitatea din București (1940). Membru al Academiei Române (1934).

Popa, Grigore T. (1892–1948), medic și anatomist. Profesor la Universitatea din Iași (1928) și la Universitatea din București (1942).

Popescu, Stelian (1874–1954), ziarist și om politic, patronul ziarului *Universul*.

Protopopescu, Dragoș (1892–1948), profesor de limba și literatura engleză la Universitatea din Cernăuți (1924) și la Universitatea din București (1940).

Pușcariu, Sextil (1877–1948), lingvist și filolog. Profesor la Universitatea din Cernăuți (1906) și la Universitatea din Cluj (1919). Membru al Academiei Române (1914).

Racoviță, Emil (1868–1947), biolog. Profesor la Universitatea din Cluj (1920). Membru al Academiei Române (1925).

Ralea, Mihai (1896–1964), estetician, critic literar, eseist. Profesor la Universitatea din Iași (1926) și la Universitatea din București (1938). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rădulescu, Andrei (1880–1959), jurist. Profesor la Academia Comercială din București (1913). Membru al Academiei Române (1920) și al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rădulescu-Motru, Constantin (1868–1957), filozof și psiholog. Profesor la Universitatea din București (1900). Membru al Academiei Române (1923).

Rebreanu, Liviu (1885–1944), scriitor. Membru al Academiei Române (1939).

Roller, Mihail (1908–1958), inginer de formație, devenit istoric. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rosetti, Alexandru (1895–1990), lingvist. Profesor la Universitatea din București (1932). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rosetti, Radu R. (1877–1949), general și istoric. Membru al Academiei Române (1934).

Roșu, Nicolae (n. 1903), medic și eseist.

Sadoveanu, Ion Marin (1893–1964), scriitor.

Sadoveanu, Mihail (1880–1961), scriitor. Membru al Academiei Române (1922) și al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Sahia, Alexandru, pseudonimul lui Alexandru Stănescu (1906–1937), scriitor și publicist.

Săvulescu, Traian (1889–1963), botanist. Profesor la Școala Superioară de Agricultură din București (1920) și la Universitatea din București (1948). Membru al Academiei Române (1936) și al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Sân-Giorgiu, Ion (1892–1950), germanist și publicist. Conferențiar la Universitatea din București (1922).

Sebastian, Mihail, pseudonimul lui Iosef Hechter (1907–1945), scriitor și publicist.

Slăvescu, Victor (1891–1977), economist. Conferențiar (1925) și profesor (1931) la Academia Comercială din București. Membru al Academiei Române (1939).

Socor, Emanoil (Emil) (1881–1951), avocat și ziarist, director al ziarului *Adevărul*; tatăl lui Matei Socor (1908–1980), compozitor.

Stahl, Henri H. (1901–1991), sociolog. Conferențiar la Universitatea din București (1943), mai târziu profesor la aceeași universitate (1965).

Stancu, Zaharia (1902–1974), scriitor şi publicist. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Stoilov (Stoilow), Simion (1887–1961), matematician. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1923), la Politehnica din Bucureşti (1939) şi la Universitatea din Bucureşti (1941). Membru al Academiei Române (1945) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Streinu, Vladimir (1902–1970), critic şi istoric literar.

Şeicaru, Pamfil (1894–1980), ziarist, patronul ziarului *Curentul*.

Şerban, Nicolae (1886–1972), profesor de limba şi literatura franceză la Universitatea din Iaşi (1918).

Ştefănescu-Goangă, Florian (1881–1958), psiholog. Profesor la Universitatea din Cluj (1920).

Teodoreanu, Al. O. (Păstorel) (1894–1964), scriitor.

Teodoreanu, Ionel (1897–1954), scriitor.

Teodorescu-Branişte, Tudor (1899–1969), ziarist şi scriitor.

Toma, Alexandru, pseudonimul lui Solomon Moscovici (1875–1954), poet. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948). Tatăl ziaristului Sorin Toma (n. 1914).

Ţuţea, Petre (1902–1991), economist, filozof şi eseist.

Vasilescu-Karpen, Nicolae (1870–1964), inginer. Profesor (din 1905) la Şcoala de Poduri şi Şosele, devenită în 1920 Şcoala Politehnică. Membru al Academiei Române (1923) şi al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Vianu, Tudor (1898–1964), estetician, critic şi istoric literar. Conferenţiar (1927) şi profesor (1944) la Universitatea din Bucureşti. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Vinea, Ion (1895–1964), scriitor şi publicist.

Vitner, Ion (1914–1991), istoric şi critic literar. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1948).

Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe (1895–1989), sociolog şi om politic. Asistent la Universitatea din Bucureşti (1923).

Voinescu, Alice (1885–1961), eseistă, profesoară de estetică şi istoria teatrului la Conservatorul din Bucureşti (1922).

Vulcănescu, Mircea (1904–1952), filozof, sociolog, economist.

Zane, Gheorghe (1897–1978), economist şi istoric. Profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi (1929) şi la Politehnica din Bucureşti (1944). Membru al Academiei Republicii Socialiste România (1974).

I
Ofensiva tinerilor

Se petrece în România dintre cele două războaie mondiale o extindere considerabilă a elitei intelectuale: consecință a progresivei democratizări. Fenomenul se propagă începând cu generația cea mai tânără, așa că ponderea tinerilor intelectuali crește, cu toate consecințele, bune și mai puțin bune, care decurg de aici: mai mult idealism, mai multă îndrăzneală, o mai mare înclinare spre extreme...

Într-un articol publicat în primele zile ale anului 1929, G. Călinescu lua în derâdere „invazia adolescenților". „Trecem printr-o fază de neseriozitate culturală umoristică. Suntem terorizați de tipul «mucosus». Acesta te întreabă de vârstă și-ți dă un respect invers proporțional cu numărul de ani." Agresivitate nesusținută în nici un fel pe vreo înfăptuire de ordin intelectual, pentru simplul motiv că „la 20 de ani nu se pot face opere durabile"; abia „la 50 de ani un intelectual poate da cele mai legitime nădejdi". Erau ironizați cu deosebire Petru Comarnescu, animatorul „generației", văzut ca „organizator al celei mai detestabile insurecții de colegieni", și Constantin Noica, „elev de liceu mi se pare, sau absolvent de curând", ale cărui „aere" nu puteau stârni decât ilaritate și îndoială cu privire la viitorul lui.[1]

---

[1] G. Călinescu, „Invazia adolescenților", în *Viața literară*, 12 ianuarie 1929, articol reprodus în *Opere*, Publicistică, I (1920–1932), Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2006, pp. 430–432.

Mărturii despre insolența acestor nu chiar adolescenți, dar abia ieșiți din adolescență, sunt nenumărate. Câteva decenii mai târziu, Emil Cioran confirma genul de frondă impertinentă care îl iritase pe Călinescu. „Îi disprețuiam pe «bătrâni» – scrie el –, pe «ramoliți», adică pe toți cei care depășiseră treizeci de ani" (G. Călinescu avea în 1929 exact 30 de ani; pe punctul, așadar, de a depăși limita impusă). „Lupta dintre generații – continuă Cioran – ne apărea drept cheia tuturor conflictelor și principiul explicativ al tuturor evenimentelor. A fi tânăr însemna pentru noi a avea în mod automat și geniu. Se va spune că această infatuare e din toate timpurile. Se prea poate. Cred însă că n-a fost niciodată împinsă atât de departe cum am făcut-o noi. Se exprima prin ea voința de a forța istoria, apetitul de a ne insera în istorie, de a provoca cu orice preț ceva nou. Frenezia era la ordinea zilei."[2]

Petru Comarnescu se născuse în 1905, Mircea Eliade în 1907, Eugen Ionescu în 1909, Constantin Noica, tot în 1909, Emil Cioran, încă și mai tânăr, în 1911... Câteva nume și câteva repere cronologice ale unei generații venite pe lume între 1905 și 1910 ori cu puțin înainte sau după acest interval, tineri care în 1930 aveau (nu încă toți) puțin peste 20 de ani.

Nu toleranța îi caracterizează pe cei mai mulți dintre ei. Negarea e adesea radicală, fără nuanțe, fără concesii. Predecesorii sunt sau anulați, sau, în cel mai bun caz, menționați ca ilustrând etape pregătitoare, în așteptarea apariției celor chemați să împlinească cultura românească.

Mai trec trei-patru ani și, deja, din punctul lor de vedere, ceea ce putea fi considerat inițial o simplă promisiune, devenise, incontestabil, o certitudine. „Generația tânără și ritmul mondial", se

[2] E.M. Cioran, „Les débuts d'une amitié", în *Cahier de l'Herne, Mircea Eliade*, Editions de l'Herne, Paris, 1978.

intitulează un articol publicat în ianuarie 1933 de Mihail Polihroniade, evident, el însuşi membru al generaţiei (născut în 1906). Partida i se părea deja încheiată, în sensul că „«generaţia tânără» a triumfat practic pe toată linia, «bătrânii» aproape că nu mai există". Noua generaţie „este stăpâna vieţii culturale româneşti". Presa îi aparţine aproape în întregime. „În afară de *Universul*, care ţine să păstreze privilegiul platitudinii îmbătrânite, toate celelalte gazete sunt – în ceea ce priveşte partea culturală – în mâna tinerilor." La fel şi revistele, cu singura excepţie a *Adevărului literar şi artistic*. Mai rezistă, e drept, editurile, care publică în bună măsură o literatură lamentabilă, după cum se exprimă disprețuitor autorul, mai precis „diverşi Topîrceni, Minuleşti, Petreşti, Teodoreni, Stănoi perimaţi şi de proastă calitate" (se poate presupune că genericul Petreşti îi acoperă atât pe Cezar Petrescu, cât şi pe Camil Petrescu, după cum Teodorenii pot fi ambii fraţi Ionel Teodoreanu şi Al. O. Teodoreanu). Dar, slavă Domnului, şi editurile încep să cedeze, tipărind, în anii din urmă, romane ale lui Anton Holban, Mircea Eliade şi altor câţiva.

Până la urmă ce-i deosebeşte pe tineri de generaţiile precedente şi de contemporanii lor mai vârstnici, unii dintre ei mai vârstnici doar cu câţiva ani? Este – o spune Polihroniade chiar din titlu – integrarea lor în „ritmul mondial". Până la ei s-au făcut eforturi – începând cu generaţia de la 1848, apoi cu Junimea –, doar parţial reuşite, de occidentalizare a culturii româneşti, contracarate de mişcări adverse, de readucere în prim-plan a fondului arhaic tradiţional (şi iată în acest sens caracterizarea curentului „sămănătorist": „Sub imboldul unei personalităţi năvalnice, dar confuze, haotice, sterpe – e vorba de dl Iorga – o generaţie mediocră şi ca posibilităţi creatoare, şi ca nivel intelectual se înrolează sub flamura *Sămănătorului*. Trăim o epocă de jalnic ruralism cultural în care suprema ţintă creatoare este

reproducerea credincioadă a balegii străbune...)."[3] Rezultă, în viziunea lui Polihroniade, că tinerii s-au săturat să imite Occidentul – pentru simplul motiv că sunt perfect încadrați în civilizația modernă și nu mai au ce și de ce să imite; după cum s-au săturat să reactualizeze tradiția românească: ei privesc înainte, nu înapoi.

Apreciat în contextul unor asemenea verdicte fără apel, volumul *Nu*, publicat de Eugen Ionescu în 1934 (singurul volum românesc, alături de numeroase articole risipite prin reviste, al viitorului ilustru dramaturg francez), culegere considerată teribilistă și iconoclastă, nu mai are de ce să șocheze. *Nu*-ul nu era doar al lui, ci al „generației". Ionescu îi rezolvă repede pe scriitorii de început de secol, scoțându-i definitiv din joc printr-o singură frază care începe cu cuvântul „ruşine": „Ruşinea timpurilor literare care au dat naştere unui Vlahuță, unui Coşbuc, unui Cerna, unui Şt. O. Iosif, «Sămănătorismului» etc. a fost desigur o aspră pedeapsă celestă." Expresie a unei culturi „caracterizate printr-o uimitoare confuzie de planuri, printr-o unică lipsă de simț critic". Ionescu merge încă mai departe, coborându-i de pe piedestal și pe autorii considerați în genere ilustrativi pentru modernitatea literară românească. Începând cu Arghezi: retoric, melodramatic, superficial, fals. Doar aparența unei mari poezii. Urmează demolarea unui poet încă și mai modern, Ion Barbu. Ca și a romancierului Camil Petrescu, cu remarca abruptă potrivit căreia „*Patul lui Procust* este cea mai proastă carte apărută de zece ani încoace". O biată imitație de Proust, un „Proust deficient". În ce-l privește, Ionescu nu mai suportă starea de subordonare mediocră a culturii românești: „Să nu acceptăm compromisuri. Prefer să refuz întreaga poezie românească decât să accept aceste valori debile. Acceptarea

[3] Mihail Polihroniade, „Generația tânără și ritmul mondial", în *Azi*, ianuarie 1933, pp. 467–483.

unui etalon literar românesc inferior înseamnă – de la început – un compromis: o acceptare clară a mediocrității culturii noastre şi o ruşinoasă situare pe un plan de jos."[4]

Nu doar literatura era în discuție, nu doar ansamblul culturii românești, ci destinul însuşi al românilor. România trebuia să devină alta. Este teza din *Schimbarea la față a României*, carte publicată de Emil Cioran în 1936, text care, prin „extremismul" său, poate să pară singular, ca şi volumul lui Ionescu, însă nu face decât să exacerbeze o stare de spirit caracteristică „tinerilor". Înşiruirea câtorva scurte pasaje este mai grăitoare decât orice comentariu: *„Discontinuitatea față de propria lor soartă* este condiția afirmării culturilor mici. Singura obsesie trebuie să fie: *saltul istoric*... Doamne! ce vom fi făcut o mie de ani?! Toată viața noastră de un secol încoace nu este decât procesul prin care am ajuns să ne dăm seama că n-am făcut nimic... România are nevoie de o exaltare până la fanatism. O Românie fanatică este o Românie schimbată la față... Va trebui să vedem care este *specificul național* al României, care a ținut-o o mie de ani în nemişcare, pentru a-l putea lichida împreună cu mândria ridiculă care ne ataşează de el... Distanța minoră de toate aspectele lumii a creat acel blestem poetic şi național, care se cheamă Miorița şi care alături de înțelepciunea cronicarilor constituie rana neînchisă a sufletului românesc... Românii au trăit o mie de ani ca plantele. Unui popor de țărani i-a făcut mare plăcere să nu intervină în cursul lumii... *Nu pot iubi decât o Românie în delir*... România trebuie să se degajeze de toate lanțurile eredității sud-est europene." Într-o Românie în care tradiția istorică, țăranul şi satul erau repere şi simboluri la ordinea zilei, Cioran pretinde o ruptură totală: „Satul este suspendare istorică; inactualitate substanțială. Vai de țara împânzită

[4] Eugen Ionescu, *Nu*, Editura Vremea, Bucureşti, 1934, în principal pp. 58–59 (v. şi ediția Humanitas, 2011).

numai de sate!" Şi propoziţia celebră: „Aş vrea o Românie cu populaţia Chinei şi cu destinul Franţei."[5]

Am ales înadins câteva puncte de vedere extreme, ale celor care anunţau fără menajamente îngroparea generaţiilor anterioare şi sfârşitul vechii Românii. Sunt şi aprecieri mai nuanţate. Astfel, Mihail Sebastian nu crede că tinerii ar fi devenit stăpânii situaţiei, mai au până acolo o cale lungă de parcurs; deocamdată, tot cei dinainte se află în prim-plan.[6] Constatare de bun-simţ. Liderii de opinie, în presa românească, aparţineau mai toţi unor generaţii mai vârstnice: Pamfil Şeicaru, la *Curentul*, Nae Ionescu, la *Cuvântul*, sau, în presa de şi mai mare tiraj, Stelian Popescu, patronul *Universului*, ca şi numele reprezentative de la grupul *Adevărul–Dimineaţa*: Emil Socor, B. Brănişteanu, Tudor Teodorescu-Braniştе... La fel şi cei mai reputaţi scriitori: Sadoveanu, Rebreanu, Arghezi sau, mai tânărul, dar nu chiar atât de tânărul, Camil Petrescu, fără a-i uita pe răsfăţaţii publicului larg Cezar Petrescu şi Ionel Teodoreanu. Nici unul dintre autorii generaţiei „tinere" nu se putea compara, în epocă, cu notorietatea acestora. Erau desigur mulţi, erau deja vizibili, şi începuseră să fie apreciaţi... dar în linia a doua.

Nici contestarea predecesorilor nu e unanimă. Mircea Vulcănescu, în dezacord cu Polihroniade, nu admite „tabula rasa" şi e gata să recunoască factura universală a mai multor reprezentanţi ai culturii române. Iar în ce priveşte satul, Cioran e cel care se află în minoritate. Pentru Vulcănescu, dar şi pentru mulţi alţii, satul românesc este sfânt, nu poţi concepe o Românie adevărată fără sat. Indiferent de diagnostic şi de soluţii, ceea ce-i reuneşte pe aceşti tineri este convingerea de nestrămutat

[5] Emil Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, Editura Vremea, Bucureşti, [1936], pp. 26, 39, 46, 61, 65–66, 85, 88, 96, 107, 109.

[6] Mihail Sebastian, „O generaţie încă tânără", în *Cuvântul*, 6 ianuarie 1933.

că au de îndeplinit o misiune. Misiunea ar fi, tot după Vulcănescu, aceea „de a închega laolaltă întreg sufletul românesc", pentru a ajunge (puțin importă dacă „în afara sau înăuntrul ritmului mondial") „la rezolvarea cu metode adecvate și nu prin imitație, ca până acum, a problemelor noastre specifice".[7] Până la urmă, atât „universalismul" exprimat de Polihroniade, cât și „specificitatea" dragă lui Vulcănescu se îndreptau spre o țintă similară: depășirea condiției de cultură secundară și imitatoare și ridicarea spiritului românesc în sfera cea mai înaltă a universalului.

Definitoriu pentru noua „generație" este conceptul de *experiment*. Tocmai fiindcă se caută ceva nou, ceva încă insuficient definit. Pentru a se lămuri, tinerii înțeleg să „experimenteze". Așa vor ajunge și la legionarism, și la comunism. Sunt în căutarea unei noi morale. În viața socială, ca și în cea individuală. O stare de spirit, pe care Mircea Eliade – schimbând oarecum curios sensul cuvântului – a numit-o „huliganism". În accepția propusă de el – care nu mai are nimic peiorativ, dimpotrivă –, *Huliganii* (e și titlul romanului său publicat în 1935) sunt cei care nu se mai mulțumesc cu ideile primite și cu morala curentă și, în consecință, sparg cadrele existente.

Ce e adevărat și ce e mitologie în aventura acestei generații? Mai întâi, „generație" e un fel de a spune. Nu există generații în sens biologic sau demografic, adică tranșe de vârstă delimitate: oamenii se nasc continuu, în fiecare clipă. „Generația" e un construct socio-cultural. Nu toți intelectualii români născuți în intervalul respectiv au făcut parte din grup. Dacă îi numărăm pe cei notabili, nu depășim câteva zeci de persoane. G. Călinescu,

---

[7] Mircea Vulcănescu, „Farfuridi și ritmul mondial", în *Opere*, vol. II, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Univers Enciclopedic, București, 2005, pp. 427–437. Mai multe articole ale lui Vulcănescu pe aceeași temă, reunite în secțiunea „Tânăra generație", tot în *Opere*, vol. I, pp. 613–766.

după vârstă, nu era departe de ei, se afla însă foarte departe prin atitudine, prin negarea însăşi a conceptului „generaţional". Alt critic, Şerban Cioculescu (născut în 1902) se regăseşte chiar printre membrii generaţiei, în înşiruirea lui Polihroniade; simplă iluzie cronologică: intelectual raţionalist şi sceptic, nu are nimic de-a face cu ea. Născut în 1906 şi devenit prieten cu Eliade, N. I. Herescu n-are nici el vreo afinitate: e un om care se descurcă de minune în mediul universitar şi cultural, fără să fie frământat de măreţe idei şi proiecte (şi tocmai fiindcă nu e). În schimb, mult mai vârstnicul Nicolae Davidescu (născut în 1885), scriitor cu multiple preocupări, se apropie de cei tineri prin combativitate şi virulenţă demolatoare; avea să se remarce prin atacurile la adresa lui Arghezi şi Caragiale. O dedicaţie a lui Eugen Ionescu, pusă pe un exemplar din *Nu*, recunoştea în el un spirit apropiat: „Dlui Nic. Davidescu, cel mai mare critic virtual al României, – admiraţia foarte adevărată a lui Eugen Ionescu 1/VI/934".[8] Nici Felix Aderca (născut în 1891) nu se simte „bătrân" printre tinerii săi confraţi, alături de care semnează frecvent. Şi aşa mai departe...

Modelele acestor tineri nu sunt nici ele „tinere". Un mare îndrumător fusese Nicolae Iorga, mai ales în sensul mesianismului naţional, dar influenţa lui scăzuse considerabil. Vasile Pârvan strânsese şi el numeroşi adepţi, şi nu numai ca fondator al şcolii româneşti de arheologie; ştiuse să insufle tinerilor conştiinţa unei datorii, a unui „eroism intelectual". Nu mai era însă prezent decât în amintire, murise în 1927. Persoana cea mai influentă în rândul tinerilor era acum profesorul de filozofie Nae Ionescu (născut în 1890). Nu e deloc sigur că în lipsa lui generaţia aceasta şi-ar fi aflat vocaţia. Un caz paradoxal în cel mai înalt grad, intrat de pe atunci în mitologie. Potrivit obişnuitelor

[8] Rânduri scrise de Eugen Ionescu pe un exemplar aflat în posesia autorului.

norme academice, valoarea lui Nae Ionescu ar fi în cel mai bun caz îndoielnică. Un filozof fără operă sau fără operă semnificativă: autor de cursuri palide şi de articole risipite în ziarul pe care l-a condus, *Cuvântul* (între 1926 şi 1934), adunate nici măcar de el, ci de Mircea Eliade, în volumul *Roza vânturilor*, de asemenea fără prea mare relief. Pentru discipolii săi a fost însă un idol, un zeu. Ei ajung să gândească cu mintea lui Nae Ionescu. Ce le spunea? În esenţă, într-un fel sau altul, ceea ce relatează Arşavir Acterian în *Jurnalul* său, după ce a asistat la o prelegere, în ziua de 18 noiembrie 1932. „Mergem la Nae Ionescu. Îşi începe cursul. Îşi bate joc de sisteme şi filozofii. Filozofia concretului. Fiecare începe cu el filozofia. Posibilă doar o comuniune, nu o colaborare. Nu facem de plăcere şi nici ca meserie filozofia, ci de groază, ca să ne situăm în univers, să ne răfuim cu existenţa, cu noi înşine. Filozofii au aflat puncte de vedere, nu de ajungere. Soluţii nu sunt. Toată filozofia nu ne serveşte la nimic, nu ne înaintează şi nu ne ajută cu nimic. Noi, în noi, proces de creaţie. Filozoful ştiinţific – băcan care vinde brânza altuia. Unul care continuă filozofia lui Descartes n-a adus nimic nou. Trebuie o pornire de la tine, nu de la altul."[9]

Aşadar, filozofia reîncepe la nesfârşit cu fiecare individ. Nae Ionescu predica libertatea, autenticitatea şi îndrăzneala creatoare. Fără să ofere soluţii, dând însă un nemaipomenit impuls. Soluţiile n-avea decât să le descopere fiecare, în raport cu propria chemare. O desprindere de „autorităţi", de valorile aparent aşezate odată pentru totdeauna. „Experimentul" tinerei generaţii porneşte în bună măsură de la lecţia lui Nae Ionescu. Ceea ce tinerii simţeau confuz, el închegase într-o teorie. Continuă Acterian: „Dacă ar fi să cred într-un om, aş crede în el. Constat că mestecă exact ce mestec şi eu. Şi apoi, cine mai e în această România, în afară de Nae, în care poţi crede? Era Pârvan. E

[9] Arşavir Acterian, *Jurnal*, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 113.

Iorga (în care au crezut şi cred unii, dar eu nu pot crede). Altul nu găsesc."[10] Idealul naţional pe care-l predicase Iorga fusese împlinit. Tinerii voiau acum să experimenteze ceva nou, să se simtă liberi, să spargă vechile cadre. Şi nimeni nu le predica libertatea mai convingător decât o făcea Nae Ionescu.

Cazul lui Mihail Sebastian ilustrează uluitoarea forţă de seducţie a acestui om. Tânărul scriitor avea toate motivele să se detaşeze de el. Profesorul îl lezase în demnitatea lui de evreu atunci când îi prefaţase, în 1934, volumul *De două mii de ani*, procedând, fără menajamente, la condamnarea istorică a „poporului ales". Alunecarea lui Nae Ionescu spre Garda de Fier ar fi fost de natură să pună un punct final relaţiei lor spirituale. În ciuda amărăciunii resimţite, seducţia rămâne totuşi intactă. Pagina de jurnal scrisă în ziua imediat următoare morţii lui Nae Ionescu (la 16 martie 1940) se înfăţişează ca un sfâşietor necrolog închinat unui om excepţional, singurul, pare a sugera scriitorul, într-o ţară de oameni de duzină care ocupă cu insolenţă poziţiile cele mai înalte.

„Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri dimineaţă, intrând în casa lui Nae Ionescu, două ore după ce a murit. [...] Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins şi – dacă nu mi-ar fi greu s-o spun – ratat. Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puţin noroc. Ce insolent, ce jignitor mi se pare succesul altora! Şeicaru e sănătos, bogat şi triumfător. Manoilescu va fi ministru. Tătărescu e prim-ministru. Herescu este profesor definitiv şi preşedinte la S.S.R. Corneliu Moldovanu are premiul naţional de literatură şi dă şuete la cafenea. Victor Eftimiu dă recepţii... Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt."[11]

---

[10] *Ibidem*.

[11] Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*, Humanitas, Bucureşti, 1996, pp. 267–268.

Un an mai târziu, la 31 mai 1941 – povestește tot Sebastian –, reuniune la Tudor Vianu. „Lungă discuție despre Nae Ionescu, care pentru Ralea și Vianu nu era decât un stâlp de cafenea, un bărbier, un farsor, un «șef». M-am amuzat să le spun că pentru mine Nae Ionescu era diavolul." [12] Ce nevoie are diavolul de „operă"? Rolul lui e de a descuia porți interzise, și în această calitate puterea lui de convingere depășește cu mult pe cea a unui biet erudit universitar.

Un impact notabil are și Nichifor Crainic (născut în 1889), poet și teolog, profesor la Facultatea de Teologie și promotor al ortodoxismului, în principal prin revista *Gândirea*, pe care o conduce începând din 1928. Ceea ce preconizează el este împletirea ideii creștine cu ideea națională. Într-un sens mai larg, vrea să ofere tinerilor o lecție de „spiritualitate", de înălțare spre un ideal, românesc și universalist în același timp.[13]

Un al treilea mare „adunător" de tineri este sociologul Dimitrie Gusti (născut în 1880). Deloc ideolog, el are în schimb simțul organizării, al echipei și al acțiunii. Adună în jurul său tineri de toate orientările – de la legionari la comuniști –, seduși de proiectul unei sociologii militante, știință și acțiune socială totodată, cu cercetări de teren în satul românesc, dar și cu o implicare efectivă în viața comunităților, urmărind un țel modernizator.

Raportându-i la Nae Ionescu, la Nichifor Crainic, la Dimitrie Gusti, originalitatea tinerilor se arată a fi destul de relativă. Ei au impresia că le aparține ceea ce în bună măsură au preluat de la magiștrii lor. Dincolo de orice limită este și acuza lipsei de ideal adresată unor generații care, totuși, au făcut România. Nu înseamnă însă că nu e nimic autentic în pretențiile pe care le exprimă. Mai presus de orice, nu au complexe. De nici un fel.

---

[12] *Ibidem*, p. 339.

[13] Nichifor Crainic, „Spiritualitate", în *Gândirea*, nr. 8–9/1928, pp. 307–310.

Românii, în genere, au fost şi rămân complexaţi. S-au aflat mereu la margine şi într-o stare de subordonare faţă de modelele străine (de modelul occidental, începând din secolul al XIX-lea), pe care încearcă să le contrabalanseze prin supralicitarea valorilor autohtone. Generaţia de la 1930 vine la capătul unui proces deja împlinit (la nivelul elitelor) de integrare în civilizaţia de tip occidental (o stare de scurtă durată, care avea să fie grav dereglată prin comunism). Nu se mai văd în postura de „învăţăcei", se simt egali cu oricine. Sunt cât se poate de cosmopoliţi, precum „americanul" Petru Comarnescu sau „indianul" Mircea Eliade. Dar sunt la fel de ataşaţi unei idei româneşti. Au încetat – cel puţin asta e convingerea lor – să mai fie imitatori. Prin ei, România intra, în sfârşit, în corul universal.

Când un tânăr de 20 de ani, care n-a dat încă aproape nimic, îşi clamează astfel superioritatea, şi nu numai superioritatea, dar şi condescendenţa sau chiar disprețul faţă de ceilalţi, reacţia firească este de a-l socoti pur şi simplu obraznic. Şi totuşi... Tinerii aceştia şi-au exagerat desigur geniul şi misiunea. Dar cine ar putea nega astăzi – când bilanţul fiecărui destin e încheiat – excelenţa generaţiei lor? În ciuda unei istorii care i-a copleşit, le-a sfărâmat viețile, le-a rărit rândurile, i-a risipit în cele patru vânturi, în ciuda, firește, a multe ratări, unii dintre ei au atins culmile reuşitei. Cei trei autori români mai cunoscuţi în lumea largă – incomparabil mai cunoscuţi decât Eminescu sau Caragiale – se numesc Ionescu (Ionesco), Eliade şi Cioran, toţi exponenţi ai aceleiaşi generaţii. Iar Noica, „adolescentul" pus la colţ de Călinescu în 1929, şi-a împlinit şi el destinul, devenind, în ciuda adversităţilor, un reper inconturnabil al culturii româneşti. În rândul următor, sunt destule alte reuşite onorabile. Şi destine sfărâmate, se înţelege. Şi ratări de tot felul. Precum splendida ratare a lui Petre Pandrea, care, după atâtea promisiuni şi tot atâtea neîmpliniri, şi-a propus, ca ultim ţel, să devină

„un soi de Saint-Simon, ducele, un cardinal de Retz, valah", cu alte cuvinte, marele memorialist al României.[14] Citindu-i memoriile, constați că a eșuat încă o dată! Dar omul rămâne foarte interesant. Mai toți sunt foarte interesanți. Sabotați sau sprijiniți de istorie, i-a ajutat, firește, talentul, dar i-a împins mai cu seamă o formidabilă ambiție de a înfăptui.

Dorința lor de a schimba România are, pe lângă determinarea ideală, și motive mai terestre. Se simt nedreptățiți, marginalizați. Cei mai mulți au slujbe modeste, prost retribuite și prea puțin asortate cu nemărginitele lor proiecte; sunt funcționari, redactori la ziare sau colaboratori plătiți la „bucată", secretari în birouri de avocatură, în cel mai bun caz profesori de liceu sau câte un asistent universitar. Trec și prin perioade de „șomaj intelectual". Așteaptă cu înfrigurare să le pice câte un ban (din jurnalul lui Petru Comarnescu, sfârșitul anului 1932: „...tot fără serviciu am rămas. [...] Am continuat să trăiesc greu, din micile, nesigurele și neregulatele venituri de la ziare și reviste").[15] E urmarea sporirii numărului de intelectuali, în condițiile în care „piața muncii" nu-i mai poate absorbi pe toți, oricum nu le mai poate oferi pozițiile visate. Trecute sunt vremurile când Titu Maiorescu sau N. Iorga ajungeau profesori universitari la 23 de ani (în 1863, respectiv 1894), iar Vasile Pârvan la 27 (în 1909). Chiar în anii '20 se mai întâlnesc asemenea performanțe: G. I. Brătianu, la 26 de ani (în 1924), Constantin C. Giurescu, la 25 (în 1926). În anii '30, chiar și tinerii foarte înzestrați și deja cu „operă" mai greu își pot deschide o carieră universitară. Latinistul N. I. Herescu, fără mari contribuții în domeniu, dar persoană agreabilă și cu geniul relațiilor publice, face figură

[14] Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, Albatros, București, 2000, p. 150.

[15] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I, Editura Noul Orfeu, București, 2003, p. 73.

de excepție: conferențiar la 25 de ani și profesor la 29 (în 1935). Ca și matematicianul Grigore Moisil, născut tot în 1906, conferențiar (1932) și apoi profesor (1936) la Universitatea din Iași. Mircea Eliade a prezentat – în 1936 – un „tabel", însoțit de un comentariu, privitor la „«Diurnele» generației tinere".[16] „În afară de Grigore Moisil, care e profesor de matematici la Universitatea din Iași, restul tinerilor de excepțională valoare științifică trăiesc – în cel mai bun caz – dintr-o leafă mai mică decât a unui sublocotenent"; nici unul nu adună într-o lună mai mult de 6 000 de lei (spre comparație, tot în 1936, un profesor universitar câștiga, în funcție de gradații, între 10 000 și 25 000 de lei pe lună; un asistent universitar, 6–7 000; un profesor de liceu începea cu 5 000 și putea ajunge la 12 000). Eliade îi înșiră: Noica, Cioran, Alexandru Elian, Ernest Bernea n-au post, n-au leafă. Filozoful Vasile Băncilă e profesor secundar, alt tânăr filozof, Dumitru Amzăr, bibliotecar, slujbă care-i permite să câștige 2 000 de lei lunar. Sociologul Traian Herseni stă ceva mai bine: este asistent pe lângă D. Gusti (va deveni conferențiar în 1939). Dintre scriitori, Anton Holban e profesor secundar, Ion Călugăru, redactor la *Vremea*, Mihail Sebastian, publicist și secretar de avocat, Radu Gyr, asistent universitar... „Dacă Alexandru Elian sau Constantin Noica ar fi trăit la 1900 – observă Eliade –, ar fi fost chemați direct la catedră." Se gândea, desigur, nu în ultimul rând, și la el. Era cel mai „vizibil" dintre membrii generației. Viitorul mare profesor – la Chicago – de istoria religiilor a lăsat să se înțeleagă în Occident că ar fi avut deja o semnificativă carieră universitară la București. Nici vorbă de așa ceva. A fost, și nu pentru multă vreme, asistent onorific pe lângă Nae Ionescu. Asistent onorific însemna pur și simplu... onorific, solicitat personal de profesorul respectiv și fără salariu.

[16] Mircea Eliade, „«Diurnele» generației tinere", în *Vremea*, 7 iunie 1936.

În această calitate, e drept, l-a suplinit pe Nae Ionescu, ținând și cursuri, foarte frecventate și apreciate. Cu atât mai mult situația lui „oficială" apare derizorie. Asistenți onorifici au fost, la Gusti, și Henri H. Stahl, și Mircea Vulcănescu. Nu primeau salariu, dar ei aveau mai puțin grija banilor. Stahl s-a descurcat practicând stenografia (pe care o deprinsese de la tatăl său, Henri Stahl, creatorul sistemului românesc de stenografie), iar Vulcănescu a făcut o importantă carieră în Ministerul Finanțelor, mai remuneratorie decât sociologia sau filozofia.

Textul fondator al „noii generații" poate fi socotit seria de articole publicată de Mircea Eliade în 1927 (la numai 20 de ani!) în ziarul *Cuvântul*, sub titlul „Itinerariu spiritual". Accentul e pus – se vede marca lui Nae Ionescu – pe căutarea spirituală și multiplicarea „experiențelor". O cale conducând, destul de contradictoriu, spre ortodoxie, dar și spre un individualism marcat de amoralitate.[17] Un an mai târziu, „Manifestul «Crinului Alb»", publicat în *Gândirea* (așadar, sub patronajul lui Nichifor Crainic), apare ca un ecou la seria lui Eliade. Autorii sunt un tânăr filozof, Sorin Pavel (născut în 1903), un tânăr arheolog, Ion Nestor (născut în 1905), și un tânăr jurist, Petre Marcu-Balș (născut în 1905), cel din urmă cunoscut ulterior sub pseudonimul Petre Pandrea. Titlu cam prețios, text grandilocvent, cuprinzând multe și amestecate. „Bătrânii" sunt desființați: „o generație în care nimeni n-a gândit cu adevărat"; „în capul lor domnește golul". N-au credință, n-au idealuri, n-au întrebări, n-au neliniști, n-au nimic. Tinerii vor încredere, pasiune și entuziasm; ceea ce-i definește este *căutarea* și *aspirația*. Se fac referiri la Dumnezeu, la tradiție, la continuitatea istorică.

[17] Mircea Eliade, „Itinerariu spiritual", în *Cuvântul*, 6 septembrie 1927; continuă în mai multe numere din septembrie–noiembrie 1927. Vezi și Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, Humanitas, București, 2005, pp. 139–143.

Nu este prea clar, dincolo de vorbe, ce vor autorii, concret, neîndoielnic însă că vor *altceva*.[18]

„Românismul" şi „ortodoxia", orientări prezente de la bun început care, singure, ar fi dat mişcării un sens ideologic precis şi îngust, sunt totuşi acoperite şi nuanţate prin ceea ce se doreşte a fi un proces de „spiritualizare" în înţelesul cel mai larg şi o autentică şi liberă căutare individuală. Desigur, „spiritualitatea" şi individualismul, ca să nu mai vorbim de ortodoxie şi românism, ne sugerează predispoziţii mai curând de dreapta; în timp ce justiţia socială sau democraţia strălucesc prin absenţă. Nu e de mirare că majoritatea membrilor „generaţiei", atunci când s-au hotărât să intre în arena politică, au ales dreapta, şi chiar o dreaptă extremă. Pentru început însă distincţiile acestea contează mai puţin, diversitatea e acceptată şi chiar promovată, şi încă ostentativ. Tinerii înţeleg să nu amestece „spiritul" cu politica pragmatică. Între ei e discuţie, nu e conflict, iar solidaritatea de generaţie se manifestă mai puternic ca orice divergenţă. Mai toţi vor o schimbare, însă destui dintre ei încă nu s-au decis dacă să o facă la dreapta sau la stânga. Sunt şi treceri dintr-o direcţie în alta.

Asociaţia Criterion ilustrează în mod strălucit această comuniune peste ideologii. Animată de Petru Comarnescu şi cu participarea mai multor membri ai tinerei generaţii, a lansat în octombrie 1932 un ciclu de conferinţe despre „idolii" lumii contemporane. Semnificativ, s-a început cu Lenin! Au urmat Freud, Chaplin, Gide, Mussolini, Bergson, Krishnamurti, Greta Garbo, Gandhi, Valéry. Comunişti, fascişti, evrei... şi aşa mai departe, fără nici un fel de exclusivism. Mai mult decât atât, fiecare conferinţă a avut câţiva raportori, de toate tendinţele, pentru a se evita interpretări unilaterale. Pentru un plus de

[18] Sorin Pavel, Ion Nestor, Petre Marcu-Balş, „Manifestul «Crinului Alb»", în *Gândirea*, nr. 8–9/1928, pp. 311–317.

responsabilitate, au fost solicitați să prezideze personalități universitare din vechea generație (oarecum în dezacord cu luările de poziție împotriva „bătrânilor"!). La simpozionul „Lenin", prezidat de Rădulescu-Motru, Mircea Vulcănescu a înfățișat teza leninistă, Polihroniade, teza dreptei și H.H. Stahl, teza social-democrată; au putut interveni și comuniștii Belu Zilber și Lucrețiu Pătrășcanu. Afluența a fost enormă, și totul a căpătat aerul unui soi de manifestare comunistă, și nu oriunde, ci la Fundația Universitară „Carol I", peste drum de palatul regal. S-a speriat guvernul – notează Comarnescu – „văzând în noi niște comuniști primejdioși". Inspectoratul General al Poliției l-a admonestat pe „animator" cu cuvintele: „domnule Comarnescu, nu vom uita niciodată că dumneata ai adunat pe comuniștii din București în fața palatului regal".[19] Ironic deznodământ pentru o grupare unde majoritatea era mai curând de dreapta, dar cu atât mai mult se considera că echilibrul și onestitatea intelectuală pretindeau ca opiniile să fie reprezentate fără discriminare.

Iată și comentariul lui Mircea Eliade: „În urma acestui simpozion, se răspândise zvonul, mai ales în cercurile Siguranței, că gruparea Criterion e cripto-comunistă. Adevărul este că singurul comunist dintre noi era Belu Zilber. [...] Noi încercasem să fim obiectivi: *audiatur et altera pars*. Ne spuneam că într-o cultură majoră toate curentele de gândire pot fi prezentate. Ne simțeam destul de tari ca să nu ne mai fie frică de confruntări cu ideologii și sisteme potrivnice credințelor noastre. Simțeam de asemenea că nu vom putea depăși provincialismul cultural decât anulând complexele de inferioritate și mecanismele infantile de apărare inerente oricărei culturi minore."[20]

La început, într-adevăr, un număr de ani, tinerii sunt foarte amestecați. Mihail Polihroniade tocmai aderase la Garda de Fier

---

[19] Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 73.

[20] Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, Humanitas, 1991, pp. 254–255.

când a scris articolul despre „generația tânără". Lista de nume reprezentative pe care o propune n-are însă nici un criteriu ideologic; singurul criteriu e „tinerețea". Se întâlnesc persoane pe cale de a se angaja la dreapta, ca Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, sau Nicolae Roşu, la stânga, precum Zaharia Stancu sau Alexandru Sahia, ori rămase, să spunem, la centru, ca Petru Comarnescu sau Octav Şuluțiu.[21] La *Azi*, revistă editată de Zaharia Stancu, începând din martie 1932, se adună destule nume de dreapta şi interpretări de dreapta, care mai târziu vor fi contrazise de orientarea de stânga a publicației. Mihail Sebastian încearcă să vadă ce e comun în ideologiile (extreme) adverse, constatând (cam repede) că „istoria a încheiat şi semnat actul de deces al individului... La stânga sau la dreapta, ideologii politici sunt mai mult sau mai puțin colectivişti"[22] (curios cum individualismul tinerei generații conducea sub o formă sau alta spre un regim colectivist). Nicolae Roşu anunță sfârşitul apropiat al democrației, care n-ar fi decât un echilibru provizoriu între dictatură şi comunism; atrage atenția că „orice democrație netezeşte drumul socialismului şi comunismului, prin cultivarea ideilor egalitare".[23] Petru Comarnescu, în ce-l priveşte, remarcă „stăruința d-lui Sandu Tudor ca prin publicația sa *Floarea de foc* să lege punți de înțelegere între tinerii comunişti, dornici de rai pe pământ, şi tinerii ortodoxi, dornici de raiul de dincolo".[24] În *Floarea de foc* pe care o editează câteva luni începând din ianuarie 1932, Sandu Tudor (născut în 1899) încuraja tineretul,

---

[21] Mihail Polihroniade, *op. cit.*, pp. 467–468.

[22] Mihail Sebastian, „Modernism artistic şi revoluție socială", în *Azi*, aprilie 1932, p. 115.

[23] Nicolae Roşu, „Ideile şi generația d-lui Ralea", în *Azi*, noiembrie 1932, pp. 443–450.

[24] Petru Comarnescu, „Observații provizorii asupra mentalității tinerei generații", în *Azi*, aprilie 1932, pp. 196–202.

diversitatea, spiritul şi „pasiunile puternice".[25] De la Alexandru Sahia, deja comunist, la cei de dreapta precum Mircea Eliade şi Mircea Vulcănescu, întreg spectrul ideologic era reprezentat, în toate nuanţele lui (Comarnescu, se înţelege, Haig Acterian, încă simpatizant comunist, dar pe drumul spre legionarism, fratele lui, Arşavir Acterian, deocamdată nedecis, dar care se va angaja tot cu legionarii, H.H. Stahl, oarecum social-democrat, Eugen Ionescu, nici de dreapta, nici de stânga, şi aşa mai departe). Tot Sandu Tudor va edita *Credinţa*, din decembrie 1933; conotaţia religioasă, prezentă aparent în titlu, nu se regăseşte de fapt în paginile publicaţiei. Orientarea anunţată e „nici dreapta, nici stânga", socotindu-se că fiecare direcţie îşi are partea de îndreptăţire.[26] Colaborează printre alţii Mircea Eliade (sub pseudonimul Ion Plăeşu), C. Noica, Eugen Ionescu, H.H. Stahl, Zaharia Stancu, cel din urmă cu vehemente atacuri la persoană şi antiguvernamentale, la capătul cărora ajunge la concluzia că „ziua de mâine cere un crez nou şi oameni noi" (mărturisind însă că nu ştie care va fi acel crez).[27] Să pomenim şi *Axa*, revistă declarat de dreapta; apare din octombrie 1932 până în decembrie 1933, iar articolul inaugural este semnat de Nichifor Crainic, care afirmă răspicat că „România, ca să poată trăi, are nevoie de o revoluţie antidemocratică". Nu însă comunism, sistem care contrazice spiritul de proprietate şi monarhismul, caracteristice românilor. „O revoluţie comunistă în România n-ar avea un soroc mai lung de o lună – până când poporul ar băga de seamă despre ce e vorba"[28] (că până la urmă avea să dureze ceva mai mult de o lună, a putut simţi Nichifor Crainic pe pielea lui).

---

[25] Sandu Tudor, „Prolog pentru ceasul acesta", în *Floarea de foc*, 6 ianuarie 1932.

[26] „Cuvânt", în *Credinţa*, 2 decembrie 1933.

[27] Zaharia Stancu, „Oameni politici de ieri, de azi, de mâine", în *Credinţa*, 21 decembrie 1934.

[28] Nichifor Crainic, „Spre stânga sau spre dreapta?", în *Axa*, 20 octombrie 1932.

M. Polihroniade este redactor al revistei, iar printre colaboratori apar mai mulți exponenți ai dreptei radicale (în ultimul număr, își înșiră numele, într-un protest împotriva dizolvării Gărzii de Fier, Mircea Eliade, Nichifor Crainic, N. Crevedia, Ovidiu Papadima, Dragoș Protopopescu și Nicolae Roșu)[29]; se întâlnește însă și semnătura lui Octav Șuluțiu, ezitant uneori, dar fără a fi atras de dreapta (într-un articol combate comunismul, nu însă și stânga), ca și a lui Eugen Ionescu.

Fapt este că dacă unii se fixaseră deja (dar nu deveniseră încă îndârjiți), alții mai căutau. Chiar Mircea Eliade, structural de dreapta, e în căutarea unei căi specifice (care avea să-l conducă totuși la legionarism). „Contra Dreptei și contra Stângii", se intitulează un articol al său din *Credința*, sub amintitul pseudonim Ion Plăeșu. Condamnă laolaltă hitlerismul și comunismul: „Este aceeași barbarie în amândouă părțile. Aceeași dictatură a brutei, a imbecilului și a incompetentului – și în Rusia, și în Germania." [30] Cu câtva timp înainte, nu se arătase totuși insensibil la partea de ideal a doctrinei comuniste. Îl intriga tocmai lipsa suflului revoluționar în revista de orientare comunistă *Bluze albastre*. Aștepta mai mult de la colegii comuniști de generație. „Socoteam ignoranța, diletantismul, invidia, mediocritatea, intoleranța și dogmatismul – viciile generațiilor trecute." „Eu știam odată că revoluția comunistă nu tinde numai la o reformă economică, ci la o premenire în masă a întregii psihologii, la un nou profetism, la o instaurare a vieții libere." Va trebui să vină și „literatura adevăraților comuniști", care, „oricât de discutabilă ar fi doctrina lor", ar însemna un câștig pentru cultura românească.[31]

---

[29] „Dizolvarea Gărzii de Fier", în *Axa*, 23 decembrie 1933.

[30] Ion Plăeșu [Mircea Eliade], „Contra Dreptei și contra Stângii", în *Credința*, 14 februarie 1934.

[31] Mircea Eliade, „«Bluze albastre». Adevăraților comuniști", în *Cuvântul*, 4 iulie 1932.

Interesant de urmărit colaborările la *Stânga*, revistă care apare din noiembrie 1932 până în martie 1933, cu următoarele principii: „Formăm un front contra dreptei" şi „La stânga n-avem adversari".[32] îl întâlnim pe Petru Comarnescu, care, nefiind prea de stânga şi nici prea de dreapta, e capabil să colaboreze cam peste tot; are un articol în care deplânge „şomajul tinerei generaţii" şi un altul critic la adresa „falsei poziţii a celor de dreapta" (mai precis, a fatalismului istoric profesat de Nae Ionescu, Vulcănescu şi Noica).[33] Dar iată-l şi pe Petre Pandrea, care începuse la dreapta cu „Manifestul «Crinului Alb»", iar acum e bine aşezat pe poziţii de stânga, unde va şi rămâne, apropiat de mişcarea comunistă; el cere „democraţie integrală şi activistă" şi nu ezită să remarce (vai!) progresele impresionante ale agriculturii sovietice.[34] Revista publică de altfel multe articole favorabile URSS-ului. Frecvent apare semnătura P. Boteanu, pseudonimul lui Petre Ţuţea; se afirmă ca marxist convins care îşi exprimă „încrederea în devenirea socială, aşa cum a fost formulată de părintele socialismului modern" şi denunţă statul burghez, definit ca „minoritatea posedanţilor conştienţi şi organizaţi în scopul exploatării muncitorilor de toate categoriile şi ţăranilor, adică a majorităţii". Are cuvinte de laudă la adresa bolşevismului, „o nouă sinteză în care scopurile statului se identifică pentru prima dată în istorie cu aspiraţiile maselor".[35] Aşa arată primii paşi ai lui Ţuţea spre devenirea lui de om...

---

[32] „Ce suntem noi", în *Stânga*, 18 decembrie 1932.

[33] Petru Comarnescu, „Şomajul tinerei generaţii", în *Stânga*, 25 decembrie 1932; „Falsa poziţie a celor de dreapta", în *Stânga*, 22 ianuarie 1933.

[34] Petre Pandrea, „Argetoianu", în *Stânga*, 27 noiembrie 1932; *Brazdă nouă*, în *Stânga*, 5 februarie 1933.

[35] P. Boteanu [Petre Ţuţea], „Lupta împotriva marxismului", în *Stânga*, 19 martie 1933; „Regulile jocului democratic", în *Stânga*, 13 noiembrie 1932; „Bolşevism economic", în *Stânga*, 15 ianuarie 1933.

de dreapta. Altă semnătură de natură să intrige (mai multe articole pe teme sociologice) aparține lui Traian Herseni, legionar notoriu doar câțiva ani mai târziu.

Un legionar notoriu avea să devină și Haig Acterian; pentru început însă, cochetează și el cu comunismul. De reținut un entuziast articol despre cinematografia sovietică pe care îl publică în *Floarea de foc*.[36] Fratele lui, Arșavir Acterian, ar fi vrut să fie lăsat în pace, din păcate toți trag de el: „Om de dreapta? Om de stânga? Etichete care nu-mi spun nimic. Oroare politică. E atât de ușor să te încadrezi, îți uiți sau îți ignori complexitatea și sinceritatea, îți retezi tendințele divergente și activezi afișându-te la dreapta sau la stânga. Hotărât, nu sunt un om de acțiune. Ba sunt și apolitic... M. P. [Mihail Polihroniade]. Încearcă să mă corupă și Sahia, de pe poziții diferite, mă întreabă de ce refuz să mă-nrolez... Mișu [Polihroniade] m-a invitat la o reuniune unde va veni și C. [probabil Corneliu Zelea Codreanu]. M-am eschivat."[37] Asta era în 1932. Până la urmă, și Arșavir Acterian a aderat la legionarism, ce era să facă?

Situat incontestabil pe poziții naționaliste de dreapta, Emil Cioran nu disprețuiește experimentul bolșevic, căruia îi dă parțial dreptate, cel puțin, în ce privește proiectul de egalizare socială. Tocmai de aceea, „comunismul nu se combate prin naționalism, ci prin soluționarea problemelor sociale". Cu alte cuvinte, revoluția națională va trebui să fie și o revoluție socială, altfel riscă să rămână goală de sens.[38]

Toți acești autori, cu puține excepții, de dreapta, de stânga, fără angajament sau încă nedumeriți, tineri cei mai mulți, dar

---

[36] Haig Acterian, „Spectacolul și vremea noastră", în *Floarea de foc*, 30 ianuarie 1933.

[37] Arșavir Acterian, *Jurnal*, *op. cit.*, pp. 122–123 (însemnarea din 29 noiembrie 1932).

[38] Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, *op. cit.*, p. 139.

şi „vârstnici" apropiaţi de mentalitatea tinerilor, îşi găsesc locul într-o revistă care se prezintă aproape ca o „instituţie culturală" a deceniului. Este *Vremea*, al cărei prim număr apare la 23 februarie 1928, fondată de fraţii Vladimir şi Constantin Donescu, primul fiind şi directorul publicaţiei: sunt fiii lui Alexandru Donescu, om politic liberal şi primar al Capitalei la mijlocul anilor '30. Tinerii patroni se arată a fi cu totul disponibili (sau nehotărâţi) ideologic, ceea ce se reflectă în nota perfect eclectică a revistei. Sunt tineri, mai întâi, şi îşi arată fără rezerve solidaritatea de generaţie, peste orice fel de distincţii ideologice. Sunt liberali, cum s-ar zice, „din tată în fiu". Dar se arată critici şi uneori de-a dreptul revoltaţi de cursul lucrurilor, aşa cum stătea bine unor exponenţi ai tinerei generaţii. Pledează pentru limitarea prezenţei statului în viaţa cetăţenilor[39], pentru un „regim parlamentar integral şi pur"[40] şi consideră că „democraţia prezintă superiorităţi pe care nici un alt sistem nu le atinge".[41] Anunţând „ora tineretului"[42], nu sunt totuşi insensibili nici la seducţia mişcării legionare. Când se deschide conflictul dintre I.G. Duca şi Garda de Fier, combat măsurile antilegionare ale guvernului, disociindu-se însă şi de violenţele Gărzii, pentru a deplânge apoi asasinarea prim-ministrului, evocat într-un amplu panegiric.[43] Un gen de echilibristică practicabilă un timp, dar care, evident, nu putea merge la nesfârşit. *Vremea*, mai întâi de toate, arată seducător, scoasă în format mare, cuprinzând o varietate de articole, şi ca problematică (politice, sociale, literare),

[39] „După patru ani", în *Vremea*, 28 februarie 1932.

[40] „Reforma electorală şi utilitatea partidelor", în *Vremea*, 20 martie 1932.

[41] C.A. Donescu, „Restaurarea democraţiei", în *Vremea*, 12 iunie 1932.

[42] C.A. Donescu, „Ora tineretului", în *Vremea*, 1 ianuarie 1934.

[43] C.A. Donescu, „La mormântul lui Ion Duca", în *Vremea*, 7 ianuarie 1934.

şi ca orientare, cu accent pe originalitate, totul asezonat cu inimitabilele desene şi caricaturi ale lui Ion Anestin (unul dintre reprezentanţii de marcă ai genului în publicistica românească). Puţine sunt numele reprezentative ale culturii româneşti interbelice care să nu figureze în coloanele revistei. Aici şi-au publicat o bună parte din eseurile lor înnoitoare Eliade, Cioran şi Noica, pentru a-i pomeni pe cei de dreapta. Dar sunt şi autori fără angajament politic sau care încearcă să navigheze la „centru": Petru Comarnescu, Pompiliu Constantinescu (titularul cronicii literare), Octav Şuluţiu, Eugen Ionescu, Pericle Martinescu... Apare şi câte un comunist, precum Alexandru Sahia, care în primele luni ale anului 1932 este redactorul paginii literare, pentru ca în lunile următoare să înfiinţeze efemerele reviste de orientare comunistă *Veac nou* şi *Bluze albastre*; „cunoscutul comunist", aşa cum e caracterizat în rapoartele poliţieneşti, rămâne încă un timp în legătură cu vechii colegi de redacţie, după cum rezultă şi dintr-o notă a Siguranţei din 2 februarie 1933: „Din informaţiile culese de la ziarul *Vremea*, am stabilit că Stănescu Alex. [numele real al lui Sahia] vine din când în când de mai scrie câte un articol în ziarul *Vremea*."[44] Ion Călugăru, definit tot în notele Siguranţei drept „simpatizant comunist", este şi el redactor la *Vremea*, unde semnează destul de frecvent. Alt colaborator de stânga, cu simpatii comuniste, este Geo Bogza... Deschidere demnă de remarcat, întrucât dinamica revistei e totuşi spre dreapta, şi Vladimir Donescu îşi arătase clar poziţia încă din 1930, într-un articol în care denunţa comunismul şi cerea „stârpirea agitaţiilor comuniste din ţară", cu precizarea „Reclamăm pentru mişcarea comunistă un regim excepţional. Comunismul să fie pedepsit cu rigoare de

[44] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 517, dosar Stănescu Alexandru [Alexandru Sahia], cadrele 166–167.

legile noastre şi orice manifestaţiuni cu acest caracter complet interzise".[45] Erau, pare-se, exceptaţi de la represalii, comuniştii de la *Vremea*!

În 1934, Pericle Martinescu îşi făcea încă iluzia că „revoluţia mondială a tineretului... nu este nici de dreapta, nici de stânga; nici parlamentară, nici antiparlamentară; nici democrată, nici dictatorială". Tineretul e negator şi vrea ceva, fără să ştie prea bine ce; anticipează „o renaştere".[46] Renaşterea aceasta avea totuşi culori tot mai bine definite şi opuse. Apele începuseră să se separe. Evoluţie inevitabilă, odată ce, după faza „spiritualizată" a începuturilor, se trece tot mai accentuat, începând de prin 1932, la o fază de angajament politic.

Eşuarea grupării Criterion, după un început spectaculos şi plin de promisiuni, este simptomatică pentru conturarea unei noi stări de spirit. A fost „sperietura", atât a autorităţilor, cât şi a organizatorilor, în faţa tumultului stârnit de ceea ce s-ar fi dorit să fie o dezbatere contradictorie, însă fără patimă. Depăşind scopul pur intelectual urmărit, conferinţele au revelat, dimpotrivă, o sensibilă polarizare politică în opinia românească. Cu timpul, fisurile s-au adâncit şi între tineri, pe motive politice, dar nu numai. *Credinţa*, de pildă, care începuse prin a fi deschisă tuturor, devine sectară şi capătă aspectul unei foi de scandal. Episodul cel mai spectaculos s-a petrecut spre sfârşitul anului 1934, când între Zaharia Stancu şi Sandu Tudor, pe de o parte, şi Comarnescu, Vulcănescu şi Tell, pe de alta, s-a ajuns nu numai la injurii prin gazete, ci chiar la bătaie, în sensul propriu al termenului. Comarnescu şi apropiaţii lui fuseseră ţintuiţi la stâlpul infamiei ca homosexuali, pe fondul şi al unor şantaje politice, prin campanii de presă, puse la cale de Zaharia

---

[45] Vladimir Donescu, „Atenţiune la Răsărit!", în *Vremea*, 27 februarie 1930.

[46] Pericle Martinescu, „Revoluţia tineretului", în *Vremea*, 6 mai 1934.

Stancu (specialist în materie de şantaj, potrivit mărturiilor unor contemporani). Sandu Tudor, directorul *Credinţei*, îi vâră pe toţi cei de la Criterion într-o singură oală, constatând, în frumoase cuvinte, „nemernicia scârnavă din inima lor de neîmpliniţi, de masturbaţi, de invertiţi"[47] (să amintim, pentru a nu mai reveni, că Sandu Tudor e autor de poezii de factură religioasă şi avea mai târziu să se călugărească). Comarnescu are o cădere nervoasă. „Nu mai pot continua – notează el spre sfârşitul anului 1934. Sunt asudat, ameţit, slăbit, nedormit..."[48] În aceste condiţii apare totuşi revista *Criterion* (octombrie 1934–februarie 1935), tentativă, doar parţial reuşită, de a relansa aventura intelectuală de dinainte cu doi ani. Se regăsesc numai câţiva din larga grupare iniţială: Ion Cantacuzino, Petru Comarnescu, Mircea Eliade, Constantin Noica, Henri H. Stahl, Alexandru Cristian Tell, Mircea Vulcănescu. Vulcănescu pune degetul pe rană. Vechiul Criterion, scrie el, „reunea tineretul de orice opinii". Între timp însă, s-a petrecut accentuarea conflictelor ideologice şi politice între diferitele fragmente ale tinerimii româneşti. Cei de dreapta şi cei de stânga au început să refuze „să stea de vorbă între dânşii". Aşa încât „ceea ce era posibil în 1932 nu mai e posibil în 1934". Au aderat la revistă cei care, fără a avea o ideologie comună, continuă să creadă în virtuţile schimbului de idei.[49] La al şaptelea număr, revista şi-a încetat apariţia.

Câte un gest de solidarizare apare chiar peste ani. Antifascistul şi procomunistul Petre Pandrea îi sare în sprijin legionarului Radu Gyr în momente grele pentru acesta din urmă

---

[47] Sandu Tudor, „Generaţia «Criterion»", în *Credinţa*, 16 decembrie 1934.

[48] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. I, p. 132 (însemnarea din 25 decembrie 1934).

[49] Mircea Vulcănescu, „Grupul «Criterion»", în *Criterion*, 1 noiembrie 1934 (reprodus în *Opere*, vol. I, pp. 746–748).

(după rebeliunea legionară din ianuarie 1941). Explică de ce: „Radu Gyr şi cu mine suntem mandarini... clasă aparte, unică şi dominantă prin grație, jertfă, duh şi creație."[50] Manifestare a mai vechii comuniuni de generație şi de condiție culturală. Dar asemenea atitudini devin tot mai rare.

[50] Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 103.

II
Naționaliști și democrați, evrei și antisemiți

Democrația și *naționalismul* sunt axele principale ale dezbaterii politice românești din anii '30. Ele nu prea reușesc să se armonizeze. Pentru unii, România nu era destul de democratică, pentru alții, nu era destul de românească. Aveau cu toții dreptate: fie din punctul de vedere al filozofiei democratice, fie în raport cu filozofia statului național.

Regimul comunist a făcut ca, prin contrast, România interbelică să pară mai democratică decât a fost în realitate. Firește, democrația de atunci arăta cu totul convenabil față de ce a oferit apoi comunismul. Explicabilă în consecință tendința de după 1989 de raportare la vechiul model democratic românesc, sensibil idealizat. În fapt, e greu de caracterizat România dintre cele două războaie ca fiind democratică sau nedemocratică. Era o îmbinare de democrație și autoritarism. Democratic, desigur, votul universal (masculin), dar nu tocmai democratică aplicarea lui: până în 1937, toate guvernele chemate la putere au câștigat alegerile cu scoruri zdrobitoare, ceea ce spune mult despre presiuni de sus, ca și despre educația politică precară a celor de jos. Democratică, la fel, libertatea presei, însă numai până la linia unde intervenea – și intervenea frecvent – cenzura. Nici de supraveghere polițienească nu se ducea lipsă, îndreptată împotriva persoanelor, organizațiilor și publicațiilor, de stânga sau de dreapta, considerate primejdioase pentru siguranța statului; nu rareori se ajungea la percheziții, arestări sau confiscări de gazete ori broșuri (primejdia, în bună măsură, exista,

atât în ce privește ordinea de stat, cât și integritatea teritorială a țării; dar, indiferent de justificări, cota democrației mai înregistra o scădere). Democrația socială era și mai puțin avansată ca democrația politică. Pe scurt, drumul era încă lung pentru ca democrația românească să semene ceva mai bine cu o democrație autentică. Ar fi însemnat însă, inevitabil, o mișcare spre stânga. Iar elita românească, politică și intelectuală, era orientată într-o măsură apreciabilă spre dreapta. Societatea românească, predominant rurală, nu era încă suficient angajată în modernitate și se arăta dependentă de un model paternalist. Orașele reprezentau doar 20% din populație, iar ponderea proletariatului urban era modestă. Ceea ce explică slăbiciunea stângii socialiste și comuniste, și în general a unei stângi moderne. Democrația era însă ținută în frâu și de orientarea naționalistă, puternic înrădăcinată în conștiința românească. Consolidarea elementului românesc și limitarea influenței minorităților presupuneau mai curând politici dirijate decât deschideri democratice. Și invers, proporțional vorbind, minoritățile erau mai tentate decât românii de ceea ce le-ar fi putut oferi stânga. În cazul comuniștilor, cel puțin, lucrurile se înfățișează fără echivoc: fuseseră scoși în afara legii tocmai fiindcă preconizau autonomia ținuturilor considerate minoritare, inclusiv până la despărțirea de stat. Fapt este că, privind componența etnică a elitelor politice și intelectuale, cu cât avansăm spre stânga, cu atât ponderea românilor etnici scade și crește numărul minoritarilor. O reconstituire statistică propune următoarea compoziție etnică a Partidului Comunist din România în anul 1930: unguri – 26,6%, români – 22,7%, evrei – 18,1%.[1] Așadar, românii nu erau nici un sfert. Ajunge de altfel să privim numele cuprinse în miile de dosare întocmite

[1] Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965*, Polirom, Iași, 2004, p. 149 (estimarea îi aparține lui Hildrun Glass).

de autoritatea poliţienească celor consideraţi susceptibili de a afecta siguranţa statului. Sunt printre ei mulţi comunişti, dar şi alţi exponenţi ai unei stângi radicale. Majoritatea nu au nume româneşti; sunt evrei, mai cu seamă, de asemenea numeroşi unguri, apoi ucraineni, ruşi, bulgari... Cu greu un român naţionalist şi-ar fi găsit locul într-un curent democratic atât de „pestriţ".

Despre naţionalism, să spunem de la bun început că nu vom rezolva problema istorică a fenomenului, denunţându-l potrivit criteriilor ideologice actuale. N-am face decât să exprimăm opinia socotită azi „politic corectă", fără a lămuri opinia celor din generaţiile trecute. Astăzi, democraţia este bună, iar naţionalismul a încetat de a mai fi. Pentru mulţi intelectuali români ai anilor '30, naţionalismul trecea însă înaintea democraţiei. Atitudine cu rădăcini istorice. Sentimentul românilor, odată cu cristalizarea ideologiei naţionale, a fost acela că sunt împresuraţi şi dominaţi de străini. Transilvania era sub unguri, Bucovina sub austrieci, Basarabia sub ruşi. În principatele autonome – Ţara Românească şi Moldova –, multă vreme guvernaseră grecii şi o bună parte a aristocraţiei şi a burgheziei era de origine greacă sau amestecată cu elemente greceşti. În drumul spre modernitate, ponderea străinilor a fost subtanţială. Spre deosebire de sate, esenţial româneşti, oraşele erau cosmopolite, cuprinzând un număr apreciabil de „neromâni". Situaţia aceasta a fost de natură să creeze frustrări, un adevărat complex naţional. Prea mulţi străini, prea mulţi dintre ei în poziţii „privilegiate". Numai aşa se pot înţelege faimoasele versuri ale lui Eminescu, care altminteri ar părea cu totul deplasate: „De la Nistru pân'la Tisa/ Tot românul plânsu-mi-s-a/ Că nu mai poate străbate/ De-atâta străinătate/... Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima câinii..." Din acest punct de vedere, crearea României Mari a complicat şi mai tare lucrurile. Slavici stârnise indignare susţinând că România nu avea vocaţie de stat multinaţional: mai bine ar fi rămas România „mică". Desigur, România Mare a rezolvat formal

problema proclamându-se „stat național". În fapt, fără să fie întru totul multinațional (măcar pentru faptul că în toate provinciile românii formau o majoritate), nu era nici pur și simplu național, să zicem mai curând la mijloc de drum între *național* și *multinațional*. Minoritățile reprezentau (potrivit recensământului din 1930) 28,1% din populația totală, cu o pondere mai mare, până destul de aproape de jumătate, în provinciile alipite în 1918: 42,4% în Transilvania propriu-zisă, 45,7% în Banat, 39,3% în Crișana-Maramureș, 43,8% în Basarabia, și peste jumătate, 55,5% în Bucovina.[2] În orașele acestor provincii, românii continuau să fie minoritari în raport cu „ceilalți". În acest context trebuie înțeles visul unei Românii *românești*: în fond pentru asta se făcuse România. Ce rost avea – în accepția vremii – o Românie care să nu fie decât parțial românească? Multiculturalismul nu era încă la ordinea zilei. Națiunea presupunea un proces unificator. Până și Franța, model de națiune „politică", și nu „etnică", a acționat în acest scop, reușind o omogenizare lingvistică și culturală aproape perfectă. „Vina" dificultăților în Europa Centrală și sud-estică o poartă amestecul etnic foarte pronunțat, care a creat mari dificultăți procesului de integrare națională. Cum să faci, din unguri, români? Cum să faci, din greci, turci, și, din turci, greci? (De unde, în acest ultim caz, „purificările" etnice reciproce, prin expulzare.) Mulți români nutreau speranța că în urma Marii Uniri, națiunea română va reuși în sfârșit să intre în marea Istorie.

„Piloții orbi" se intitulează un articol publicat de Mircea Eliade în 1937. Oamenii care ne conduc – spune el – „nu mai văd": „luntrea statului nostru e condusă de niște piloți orbi". Sârbii se consolidează în Banat, ungurii în Transilvania, ucrainenii în Bucovina și Basarabia, bulgarii în Dobrogea, evreii

[2] „Populația României", în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 148.

într-o bună parte a țării. Românii pierd teren, iar vina este a democrației de după război care, spre deosebire de democrația naționalistă de la începuturile statului român, ar fi zdrobit cu totul „instinctul statal".[3] L-am putea liniști pe Eliade: până la urmă, nu românii au pierdut partida istorică, ci minoritățile, România fiind astăzi mult mai românească decât era acum trei sferturi de veac. Important nu este însă dacă Eliade avea dreptate, ci faptul că el era convins că are dreptate.

Cu privire la raportul români–străini („străinii" din interior, se înțelege), Mircea Vulcănescu constata lucruri uluitoare: „Cât umbli prin orașele românești, prin toate straturile sociale, abia auzi două, trei vorbe românești. În Muntenia, auzi mai mult franțuzește, apoi nemțește și ungurește, mai mult ori mai puțin stricat. În Moldova, mai ales nemțește. În Ardeal, nemțește și ungurește. În Basarabia și Bucovina, rusește și nemțește, tot stricat. Trei milioane de oameni trăiesc între zidurile caselor închise străzii, în orașe. Cincisprezece milioane trăiesc în casele din mijlocul curților la țară. Nici un milion din cei dintâi nu sunt români. Din cei din urmă sunt români peste paisprezece milioane." Sătenii aceștia alcătuiesc „România românească" și în ei stă „viitorul nostru ca neam".[4]

Pentru un specialist în finanțe, Vulcănescu își permite cam multe libertăți cu cifrele. Socoteala globală e corectă: 18 milioane de cetățeni ai României. Cifra orașelor, ceva mai mare decât cea menționată de Vulcănescu: 3,6 milioane. Însă români etnici la orașe nu erau mai puțin de un milion, așadar, sub o treime, ci peste două milioane, în procente 58,6%. În Muntenia, procentul orășenilor români atingea chiar 82,3%[5]: cum or fi vorbit aproape toți franțuzește, nemțește și ungurește?

---

[3] Mircea Eliade, „Piloții orbi", în *Vremea*, 19 septembrie 1937.

[4] Mircea Vulcănescu, „Cele două Românii", în *Dreapta*, 11 decembrie 1932 (reprodus în *Opere*, vol. II, pp. 682–687).

[5] „Populația României", *op. cit.*, p. 148.

Și Eliade, și Vulcănescu văd situația românilor și mai ales dinamica lor demografică mai defavorabile decât erau în realitate. E un simptom de psihoză. Dar o psihoză care n-a izbucnit din senin, avându-și explicația, dacă nu și justificările ei. În România trăiau efectiv mulți minoritari, majoritatea lor cetățeni români de dată recentă, prea puțin integrați, și care n-aveau în fond motive să iubească România. Primejdiile veneau și din exterior, de la conaționalii unora dintre minoritari: dinspre Ungaria pentru Transilvania, dinspre Rusia pentru Basarabia și Bucovina, dinspre Bulgaria pentru Dobrogea. Iar asta nu mai era psihoză, ci ceea ce s-a întâmplat cu adevărat în 1940.

Satul românesc era la ordinea zilei, și aceasta în primul rând din motive de ordin național: acolo erau românii „curați". Se întreținea un soi de „țărănism", care nu conducea obligatoriu spre soluții de dreapta, putea însă ușor aluneca în acest sens, și oricum se potrivea mai greu cu căile moderne de evoluție. Dimitrie Gusti n-a fost un om de dreapta, nici de stânga, de altfel; oportunist și abil, a încercat tot timpul să se mențină la suprafață. Sociologia lui, oricum, s-a concentrat aproape exclusiv asupra satului. Ar fi fost orașul mai puțin interesant pentru o anchetă sociologică? O asemenea alegere ilustrează de la bun început un dezechilibru ideologic.

Și, mai ales, să nu-i uităm pe evrei. Nu se poate vorbi despre democrație și naționalism în România acelor ani, ignorând problema evreiască. Reprezentau 4% din populația țării, nici puțin, s-ar zice, dar nici foarte mult. Se așezaseră însă aproape exclusiv la orașe (la sate nu li se îngăduise să cumpere pământ), în consecință ponderea lor în populația citadină se ridica la un nivel considerabil: 13,6%. Foarte numeroși erau în orașele din Basarabia: 26,8% și din Moldova: 23,1%[6]; în unele localități moldovenești alcătuiau aproximativ jumătate din populație,

[6] *Ibidem.*

inclusiv la Iași. Suprareprezentare citadină, așadar. Pe deasupra, indiferent de condiția lor socială, pentru cei mai mulți deloc strălucită, stăteau mai bine decât românii etnici în ce privește știința de carte; proporțional, aveau mai mulți intelectuali. Ca intelectuali, de la un sector la altul, erau subreprezentați sau suprareprezentați. Dat fiind că, până la Primul Război Mondial, prea puțini dintre ei beneficiaseră de cetățenia română, cariera le fusese închisă în instituțiile statului; sub acest aspect, lucrurile nu avansaseră prea mult nici în anii '30; așa se face că elevi și studenți evrei, de pildă, erau foarte mulți, însă profesorii evrei se numărau pe degete. Evident, nici armata, nici magistratura, nici administrația publică nu erau mai primitoare. În aceste condiții, evreii s-au concentrat în sistemul economico-financiar și în profesiunile liberale: medici, avocați, jurnaliști. În aceste domenii erau, fără nici un dubiu, suprareprezentați. Potrivit unei statistici din ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, din cei 8 810 medici care practicau în România, 3 147 erau evrei, adică 35,7%, peste o treime.[7] Suprareprezentarea în unele direcții era la fel de accentuată ca subreprezentarea în altele; doar că era mai vizibilă și denunțată de naționaliști ca un pericol, mai ales atunci când intra în discuție „acapararea" economiei țării și influența evreilor ca formatori de opinie.

Lucrurile stăteau diferit față de poziția altor minorități, care nu prea se amestecaseră cu românii. Ungurii – pentru a-i pomeni pe cei care stârneau mai multă îngrijorare – trăiau între ei, nici prin gând nu le trecea să se românizeze; rămâneau unguri, pur și simplu. Erau „adversari" ușor identificabili, așezați în afara perimetrului românesc. Evreii însă se mișcau printre români, deveniseră vorbitori de limbă română, scriitorii și gazetarii lor se exprimau în românește și se adresau publicului românesc,

[7] Teșu Solomovici, *Istoria evreilor din România*, vol. I, Editura Teșu, București, 2007, p. 203.

o bună parte dintre ei, ca semn al voinței de integrare, își românizaseră numele. Evreii nu mai erau doar evrei, aveau dublă identitate de evrei și de români. Acțiunea lor, considerau naționaliștii, deghizată, insidioasă, pornind chiar din inima cetății, se arăta cu atât mai primejdioasă.

Nu gândeau, nu simțeau, nu se comportau ca românii: un punct de vedere larg răspândit, și nu doar printre antisemiți. A identifica o diferență culturală și psihologică, reală sau imaginară, nu e de altfel în mod obligatoriu un semn de ostilitate; e totuși o perspectivă care poate constitui o premisă și un ingredient al ostilității. Iată cazul lui E. Lovinescu. Nu e deloc un antisemit. La cenaclul lui și cu susținerea lui s-au lansat numeroși autori evrei. N-a amestecat niciodată critica literară cu vreo distincție de ordin rasial. Și totuși Lovinescu este fundamental rasist, în sens strict intelectual, nu ideologic, politic sau xenofob. Consideră pur și simplu că grupurile umane se disting prin trăsături „rasiale". Vede o deosebire sensibilă de „rasă" chiar între munteni și moldoveni, ce să-i mai pretindem atunci când vine vorba de evrei? „Pot scriitorii noștri evrei – spune el – întrebuința cea mai autentică limbă cronicărească, adevăratul spirit semitic se manifestă însă prin revoluționarism, prin avangardism, indisciplină și egalitarism. Lipsa principiului de autoritate și, ca o urmare, spiritul de negație sunt trăsăturile cele mai evidente ale psihologiei evreiești, devenite apoi trăsături esențiale ale publicisticii noastre de structură, în bună parte, iudaică."[8] Orientarea evreiască a presei, spiritul dizolvant... nu e prea departe de ceea ce susțineau antisemiții, numai că Lovinescu face doar o constatare, care i se pare evidentă, fără nici un fel de intenție polemică sau denigratoare. Într-un fel, evreii chiar îi convin, ca ferment al unei modernități culturale pe care o susține.

[8] E. Lovinescu, *Memorii*, vol. II, Craiova, 1932, cap. XVIII („Elemente de psihologie evreiască").

Avea sau nu avea dreptate? În ciuda tabloului cam sumar şi inevitabil simplificator, avea, în bună măsură. Cu precizarea care se impune că nu poate fi vorba de un „spirit semitic" esenţial şi imuabil, ci strict de consecinţele unei situaţii istorice. Evreii se angajau firesc în procesul de schimbare a unui tip de societate care pentru ei însemnase excludere sau discriminare. Susţineau, în propriul interes, un grad cât mai înalt de democratizare şi de egalizare. Se situau, aşadar, la stânga, mergând adesea până la extrema stângii. Au fost suprareprezentaţi, nu doar în România, ci peste tot în lume, în mişcarea socialistă, apoi în acţiunea comunistă. Se întâlneau, desigur, şi intelectuali evrei de dreapta, dar mai rar. La dreapta se vedeau confruntaţi cu naţionalismul şi adesea cu manifestări antisemite. Dimpotrivă, li se potrivea întru totul umanismul internaţionalist proclamat de stânga. Popor răspândit în întreaga lume, aveau chiar prin condiţia lor de oameni fără patrie sau cu mai multe patrii o orientare universalistă, cosmopolită, iar funcţia lor a fost considerabilă în circulaţia internaţională a ideilor. Savanţii lor (Einstein, Freud), ca şi scriitorii şi artiştii, n-au încetat să exploreze ţinuturi noi, neconvenţionale; e uşor de constatat masiva prezenţă evreiască în literatura de avangardă şi în toate inovaţiile culturale. Încă o dată, nu e în discuţie condiţia „spirituală" a „semitului", ci condiţia socio-culturală a evreului într-o situaţie istorică dată, care îi impunea căutarea, fără încetare, a unor soluţii de ieşire din cadrele tradiţionale. Se înţelege, tipologia schiţată e foarte generală, şi nu lipsesc cazurile individuale care să o nuanţeze. Mihail Sebastian, de pildă. Sensibilitatea lui e de dreapta, şi de dreapta mediul unde se mişcă cu predilecţie (Nae Ionescu, profesorul atât de admirat, prietenul Mircea Eliade...). Iniţial, idealul lui pare să fi fost un regim de tipul fascismului italian, cum s-ar zice un totalitarism îngăduitor cu libertatea intelectuală (Sebastian e impresionat, de pildă, de performanţa editării imensei *Enciclopedii* italiene, într-adevăr prea

puțin ideologizată), și, firește, nu antisemit (antisemitismul lui Mussolini e de dată târzie, sub înrâurirea nazismului german). Ca intelectual evreu, Sebastian are însă și reflexe de stânga, mai ales atunci când apropiații lui români încep să manifeste deschis și combativ opinii antisemite. Până la urmă, omul nu-și mai găsește locul între o stângă cu care nu are prea multe afinități și o dreaptă care pare a-i reproșa necontenit condiția de evreu.[9]

Un document emis de Biroul Presei din Direcțiunea generală a Poliției, databil 1933, înfățișează un „Tablou de publicațiunile românești și minoritare cu caracter extremist". Admițând gradul de aproximație al unei asemenea sistematizări, se pot trage totuși concluzii cu privire la intensitatea orientărilor și, în mod cert, la percepția autorităților. Publicații românești de extremă dreaptă sunt identificate a fi 27, din care 13 ale Gărzii de Fier și 10 ale Ligii Apărării Național-Creștine, partidul antisemit al profesorului A.C. Cuza. Se adăugau 8 titluri germane și două ruseți. La extrema stângă, doar 4 publicații românești, în schimb 9 maghiare și 5 germane.[10] Extrema dreaptă, cum se vede, e mai puternic reprezentată, iar disproporția dreapta–stânga devine covârșitoare atunci când luăm spre comparație doar titlurile românești. La extrema stângă, caracterul „neromânesc" e predominant (și asta, chiar făcând abstracție de evrei, care sunt integrați în presa de limbă română).

De prin 1932, alunecarea spre extreme, mai ales a tinerilor, se accentuează an de an. Un document revelator apare în 1935. Este *Manifestul revoluției naționale*, semnat de Sorin Pavel (coautor, cu mai mulți ani înainte, al „Manifestului «Crinului Alb»"), de Petre Țuțea, trecut destul de repede de la extrema

[9] Cu privire la ideologia lui Sebastian, vezi Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, ediția a II-a, Polirom, Iași, 2010.

[10] ANR-ANIC, Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, 221/1932–1934, ff. 41–44.

stângă la extrema dreaptă, şi de alţi câţiva tineri mai puţin cunoscuţi (Ioan Crăciunel, Gheorghe Tite, Nicolae Tatu şi Petre Ercuţă). Se vede că e o treabă făcută de intelectuali: manifest, dar totodată un veritabil studiu politologic, întins pe aproape 100 de pagini. Autorii merg direct la ţintă. Sunt împotriva Occidentului, care a subordonat România atât politic, cât şi economic. Sunt împotriva democraţiei: „Democraţia n-a găsit nici o formulă. E haosul." Sunt împotriva liberalismului, împotriva conservatorismului, împotriva social-democraţiei, împotriva bolşevismului... Ce mai rămâne? Rămâne doar „noua formulă de organizare a omenirii: naţionalismul". Nu naţionalismul tradiţional, ci „noul naţionalism", care „va avea datoria să readucă în viaţa naţională păturile exilate până acum de economia liberală" şi, în acelaşi timp, „să refacă unitatea spirituală a naţiunii" şi să „restabilească autoritatea statului, depunând toată puterea politică în mâinile românilor, pentru că nici o minoritate etnică nu poate avea pretenţia să decidă asupra destinelor unei ţări, care nu le aparţine". Repudiind programele şi acţiunea marilor partide guvernamentale, liberalii şi naţional-ţărăniştii, *Manifestul* susţine grupările de dreapta care toate ar duce la acelaşi rezultat: „dărâmarea statului democratic capitalist". Şi le înşiră, într-o panoramă semnificativă, pentru alegerea care se oferea mai ales tinerilor decişi să meargă spre o dreaptă „revoluţionară". Este Frontul Românesc al lui Alexandru Vaida-Voevod, vechiul luptător naţional, plecat din Partidul Naţional-Ţărănesc. Sunt naţional-creştinii, sub cei doi lideri reuniţi, antisemitul A.C. Cuza şi naţionalistul dintotdeauna Octavian Goga. Apoi, Garda de Fier, despre care se spun cele mai frumoase vorbe: „Un mănunchi de tineri hotărâţi, plini de conştiinţa misiunii lor sacre şi de sentimentul eroic al vieţii", care „au reuşit să zdruncine din temelii statul capitaliştilor democraţi şi prevaricatori... Corneliu Zelea Codreanu este cel mai mare educator

revoluționar al României postbelice". Urmează *mișcarea corporatistă* a lui Mihail Manoilescu, inspirată din fascismul italian și vizând îndeosebi accentuarea rolului statului în plan social și economic. Și, în sfârșit, Nicolae Iorga și gazeta lui, *Neamul românesc*, un partid concentrat într-un singur om, cu capriciile lui, dar, mai presus de orice, „un focar de lumină". Între aceste cinci curente, autorii *Manifestului* nu propun o discriminare. Ei sunt convinși că „grupările de dreapta, urmărind același scop, vor lupta alături. Dintre acestea, una va deveni dominantă în viața publică, formând baza partidului unic sau de stat. Aceasta va absorbi pe celelalte". Într-o soluție de compromis cam confuză, în fruntea țării va fi regele, cu un prestigiu sporit, dar și un „Conducător", în același timp desemnat de națiune și ales al regelui: un soi de combinație, între ceea ce vor fi, dar separat, și în dușmănie, dictatura regală și dictatura legionară. Să mai spunem că revoluția națională va înfăptui nu etatizarea, ci dirijarea economiei, și se va ocupa până și de morala familială (aflată în suferință), de rolul Bisericii în societate și așa mai departe. Adversari sunt mulți, dar cel dintâi este evreul: „acest popor învins de Dumnezeu nu se pocăiește: îl găsești peste tot – oriunde se conspiră împotriva ordinii creaturale [sic!]..."[11]

Să mai spunem că tinerii semnatari ai *Manifestului* își făceau iluzii cu privire la „frontul comun" al dreptei? Iorga se despărțise de mult de A.C. Cuza, deși păstrase cu acesta relații cordiale. Și Corneliu Zelea Codreanu se rupsese de mișcarea lui Cuza. Distanța cea mai mare era între Iorga și Garda de Fier. „Profetismul" național și antisemitismul (mai nuanțat însă la Iorga) i-ar fi putut apropia; spre deosebire însă de legionari, istoricul era monarhist și legalist și, deși susținător al Italiei fasciste, adversar hotărât al Germaniei și mai ales al Germaniei

[11] Sorin Pavel, Petre Țuțea *et al.*, *Manifestul revoluției naționale*, Sighișoara, 1935, în principal pp. 17, 25–26, 39–42, 47–48, 90.

lui Hitler, în care vedea o primejdie de moarte pentru integritatea şi neatârnarea României.

1936 este anul când conflictul care ardea mocnit izbucneşte brusc şi atinge forme violente, inclusiv în zona intelectuală. Punţile, câte mai erau, se rup. Să răsfoim din nou *Vremea*, un bun barometru al oscilaţiilor ideologice. Aici, până în prima parte a anului 1936, semnaseră alături autori, tineri cei mai mulţi, de dreapta, de stânga, şi de „centru", ca şi numeroşi evrei. Dintre evrei, încă îi întâlnim pe Mihail Sebastian, Ion Călugăru, Camil Baltazar, Felix Aderca, Traian Şelmaru... (Aderca şi Călugăru publică şi în numărul de Paşte). Apoi, brusc, la mijlocul anului, o întorsătură: evreii dispar (exceptându-l pe Şelmaru, prezent până în 1937). Şi nu dispar doar evreii, ci şi luările de poziţie democratice, în timp ce se înmulţesc articolele naţionaliste şi antisemite. Deja în februarie–martie, o polemică între Vasile Lovinescu (scriitor înrudit cu E. Lovinescu, dar de cu totul altă factură intelectuală şi ideologică) şi Mihail Sebastian se arată ca un preludiu la ce va urma. Totul a pornit de la un articol al celui dintâi, foarte critic la adresa omului politic francez Pierre-Étienne Flandin, acuzat de a face concesii nejustificate stângii radicale. Acestui articol din *Vremea* îi dă replica, în gazeta *Rampa*, M. Sebastian, ironizând aerele lui Lovinescu de mare cunoscător în ale politicii externe. Sebastian putea desigur să se abţină: s-a năpustit fără rost şi în chip jignitor asupra confratelui de la *Vremea*. Dar e rândul lui Lovinescu să depăşească limita, învinuindu-l pe Sebastian de reacţie pur evreiască, prin ostilitate faţă de dreapta naţionalistă. „Hefterul [*Hechter* fiind numele adevărat al lui Sebastian] – scrie el – a simţit duşmanul, şi pe bună dreptate." Şi continuă: „Dacă reuşim să lichidăm un trecut ignominios şi să creăm un organism viu, compact unitar, Sebastianii sunt automat eliminaţi din el prin simpla bună funcţionare a aparatului excreţional." Sau: „atunci când eşti un venetic, un vagabond..." Până unde s-a putut ajunge! Şi chiar

în *Vremea*, revista solidarității între generații. Ce l-a durut mai rău pe Sebastian (scrie în *Jurnalul* său) este că s-a trezit izolat. Nici Mircea Eliade, prietenul apropiat, nu i-a luat apărarea: „Mi se spune că Mircea a fost «revoltat» cetind, în fața lui Donescu, articolul meu din *Rampa*. Nu-mi găsea nici o scuză și îl aproba în totul pe «adversarul» meu." Explicabil, până la un punct, prin faptul că Sebastian avea vina de a fi deschis ostilitățile, dar unde e reacția față de vulgarele insulte antisemite ale lui Lovinescu?[12]

Mai trec câteva luni și dominanta revistei ajunge net naționalistă și antisemită. „Vioara întâi" a concertului este acum Nicolae Davidescu, devenit antisemit sistematic și militant. El denunță pericolul iudaic în presă și identifică „Fenomene de judaizare a literaturii românești". Primul incriminat e Arghezi: nu e evreu, dar e ca și cum ar fi, „o apariție judaică de origină românească în scrisul nostru". Este firesc, deci, să fie privit cu rezervă de cercurile „curat românești". Urmează Gala Galaction. Atât de ortodoxul Galaction, cu formație teologică și în cele din urmă preoțit, ar fi, după Davidescu, „prin tendință, prin ideologia mărturisită, prin acțiunea lui, un rabin evreu, apologist al crezului lui evreiesc".[13] C.A. Donescu preia argumentele lui Davidescu și scrie și el despre „Judaizarea țării"[14]. Nicolae Roșu își face și el apariția la *Vremea*, lăudându-l pe Hitler, care „a dat junimii germane o încredere puternică în regimul politic

[12] Vasile Lovinescu, „Pierre-Etienne Flandin", în *Vremea*, 23 februarie 1936; Mihail Sebastian, „Domnul Goe în politica externă", în *Rampa*, 24 februarie 1936; Vasile Lovinescu, „Pentru d-l Sebastian", în *Vremea*, 1 martie 1936; Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 45 (însemnarea din 2 martie 1936).

[13] N. Davidescu, „Structuralitatea judaică a presei", în *Vremea*, 2 august 1936; „Fenomene de judaizare a literaturii românești", în *Vremea*, 9 august 1936.

[14] C.A. Donescu, „Judaizarea țării", în *Vremea*, 9 august 1936.

şi un mit fascinant naţiunii totalitare".[15] Mircea Eliade asigura că Eminescu „ar fi fost astăzi considerat «hitlerist» şi «fascist»", prin „antisemitismul şi naţionalismul lui feroce"; în fapt, a fost un mare „huligan", reia Eliade vorba – cu semnificaţie schimbată – care-i place atât de mult.[16]

Ce fac ceilalţi? Cei de stânga, plus evreii de tot felul s-au dus. Cei de la „centru", intrigaţi, continuă totuşi să colaboreze, cu articole cât mai neutre. Cazul lui Comarnescu, Pompiliu Constantinescu, Pericle Martinescu, Octav Şuluţiu. Uneori, ca o minimă concesie, câte un articol echivoc, precum „Huliganii", în care Martinescu, reluând faimosul termen, vorbeşte despre o anume „fervoare sufletească" şi despre „un nou umanism", având totuşi grijă să nu indice vreo adresă politică sau ideologică.[17] Tot Martinescu, în *Jurnalul* lui: „...printre colaboratori se îngroaşă numărul celor de dreapta. *Vremea* nu mai e revista de altădată. Pompiliu [Constantinescu] o recunoaşte cu tot regretul. Ea ar fi putut să însemne – şi la un moment dat a însemnat – ceva în cultura românească, dar acum, de multe ori, seamănă cu o ediţie săptămânală a *Poruncii vremii* [ziar de extremă dreaptă]. E păcat de entuziasmul, de admirabila onestitate scriitoricească a unor colaboratori care îşi bat pur şi simplu joc de hârtie şi cerneală... Nicăieri n-am găsit libertatea de a scrie ceea ce gândesc, care mi s-a acordat aici total. Am scris cu plăcere, cu sinceritate, cu patos, despre orice. Acum revista decade într-un fel de «spiritualitate» grosolană. Pompiliu e de aceeaşi părere. În conducere se observă chiar unele semne de neînţelegere între fraţii Donescu. Titi [C.A. Donescu] bate în struna neofiţilor, Vladimir pare a se resemna şi a se retrage

---

[15] Nicolae Roşu, „Problema tineretului polonez", în *Vremea*, 26 iulie 1936.

[16] Mircea Eliade, „Mai multe feluri de naţionalişti", în *Vremea*, 5 iulie 1936.

[17] Pericle Martinescu, „Huliganii", în *Vremea*, 12 ianuarie 1936.

într-o rezervă plină de regrete față de nivelul publicației în fruntea căreia se află numele său." [18]

Premiul cel mare pentru o neutralitate fără cusur i se cuvine cu certitudine lui Pompiliu Constantinescu, criticul care, de-a lungul aproape întregii existențe a *Vremii*, a ținut cronica literară cu o minuție și o detașare critică exemplare, egal cu sine însuși și indiferent la freamătul ideologic care îl împresura. Pe biroul lui Vladimir Donescu, Pericle Martinescu a văzut o scrisoare căreia i-a citit doar primele rânduri: „Se începea: «Stimate domnule director, de opt ani situația mea la *Vremea* a fost dintre cele mai curioase...» Atât mi-a fost de ajuns ca să înțeleg despre ce este vorba în această scrisoare de cinci pagini, semnată: Pompiliu Constantinescu. E o scrisoare de demisie." Cauza: „trăia momente penibile în redacția invadată de neofiți"[19] (neofiți însemnând mai mult sau mai puțin „legionari"). Până la urmă, n-a plecat! A continuat să meargă înainte pe drumul lui, într-o revistă care nu mai era a lui.

La capătul celălalt al opiniilor, revista *Azi*, condusă de Zaharia Stancu, inițial deschisă tuturor, ca și *Vremea* (și unde încă, în noiembrie 1934, putea să apară un articol al lui Nicolae Roșu care lovea în Sebastian, dar și într-un sens mai general, în incapacitatea de integrare românească a evreilor), se „curăță" de colaboratorii de dreapta și se afirmă fără înconjur ca publicație de stânga; colaboratorii sunt în număr apreciabil scriitori evrei (M. Blecher, Oscar Lemnaru, H. Bonciu, V. Monda, Camil Baltazar) sau tineri apropiați de Partidul Comunist, precum Mihai Beniuc, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, cel din urmă incriminat, alături de H. Bonciu, și pentru literatură „pornografică". Revista recenzează pe larg, și favorabil, cartea *URSS azi*

[18] Pericle Martinescu, *Confesiune patetică. Pagini de jurnal intim (1936–1939)*, Ex Ponto, Constanța, 2004, pp. 129–130 (însemnarea din 5 august 1937).

[19] *Ibidem*, p. 192 (însemnarea din 7 iunie 1938).

a lui Alexandru Sahia şi găzduieşte un articol entuziast despre stările culturale din URSS (pentru a ne opri la câteva exemplificări din anii 1936–1937). O prezență frecventă în paginile ei este şi filozoful Anton Dumitriu, cu poziții de stânga mai puțin accentuate.

Radicalizarea din 1936, pe lângă dinamica ei pur românească, are ca ingrediente situația europeană şi impactul potențial al evoluțiilor europene asupra României. Germania lui Hitler oferea, încă din 1933, o încurajare pentru extremismul naționalist şi antisemit, dar orientarea ei spre revizuirea tratatului de la Versailles reprezenta o primejdie, tot de ordin național, pentru integritatea României. Revenirea Uniunii Sovietice, după o lungă retragere, în arena politică europeană ar fi putut contribui, prin cooperarea cu Franța şi Marea Britanie, la păstrarea *statu-quo*-ului european, evident şi în avantajul României, dar pe de altă parte marele vecin de la răsărit amenința de două ori România: prin pretențiile asupra Basarabiei şi prin agitația comunistă; de aceea politica de securitate europeană a lui Titulescu, incluzând şi Rusia în sistem, n-a stârnit doar adeziuni, ci şi vehemente contestări (iar anul 1936 înseamnă şi îndepărtarea lui Titulescu din guvern). Se întrevedea deja neplăcuta alegere impusă României – chiar prin aşezarea sa geografică – între Germania şi Rusia. Invazia italiană în Etiopia (1935–1936) a mai adus un element în dispută, de regulă naționaliştii luând partea Italiei, iar democrații combătând-o. 1936 e însă mai cu seamă anul Fronturilor Populare. Succesul Frontului Popular în Franța aduce la putere un guvern de stânga (socialişti şi radicali, susținuți de comunişti), ceea ce nu era de natură să-i încânte pe naționaliști, deranjați şi de prezența mai multor personalități evreieşti, începând chiar cu prim-ministrul Léon Blum. Dar uleiul peste foc l-au turnat evenimentele din Spania, unde ajungerea la putere a Frontului Popular a determinat revolta naționalistă condusă de generalul Franco, cu urmarea unui lung şi

violent război civil, care a învrăjbit, dincolo de hotarele Spaniei, întreaga Europă. Până în 1936 motivele de dispută erau predominant românești; acum ele se înmulțesc, și în toate cazurile, fie că e vorba de Rusia sau de Germania, de Italia sau de Spania, opiniile sunt net antagonice și exprimate vehement. Evident, nu era doar interesul pentru Europa, ci și presentimentul că ceea ce se întâmplă azi într-o parte sau alta a continentului se va răsfrânge mâine, într-un fel sau altul, și asupra României.

Disputa cuprinde câteva teme care se împletesc și se ațâță reciproc: naționalism versus democrație, evreii, se înțelege, și, neașteptat, o virulentă controversă în jurul moralității actului literar și artistic. Evreii fiind – se putea altfel? – pentru naționaliști, factorul de legătură al tuturor fenomenelor negative. Ei sunt cei care vor tot mai multă democrație pentru a se înstăpâni în România și procedează la disoluția sufletului românesc prin promovarea unei literaturi cosmopolite, negatoare a tradiției și încălcând regulile curente ale moralei.

Bătălia se dă cu actori mai mari sau mai mici, dar în prim-plan se înfruntă cei doi „coloși" ai presei românești, care sunt *Universul* și tandemul *Adevărul–Dimineața*. *Universul*, cu un tiraj apreciat (în 1934) la 200 000 de exemplare, *Adevărul*, respectiv *Dimineața*, cu 50 000 plus 100 000. Pe lângă principalele gazete, grupurile respective editau și alte periodice, precum și cărți, având fiecare propria editură. În această privință, *Adevărul* își depășea concurentul: publica, printre altele, *Adevărul literar și artistic* (în timp ce *Universul literar* își încetase apariția în 1931), combativa revistă de stânga *Cuvântul liber* (între 1933 și 1936), precum și, pentru publicul mai larg, *Realitatea ilustrată*. Editura Adevărul pusese în circulație cărți de valoare și de succes, foarte diferite, și literar, și ideologic, de la *În preajma revoluției* a lui C. Stere până la *Povestea vieții mele*, amintirile reginei Maria; la aceeași editură apăreau și o varietate de manuale școlare. Poziția grupului de la *Adevărul* era până la urmă

echivocă: o orientare de stânga împletită cu o ținută eclectică, de natură să atragă și colaboratori care nu împărtășeau neapărat opiniile politice ale nucleului redacțional.

Un mic eveniment simbolic se petrece spre mijlocul anului 1936: N. Batzaria trece dintr-o tabără în alta. Un personaj special, aproape exotic: român macedonean, supus otoman în tinerețe, participant la revoluția Junilor Turci și ajuns ministru în guvernul acestora, Batzaria se stabilește în cele din urmă în România, unde devine (sub pseudonimul Moș Nae) cel mai prolific autor, și animator totodată, de literatură pentru copii și adolescenți. A condus ani de zile *Dimineața copiilor*, editată, cum îi arată și titlul, de grupul *Adevărul–Dimineața*. Era – aproape inevitabil pentru un român macedonean – cât se poate de naționalist. Ceea ce arată, încă o dată, că până la răfuiala declanșată în 1936 frontierele intelectuale nu erau încă închise. Plecarea lui Batzaria arăta că nu-și mai putea găsi locul acolo. Angajat la *Universul*, începe să scrie articole precum „Sub steagul naționalismului": „Mișcarea naționalistă de la noi nu urmărește o fundamentală schimbare de regim politic și nici o nouă alcătuire socială. Ținta ei de căpetenie, am putea spune unica țintă, este întărirea țării prin întărirea elementului românesc."[20] Despre „Întărirea elementului românesc" ar fi fost de-a dreptul deplasat să scrie la *Dimineața*, fie și la *Dimineața copiilor*. Ciocnirea e acum în legătură cu toate subiectele. Războiul din Etiopia: B. Brănișteanu, în *Adevărul*: „Lumea civilizată ar fi pierdută dacă s-ar mai repeta cu altă țară ceea ce s-a întâmplat în Abisinia. Căci lumea civilizată n-a ajuns încă la convingerea că există un drept alb și un drept negru."[21]; N. Batzaria, în *Universul*: „Italia va introduce acolo ordinea și dreptatea de care

[20] N. Batzaria, „Sub steagul naționalismului", în *Universul*, 2 iulie 1936.

[21] B. Brănișteanu, „Bietul Negus", în *Adevărul*, 9 iulie 1936.

va beneficia în primul rând masa poporului abisinian. Și pe lângă o înviorare economică a țării, va mai introduce spiritul latin, senina și creatoarea civilizație latină. E un nou și întins teritoriu câștigat pentru latinitate."[22] Războiul civil din Spania: din nou B. Brănișteanu, în *Adevărul*: „Neconstestat că guvernul spaniol al frontului popular, al democrației, al forțelor de stânga, guvernul legal al împroprietăririi țăranilor, ieșit din alegeri libere, cari au dat indicațiuni clare, are cei mai mulți sorți de izbândă. [...] Sforțările reacțiunii de a opri progresul în loc sau de a întoarce roata lumii sunt zadarnice"[23]; pentru *Universul*, dimpotrivă, tragedia din Spania ilustra un fenomen primejdios: „Întinderea comunismului și a anarhismului".[24]

„Nu suntem comuniști!": mesajul acesta e insistent transmis de *Adevărul* și *Dimineața*. Suntem „ziare democratice". Cu precizarea: „Nu însă ziare democratice în sensul vag, mai mult conservator, pe care îl are ideea democratică la noi, ci în sensul care i se dă în apus de partidele de stânga." Contra prigonirii *ideilor*, a *raselor* sau a *minorităților*.[25] Iar Tudor Teodorescu-Branișteprecizează: „Singura atitudine cuminte și patriotică este susținerea democrației, susținerea regimului monarhic constituțional și combaterea curentelor extremiste, fie de dreapta, fie de stânga."[26]

În fapt, *Adevărul* și *Dimineața* combat extremismul de dreapta și mult mai puțin sau deloc extremismul de stânga. Patronii și jurnaliștii care dau tonul nu sunt desigur comuniști.

---

[22] N. Batzaria, „Între noi și Italia", în *Universul*, 19 iulie 1936.

[23] B. Brănișteanu, „Revoluție sau rebeliune? Internaționala reacționarilor", în *Adevărul*, 24 iulie 1936.

[24] „«Frontul unic» împotriva comunismului", în *Universul*, 4 octombrie 1936.

[25] „Comunismul nostru", în *Adevărul*, 2 iunie 1936.

[26] T. Teodorescu-Branișteș, „Nici comunism, nici dictatură", în *Adevărul*, 1 iulie 1936.

Sunt doar de stânga, dar o stângă care nu mai vede adversari la extrema stângă. Se adaugă şi faptul că progeniturile sunt mai radicale decât părinţii: e până la urmă şi o chestiune de familie. Fiul lui Emil Socor, care a condus *Adevărul* până în 1935, este Matei Socor, un tânăr înrolat la comunişti. Fiul, respectiv nepotul, acţionarilor majoritari este vestitul Marcel Pauker, soţul şi mai vestitei Ana Pauker. Iar despre Ana Pauker, judecată şi pe cale de a fi condamnată, scrie rânduri patetice Petre Pandrea, el însuşi simpatizant comunist (şi cumnat al lui Lucreţiu Pătrăşcanu): „În fruntea celor 19 antifascişti se află Ana Pauker, [...] intelectuală admirabilă, visătoare şi patetică însetată de idealuri, cu o viaţă eroică dedicată exclusiv revendicărilor celor umili." [27] Sigur, ziarul nu era comunist!

Confuzia se întreţinea şi prin faptul că strategia partidelor comuniste devenise aceea a „fronturilor populare", cu alte cuvinte lăsarea pe moment la o parte a obiectivelor comuniste specifice şi finale şi aducerea în prim-plan a unor revendicări cu caracter general democratic, în jurul cărora se putea forma o coaliţie a forţelor de stânga. Aici apare şi echivocul unui regim precum cel republican din Spania: însemna un pas spre democraţie sau un pas spre comunizarea ţării? Franco a sugrumat democraţia spaniolă sau a salvat Spania de comunism? Fiecare poate da răspunsul pe care-l crede. S-ar presupune că, prin însăşi aşezarea ei în spaţiul occidental, Spania ar fi ajuns mai greu comunistă, dar nu-i nici o îndoială că asta urmăreau comuniştii. Acelaşi gen de „largă coaliţie" a fost practicat şi în ţările Europei centrale şi răsăritene după al Doilea Război Mondial, cu consecinţele bine ştiute (geopolitica jucând de astă dată în favoarea comunismului).

Într-o Europă care se polarizează tot mai tare, dreapta devine fatal mai apropiată de extrema dreaptă, iar stânga de extrema

[27] Petre Pandrea, „Procesul de la Craiova", în *Adevărul*, 11 iunie 1936.

stângă. Între Germania nazistă și Uniunea Sovietică, *Adevărul* se arată mult mai înțelegător cu Uniunea Sovietică. Până la a da vina tot pe germani pentru înscenarea judiciară de la Moscova, căreia i-au căzut victimă în 1937 șefii armatei ruse, în frunte cu mareșalul Tuhacevski. „Suntem – asigură Teodorescu-Braniște – în fața unui complot german, în fața unei noi intrigi a Berlinului." Tuhacevski ar fi reprezentat „curentul filogerman" în Uniunea Sovietică. „Combătând cu hotărâre comunismul la noi acasă" – ține să sublinieze gazetarul –, trebuie examinat cu obiectivitate locul Rusiei în Europa. „Dacă, de pildă, conspirația generalului Tuhacevski ar fi reușit", și Rusia s-ar fi înțeles cu Germania, Cehoslovacia și România ar fi fost grav primejduite. Ar fi putut câștiga trotkiștii, adică revoluția permanentă, cu încercarea de a bolșeviza Europa.[28] Slavă Domnului (spunem noi, nu Teodorescu-Braniște), a câștigat până la urmă Stalin, și în felul acesta a scăpat și România de bolșevism!

Alunecarea, în sensul opus, e la fel de evidentă la *Universul*. Ziarul recomandă într-un articol de fond „«Frontul unic» împotriva comunismului", singura cale „ce poate salva civilizația". În același număr, semnificativ, e prezentată cartea *Pentru legionari* a lui Corneliu Zelea Codreanu[29] (raporturile cu legionarii vor deveni însă în curând mai puțin cordiale). „Frontului antifascist", apreciat ca o „invențiune sovietică", i se opune *Liga antirevizionistă*, organizație inițiată de patronul ziarului, Stelian Popescu, care trăgea semnalul de alarmă în fața proiectelor de știrbire a integrității României. Așadar, ofensiva antiminoritară, în spiritul naționalismului românesc. Lui Stelian Popescu i se organizează și o mare sărbătorire pe 11 octombrie 1936. *Universul* prezintă în cele mai mici detalii „Măreața

[28] T. Teodorescu-Braniște, „Situația din Rusia", în *Adevărul*, 19 iunie 1937; „Calm și obiectivitate", în *Adevărul*, 20 iunie 1937.

[29] *Universul* din 4 octombrie 1936.

ıifestare națională de la Arenele Romane", precizând: „Sub ınul crucii și al solidarității naționale". În prezența patriarui Miron Cristea și a altor ierarhi bisericești, au vorbit printre i Octavian Goga și Nichifor Crainic. Ținta lui Goga e precisă: ılători de la Lemberg, năpârlindu-și porecla jidovească în ne străvechi din cronica lui Neculce, s-au socotit în drept dea rețete de orientare publică la noi." Stelian Popescu, ocând o „cruciadă", asigură că „a doua dezrobire a românislui s-a pornit acum"; „o țară, compusă din 80% agricultori ani nu poate suporta la infinit o industrie condusă de 90% ăini, «străini» care în mare măsură controlează și presa".[30]

Pentru a dovedi că *Adevărul* promovează interese neromâști, *Universul* publică – și reia în nenumărate rânduri – o listă câteva zeci de evrei implicați în grupul de presă concurent. nt mulți, într-adevăr. *Adevărul* înțelege să echilibreze balanța, ɛrind la rându-i o listă a colaboratorilor români (printre care, Batzaria – doar cu câteva zile înainte de plecarea lui la *Uni-ɾsul*, Mircea Grigorescu, E. Jebeleanu, G. Macovescu, P. Panea, M. Sevastos, Al. Sahia, T. Teodorescu-Branişte...).[31] Să cunoaștem, comparând cele două liste, că românii „pursânge" nt mai puțini decât evreii. „Ziarele din Sărindar" aveau o tentă reiască incontestabilă, doar că nu erau evrei dușmani ai ɔmâniei, ci evrei români, care vedeau interesele românești esigur, și în funcție de propriile proiecte de emancipare) altfel ɛcât cercurile naționaliste. Era în joc și definirea națiunii: nogen românească sau multietnică? Peste toate, se petrecea înfruntare între dreapta și stânga, caracteristica românească ând în faptul că o parte apreciabilă a elitei intelectuale de ânga era alcătuită din evrei, ceea ce încurca și deturna într-un

[30] „Sărbătorirea d-lui Stelian Popescu", în *Universul*, 13 octombrie)36.

[31] „«Universul» minte", în *Adevărul*, 23 iunie 1936.

fel dezbaterea. Să mai spunem că un cititor de astăzi s-ar regăsi mai curând în *Adevărul* și *Dimineața* decât în *Universul*, pentru simplul motiv că așa a fost mersul lumii: spre democrație și multiculturalism (iar în ce privește condamnarea totalitarismelor, spre o judecare mai severă a fascismului și nazismului decât a comunismului). Dar e recomandabil să-i situăm pe cei de atunci nu în raport cu noi, ci cu propria lor epocă.

Tot în 1936, își publică și Cioran (la editura Vremea) cartea deja amintită *Schimbarea la față a României*. După el, schimbarea nu se putea face decât împotriva evreilor. Tocmai fiindcă „aceștia s-au opus la noi oricărei încercări de consolidare națională și politică". Cu următoarele precizări: „Regimul democratic al României n-a avut altă misiune decât să apere pe evrei și capitalismul iudeo-român. Trebuie să ne intre tuturora în cap o dată și pentru totdeauna: evreii n-au nici un interes să trăiască într-o Românie consolidată și conștientă. Noi, ca români, n-avem decât un interes, o Românie puternică și cu voință de putere. [...] Dacă nu ne vom concentra toate forțele, vom dispărea în mod sigur, ca o imagine efemeră, de la suprafața istoriei. România n-are încă substanță. Evreii? Orice om cu cultură istorică trebuie să recunoască cu durere în suflet o axiomă, singura axiomă a istoriei: ultimul popor care va dispărea va fi poporul evreu. Că vom distruge evreimea română, ea va renaște în evreime, eternă și rătăcitoare ca o mustrare a istoriei sau a lui Dumnezeu." [32] Nu sunt lucruri noi, dar fac impresie spuse în maniera excesivă a lui Cioran.

Se asociază ofensivei antisemite și N. Iorga, cu argumente asemănătoare privind spiritul de cucerire al evreilor. „Iudaica" este titlul unui foileton, pe care-l publică în gazeta sa *Neamul românesc*, între 12 și 22 august 1937, apărut și în broșură separată. După Iorga, evreii s-au organizat în România ca un stat

[32] Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, *op. cit.*, pp. 132–133.

în stat, fără a se asimila în vreun fel, trăind ei între ei. „Păstrează ce-i osebeşte, lucrează pentru ca să aibă pentru ei, ca naţie năvălitoare, cât mai mult. Până şi în profesiunile libere, până şi în învăţământ, în ştiinţă, în literatură, ca avocaţi, ca medici, ca arhitecţi, ca profesori, tot mai mulţi, cu filologii, cu filozofii, cu ziariştii, cu poeţii, cu criticii lor, ei ne dau pur şi simplu afară din ţara noastră."[33] Scopul este însă pentru Iorga – şi aici apare o distincţie faţă de antisemitismul extremist – nu să se lovească în evrei, ci să fie susţinut elementul românesc: „Faptele noastre hotărăsc eliberarea românilor din reţeaua de exploatare ebraică. Nici o ură pentru evrei. Numai sprijin şi numai iubire pentru negustorimea creştină."[34] În alte articole, istoricul denunţă „statul orb în faţa invaziei" şi anunţă: „Eu nu mă las făcut supusul statului iudaic."[35]

Tot acum îşi descoperă vocaţia antisemită şi scriitorul I. Al. Brătescu-Voineşti, ale cărui obsesii şi aberaţii îl aşază la nivelul unui N. Davidescu sau N. Roşu, dacă nu cumva chiar deasupra lor. O suită de articole publicate în *Universul* i-au apărut şi separat, sub titlul (cuvântul face carieră în epocă) *Huliganism*. Punerea în temă e elocventă: „Neamul evreiesc s-a angajat pe un drum care îl va duce în grea cumpănă. Îmbătat de succesul ce l-a dobândit în Rusia, s-a crezut îndreptăţit să întreprindă cucerirea lumii prin violenţă." Problema e că, în contrast cu proiectul lor dominator, n-au avut nici o contribuţie notabilă la civilizaţia omenirii, n-au dat nici un mare cugetător. Demonstraţia e uşor de făcut. Oamenii mari se cunosc, şi Brătescu-Voineşti îi înşiră pe „toţi": Pitagora, Arhimede, Copernic, Galileu, Newton, Laplace, Lamarck şi Darwin. Nici un evreu printre ei! Apoi, să nu se laude evreii (nici n-au avut vreodată o asemenea

[33] N. Iorga, *Iudaica*, Bucureşti, f. d., p. 17.
[34] *Neamul românesc*, 2 septembrie 1937.
[35] *Neamul românesc*, 7 şi 8 octombrie 1937.

pretenție!) cu creștinismul, fiindcă iată: „Cu mult înaintea vremii în care Moise se da de ceasul morții pentru a scoate neamul evreiesc din sălbăticie și din ticăloșie, fiii neamului care trăia în cuprinsul României de azi practicau nu numai poruncile principale înscrise în tablele de legi ale lui Moise, dar chiar și preceptele moralei creștine. Când, abia două mii de ani mai târziu, creștinismul a ajuns în aceste ținuturi, propovăduitorii lui au găsit aici un neam de oameni cari, fără a ști ce era Crucea și cine fusese Crist, se purtau creștinește."[36] Mai puțin creștinește decât dacii se comporta însă Brătescu-Voinești, prin veninul revărsat asupra celorlalți.

Soluția eliberării românilor de sub tirania minorităților o găsește Nichifor Crainic, care lansează în 1937 programul „statului etnocratic" pe care, el neavând un partid, îl oferă întregii drepte naționaliste ca potențial proiect comun. E o adaptare etnicistă a „corporatismului" susținut de Mihail Manoilescu. Un regim corporatist pur și simplu – consideră Crainic – ar pecetlui dominația economică a evreilor. România are nevoie de un „corporatism rectificat sub imperiul necesităților de viață ale statului etnocratic", ceea ce presupune „asigurarea dominației elementului autohton în toate ramurile de activitate și de creație".[37] Pretutindeni să se respecte proporționalitatea, nici un element etnic să nu fie reprezentat deasupra proporției lui la nivelul țării. În logica lui Crainic, medicii evrei, care erau peste o treime, ar fi trebuit să rămână doar 4%! Dar, pe de altă parte, s-ar fi cuvenit (spunem noi, nu Crainic) să și sporească numărul minoritarilor acolo unde erau subreprezentați: în mediul universitar, în justiție, în armată... Programul lui Crainic a fost strașnic

[36] I.Al. Brătescu-Voinești, *Huliganism*, București, 1938, pp. 38, 140–141, 149.

[37] Nichifor Crainic, „Corporatism rectificat", în *Sfarmă-piatră*, 5 august 1937.

lăudat în periodice ultranaționaliste, precum *Sfarmă-piatră*, sub semnătura directorului Al. Gregorian, ca și a poetului și eseistului Pan Vizirescu, sau *Porunca vremii*, unde comentariul entuziast îi aparține șefului publicației, Ilie Rădulescu.

Să-i dăm cuvântul și lui Camil Petrescu. Nu este un extremist. Este un intelectual, chiar excesiv de intelectual. Construiește edificii de idei. Sunt intelectuali care în felul acesta demolează pentru a pune altceva în loc, alții care, dimpotrivă, susțin cursul istoriei, oricare ar fi el și oricât de contradictoriu. Pentru ei, istoria nu poate să aibă decât dreptate, iar rostul intelectualului este să deslușească de ce are dreptate. Camil Petrescu știe să se adapteze, cu argumente și fără a-și neglija propria personalitate, la care ține mai mult ca la orice. Chiar fără a se asocia corului antisemit, consideră – firesc! – că evreii sunt marii vinovați. Tot din *Jurnalul* lui Mihail Sebastian:

„Ieșind de la «Capșa», am făcut câțiva pași pe stradă și mi-a explicat din nou atitudinea lui față de ultimele bătăi antisemite.

— E regretabil, dragă, dar tot evreii poartă răspunderea.

— De ce, Camil?

— Pentru că sunt prea mulți.

— Dar ungurii nu sunt și mai mulți?

— Poate, dar cel puțin sunt masați la un loc, în aceeași regiune. [...]

În continuare mi-a spus:

— Dragă, ovreii provoacă. Au o atitudine echivocă. Se amestecă în lucruri care nu-i privesc. Sunt prea naționaliști.

— Ar trebui să te decizi, Camil. Sunt naționaliști sau sunt comuniști?

— Ei, știi că-mi placi? Suntem între noi, dragă, și mă mir că mai pui astfel de întrebări. *Comunismul ce altceva este decât imperialismul evreilor*?“[38]

---

[38] Mihail Sebastian, *Jurnal*, *op. cit.*, pp. 67–68 (însemnarea din 25 iunie 1936).

Până și regina Maria, care, dată fiind condiția ei regală, era deasupra unor asemenea controverse, începe să-și pună întrebări. Din nou, mărturia lui Sebastian:

„Aseară, Rosetti mi-a arătat o scrisoare a generalului Zwiedenek, scrisă în numele Reginei către Fundații și prin care se interesează în ce condiții ar putea fi publicată traducerea unui roman al ei.

«Lucrările de până acum ale Majestății Sale au fost tipărite de Editura Adevărul, care a făcut ofertă și pentru romanul de față.

Având însă în vedere sentimentele naționale nesigure românești ale acestei edituri, M.S. Regina Maria mă însărcinează să mă adresez dvs.»." [39]

Sunt destui scriitori și critici care continuă să publice la *Adevărul*, fără a se lăsa intimidați de zgomotoasa campanie împotriva presei „din Sărindar". E. Lovinescu este unul dintre ei, cu frecvente colaborări pe teme literare. Departe de a fi un om de stânga. Dar nici de dreapta. Este un om care ține la circulația liberă a ideilor și consideră firească diversitatea lor. La „cronica literară", îl întâlnim pe criticul Șerban Cioculescu, iar dintre scriitorii mai cunoscuți, pe Victor Eftimiu. Mai mulți încă, dat fiind profilul publicației, la *Adevărul literar și artistic*, unde cronica literară e reprezentată, ani de-a rândul, de G. Călinescu. Greu de spus în ce măsură fiecare dintre aceștia sunt sau nu de stânga; cert este că nu sunt de dreapta și mai ales nu agreează dreapta naționalistă și autoritară.

Este și cazul profesorului Alexandru Rosetti, care se exprimă din când în când tot în presa de stânga. Om de stânga? Mai curând un aristocrat fără complexe și cu ușurința întreținerii relațiilor într-o varietate de medii, fie ele de stânga sau „evreiești"; este și un om căruia îi place să aprecieze valoarea, ceea

[39] *Ibidem*, p. 98 (însemnarea din 26 noiembrie 1936).

ce a dovedit ca editor. Când Romulus Seişanu îi reproşează în *Universul* că într-un manual de limba română l-a pus pe H. Sanielevici deasupra lui Ilarie Chendi şi pe Ronetti-Roman, ca dramaturg, deasupra lui Delavrancea (deci, doi evrei deasupra a doi români), Rosetti îi răspunde liniştit că ierarhiile acceptate cam aşa se prezintă[40] (la drept vorbind e mai mult ierarhia agreată de Rosetti decât vreo ierarhie incontestabilă a valorilor; opţiune însă demnă de reţinut, prin disocierea autorului de antisemitismul ambiant).

Pentru a scăpa de acuzaţia de ziar evreiesc îndreptat împotriva intereselor româneşti, grupul de la *Adevărul* pune la cale o lovitură de imagine. Începând din 21 noiembrie 1936, cele două ziare, *Adevărul* şi *Dimineaţa* trec sub conducerea unui „triumvirat", format din Mihail Sadoveanu, Tudor Teodorescu-Branişte şi B. Brănişteanu. Sadoveanu, considerat, printr-un soi de consens, cel mai mare scriitor român în viaţă, şi nu numai cel mai mare, dar şi cel mai specific, cel mai departe de ceea ce ar fi putut fi o formulă literară „evreiască". Teodorescu-Branişte: şi el român, un reputat ziarist de stânga. Şi totuşi – pentru a nu se rupe tradiţia! –, şi un evreu, B. Brănişteanu, dar poate mai greu de contestat decât alţii, om cu mare experienţă în presă, cu o gândire echilibrată, şi cu numeroase legături în cele mai diverse cercuri politice. Director politic al ziarelor a devenit Sadoveanu.

În toată această afacere, Sadoveanu a fost teribil de atacat dinspre partea naţionalistă şi acoperit cu laude de stânga democratică. Aş zice, recurgând la o expresie franceză, că nu merită *ni cet excès d'honneur, ni cette indignité*. Ce o fi fost în mintea lui? Nu e uşor de spus, probabil fiindcă în mintea lui nu erau prea multe. Mare scriitor, se înţelege, dar deloc intelectual, înţelegând prin intelectual un om al cărui material de lucru îl

[40] „Răspuns unui critic improvizat. O scrisoare a d-lui prof. Al. Rosetti", în *Adevărul*, 4 iunie 1936.

constituie ideile. Sadoveanu este specialist în evocarea ritmurilor lente și repetitive ale lumii naturale și ale unei societăți patriarhale, exact la antipodul unei literaturi de idei. În afara scrisului – și scrie intens, probabil prea mult! –, Sadoveanu e preocupat de vânătoare și de pescuit, și de propria gospodărie. Are și o droaie de copii. Și are, una peste alta, nevoie de bani. Excesul de scris trebuie judecat și din această perspectivă. Și, cu siguranță, acceptarea directoratului la *Adevărul*. Financiar vorbind, a fost pentru el o bună afacere. Circula oricum zvonul că și Stelian Popescu i-ar fi propus o funcție de prim-redactor la *Universul*, cu un salariu de 60 000 de lei lunar, Sadoveanu preferând însă oferta de 100 000 de lei a ziarelor din Sărindar[41]. Indiferent de acuratețea informației, cam așa era văzut: sensibil la arginți. Poziția lui ideologică nu e prea clară. Ca scriitor tradiționalist, putea fi revendicat mai curând de dreapta. Un anume umanitarism indică poate o oarecare înclinare spre stânga, în spiritul *Vieții românești*, de care a fost legat. Formula lui e prinsă între cele două curente înrudite dar distincte de la începutul veacului: „sămănătorismul" lui Nicolae Iorga și „poporanismul" lui Constantin Stere: „sămănătorismul" fiind un poporanism de dreapta și „poporanismul" un sămănătorism de stânga! în general, Sadoveanu tace, nu se pronunță. Se adaugă și celebritatea, care îi dă posibilitatea să aștepte oferte, fără a oferi la rându-i prea mult. În timpul Primului Război Mondial, a oscilat între „germanofili" și tabăra antantistă.[42] Iorga, socotindu-l de dreapta, l-a adus în fruntea Senatului în perioada guvernării sale din 1931–1932. A devenit, pe deasupra, și mason, cu toate relațiile subterane care decurg dintr-o asemenea afiliere. Și iată-l

[41] ACNSAS, Mihail Sadoveanu, I 073553, vol. 1, f. 79.

[42] Lucian Boia, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2009, capitolul „Mihail Sadoveanu", pp. 299–301.

justificându-şi în *Adevărul* apartenența la masonerie, în care ar fi găsit „o întărire a credinței mele în Dumnezeu şi în nemurirea sufletului; mai mult: am găsit un temei nou pentru adâncirea ortodoxiei mele şi pentru tradiționalismul meu".[43] Ortodoxia şi tradiționalismul se vor fi potrivit cu masoneria, se potriveau la fel de bine şi cu *Adevărul*? Ce importanță avea! Iorga exclama, naiv: „Eu nu te-am ştiut decât de dreapta când te-am făcut, numai eu, preşedinte al Senatului"; acum istoricul constata, cu stupefacție, că scriitorul e mason şi, „se pare, om de stânga".[44]

Articolele publicate de Sadoveanu în ziarele ale căror director devenise sunt lâncede, repetitive şi interpretabile după dispoziția fiecăruia. Banalități de genul: „Sub raport moral, odată cu credința într-un Dumnezeu şi o dreptate, neamul acesta practică în chip firesc blândețea şi omenia." Trebuiau, după el, găsite metode de îmbinare a civilizației românești tradiționale cu civilizația europeană. Fără violență, fără dictatură. „Cumințenia poporului respinge asta." „Oroarea din extrema dreaptă" şi „ticăloşia din extrema stângă" explică ambele de ce „preocupările mele de atâtea ori s-au întors în trecut, ori au rămas în popor, care-i aşa cum l-a lăsat Dumnezeu".[45] „Dumnezeu" şi „poporul" par a fi ideile conducătoare! Bineînțeles că *Adevărul* şi-a continuat şi cu Sadoveanu linia de până la Sadoveanu.

Dreapta s-a simțit trădată, văzându-l pe cel mai român dintre scriitori în fruntea celei mai puțin românești prese! S-a ajuns la acte detestabile, precum arderea publică a cărților sale. Un

---

[43] Mihail Sadoveanu, „Pentru prieteni", în *Adevărul*, 20 decembrie 1936.

[44] N. Iorga, „O neîngăduită exploatare a mizeriei. Scrisoare către d. Mihail Sadoveanu", în *Neamul românesc*, 20 ianuarie 1937.

[45] Mihail Sadoveanu, „Învățăminte", în *Adevărul*, 21 ianuarie 1937; „Câteva mici observații", în *Adevărul*, 24 ianuarie 1937; „Mic bilanț", în *Adevărul*, 5 februarie 1937.

protest al intelectualilor față de asemenea manifestări de intoleranță a fost publicat în *Dimineața* din 1 aprilie 1937. Lista celor care se solidarizează cu Sadoveanu nu este ușor de comentat, fiindcă motivațiile probabil se amestecă sau sunt distincte: apărare a libertății de expresie, admirație pentru scriitor, spirit de breaslă... sau poate chiar dificultatea de a refuza o semnătură solicitată (e condiția, nu prea convingătoare, a semnăturilor pe liste). Oricum, primul nume este al lui Liviu Rebreanu, al doilea al profesorului Constantin Rădulescu-Motru. E prezent masiv grupul ieșean, din raza *Vieții românești*: Mihai Ralea, Petre Andrei, Octav Botez, Andrei Oțetea, Constantin Balmuș, Paul Bujor, Grigore T. Popa, toți universitari, precum și scriitorii Demostene Botez, G. Topîrceanu, Al. Philippide, Otilia Cazimir... Semnează și Victor Eftimiu, E. Lovinescu, G. Călinescu... Se adaugă mai multe nume și în zilele următoare: Șerban Cioculescu, Iorgu Iordan, S. Stoilov, C. Motaș... Evident, cei care nu semnează sunt și mai numeroși, dar în ce-i privește e și mai greu de spus de ce nu s-au asociat; unii, desigur, n-au fost solicitați, alții n-or fi obișnuit să intre de-a valma pe liste, alții, desigur, n-au ținut să-și manifeste solidaritatea. Nu apar nici Arghezi, nici Blaga, nici Camil Petrescu, nici măcar frații Teodoreanu, ultimii totuși apropiați ai scriitorului. Nu-l întâlnim nici pe Alexandru Rosetti, care are bune relații cu stânga, dar – poate – menajează și alte relații! Mai clară e poziția celor care sunt prezenți pe pagina respectivă a *Dimineții*, dar rămân în afara protestului colectiv. Brătescu-Voinești dă un soi de comunicat, semnat și de scriitorul I.A. Bassarabescu, în care își exprimă convingerea că Sadoveanu nu putea să ignore faptul că, apucând-o pe un anume drum, „se expunea la dușmănii și neplăceri"; perfid, îl consolează: „În privința arderii cărților sale, în locul său nu m-aș simți deloc îngrijorat, căci aș fi încredințat că această ardere nu le consumă deloc valoarea." Cezar Petrescu trimite o lungă scrisoare

în care protestează împotriva arderii cărților, își exprimă admirația fără rezerve față de scriitorul Sadoveanu, dar se disociază net de orientarea acestuia în presă: „Sunt departe de principiile democrate, umanitariste, pentru care militează zilnic gazetele conduse de Mihail Sadoveanu. Foarte departe. La capătul opus." În sfârșit, și poetul Ion Pillat își exprimă admirația pentru operă, disociindu-se la rându-i de activitatea politică a celui în cauză. Și încă o remarcă: colegii de Academie ai lui Sadoveanu nu s-au înghesuit să semneze protestul; singurul care a făcut-o a fost Rădulescu-Motru.[46]

În paralel, se declanșează și ofensiva împotriva „literaturii noi". Șeful de orchestră e, în această privință, N. Iorga, prin *Neamul românesc* și îndeosebi prin *Cuget clar*, revista literară pe care o conduce. Iată ce scrie în iulie 1936: „...anarhia s-a înstăpânit pe literele românești și de pe urma ei s-a ivit curentul de flecăreală cu vorbe mari, de exhibiții de monstruozități, de apeluri la apetiturile bestiale, care, sub o critică de lovinesciană neînțelegere și interesată toleranță, ne-a dat era care merită să fie pecetluită în frunte cu fierul roșu: «Arghezi»". După Iorga, deriva e gravă, nu doar în sens pur literar, ci ținând seama de consecințe: „sănătatea morală a neamului meu e în joc".[47] Arghezi și Lovinescu, poetul modernist și criticul modernist, sunt cele două ținte predilecte. Nu sunt uitate nici alte nume, îndeosebi evreiești, precum „pornograful Felix Aderca". Prețuiți, în schimb, Brătescu-Voinești și A.C. Cuza. Ultimul – poate pentru a oferi o mostră de poezie de bună calitate – pune în versuri acuzele lui N. Iorga, denunțându-i pe „barbarii de azi, cei cu scris otrăvit", cu precizarea: „În cârd cu barbarii, privește să vezi/ Că vin mercenari: Lovinești și Arghezi."[48]

---

[46] „Un protest al intelectualilor", în *Dimineața*, 1 aprilie 1937.

[47] *Cuget clar* (articol fără titlu), 15 iulie 1936.

[48] A.C. Cuza, „Barbarii", în *Cuget clar*, 4 noiembrie 1936.

Iorga e un tradiționalist, care nu agreează experimentele modernizatoare: nimic de zis, era gustul lui, era ideea lui despre literatură și despre funcția ei socială. Brătescu-Voinești se dovedește însă penibil. Autor exclusiv de povestiri cu respirație scurtă și vag melodramatice, avusese momentul lui de notorietate, care îl propulsase la Academie, precum și în manualele școlare. Acum era cu totul în afara jocului și, evident, plin de resentimente. Așa că ajunge să atâțe, folosindu-se și de poziția sa academică, împotriva literaturii „imorale": adevărată delațiune, cu nume de autori și titluri de cărți. Se ajunge la arestări și la condamnări. Geo Bogza face cunoștință cu închisoarea (din fericire, doar pentru câteva zile) pentru *Poemul invectivă*, volum de versuri presărat, ce e drept, cu imagini sexuale frapante, iar H. Bonciu, specializat la rându-i într-o proză erotică îndrăzneață, se alege și el cu o scurtă condamnare.

La inițiativa lui Pompiliu Constantinescu, criticul de la *Vremea* (dar deja în dezacord cu noua tendință a acestei reviste), se constituie, în octombrie 1936, o „grupare a criticilor literari", prezidată de Perpessicius, și din care, pe lângă cei doi, mai fac parte Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Octav Șuluțiu, Mihail Sebastian și Ion Biberi. Scopul este: „Libertate literaturii!" În legătură cu această asociație, deși oarecum contrariat că nu fusese contactat de mai tinerii lui confrați, Lovinescu declară răspicat: „Fac critică de peste treizeci de ani, dar niciodată nu mi s-a părut că trăim sub o teroare artistică mai apăsătoare; sub pretextul moralității sau al naționalismului, scriitorii mari sau numai de talent sunt prigoniți în existența lor morală sau numai materială. Psihoză de război." [49]

Caracteristică pentru echivocul omului este reacția lui Sadoveanu, răspunzând la „provocarea" lui Iorga. Publicat în *Neamul românesc*, răspunsul lui ar fi și pentru libertate, în spiritul

[49] „Libertate literaturii", în *Adevărul*, 9 ianuarie 1937.

Adevărului, şi pentru moralitate, în spiritul lui Iorga. Iată textul: „Cred ca şi profesorul Iorga. În lupta pe care o duce împotriva rătăcirii şi trivialului sunt categoric lângă dânsul. Nu înţeleg cenzurarea literaturii şi împotriva ei aş protesta oricând. Nu pot admite însă rătăcirea unora, disprețul altora pentru tot ce e frumos, nobil şi înălțător în inspirația scriitorului. În tot ce am scris nu se va găsi o pagină indecentă sau scabroasă."[50]

Nu scapă însă Sadoveanu chiar atât de ieftin. Îi scrie Iorga: „La Academie mi-ai spus că ai venit la *Adevărul* ca să faci rânduială românească. Am crezut. Au urmat toate interviurile arghezienilor şi moderniştilor, ceea ce nu înseamnă această rânduială. A urmat reclama tuturor celor cari au legături care nu sunt deloc româneşti..."[51] Cam greu pentru Sadoveanu să fie şi cu unii, şi cu alții!

O anchetă privitoare la libertatea creației artistice a apărut în paginile revistei *Azi*. Răspunsurile fiind precedate de două eseuri – „mărturisiri" ale principalilor incriminați: Geo Bogza şi H. Bonciu. Sunt 19 luări de poziție, toate în favoarea libertății de creație, aparținând altminteri unor persoane cu fond cultural şi orientări ideologice diferite: E. Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Victor Eftimiu, C. Ardeleanu, Al. A. Philippide, Şerban Cioculescu, Tudor Teodorescu-Branişte, Ghiță Ionescu, Th. Pallady, N.D. Cocea, D. Trost, Dan Petraşincu, Emil Gulian, M.H. Maxy, Ştefan Roll, Lucian Boz, Lascăr Sebastian, A. Munte, Matei Socor. Sunt printre ei unii care cochetează cu stânga, gen Victor Eftimiu, alții autentic de stânga, precum Teodorescu-Branişte sau N.D. Cocea, comunizanți, ca viitorul politolog britanic Ghiță Ionescu, sau comunişti sadea, aşa cum e compozitorul Matei Socor. Democrați, fără înclinări sensibile nici spre

[50] *Neamul românesc* (fără titlu), 1 ianuarie 1937.

[51] „O scrisoare a d-lui prof. N. Iorga. Un răspuns al d-lui Mihail Sadoveanu", în *Adevărul*, 2 martie 1937.

stânga, nici spre dreapta: E. Lovinescu, Șerban Cioculescu... La întrebarea: „Credeți că adevărul creației artistice poate fi limitat în cadrele unei concepții etice prestabilite?", Cioculescu răspunde net: „În statul liberal de astăzi, nu. În statul totalitar, fascist sau comunist, da." E de presupus că nu tuturor celor prezenți în rubrică le va fi plăcut așezarea pe același plan a fascismului și comunismului. Șase dintre respondenți sunt evrei, aproape o treime, cărora li se adaugă și H. Bonciu.[52]

Vrând-nevrând, revenim la evrei, odată ce acuza frecventă – mai discretă la Iorga, vehementă la Brătescu-Voinești, la N. Davidescu, la N. Roșu – ajunsese aceea a „iudaizării" literaturii românești. Față de perioada dinaintea Primului Război Mondial, când răsărea ici și colo câte un scriitor evreu, acum, în anii '30, numărul scriitorilor evrei devine semnificativ, chiar dacă ponderea lor nu o atinge pe aceea a jurnaliștilor, iar reputația celor mai bine plasați e încă departe de culmile recunoscute ale literaturii române. Sunt printre ei și pictori și graficieni tot mai prezenți în viața artistică. Unii autori abordează teme specifice ale mahalalelor evreiești, precum I. Peltz sau Ion Călugăru, însă rolul lor esențial stă într-o mare disponibilitate în sensul tuturor tendințelor novatoare. Se află printre animatorii avangardei literare și artistice, începând cu faimosul Tristan Tzara, inventatorul dadaismului, apoi Sașa Pană, Ilarie Voronca, ca și pictorii și graficienii Victor Brauner, Marcel Iancu, M.H. Maxy, Jules Perahim. Alții explorează, într-o manieră care a putut să pară ostentativă sau scandaloasă, teritoriul erotic: F. Aderca, H. Bonciu, sau stările maladive: Marcel Blecher (acesta din urmă, puțin apreciat în timpul vieții, e socotit astăzi de critică un mare romancier). În cazul celor mai mulți, inovația literară și artistică se asociază cu atitudini de stânga accentuate, inclusiv aderare la comunism. Destule argumente pentru ca tabăra naționalistă

[52] *Azi*, nr. 29, iunie–august 1937, „Arta și pornografia".

şi tradiţionalistă să îi acuze de o acţiune dizolvantă asupra spiritului public.

Ziarele şi revistele se polarizează, unele mai aproape de zona *Universului*, altele – totuşi, mai puţine – de *Adevărul–Dimineaţa*. După acestea, în poziţia următoare ca tiraj şi impact la public este *Curentul*, care beneficiază de reputaţia – cam sulfuroasă – de jurnalist a directorului său Pamfil Şeicaru. *Curentul* e nu mai puţin la dreapta ca *Universul*. Ajunge să răsfoim câteva numere, să zicem din decembrie 1936. Un articol apreciază expulzarea din Germania a câteva zeci de intelectuali (printre care şi Thomas Mann), cu argumentul – evident utilizabil şi în cazul României: „Domnul are talent – şi înjură ţara?... Talentul domnului nu interesează." E reprodus şi un atac – la Cameră – al lui Şeicaru la adresa Rusiei, ţară cu care România n-ar avea cum să se alieze. Apoi, un articol al lui Nicolae Roşu; odată ce e scris de Roşu, ştim cam ce cuprinde şi fără a-l citi. Mai încolo, Şeicaru îl deplânge pe Sadoveanu, „victimă naivă" a francmasoneriei. Şi, în sfârşit, nu e uitat nici „Franco, salvatorul Spaniei".[53] Spania rămâne un revelator. Oricare ar fi distanţa dintre el şi mişcarea legionară, Iorga îi omagiază în *Neamul românesc* pe cei „doi băieţi viteji", Moţa şi Marin, căzuţi pe pământ iberic: „Luptând pentru credinţa lor creştină şi pentru cinstea poporului lor, pentru ce este etern, scump şi curat în latinitatea nebolşevizată, doi tineri români, doi băieţi viteji, Moţa şi Marin, au căzut înaintea Madridului apărat de Roşii."[54]

În direcţia cealaltă, şi chiar mai la stânga decât *Adevărul*, se situează cotidianul *Lumea românească*, apărut în iunie 1937 (şi până în februarie 1939), sub conducerea lui Zaharia Stancu. Printre redactori: Anton Dumitriu, Mihai Pop, G. Bogza,

[53] *Curentul*, diverse articole din 6 decembrie, 10 decembrie, 23 decembrie şi 25 decembrie 1936.

[54] N. Iorga, „Doi băieţi viteji", în *Neamul românesc*, 19 ianuarie 1937.

G. Macovescu... Geo Bogza se remarcă prin corespondențe privitoare la războiul din Spania; în această privință, atitudinea ziarului e net prorepublicană. În toamna anului 1937, dezlănțuie o violentă și prelungită campanie de presă împotriva lui Stelian Popescu. Evantaiul colaborărilor merge spre centru până la Șerban Cioculescu și spre stânga până la... Partidul Comunist. Siguranța a întocmit un dosar consistent al raporturilor dintre redacția ziarului și conducerea comunistă; s-au manifestat neînțelegeri, în toamna anului 1937, când ziarul a preferat să susțină în alegeri Partidul Țărănesc Radical al lui Grigore Iunian, în locul unei alianțe mai largi, de tip „front popular", cu Partidul Național Țărănesc, cum ar fi preferat comuniștii, însă chiar tensiunile dovedeau existența unei destul de strânse conlucrări; în disputa din interiorul partidului privind atitudinea de luat față de ziar, cei care i-au luat apărarea au subliniat că e „singurul ziar care publică articole ale comuniștilor" și că, „în genere, directorii acestui ziar au acceptat sugestiile comuniștilor pentru o îndrumare antifascistă a ziarului".[55]

E interesant de constatat cum destui intelectuali, unii cu vederi de dreapta moderate, alții de „centru", alții de stânga, chiar până aproape de comuniști, se îndreaptă spre Partidul Național Țărănesc. E și urmarea caracterului „eclectic" al acestui partid, care nu are o doctrină unitară, împărțit în tot felul de facțiuni, și în principal cu distincția care se menține, între „naționalii" transilvăneni, mai naționaliști și mai conservatori, și țărăniștii din vechiul Regat, orientați mai spre stânga, unii dintre ei înclinând spre o destul de nebuloasă democrație și economie țărănească. La nivelul liderilor, Ion Mihalache practică

[55] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, rola 885, cadrul 861 și următoarele. Pentru o incursiune în paginile ziarului, vezi și culegerea: Mihai Pop, *Vreau și eu să fiu revizuit. Publicistica din anii 1937–1940*, antologie de Zoltán Rostás, Paideia, București, 2010.

un soi de populism țărănesc, în timp ce Vaida-Voevod, insistând pe logica naționalistă, ajunge să părăsească partidul. Cât despre Iuliu Maniu, el nu prea are preocupări ideologice, ci doar rafinamente tactice. Dată fiind imposibilitatea legală a Partidului Comunist de a activa la lumina zilei, precum și slăbiciunea politică nu numai a comuniștilor, ci și a social-democraților, național-țărăniștii și-au ataşat o întreagă zonă de stânga, care ar fi avut mai curând vocația – în alte condiții – să se împartă între socialiști și comuniști. În preajma alegerilor din 1937, comuniștii au curtat intens PNȚ-ul, însă acesta – încă o dovadă de inconsistență ideologică sau de prevalare a tacticii asupra ideologiei – a preferat un „pact de neagresiune" cu Garda de Fier. În contextul aceleiași campanii electorale, *Adevărul* și *Dimineața* au susținut activ partidul lui Maniu și Mihalache; sensibilitățile ideologice nu erau chiar comune (linia de mijloc la grupul din Sărindar ar fi fost mai curând social-democrația), însă un vot pentru PNȚ apărea ca singurul vot util pentru democrație.

Dacă ar fi să schițăm o tipologie a orientărilor politice în rândul intelectualilor, am zice – firește, cu destulă aproximație – că cei ceva mai avansați în vârstă și mai bine situați în ierarhia socială și culturală au atitudini în genere mai moderate și înclinând mai mult spre dreapta decât spre stânga. Cei tineri și așezați mai spre margine în spectrul socio-cultural sunt tentați de soluții mai radicale, fie de extremă dreaptă, fie de extremă stângă. Chiar dacă n-are rost să procedăm la o numărătoare (fiindcă valoarea și notorietatea, ca și intensitatea convingerilor, diferă de la o persoană la alta), impresia de ansamblu rămâne că nu sunt mai puțini tineri intelectuali – dintre cei cu oarecare vizibilitate publică – tentați de comunism decât de legionarism.

La extrema dreaptă, ce e drept, apar câteva nume cu mai multă greutate, în epocă, precum și în posteritate, începând cu Mircea Eliade, Emil Cioran și Constantin Noica, toți trei aderând la

un moment dat la legionarism; fără a fi legionari, nu sunt departe de convingerile lor nici Mircea Vulcănescu sau Petre Țuțea. Să-i mai amintim, tot din grupul aderenților la Legiune, pe filozofii Dumitru Amzăr și Vasile Băncilă, pe antropologul Ernest Bernea, pe sociologul Traian Herseni, pe poeții Radu Gyr, Dan Botta, Horia Stamatu, pe frații Haig și Arșavir Acterian și, desigur, pe Mihail Polihroniade și pe Alexandru Cristian Tell... O incontestabilă concentrare de valori intelectuale.

Când e vorba, la extrema cealaltă, de comuniști, lucrurile se complică oarecum prin faptul că, partidul aflându-se în clandestinitate, primirile în rândurile sale se consumau prin simple comunicări verbale, fără ceremonie, fără carnete de membru...[56] Așa că e greu de spus cu exactitate cine a fost membru de partid cu adevărat și cine a fost... mai puțin. Mai mult decât înscrierea formală, contează convingerile și atitudinea, așa că e mai util să-i punem la un loc pe comuniștii „cu acte în regulă" și pe simpatizanți. Așa a procedat și Siguranța, deschizând numeroase dosare celor suspectați de agitație comunistă. Sunt printre ei puțini intelectuali de oarecare notorietate trecuți de prima tinerețe, precum Petre Constantinescu-Iași, istoric, profesor la Universitatea din Iași (de fapt la sucursala acesteia, Facultatea de Teologie din Chișinău), exclus din învățământ și supus unui proces politic tocmai pe motive de comunism, sau Ilie Cristea, profesor la Liceul „Andrei Șaguna" din Brașov. Ceva mai tânăr, Lucrețiu Pătrășcanu, unul dintre liderii partidului. Și, apoi, lungul șir al tinerilor intelectuali, comuniști sau simpatizanți: Alexandru Sahia, scriitor și jurnalist, autorul cărții *URSS azi*, cu destinul retezat de o moarte timpurie; Gheorghe Dinu (Ștefan Roll), și el scriitor și jurnalist, ca și simpatizanții comuniști Geo Bogza, Miron

[56] Vezi, cu privire la această chestiune, și considerațiile lui Stelian Tănase, „Zece note despre avangardă", în *Avangarda românească în arhivele Siguranței*, Polirom, Iași, 2008, p. 35.

Radu Paraschivescu, Eugen Jebeleanu; ziaristul George Macovescu; publicistul George Ivaşcu; Teodor Bugnariu, asistent la Litere la Cluj, apoi, eliminat din rândul universitarilor, profesor secundar; Mihai Beniuc, şi el asistent la Cluj, la Psihologie, mai cunoscut ca poet; Grigore Preoteasa, Miron Constantinescu, Gogu Rădulescu, intraţi din studenţie în mişcarea comunistă şi care în regimul comunist vor ocupa funcţii importante; să nu-i uităm nici pe Petre Pandrea, Ghiţă Ionescu, Athanase Joja; şi, bineînţeles, nici pe intelectualii comunişti de origine evreiască: scriitorii Ion Călugăru şi Saşa Pană, apoi Herbert (Belu) Zilber, Matei Socor, Sorin Toma, Nicolae Moraru, Mihail Roller...[57] Mulţi dintre cei înşiraţi sunt prea puţin vizibili în anii '30, dar numai peste câţiva ani vor recupera cu prisosinţă cât nici ei n-ar fi visat!

Lista aceasta – incompletă – oferă premise pentru o concluzie mai echilibrată decât sunt tezele opuse fie ale unui partid comunist omniprezent în mişcarea democratică şi antifascistă, fie ale unui partid cu totul marginal şi cu un număr infim de aderenţi. Nu sunt poate foarte mulţi şi nici aşezaţi foarte sus în ierarhia culturală, dar nici chiar atât de puţini şi de neglijabili tinerii intelectuali – militanţi sau simpatizanţi – seduşi de promisiunile unei ere noi, şi, dacă partidul nu s-ar fi aflat în ilegalitate, e de presupus că numărul lor ar fi sporit şi vocea li s-ar fi auzit mai distinct. Aşa, sunt limitaţi la o propagandă „acoperită", mai curând anticapitalistă şi antifascistă decât comunistă sadea. Siguranţa, oricum, lua lucrurile în serios. E semnificativă, astfel, îngrijorarea cu care urmăreşte succesul cărţii *URSS azi*, apărută

[57] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, câteva dosare întocmite de Siguranţă, cu titlu de exemplu: Tudor Bugnariu (rola 502), Alexandru Sahia (517), Athanase Joja (636), G. Bogza (640), M. Beniuc (682), Mihail Roller (851), Matei Socor (896), G. Ivaşcu (908), E. Jebeleanu (917), G. Macovescu (986), Grigore Preoteasa (1008), Herbert Zilber (1206), Sorin Toma (1212).

în trei ediții, în 1935–1936. Scrisă atrăgător – preciza un raport al poliției –, cu un preț accesibil, „cartea se citește enorm, mai ales de tineret, și produce în rândurile lui primul moment psihologic al apropierii de URSS".[58] Sunt nenumărate informările și rapoartele care vorbesc, în cazul intelectualilor menționați, de propagandă comunistă camuflată, sub pretext de apărare a drepturilor democratice sau de luptă împotriva fascismului.

Iată-l pe un anume Mihail R. Rollea, autor, în 1937, al unui mic volum intitulat *Din istoria drepturilor omului*. E un istoric al activității desfășurate de „Liga drepturilor omului", între 1923 și 1929, scris „În memoria luptătorului pentru libertate și pace C.G. Costa-Foru", inițiatorul acestei asociații. C. Rădulescu-Motru a acceptat ca o scrisoare a sa de adeziune, adresată în 1923 lui Costa-Foru, să fie publicată ca prefață a volumului. Textul se prezintă cât se poate de democratic, în sensul „liberal" al termenului: „apărarea libertății de conștiință"; „restabilirea dreptului de opinie... este o chestiune de civilizație pentru țara noastră". Și, totuși, Siguranța nu pare convinsă de democratismul pur al autorului, pe care îl știe a fi comunist.[59] Se pare că nu greșea prea tare. Câțiva ani mai târziu, Mihail R. Rollea a devenit Mihail Roller, „micul dictator" al istoriografiei comuniste românești. Luându-se cu alte treburi, e poate scuzabil că a neglijat să mai apere „dreptul de opinie".

O scurtă revenire acum la extrema dreaptă, pentru un caz care merită o încercare de lămurire, date fiind reverberațiile recente și dimensiunea internațională căpătată: discuția în jurul lui Mircea Eliade. Învinuirea de legionarism și, implicit, și mai ales, de antisemitism l-a pus pe Eliade într-o penibilă încurcătură în ultimii ani ai vieții și i-a umbrit posteritatea. Adeziunea

[58] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 517, cadrele 192–193.

[59] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 851 (dosarul M. Roller); Mihail R. Rollea, *Din istoria drepturilor omului*, București, 1937.

lui la Legiune este incontestabilă şi nici nu mai are importanţă dacă şi când a devenit formal membru sau dacă s-a mulţumit să fie un admirator fără rezerve. Entuziasmul lui cunoaşte un *crescendo*, culminând în răspunsul la ancheta „De ce cred în biruinţa mişcării legionare", apărut în *Buna-Vestire* din 17 decembrie 1937. Departe de a conduce la crimă şi totalitarism, în viziunea lui Eliade legionarismul însemna *dragoste* şi *libertate*, înălţare şi purificare spirituală. Indiferent cum vedem lucrurile astăzi – şi ele sunt întotdeauna mai complexe decât par la prima vedere –, corect este să luăm în seamă nu numai istoria pe care o ştim, ci şi istoria în care credea, cu naivitate, Mircea Eliade (aceeaşi problemă, în extrema cealaltă, a intelectualilor comunişti: o teribilă naivitate istorică). Referirea la evrei e explicită, aşezată de altfel într-un ansamblu de factori consideraţi a avea o influenţă nefastă asupra destinului naţional: „Poate neamul românesc să-şi sfârşească viaţa în cea mai tristă descompunere pe care-ar cunoaşte-o istoria, surpat de mizerie şi sifilis, cotropit de evrei şi sfârtecat de străini, demoralizat, trădat, vândut pentru câteva sute de milioane de lei?"[60] A fost Eliade antisemit? După un asemenea pasaj – şi mai sunt câteva de factură asemănătoare în alte articole – greu de spus că nu. Lucrurile sunt totuşi mai complicate. În galeria antisemiţilor români, el se aşază probabil printre cei mai puţin antisemiţi. Şi – paradoxal – se manifestă şi ca filosemit. Ţinuse să precizeze nu cu mult timp înainte că nu trebuie confundat „naţionalismul cu fascismul şi românismul cu antisemitismul".[61] La mai puţin de doi ani după textul din *Buna-Vestire*, publică un eseu elogios la adresa lui Moses Gaster, eruditul evreu care tocmai încetase din viaţă, un patriot evreu şi un universalist totodată (modelul pe care îşi propune

[60] „«De ce cred în biruinţa mişcării legionare». Răspunsul domnului Mircea Eliade", în *Buna-Vestire*, 17 decembrie 1937.

[61] Mircea Eliade, „Românismul d-lui Rădulescu-Motru", în *Vremea*, 7 iulie 1935.

să-l urmeze însuși Eliade, ca patriot român): „asemenea oricărui mare patriot, savantul acesta ajunsese să iubească foarte multe neamuri, tocmai pentru că învățase de tânăr să-și iubească neamul său". Aidoma altui savant, orientalistul Sylvain Lévi, a cărui energie și devotament puse în slujba conaționalilor săi „pot sluji de exemplu oricărui cărturar conștient de destinul neamului său".[62] Despre calitățile evreilor, s-a pronunțat Eliade, admirativ, și în alte rânduri. Astfel, în „Piloții orbi", articol în care neliniștea în fața „primatului" economic evreiesc se combina cu respectul acordat însușirilor lor: „Evreii luptă din răsputeri să-și mențină deocamdată pozițiile, în așteptarea unor viitoare ofensive – și, în ceea ce mă privește, eu le înțeleg lupta și le admir vitalitatea, tenacitatea, geniul."[63] De-a lungul vieții, Eliade a avut nenumărate și strânse relații cu evrei, de la prietenii din tinerețe Ionel Jianu (viitorul critic de artă) și Mihail Sebastian până la atâția colaboratori și discipoli pe care atunci, târziu, i-au uimit dezvăluirile privitoare la angajamentul legionar din anii '30. Nu acesta era Mircea Eliade pe care-l cunoșteau. Ar fi stupid să ne închipuim că prin apropierea de evrei căuta să-și disimuleze pulsațiile antisemite. A fost sincer în aceste legături, doar că spre sfârșitul anilor '30 convingerea lui (și nu doar a lui) era că românii trebuie să se emancipeze de sub străinii care-i împiedicau să-și împlinească menirea în lume. În mod ciudat pentru o privire actuală, respectul pentru evrei se combină, din motive de *românism*, cu dorința ca evreii să-i lase pe români în pace! Dacă e antisemitism – și e într-un sens –, se cade a fi precizat ce fel de antisemitism este. Nu e un antisemitism „primar", fundamental, ci derivat și conjunctural. Mai târziu, în toiul scandalului, când Ioan Petru Culianu îl îndemna

[62] Mircea Eliade, „Moartea doctorului Gaster", în *Revista Fundațiilor Regale*, 5/1939, pp. 395–399.

[63] Mircea Eliade, „Piloții orbi", în *Vremea*, 19 septembrie 1937.

să se explice, Eliade i-a replicat că, după Auschwitz, o asemenea explicație nu mai poate fi înțeleasă.[64] A rămas cu sentimentul – parțial justificat – al unei neînțelegeri și al unei nedreptăți.

Un alt caz nu mai puțin celebru este Eugen Ionescu, omul care, spre deosebire de Eliade, nu s-a „molipsit". În *Rinocerii*, a înfățișat procesul de „rinocerizare", adică mutația care a transformat într-un soi de monștri niște oameni aparent normali. Doar că piesa aceasta nu e din 1936 sau 1937, ci din 1960. Ar fi fost interesant ca Ionescu să o scrie în România, la timpul potrivit, și nu în Franța, când totul devenise istorie. Or, atunci când confruntarea pe scena românească se accentuează, Ionescu nu spune mai nimic. Erau ziare și reviste, erau jurnaliști, care îi atacau din răsputeri pe „rinoceri". Nu și Ionescu. Îl întâlnim în anii încleștării la *Facla* (în 1935–1937), revistă de stânga, dar cu eseuri pe teme strict literare, fără ascuțiș ideologic. Dar își continuă și colaborarea la *Vremea*, până în primele luni ale anului 1938; or, e momentul când *Vremea* devenise de-a dreptul legionară; evident, Ionescu nu cântă în strună „rinocerilor" de la *Vremea*, dar ne gândim că dezgustul față de acest soi de jivine ar fi trebuit să-l împiedice de a mai scrie acolo. De ce nu publică articole de atitudine în *Adevărul* sau *Dimineața*? „Refugiat" la Paris, trimite din capitala Franței, o serie de corespondențe, apărute în *Viața românească*, între decembrie 1938 și februarie 1940. E în ele și ceva ideologie, dar destul de confuză. Ionescu nu acceptă nici nazismul, nici comunismul, simpatizează evident cu Franța în fața Germaniei, dar condamnă și capitalismul liberal (care, așa criticabil cum era, rămânea totuși soluția salvatoare).[65] Evident, viitorul dramaturg este un democrat, cu

[64] Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, *op. cit.*, p. 628.

[65] Articolele lui Eugen Ionescu, din perioada sa românească, sunt adunate sub titlul *Război cu toată lumea*, ediție îngrijită de Mariana Vartic și Aurel Sasu, 2 vol., Humanitas, București, 1992.

înclinații spre stânga. Ce-l împiedică să o spună răspicat? Răspunsul stă într-un singur cuvânt: *frica*. Ionescu e curajos când se războiește cu oamenii de litere, dar deloc atunci când are în față curente sau structuri care – crede el – ar putea să-l zdrobească. După mamă, era evreu; asta îl complexa, îl neliniștea, și a făcut tot ce-a ținut de el ca să-și încurce cât mai tare problema originilor. Mărturia lui Mihail Sebastian: „Eugen Ionescu [...] se pornește deodată să-mi vorbească despre mama lui. Că e evreică, știam de mult, din auzite – dar era, între noi doi, o chestiune închisă. Amețit de băutură, băiatul se pornește «să spună tot», cu nu știu ce răsuflare care îl ușurează, ca și cum l-ar fi apăsat, ca și cum s-ar fi înăbușit. [...] Eugen Ionescu, care vine uneori la mine, se zbate să plece cât mai repede din țară, să fugă. Aceeași panică, aceeași alarmă, aceeași grabă de a fugi cât mai repede din țară, ca să fie la adăpost, ca și la Cioran. [...] Eugen Ionescu, venit din nou ieri dimineața la mine, disperat, fugărit, obsedat, neputând suporta gândul că poate îl vor da afară din învățământ..."[66] Însemnările acestea sunt, ce e drept, dintr-o perioadă mai delicată, aceea a dictaturii legionare sau antonesciene și a legislației antisemite, însă reacția lui Ionescu rămâne caracteristică pentru o stare de permanentă fragilitate (și cu atât mai mult ținând seama de faptul că n-a fost deloc persecutat, s-ar zice, dimpotrivă!). În scrierile lui ulterioare, Ionescu avea să se răzbune și pentru propria lașitate.

[66] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 287, 303 și 317 (însemnările din 8 ianuarie, 10 februarie și 26 martie 1941).

III
Profesori şi academicieni

Nivelul superior al elitei intelectuale – în sensul ierarhiei oficializate – îl reprezintă corpul profesorilor universitari şi, încă mai selectiv, Academia Română.

Universităţile în perioada interbelică sunt în număr de patru: la Bucureşti, Iaşi, Cluj şi Cernăuţi. Li se adaugă şi alte instituţii cu rang universitar. Şcoli politehnice la Bucureşti şi Timişoara, precum şi – începând din 1937 – la Iaşi. Academii de înalte studii comerciale şi industriale, ca şi academii de înalte studii agronomice, la Bucureşti şi la Cluj. O Academie de Arhitectură la Bucureşti, tot aici un Institut Superior de Educaţie Fizică, două Academii de Arte Frumoase la Iaşi şi la Bucureşti, de asemenea Academii de Muzică şi Artă Dramatică la Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Cernăuţi. În ce priveşte personalul, statistica pentru anul universitar 1934–1935 dă un număr de 1 770 universitari de toate gradele. Cei mai mulţi sunt în universităţile propriu-zise. Astfel, Universitatea din Bucureşti avea 173 de profesori şi 83 de conferenţiari (spre comparaţie, Politehnica din Bucureşti: 43 de profesori şi 30 de conferenţiari); Universitatea din Iaşi, 113 profesori şi 50 de conferenţiari; Universitatea din Cluj, 83 de profesori şi 18 conferenţiari; Universitatea din Cernăuţi, 61 de profesori şi 13 conferenţiari.[1]

Două trăsături ale corpului universitar sar în ochi: e foarte masculin şi foarte românesc (în accepţia etnică a termenului).

[1] Date extrase din cartea lui I. Simionescu, *Ţara noastră*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1938, pp. 459–460.

Studente sunt destul de multe, deşi mai puține decât băieții (îi depăşesc pe aceştia la Litere, se află cam la egalitate la Ştiințe, dar rămân în urma lor la Drept şi la Medicină şi îndeosebi la Teologie). În anul universitar 1939/1940 sunt înscrişi la Universitatea din Bucureşti 8 011 băieți şi 3 278 de fete; aşadar, numărul studentelor se apropie de 30%. Categoria profesorilor e însă foarte departe de o asemenea proporție. Asistente mai apar, deşi nu prea multe (în principal la Medicină şi la Ştiințe, unde conduc lucrări de laborator). Profesoarele sau conferențiarele sunt însă o raritate. Nici o profesoară, nici o conferențiară la Universitatea din Bucureşti, potrivit *Anuarului* pe anul 1939/1940. La Cluj, nici o profesoară, şi o singură conferențiară: chimista Raluca Ripan (va ajunge profesoară în 1942). Cel mai bine stă Universitatea din Iaşi (nici nu era greu să stea mai bine!); sunt aici două profesoare: Vera Myller, la Ştiințe, şi Elena Puşcariu, la Medicină, precum şi o conferențiară (Ruxandra Râşcanu, la Ştiințe).[2] Vera Myller e o figură simbolică pentru începuturile emancipării universitare a femeilor. Rusoaică de origine, matematiciană ca formație, s-a căsătorit cu matematicianul român Alexandru Myller, profesor de geometrie analitică la Universitatea din Iaşi (din 1910), devenind ea însăşi conferențiară a aceleiaşi universități. În 1918, Facultatea de Ştiințe a recomandat-o pentru a ocupa postul de profesor la Catedra de teoria funcțiilor. A urmat o vie controversă, cu argumente pro şi contra. Putea o femeie să fie profesor? O comisie numită de Simion Mehedinți, pe atunci ministru al Instrucțiunii Publice, a dat un verdict negativ, cu următoarea încheiere: „oricât ar fi de evidente meritele unei femei şi oricât ar poseda cunoştințele necesare

[2] Informații preluate în principal din *Anuarul Universității din Bucureşti, 1939–1940*, Bucureşti, 1941; *Universitatea Mihăileană Iaşi. Anuarul Universității pe anul academic 1938/1939*, Iaşi, 1942; *Universitatea „Regele Ferdinand" din Cluj. Anuarul 1936–1937*, Cluj, 1938.

care să o arate aptă de a ocupa o catedră universitară, în starea actuală a legislației române [...] nu poate fi numită și nu poate funcționa ca profesor universitar". Totul se lovea de faptul că femeile nu aveau drept de vot, iar profesorii universității alegeau un senator pentru Senatul României; însemna, pe cale de consecință, că un profesor trebuia să aibă și drept de vot, să fie, așadar, în mod obligatoriu bărbat! Până la urmă, s-a trecut și peste această piedică, și, la 16 noiembrie 1918, regele Ferdinand semnează decretul de numire a Verei Myller la Catedra de algebră superioară și teoria funcțiilor.[3] Așa a ajuns o rusoaică cea dintâi – și, pentru ani de zile, singura – profesoară universitară din România.

Profesoară este și Zoe Ghețu, titulara catedrei de engleză la Academia Comercială din București; la Politehnica din București, tot la engleză, ocupă un post de conferențiar Alice Bădescu. Se mai întâlnesc profesoare în învățământul superior de artă. Astfel, la București, la Academia de Arte Frumoase, pictorița Cecilia Cuțescu-Storck, iar la Conservatorul de Muzică și Artă dramatică, Alice Voinescu, titulară (din 1922) a Catedrei de estetică și istorie a teatrului; la Conservator, sunt și alte profesoare titulare, în funcție de specializările artistice.

Universitățile reprezintă și instrumente de românizare. În 1919, cele două universități din Cluj și din Cernăuți, prima maghiară, cea de-a doua germană, au devenit ambele românești. Cu alți profesori, evident, și cu româna ca limbă exclusivă de studii. Studenții rămân desigur de tot felul în ce privește originea etnică sau religia. La Cluj, în anii '30, studenții maghiari oscilează în jur de 20%, iar germanii depășesc în general 5%. Profesori maghiari sau germani sunt însă doar vreo doi, cei care predau limbile și literaturile respective. De altfel, e de presupus că universitarii maghiari și germani din vremea Austro-Ungariei

[3] ANR-ANIC, Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, 290/1918, ff. 131–135.

nici nu prea ştiau româneşte. De remarcat că mulţi profesori de la Cluj sunt originari din Vechiul Regat, Transilvania, imediat după 1918, neputând să asigure din propriile resurse un personal românesc calificat în toate domeniile.

Studenţi evrei sunt mulţi. Aproximând statisticile pe perioada 1936–1938, ei apar cam în proporţie de 8% la Universitatea din Bucureşti (aproape 15% la Medicină), circa 10% la Cluj, şi spre 15% la Iaşi – peste tot un procent sensibil mai mare decât cel pe care-l aveau în populaţia ţării. Însă universitari evrei sunt foarte puţini, şi cei care sunt ocupă în majoritate posturi inferioare, de asistenţi sau preparatori, îndeosebi la Medicină.[4] La Universitatea din Bucureşti, profesor titular este lingvistul Ioan Aurel Candrea, la Catedra de dialectologie şi folclor romanic, din 1927 şi până la pensionare, în octombrie 1938. Rămân câtiva conferenţiari: Tudor Vianu, la Catedra de estetică a Facultăţii de Litere, care, în ciuda prestigiului său profesional, a reuşit să devină profesor abia în 1944, şi alţii la Medicină (Max Popper, Anghel Radovici, Osias Kaufmann-Cosla şi Mauriciu Blumenthal). În total, socotind şi asistenţii şi preparatorii, vreo 20 de evrei la Universitatea din Bucureşti, dintre care 15 la Facultatea de Medicină. Nici un evreu în majoritatea celorlalte instituţii de învăţământ superior din Bucureşti, nici în Academia Comercială, nici la Agronomie, nici la Arhitectură, nici la Arte frumoase, nici la Muzică şi Artă dramatică, nici la Educaţie fizică. La Politehnică e însă un caz, în sfârşit chiar un profesor titular, şi foarte respectat: Ernest Abason, la Catedra de geometrie descriptivă şi cinematică.

Din Cluj, se raportează: nici un evreu la Ştiinţe, nici un evreu la Litere, nici un evreu la Drept, doar doi preparatori evrei (şi

[4] Comunicările privitoare la universitarii evrei trimise în vara anului 1940 de instituţiile de învăţământ superior, la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1011/1940 şi 1012/1940.

o dactilografă) la Facultatea de Medicină. Nici la Agronomia clujeană, nici la Academia comercială, nu e picior de evreu. La Politehnica din Timişoara, un singur evreu printre asistenţi. La Universitatea din Iaşi, Dreptul şi Literele n-au evrei; sunt doar trei evrei la Medicină, doi asistenţi şi un preparator, şi un asistent la Ştiinţe (la Ştiinţe, fusese profesor matematicianul Simion Sanielevici, până la pensionarea sa în 1938).

Aşa se prezenta situaţia în universităţile României în vara anului 1940, în ajunul intrării în vigoare a legislaţiei antisemite, care îi va înlătura practic pe toţi evreii. Cum se vede, erau puţini (mai mulţi la Bucureşti ca în celelalte centre), cu accesul aproape „interzis" la posturile superioare, oricum cu mult sub nivelul la care se aflau în viaţa intelectuală românească.

Identificarea apartenenţei politice a universitarilor este uşurată prin faptul că, odată cu instaurarea dictaturii regale, s-a cerut tuturor funcţionarilor publici, în februarie 1938, să declare dacă şi în ce partid au fost înscrişi.[5] Pe baza răspunsurilor date, rezultă că aproximativ jumătate dintre membrii corpului profesoral făcuseră parte dintr-un partid politic; procentul e considerabil şi dovedeşte că, dacă în universitate se putea intra şi promova şi fără conexiuni politice, nici acestea nu erau de dispreţuit, fie prin sprijinul direct pe care-l putea da puterea, fie prin afilierea la un grup constituit pe motive de afinităţi personale, dar şi politice. La Iaşi, de pildă, nu strica să fii membru sau apropiat al cercului *Vieţii româneşti*, de sensibilitate ţărănistă. La Bucureşti, era mai bine să fii liberal. Potrivit unei statistici, circa 50% dintre profesori şi conferenţiarii universităţilor

[5] Cele ce urmează se bazează în mare măsură pe lucrarea Mariei Someşan, *Universitate şi politică în deceniile 4–6 ale secolului XX. Episoade şi documente*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004 (în special în ce priveşte tabelele statistice, pp. 62–63), dar şi pe consultarea respectivelor dosare de arhivă: ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 848/1938 şi 849/1938.

din Bucureşti şi din Iaşi fuseseră înscrişi într-un partid politic; procentul se ridică la aproape 60% la Universitatea din Cernăuţi şi la 63% la Universitatea din Cluj; este de doar 18% la Politehnica din Bucureşti, însă de 52% la Politehnica din Timişoara (se pare că instituţiile de învăţământ superior de peste munţi sunt mai politizate; poate deoarece, fiind recent înfiinţate sau reorganizate şi pornind de la zero, factorului politic i-a revenit un rol-cheie în numirile făcute – şi îndeosebi liberalilor, care au dominat guvernarea ţării în anii interbelici). Ca o trăsătură generală, extremele sunt puţin reprezentate la universitate, iar balanţa înclină spre dreapta. Liberalii – o dreaptă moderată – sunt de departe cei mai numeroşi, aproape de două ori mai mulţi decât ţărăniştii – pe care i-am situa la centru-stânga –, aflaţi pe locul al doilea (129 faţă de 71, la cele patru universităţi, plus cele două politehnici). O dreaptă mai accentuată e reprezentată, în diferite grade, de câteva formaţiuni: Partidul Naţional-Creştin (Goga–Cuza), cu 21 de universitari; Partidul Poporului al lui Alexandru Averescu, cu 14; Partidul Agrar al lui Constantin Argetoianu, cu 10; Partidul Naţionalist-Democrat al lui Nicolae Iorga, cu 12; Frontul Românesc al lui Alexandru Vaida-Voevod, cu 10; şi, desigur, Totul pentru Ţară (Garda de Fier), cu 8 universitari declaraţi. La stânga ţărăniştilor, se află doar Partidul Ţărănesc Radical al lui Grigore Iunian, cu 5 profesori în total. Nimeni, firește, nu se declară comunist, curiozitatea stă în faptul că nici măcar vreun social-democrat nu apare printre universitari.

Contrastul cel mai caracteristic se manifestă între universităţile din Bucureşti şi din Iaşi. La Universitatea din Bucureşti, liberalii reprezintă 25% din total (jumătate din numărul celor înscrişi în partide), în timp ce ţărănişti sunt doar 10%. La Iaşi, cele două orientări se află la egalitate: 20% pentru fiecare (cu un vârf pentru ţărănişti la Facultatea de Ştiinţe, unde sunt 11

față de 6 liberali, și cu cota mai scăzută la Medicină, unde liberalii îi întrec cu 9 la 5). La Litere, la București, sunt doar doi țărăniști: C. Rădulescu-Motru și D. Gusti, aproape pierduți printre 12 liberali, și aceștia însă împărțiți, fiindcă o parte, îndeosebi istorici, aparțin disidenței conduse de istoricul Gheorghe Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu și profesor la Iași („georgiștii"); C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Victor Papacostea, arheologul Scarlat Lambrino, un timp și mai vârstnicul geograf Simion Mehedinți (socrul lui Giurescu) aparțin acestui grup; sunt liberali și lingvistul Al. Rosetti, și geograful Vintilă Mihăilescu. La Literele din Iași, dintre liberali, Gheorghe Brătianu, în primul rând, și istoricul Ilie Minea, și el „georgist"; alți liberali sunt mai puțin activi sau chiar s-au rupt de partid. Compact e însă grupul țărăniștilor: sociologul și esteticianul Mihai Ralea (în toamna anului 1938 va fi transferat la București), sociologul Petre Andrei, lingvistul Iorgu Iordan, clasicistul Ion M. Marinescu, criticul și istoricul literar Octav Botez, ca și germanistul Traian Bratu, acesta din urmă rector al Universității în 1921–1922 și între 1932 și 1938. Mai sunt și alții în orbita lor, precum istoricul Andrei Oțetea, care declară că, deși nu e înscris în nici o organizație politică, are „convingeri și sentimente național-țărăniste"; la fel, și elenistul Constantin Balmuș. Nu numai că ieșenii sunt în număr mare țărăniști, dar cei care sunt se situează în genere spre stânga partidului. E microclimatul specific Iașului, prin tradiția lui C. Stere, a poporanismului, a *Vieții românești*, urmare de asemenea a unei polarizări mai accentuate ca la București, dată fiind prezența curentului naționalist și virulent antisemit al lui A.C. Cuza, cu puțini exponenți universitari, dar cu capacitatea dovedită de a înfierbânta atmosfera.

Să remarcăm și majoritatea liberală la Universitatea din Cluj, cu un număr de 30 de aderenți, față de care Partidul Național Țărănesc, continuator, prin prima sa componentă, a tradiției

politice transilvănene, nu adună decât 17, iar Partidul Naţional Creştin, şi acesta, în bună măsură, prin Goga, de sorginte ardeleană, beneficiază de adeziunea a 8 universitari. La Cernăuţi, orientarea liberală e şi mai accentuată: 20 de membri PNL, faţă de 3 aparţinând PNŢ şi tot 3 Partidului Naţional Creştin. Semn, în ambele cazuri, al impactului „regăţean". Florian Ştefănescu-Goangă, rector al Universităţii din Cluj între 1932 şi 1940, e un liberal de frunte; la fel, şi istoricul Alexandru Lapedatu, în mai multe rânduri ministru, ardelean de origine, dar cu studii şi cu prima parte a carierei în Vechiul Regat, înainte de a fi numit profesor la Cluj, în 1919. Alt liberal notoriu, istoricul bucovinean Ion Nistor, figura cea mai cunoscută a Universităţii din Cernăuţi, şi el ministru în repetate rânduri.

În afara celor menţionaţi deja, numeroase nume cunoscute de liberali sunt la Facultatea de Drept din Bucureşti, printre care Mihail Rarincescu, Istrate Micescu (până în 1936) sau, în gruparea „georgistă", conferenţiarul de Drept internaţional Mihai Antonescu (mai târziu profesor, dar rămas în istorie ca „numărul doi" al regimului Antonescu). Tot în Bucureşti, la Litere, criticul Mihail Dragomirescu, la Ştiinţe, geologul Ion Simionescu. La Cluj, nu-l putem ocoli pe arheologul Constantin Daicoviciu, care începe la liberali slalomul său printre cele mai felurite partide. La Cernăuţi, liberali „georgişti" sunt slavistul Grigore Nandriş şi filologul Alexe Procopovici...

Alţi ţărănişti proeminenţi: G.G. Mironescu şi G. Taşcă, de la Facultatea de Drept din Bucureşti (spre sfârşit va adera la acest partid şi Nicolae Titulescu); Constantin Parhon, la Medicină; Nicolae Ciorănescu, la Politehnică; Virgil Madgearu şi Ion Răducanu, la Academia Comercială din Bucureşti, cel din urmă şi rector al Academiei; Gheorghe Zane şi Traian Ionaşcu, la Facultatea de Drept din Iaşi; Teofil Sauciuc-Săveanu, la Facultatea de Litere din Cernăuţi; iar la Cluj, fraţii Emil şi Iuliu Haţieganu, cel dintâi profesor la Drept, al doilea la Medicină.

Câțiva universitari bine-cunoscuți se întâlnesc și în Partidul Poporului al lui Averescu (printre ei, filozoful P.P. Negulescu și latinistul N.I. Herescu, de la Facultatea de Litere din București, sau slavistul Ilie Bărbulescu, de la Facultatea de Litere din Iași), de asemenea în Partidul Național-Democrat al lui Iorga (matematicianul Dimitrie Pompeiu, de la Facultatea de Științe din București, sau Gheorghe Ionescu-Siseşti, de la Agronomia bucureșteană, cel din urmă și ministru în guvernul Iorga din 1931–1932).

Exceptând cele două mari partide, cea mai reușită pătrundere printre universitari o realizează Partidul Național Creștin (Goga–Cuza), fondat în 1935, de orientare naționalistă și antisemită, sortit unei guvernări efemere din decembrie 1937 până în februarie 1938. Aderă la acest partid Istrate Micescu, devenind, în lunile menționate, ministru de Externe; filozoful Ion Petrovici, de la Facultatea de Litere din Iași, trecut anterior prin câteva partide, însărcinat acum cu Ministerul Economiei Naționale; tot în guvernul Goga aveau să intre și istoricii Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, de la Universitatea din Cluj, membri ai aceluiași partid. Guvernul acesta, eșuat și discreditat de istorie, a fost, prin componența lui, cel mai intelectual guvern pe care l-a avut vreodată România (o echipă de universitari, prezidată de un poet!). Alți universitari membri ai Partidului Național Creștin: germanistul Ion Sân-Giorgiu și istoricul de artă Alexandru Busuioceanu, ambii conferențiari la Facultatea de Litere din București; pedagogul Onisifor Ghibu și filozoful D.D. Roșca, profesori la Facultatea de Litere din Cluj; lingvistul și istoricul literar Giorge Pascu, de la Facultatea de Litere din Iași (și Tudor Vianu făcuse parte din Partidul Național Agrar al lui Goga, până la transformarea acestuia, în 1935, prin fuziune cu partidul lui Cuza, în Partid Național Creștin; o alegere curioasă, dată fiind originea sa evreiască, și explicabilă probabil printr-o dorință de

integrare; s-a retras, evident, atunci când orientarea antisemită a devenit flagrantă).

Profesorii şi conferenţiarii legionari se numără pe degete; ceva mai mulţi asistenţi, dar nici ei prea numeroşi. P.P. Panaitescu se retrage în ianuarie 1938 din gruparea liberală a lui G.I. Brătianu şi se înscrie la Totul pentru Ţară, denumirea oficială a mişcării legionare; curioasă alegere pentru un slavist şi un istoric deloc naţionalist în interpretări, s-ar zice dimpotrivă! Un curios caz de dedublare. Pentru a explica mersul istoriei, Panaitescu n-a apelat nicicând la mistica naţională, ci, de preferinţă, la factorii socio-economici, într-o viziune care l-ar fi putut apropia de marxism (şi care îi va permite, mai târziu, în anii '50, să nu facă un prea mare efort de adaptare a propriului demers la rigidele norme comuniste). Monografia sa *Mihai Viteazul* (1935) i-a scandalizat pe naţionalişti şi i-a atras fulgerele lui Iorga. Printre altele, Panaitescu îi contesta eroului naţional originea domnească şi făcea din el un simplu instrument politic al clasei boiereşti; cât despre un proiect naţional, atunci, la 1600, nici vorbă. Ceea ce nu i se potrivea istoricului Panaitescu i-a reuşit însă politicianului Panaitescu: să devină legionar. Singură ambiţia – o ambiţie ascunsă, dar se vede, arzătoare – poate oferi o cheie.

Legionari sunt şi lingvistul Dumitru Găzdaru, de la Universitatea din Iaşi, şi sociologul Traian Brăileanu, de la Universitatea din Cernăuţi. Li se adaugă la Iaşi profesorul de pedagogie Ion Găvănescul (ieşit la pensie) şi Corneliu Şumuleanu, profesor de chimie la Facultatea de Medicină, decedat spre sfârşitul anului 1937. La Politehnica din Bucureşti, profesorul de chimie Eugen Chirnoagă. De asemenea, conferenţiarul Radu Meitani, de la Facultatea de Drept din Bucureşti. E, desigur, şi Dragoş Protopopescu, profesor de literatură engleză la Universitatea din Cernăuţi (şi autor, cu bună reputaţie, de studii de specialitate, ca şi de poezie şi proză); formal, n-ar fi fost înscris la

legionari, dar se afişează alături de aceştia. Nu e legionar „cu acte" nici reputatul lingvist Sextil Puşcariu, profesor la Universitatea din Cluj (şi primul său rector), dar se numără printre cei care au răspuns, şi chiar primul, în numărul din 7 decembrie 1937, la ancheta ziarului *Buna-Vestire*, cu întrebarea „De ce cred în biruinţa mişcării legionare?". Mărturiseşte că urmăreşte mişcarea de când studenţimea clujeană a cerut „ca universităţile noastre să fie recucerite pentru românism şi scăpate mai ales de mişcarea evreiască". Simpatia i-a tot sporit, constatând „adânca şi sincera lor religiozitate", „cinstea fără tocmeală", „respectul adevărului", „optimismul robust". În consecinţă, ceea ce ţara întreagă aşteaptă „va săvârşi virtutea legionară, cu credinţa-i nebiruită în viitorul neamului, cu disciplina-i de fier, cu curaju-i bărbătesc şi cu organizarea-i tare, sub conducerea energică, conştientă, înţeleaptă, dominatoare şi inspirată a Căpitanului". Cum se vede, nu neapărat calitatea de membru măsoară gradul de entuziasm. Un legionar convins şi activ este arheologul Vladimir Dumitrescu, docent la Facultatea de Litere din Bucureşti şi, din 1935, director al Muzeului Naţional de Antichităţi. Şi, nu mai puţin notorii, printre asistenţi, poetul Radu Gyr şi sociologul Traian Herseni, ambii la aceeaşi facultate de Litere.

Singurul comunist printre profesorii titulari fusese istoricul Petre Constantinescu-Iaşi, la Universitatea din Iaşi, respectiv Facultatea de Teologie din Chişinău, condamnat şi scos din învăţământ în 1936: de altfel, o persoană cu totul mediocră. Mai erau câţiva asistenţi, desigur nu declaraţi, precum Teodor Bugnariu, la Litere, la Cluj, sau la Drept, la Iaşi, Alexandru Bârlădeanu. Acesta din urmă îşi va dovedi ataşamentul pentru ţară alegând să rămână în Basarabia, când provincia e cedată sovieticilor în iunie 1940; revenit în România după război, avea să ocupe funcţii importante atât în perioada stalinizării, cât şi a relativei liberalizări din anii '60 şi, în final, în România postcomunistă: o carieră completă, cum s-ar spune.

Dacă vrem să întâlnim profesori cât de cât susceptibili de a se apropia de comunism, trebuie să privim spre stânga țărănistă. Constantin Parhon a fost creditat cu o asemenea atitudine, dar asta atunci când devenise o importantă figură a statului comunist şi i se căutau „fapte de arme" anterioare; i se poate recunoaşte o sensibilitate de stânga, dar de aici până la „fapte" comuniste e o cale! El însuşi, într-o evocare a vieții şi carierei sale, deşi îşi subliniază apăsat orientările de stânga, inclusiv simpatia pentru Uniunea Sovietică, recunoaşte că nu s-a implicat efectiv în vreo activitate „revoluționară". Or, asta într-un text redactat în 1955, când n-ar fi avut nici un motiv să le treacă sub tăcere, dimpotrivă![6] Probabil că cel mai departe spre stânga merge, dintre profesori, Iorgu Iordan. În 1933–1934, e preşedintele Comitetului Național Antifascist; prezidează filiala ieşeană a asociației *Amicii URSS*; şi se agită în 1936 în apărarea lui P. Constantinescu-Iaşi. Se află, pe bună dreptate, sub supravegherea Siguranței. Dar însuşi Iordan mărturiseşte – şi asta târziu, în anii comunismului, când n-ar fi avut nici un interes să se dezică de un asemenea angajament – că atitudinile şi adeziunile menționate nu avuseseră nimic specific comunist: nici contacte cu Partidul Comunist, nici cunoaşterea propriu-zisă a doctrinei comuniste.[7] Ca domnul Jourdan, care făcea proză fără să ştie, şi Iorgu Iordan se întâlnise cu comunismul fără să ştie că s-a întâlnit!

Dacă privim spre Academia Română în acelaşi moment cu cel al declarării apartenenței politice a universitarilor (începutul

---

[6] ANR-ANIC, Fond C.I. Parhon, III/37, „Către copii şi tineri", text dactilografiat de 150 de pagini.

[7] Dosarul întocmit de Siguranță lui Iorgu Iordan, la ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1080, cadrele 822–920: „Iorgu Iordan, cunoscut comunist", se specifică într-un raport de poliție din 14 martie 1936; „este cunoscut ca instigatorul studenților comuniști din Iaşi". Vezi şi Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, Editura Eminescu, București, 1977, pp. 263–275, şi vol. III, 1979, p. 18.

anului 1938), observăm destule asemănări (în fond, majoritatea academicienilor sunt şi profesori), însă cu o tendinţă conservatoare mai accentuată. Dacă la Universitate sunt foarte puţine femei, la Academie – evident – nu e nici una. Dacă la Universitate abia de se întâlnesc evrei sau alţi minoritari, la Academie absolut toţi membri sunt de naţionalitate română. Ca şi la Universitate, din cei 40 de membri, cu aproximaţie, jumătate sunt angajaţi politic, într-o varietate de opţiuni, însă, în ansamblu, ceva mai la dreapta şi într-un sens mai tradiţionalist decât în mediul universitar.

Cum punctul nostru de observaţie e începutul anului 1938, să-i identificăm pe cei care participă chiar atunci la guvernarea (naţionalistă şi făţiş antisemită) Goga–Cuza. Sunt în acest guvern nu mai puţin de şase membri ai Academiei: Octavian Goga şi A.C. Cuza, fireşte, apoi Ion Petrovici, Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, toţi trei miniştri, şi Lucian Blaga, subsecretar de stat (la Externe). Un guvern cu şase academicieni! Partidul Naţionalist-Democrat e şi el bine reprezentat, prin şeful său, Nicolae Iorga, urmat de agronomul Gheorghe Ionescu-Siseşti şi de matematicianul Dimitrie Pompeiu (primul, fost ministru în guvernarea Iorga, al doilea, tot atunci, preşedinte al Camerei Deputaţilor). Liberali, într-o proporţie mai redusă ca la Universitate, sunt Alexandru Lapedatu, Ion Nistor, Ion Simionescu. P.P. Negulescu aminteşte de gloria trecută a Partidului Poporului. Sextil Puşcariu nu e înscris, dar i-am putut constata opiniile. În sfârşit, ţărănişti, dintre academicieni, sunt Constantin Rădulescu-Motru şi Dimitrie Gusti.

Alegerile de noi membri ai Academiei în 1936 au ilustrat, oarecum simbolic, greutatea ceva mai mare a unui curent naţionalist şi tradiţionalist. A reuşit să fie ales faimosul A.C. Cuza, chiar dacă nu din primul tur. *Despre poporaţie*, cea mai cunoscută lucrare a fostului profesor de economie politică de la Iaşi, apăruse cam de mult, în 1899. Lucrările mai recente erau broşuri

fără mare semnificație. Celebritatea, pe lângă antisemitismul său extrem, i-o aduceau cuvintele de spirit rostite în Parlament sau turnate în epigrame. Avea aproape 80 de ani. Vârsta prea mare, opera prea mică şi culoarea politică prea pronunțată n-ar fi fost cele mai potrivite recomandări. A devenit cu toate acestea academician.

Concomitent, a căzut însă, deşi recomandat de secția literară, Eugen Lovinescu. Era criticul literar cu cea mai mare reputație, dar vinovat în ochii multor academicieni de a fi susținut cu prea multă convingere literatura modernă. De fapt, Lovinescu pleda pentru autonomia artei, în timp ce adversarii săi îi pretindeau acesteia să respecte morala „burgheză" curentă. Căderea lui la Academie se petrece chiar în momentul declanşării ofensivei împotriva „imoralității" în scrierile literare. Primul vizat era Arghezi, care, încă mai grav decât Lovinescu, nici n-avea cum să cadă la Academie, fiindcă nimeni n-ar fi îndrăznit să meargă atât de departe încât să vină cu o asemenea propunere. Deja se făcuse „prea mult" prin publicarea, la Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II" (deci, formal, sub oblăduirea regelui), a volumului său *Versuri*, în ediție definitivă îngrijită de autor. Era o consacrare, chiar dacă în afara Academiei. La Academie, Iorga ia cuvântul pentru a denunța „scabrosul volum al lui Arghezi". Tot Iorga menționează intervenția lui Brătescu-Voineşti, care „aduce înainte dovezi ale abjecției «marelui scriitor», care întrebuințează în «Cimitirul Sfintei Vineri» cel mai ordinar limbaj".

Şi continuă Iorga: „Propun intervenirea la Regele, patron al Academiei, care, cu câteva zile înainte, a lăudat în şedință, opera ei. Ar trebui să meargă preşedintele. Dar Lapedatu obiectează că în această săptămână n-are audiență. El crede că Goga, din comitetul de supraveghere al «Fundațiilor», ar trebui s-o facă. Se ivesc şi discuții cu privire la o protestare publică. Le închei,

cerând să se comunice presei numai ce am prezentat eu. Oamenii sunt bucuroşi că, astfel, scapă de răspundere."[8] Ideea era, într-adevăr, ieşită din comun: să-l pârăşti pe Arghezi la rege!

Într-un articol publicat în *Facla*, gazetă de stânga, Nicolae Carandino consideră un scandal nealegerea lui Lovinescu. „Ruşine" pentru Academie. În schimb, preferându-l pe Cuza, academicienii au trecut un „examen de obscurantism". „Indelicateţe", „agramatism", „vinovată nepricepere", cam asta i-ar caracteriza, după Carandino, pe membrii înaltei instanţe culturale.[9]

Înclinarea spre dreapta a Academiei e totuşi relativă; nu împiedică diversitatea şi, până la urmă, căutarea unor soluţii de compromis sau... renunţarea la soluţii (ca în cazul „reclamării" lui Arghezi). Şi Cuza a fost ales cu oarecare dificultate, iar Lovinescu a căzut „la paritate", cu alte cuvinte cei care l-au susţinut n-au fost mai puţin numeroşi decât cei care l-au respins. Şi profilul preşedinţilor ilustrează căutarea unui echilibru. Între 1935 şi 1938, preşedinte e Alexandru Lapedatu. Îi urmează Constantin Rădulescu-Motru, între 1938 şi 1941 (în timp ce Lapedatu devine, în 1939, secretar general), apoi Ion Simionescu, din 1941 în 1944. De fiecare dată, persoane situate între extreme.

Iată-l, de pildă, pe Rădulescu-Motru, „flexibil" în opţiunile lui politice, raţionalist, ca om de ştiinţă, şi naţionalist moderat. Cartea sa, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualităţi*, apărută tot în 1936 (dar adunând texte publicate în 1934–1935), în toiul ofensivei naţionaliste, e mult mai „aşezată" decât ar părea după titlu. Filozoful pledează pentru ieşirea din formula socio-politică universalistă (liberalismul burghez, cu punct de plecare în Anglia), în favoarea unor alcătuiri adaptate speci-

[8] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Bucureşti, 1939, pp. 341–342 (însemnarea din 30 mai 1936).

[9] N. Carandino, „Academia fără Eugen Lovinescu", în *Facla*, 29 mai 1936.

ficului național. Pentru România, cel mai potrivit ar fi „statul țărănesc", ceea ce n-ar însemna revenirea la trecut, nici neglijarea orașelor, ci pur și simplu o prioritate acordată susținerii economiei rurale și ridicării satelor. Rădulescu-Motru nu-i idealizează pe români: calitățile lor sunt dublate de defecte, printre cele din urmă figurând neaderarea la modernitate. E necesară o „școală a energiei românești", chemată „să dea încredere în viitorul neamului". Și toate astea, nu împotriva celorlalți, e de neacceptat „naționalismul bazat pe privilegiile etnicului". O chemare la competiție, nu la excludere (deși, evident, prin proiectata „ascensiune" a lumii rurale, o consolidare a rezervorului etnic românesc).[10] Oricum, o „poziție de centru", după cum constata și Mircea Eliade, susceptibilă, după el, să adune pe foarte mulți intelectuali, „pe un Camil Petrescu alături de Emil Cioran, pe un Lucian Blaga alături de un Șerban Cioculescu".[11]

Una peste alta, e totuși de constatat în anii '30 o „pierdere de viteză" a Academiei în ce privește manifestarea funcției ei științifice și culturale. Rămâne o instituție de consacrare, cu aleși, în cea mai mare parte, de incontestabilă valoare, dar nu mai e propriu-zis un ferment în viața intelectuală românească. Contribuise în epoca anterioară, în special prin filonul ei „junimist", la un plus de rigoare în știință și un plus de libertate în literatură. Autonomia esteticului părea, prin Maiorescu, un bun câștigat. În preajma Primului Război Mondial, toți marii istorici, inclusiv cei mai tineri, sunt membri ai Academiei și au, inclusiv prin Academie, o influență decisivă asupra unei istoriografii detașate în sfârșit de amatorism și de retorica naționalistă (A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, N. Iorga, Constantin Giurescu, Vasile Pârvan, înșirați în ordinea vârstei,

[10] C. Rădulescu-Motru, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1936.

[11] Mircea Eliade, „Românismul d-lui Rădulescu-Motru", art. cit.

pleiada e completă). Două-trei decenii mai târziu, Academia apare defazată. Lui Lovinescu i se reproşează tocmai ceea ce se părea că Maiorescu lămurise odată pentru totdeauna. Faţă de marii scriitori, critica Academiei nu mai corespunde cu critica criticilor profesionişti. Cu scrisul său de factură tradiţională şi abordând subiecte tradiţionale, Sadoveanu, ca academician, rămâne deasupra oricărei contestări. Îi stătea însă alături Brătescu-Voineşti, un scriitor, totuşi, de mâna a doua. Blaga şi Rebreanu au intrat până la urmă la Academie, dar înfruntând destule obstacole. Iar Arghezi – repudiat, şi cu el întreaga modernitate literară. În istorie, dintre cei mari de dinainte de război, rămăsese numai Iorga: istoric prodigios până în ultima clipă, dar şi el în dezacord nu numai cu modernitatea literară (aici dezacordul era flagrant), dar şi cu modernitatea istoriografică. Tinerii istorici care, *mutatis mutandis*, jucau acum rolul pe care îl avuseseră cândva Onciul şi Bogdan, Iorga, Pârvan şi Constantin Giurescu, erau cei trei, reuniţi sub sigla „noii şcoli istorice": Gheorghe Brătianu, Petre P. Panaitescu şi Constantin C. Giurescu (fiul primului Giurescu). Îl combăteau pe Iorga, aducându-i aceleaşi critici pe care generaţia lui Iorga o adusese propriilor predecesori: lipsa de metodă şi de rigoare ştiinţifică şi amestecul ştiinţei cu naţionalismul, cu efecte păgubitoare pentru adevăr (deşi, de fapt, naţionalişti erau şi ei; culmea, mai puţin, în scrierile de specialitate, legionarul P.P. Panaitescu!). Gheorghe Brătianu a intrat la Academie abia după moartea lui Iorga, în 1942. Giurescu n-a avut parte de Academia „burgheză"; l-au făcut academician, mai târziu, comuniştii, după ce-l trecuseră prin puşcărie! Iar P.P. Panaitescu a fost doar membru corespondent (ales în 1934). Academicienii istorici, alături de Iorga, şi în umbra lui Iorga, sunt Alexandru Lapedatu (de valoare medie), ardelenii Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, bucovineanul Ion Nistor, bizantinistul Nicolae Bănescu, precum

şi generalul Radu R. Rosetti. Galerie onorabilă, dar (exceptându-l pe Iorga) nu excepţională, fără comparaţie cu marea echipă de dinainte de război şi lipsită de numele cele mai interesante şi mai active ale anilor '30.

Atacul cel mai vehement împotriva Academiei a venit din partea cuiva de felul lui puţin pus pe gâlceavă, lingvistul Alexandru Rosetti. Interviul pe care-l dă revistei *Facla*, pus sub titlul „Academia Română: o instituţie «reacţionară», învechită şi fără autoritate", e de-a dreptul nimicitor. Academia, spune Rosetti, „a pierdut mult din prestigiul ei de odinioară", devenind „străină de mersul general al culturii". Alegerile de noi academicieni ţin mai puţin seama de valoare, cât de interesele de grup, „cu rare excepţii, sunt opera unor coterii". În asemenea condiţii, „mă surprinde faptul că unele personalităţi excepţionale acceptă să facă act de candidatură, întrucât, în ceea ce mă priveşte, socotesc că e mai bine să nu faci parte din Academia Română". Prestigiul premiilor Academiei: „nici unul"; al studiilor publicate, „unul foarte mic": „o colecţie de maculatură folclorică"; în schimb nici măcar o ediţie critică a vreunui scriitor român. Şi, „cu toate că numără în sânul ei pe cei mai iluştri filologi ai noştri", Academia nu s-a dovedit capabilă să pună la punct un bun sistem ortografic. Ce e de făcut? Soluţia ar fi o nouă Academie, „indiferent de excluderile la care ar trebui să procedăm". Din păcate, aşa ceva nu este posibil, afirmă cu regret Rosetti.[12] Ar fi putut fi ceva mai „optimist". Nu peste mulţi ani, prin virtutea răsturnărilor istorice, Academia avea să fie schimbată din temelii. Va ajunge şi Rosetti academician. Doar că, dacă nu reuşise să fie coleg cu Iorga, era acum coleg cu Roller. Dorinţa i se împlinise. Lăsând la o parte propria „promovare", îl va fi umplut de satisfacţie noua formulă?

[12] „Academia Română: o instituţie «reacţionară», învechită şi fără autoritate. Interviu cu d. prof. univ. Al. Rosetti", în *Facla*, 30 mai 1936.

IV
Regele

Regele Carol II a avut, aproape în egală măsură, mari calități și mari defecte. Motive pentru a fi admirat și hulit. Din păcate, domnia i s-a sfârșit prost, în condiții tragice pentru țară, așa că imaginea lui în posteritate a rămas mai curând defavorabilă. E drept până la un punct, dar nu întru totul drept. I-a semănat foarte bine mamei sale, regina Maria, cu care de altfel nu s-a înțeles deloc. Ca și ea, era inteligent și avea darul unor raporturi firești cu oamenii; ca și ea, avea o înclinare autoritară și se lăsa ușor purtat de izbucniri pasionale. Doar că Maria nu a deținut niciodată Puterea și a beneficiat și de șansa, oferită de război, de a pune pasiunea care clocotea în ea în slujba unui mare ideal național. Carol însă a avut Puterea și a folosit-o așa cum a crezut de cuviință, cu rezultate care în cele din urmă s-au dovedit dezastruoase.

Încurajarea culturii rămâne probabil singurul capitol fără umbre în cariera lui regală. A vrut să fie un rege al culturii. Și, lăsând la o parte tot ce a însemnat propagandă sau adulație, se poate spune că a reușit. I-a ajutat pe „creatori" și material, într-o anumită măsură, dar mai ales dându-le sentimentul că reprezintă *ceva* în societatea românească. Toate acestea, fără a le cere alinierea la vreo formulă ideologică sau literară.

Regele citea? Poate, după unele mărturii. Mircea Eliade consemnează în *Memorii* (și el, după spusele generalului Condiescu) că regele „citise, pare-se, entuziasmat, *Maitreyi*".[1] Potrivit lui

[1] Mircea Eliade, *Memorii*, *op. cit.*, vol. I (cap. XIII), p. 330.

Alexandru Rosetti, suveranul ar fi făcut „aprecieri elogioase" pentru „cartea distractivă" a lui G. Călinescu[2]; dacă e vorba, cum se pare, de *Viața lui Mihai Eminescu*, am prefera ca regele să n-o fi citit decât să se amuze copios, citind-o. Oricum, dacă citea, își ascundea bine această îndeletnicire. În *Jurnalul* lui, destul de detaliat, nu apare nici un titlu de carte. Apar însă filme, nenumărate filme. Mai în fiecare seară i se proiecta câte unul (uneori, chiar două) și regele nu uită să-și noteze impresiile, cu referire îndeosebi la jocul interpreților. Se mai relaxează cu colecția lui de timbre și, destul de des, jucând poker. Regele nu era totuși un ignorant. Avea un fond de cultură și se mișca fără dificultate pe teren intelectual. Avea și intuiția valorilor și a tendințelor (spre deosebire de mulți academicieni, printre care și fostul său profesor N. Iorga). Mai presus însă de orice, își pusese în minte că domnia lui trebuie să fie și o mare epocă culturală.

Era și bine sfătuit în acest domeniu. Cel mai aproape îl avea pe generalul Nicolae Condiescu, de care îl lega o puternică afecțiune. Condiescu îi fusese aghiotant, ghidase pașii tânărului prinț, inclusiv într-o călătorie în jurul lumii. Îi rămăsese partener de poker și de pahar (uneori generalul afumându-se puțin). Condiescu era și scriitor, fără anvergură, dar onorabil. Important e că își sprijinea – cu dăruire – confrații. Iată un exemplu al relației scriitor–Condiescu–Rege, așa cum îl relatează un cercetător al operei argheziene: „Înglodat în datorii «amenințătoare», din pricina lucrărilor la gospodăria de la Mărțișor, Tudor Arghezi apelează în toamna anului 1930 la bunăvoința lui N.M. Condiescu, de curând avansat președintele Consiliului de administrație al Radiodifuziunii Române, ca să intervină la rege sau guvern pentru a-i oferi un ajutor bănesc. Regele Carol II aprobă ca din fondurile oferite de Parlament Casei

[2] *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, prezentată de Liviu Călin, Editura Eminescu, București, 1984, p. 18 (scrisoarea lui Al. Rosetti din 22 decembrie 1933).

Regale să i se repartizeze lui Tudor Arghezi suma corespunzătoare în vederea achitării datoriilor şi încheierea lucrărilor la Mărţişor."[3] Cazul e departe de a fi izolat. Mircea Eliade şi Mihail Sebastian au avut şi ei parte de protecţia generalului. Simţind că e omul care le trebuie, scriitorii l-au ales în 1936 preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români. A fost şi secretar general al Fundaţiilor Regale, aşa că, pe lângă marea-i bunăvoinţă, avea şi mijloacele de a realiza câte ceva. Moartea lui neaşteptată, în iunie 1939, a produs consternare atât la Palat, cât şi în mediul cultural.

Comentariul Regelui, datat 15 iunie 1939: „Zi foarte tristă pentru mine: a închis ochii pentru totdeauna, astă seară, vechiul şi credinciosul prieten, Nicu Condiescu, răpit în mod fulgerător, la 9, de o sincopă. [...] Se înţelege că această veste a răscolit atâtea şi atâtea amintiri, şi frumoase, şi dureroase. Prin toate nenorocirile soartei, el a rămas stâncă de neclintit în credinţa sa. Ironic, dar nicidecum cinic, era în foarte multe prilejuri un sfătuitor de nepreţuit. Ce tovarăş de neînlocuit, cu un haz minunat, şi adesea influenţat de Caragiale, pe care îl ştia pe de rost."[4]

Din *Memoriile* lui Mircea Eliade: „Pierdeam pe cel mai important «protector», de care, în pofida diferenţei de vârstă, mă ataşasem mult în ultimii ani. Scriitorii şi oamenii de cultură pierdeau un sprijinitor fără egal. Datorită lui, Societatea Scriitorilor Români dispunea acum de fonduri şi putea ajuta atâţia scriitori, tineri şi bătrâni, săraci sau bolnavi; el introdusese la «Fundaţiile Regale» pe Mihail Sebastian, pe Păstorel Teodoreanu şi mulţi alţi scriitori şi critici. Generalul Condiescu cunoştea

---

[3] Pavel Ţugui, *Arghezi necunoscut*, Editura Vestala, Bucureşti, 1998, p. 165.

[4] Carol II, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, ediţie de Marcel-Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, vol. I, Editura Silex, Bucureşti, 1995, pp. 361–362 (însemnarea din 15 iunie 1939).

bine precaritatea meseriei de scriitor în România şi nu-şi uita niciodată făgăduielile. [...] A doua zi, la slujba religioasă oficiată chiar în odaia lui, în faţa patului pe care zăcea, au asistat Regele Carol, Elena Lupescu şi Armand Călinescu, şi aşa i-am văzut şi eu, pentru întâia oară. Dintre prietenii lui scriitori se aflau N.I. Herescu, Al. Rosetti, Mihail Sebastian şi cu mine. Nimeni, nici chiar d-na Condiescu, nu ştiuse că va veni Regele Carol, însoţit de Lupeasca şi primul-ministru." [5]

Şi însemnarea lui Mihail Sebastian: „Îi datorez destule lucruri generalului – între altele postul meu de la Fundaţie, care nu mă ajută poate să trăiesc, dar nu mă lasă să mor. Atâţia alţi oameni, bogaţi sau puternici, care pretind a-mi fi prieteni [...] n-au făcut pentru mine nimic, în timp ce «conu Nicu» – ştiu cu? – în amintirea anilor de la *Cuvântul*, sau din adevărată simpatie literară (cum mi-a spus adesea), m-a lăsat totdeauna să cred că pot conta pe el. Simt acum, când s-a dus, o mare tandreţe pentru omul ăsta de treabă, sentimental, puţin zăpăcit şi bun."[6]

Rege al culturii, Carol şi-a dorit să fie şi un „rege al ţăranilor" şi, în îmbinarea acestor două mari proiecte, şi-a găsit colaboratorul ideal (poate „prea" ideal, dat fiind excesul său de zel) în persoana lui Dimitrie Gusti. Gusti înfiinţase Institutul Social Român, orientat spre sociologia rurală. Carol, la rându-i, pe când era principe moştenitor, a pus bazele Fundaţiei culturale „Principele Carol", în scopul ridicării satelor în plan intelectual, economic, sanitar, religios şi moral. În anii '30, cele două instituţii au ajuns să meargă împreună, cu atât mai mult cu cât Gusti a devenit şi director al Fundaţiei „Principele Carol". Cercetările pe teren ale şcolii gustiene în vederea elaborării de monografii rurale s-au prelungit în implicarea efectivă a sociologilor în viaţa satelor. Spre mijlocul deceniului apar şi „echipele

[5] Mircea Eliade, *Memorii*, *op. cit.*, vol. II, pp. 42–43.

[6] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 212 (însemnarea din 20 iunie 1939).

regale studenţeşti", răspândite, pentru o perioadă de trei luni, în sate din diversele regiuni ale ţării, în vederea asistării şi ajutorării locuitorilor în cele mai variate domenii (agricultură, sănătate, construcţii locale, activităţi culturale...). Punctul ultim este atins în 1938 când se adoptă legea „Serviciului social" potrivit căreia toţi tinerii, de ambele sexe, care îşi încheiau studiile universitare, erau obligaţi ca timp de un an de zile să meargă la sate pentru a-şi pune competenţele în aplicare. Instituţia centrală a fiecărui sat urma să fie „căminul cultural", cu secţiuni distincte: sanitară, economică şi educaţională. Legea n-a funcţionat însă decât un an. Declanşarea războiului în septembrie 1939 şi, la scurt timp, asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu, urmată de reprimarea sângeroasă a mişcării legionare au schimbat priorităţile. Sumele cheltuite se arătau acum a fi mai potrivite pentru întărirea capacităţii militare; pe de altă parte, deşi Serviciul social avea şi menirea să canalizeze entuziasmul tinerilor în afara mişcării legionare, s-ar fi petrecut, dimpotrivă, infiltrarea acestuia de către legionari. Regele – cu mare regret – a trebuit să cedeze: Serviciul social a fost desfiinţat. Şi, bineînţeles, toate acuzele s-au spart în capul lui Gusti, devenit ţap ispăşitor. Îşi plătea marea şi utopica ambiţie de a căpăta, prin sociologie, acces la putere şi posibilitatea de a „schimba la faţă" România. Deşi visul împărtăşit al regelui şi al sociologului s-a năruit, a rămas amintirea unei aventuri intelectuale care a marcat o generaţie şi a înrâurit puternic dezvoltarea şcolii sociologice româneşti; iar ca mărturie vizibilă stă şi astăzi Muzeul Satului din Bucureşti, inaugurat în 1936.

În 1933, s-a întemeiat Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", care a funcţionat de fapt ca o casă de editură. Director a fost numit Alexandru Rosetti, remarcat deja ca editor la Cultura Naţională. I-a rămas reputaţia celui mai de seamă editor pe care l-a avut România, şi fapt este că ponderea cărţilor importante şi înnoitoare n-a fost la nici o editură atât de însem-

nată ca la fundația condusă de Rosetti. A publicat cărți fundamentale, printre care *Istoria românilor* a lui C.C. Giurescu, propria sa *Istorie a limbii române*, *Cărțile populare românești* și *Istoria literaturii române vechi* de Nicolae Cartojan, precum și *Istoria literaturii române* a lui G. Călinescu; a scos ediții definitive ale unor scriitori, începând cu faimosul volum *Versuri* al lui Tudor Arghezi, care a indignat în asemenea grad Academia; dar a editat foarte mulți prozatori, poeți și critici, unii consacrați, alții abia la început de carieră și care, tocmai prin tipărirea la Fundații, au căpătat un început de recunoaștere: printre ei, și referindu-ne doar la poezie, Zaharia Stancu, cu versuri proprii, ca și cu *Antologia poeților tineri*, Cicerone Theodorescu, Eugen Jebeleanu, Horia Stamatu sau Ștefan Baciu, cel din urmă cu *Poemele poetului tânăr*, la numai 17 ani! Trebuia curaj pentru un asemenea program și, negreșit, intuiție. Trebuia făcut abstracție de afinități sau nepotriviri ideologice ori personale. Printre cei tineri îndeosebi, recunoaștem autori ale căror opțiuni mergeau de la extrema dreaptă la extrema stângă. Rosetti îi publică fără discriminare. Iorga îi era adversar; asta nu-l împiedică să-i editeze două cărți: *Oameni cari au fost* și *Sfaturi pe întunerec*. Lui G. Călinescu, nemulțumit de includerea unora sau altora în proiectul editorial și mai ales a lui E. Lovinescu (cu care se simțea în competiție), îi dă următoarea replică: „Nume ce nu-ți plac pot face un program de editură ridicol? Nu mă supără calificativul; izvorăște dintr-un plus de temperament și temperatură. Dar e vorba de un întreg program, fără simpatii și antipatii."[7] Un lucru nu trebuie însă neglijat. Rosetti propunea, dar ultimul cuvânt îl avea regele, căruia i se supunea totul spre aprobare: era fundația *lui*! Regele e, așadar, parte la această politică editorială îndrăzneață, cu notabilă

[7] *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, *op. cit.*, p. 19 (scrisoarea lui Al. Rosetti din 22 decembrie 1933).

deschidere spre cei mai tineri şi fără exclusivisme literare sau ideologice (Broşura lui D. Gusti, *The Royal Foundations of Rumania*, publicată în 1939 – detaliată prezentare a activităţii Fundaţiilor – înregistrează aproximativ 170 de titluri editate de Fundaţia pentru Literatură şi Artă până în acel moment). Anual, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, în numele Regelui, acorda un „premiu naţional de literatură" (în sumă de 100 000 de lei). Cei dintâi premiaţi au fost, în 1934, Tudor Arghezi şi George Bacovia; mai mult nici nu se putea, ca recunoaştere „oficială" a poeziei noi.

Revista Fundaţiilor Regale a fost o altă realizare excepţională. Apare lunar, începând din ianuarie 1934, în volume de 250 de pagini, cu piese literare şi eseuri de bună calitate şi într-un tiraj de 6 000 de exemplare (foarte ridicat, dat fiind nivelul publicaţiei). Comitetul de direcţie îi cuprinde iniţial pe I. Al. Brătescu-Voineşti, Octavian Goga, Dimitrie Gusti, Emil Racoviţă, C. Rădulescu-Motru, I. Simionescu, secretari de redacţie fiind Camil Petrescu şi Radu Cioculescu (cel din urmă doar până în 1935).

În 1933, cele cinci fundaţii existente (Fundaţia Universitară „Carol I", Fundaţia Culturală Regală „Principele Carol ", Fundaţia Regele „Ferdinand I" din Iaşi, Institutul de Cercetări Ştiinţifice „Regele Carol II" din Cluj şi Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II") s-au federat în Uniunea Fundaţiilor Regale. Cu generalul Condiescu ca secretar general, Uniunea a jucat rolul unui fel de minister al culturii, cu atât mai eficient cu cât firele duceau direct la Rege.

Despre cum se implica Regele în viaţa culturală şi în raporturile cu oamenii de cultură ne-a lăsat o mărturie pitorească sociologul Henri H. Stahl, elev şi colaborator apropiat al lui D. Gusti. „Îmi aduc aminte – spune el – când lucram la Muzeul Satului, venea să vadă cum merg lucrurile. Şi îi spuneam atuncea: am vrea să ne întindem şi în locul cutare, însă este aici un gard

şi Dombrovschi – primarul, nu ne dă voie să-l dărâmăm. Vodă Carol a ridicat un picior, l-a pus pe gard şi l-a trântit pe pământ: «să-i spui că eu l-am dărâmat!»" Ca orice anecdotă, chiar dacă n-ar fi întru totul autentică, defineşte un stil. Continuă Stahl: „Astea erau relaţiile pe care le aveai cu el. Foarte umane. Directe. Fără nici un fel de încercare de a face uz de prestigiul lui [...], erai colaborator cu el, aşa simţeai."[8]

În disputa anilor 1936–1937 privitoare la actul de creaţie literară, Regele s-a plasat fără echivoc de partea literaturii noi (pe care de altfel a şi promovat-o direct prin Fundaţia pentru Literatură şi Artă). Momentul culminant l-a reprezentat cuvântarea pe care a ţinut-o la Academie cu prilejul discursului de recepţie al lui Lucian Blaga (la 5 iunie 1937). Pentru academicieni – pentru o parte a lor cel puţin – a fost ca un duş rece. Regele îl elogiază pe Blaga, însă ţinteşte mai departe, prin el susţinând răspicat tendinţele moderne din literatură. „Te felicit – îi spune lui Blaga – pentru că ai fost ales. Dar felicit mai cu seamă Academia, că te-a ales; căci şi-a făcut ea însăşi un bine, introducând sub cupolă literatura modernă şi vie a României de azi. Şi, salutându-te pe tine, Lucian Blaga, salut literaţii de astăzi ai ţării mele, care, chiar dacă îşi permit uneori licenţe în arta lor, sunt o generaţie de scriitori plini de avânt şi de talent."[9] Blaga avea în ochii Regelui două mari calităţi: îşi extrăgea seva din lumea rurală (în discursul său de recepţie a făcut *Elogiul satului românesc*), dar o turna într-o poezie de factură modernă. Aşa că, vorbind despre el, suveranul găsea prilejul să îmbine propriile teme favorite: satul şi cultura.

Un interesant comentariu asupra intervenţiei Regelui a lăsat în *Jurnalul* său Victor Slăvescu, viitor academician, în acel

[8] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*, Paideia, Bucureşti, 2000, p. 111.

[9] *Cuvântările Majestăţii Sale Regelui Carol II către Academia Română, 1930–1940*, Bucureşti, [1940], p. 39.

moment membru corespondent al Academiei: „Regele citeşte un foarte frumos şi cald discurs în care face şi el elogiul lui Blaga şi al satului românesc şi are o frază în care spune că vede în alegerea lui Blaga recunoaşterea literaturii tinere de după război, care, chiar când are unele licenţe, are merite mari care trebuiesc recunoscute." Această frază, care condamnă acţiunea lui Iorga şi a Academiei Române împotriva literaturii pornografice, înfurie pe Iorga, care nu se poate abţine de a critica această atitudine. „Din discursul Măriei Sale, am înţeles că din punct de vedere politic înseamnă ţărănism [evident, nu în sensul doctrinei ţărăniste, ci al interesului Regelui pentru sat, *n.n.*], iar din punct de vedere literar înseamnă arghezism. Personal, cred că Regele n-a făcut bine să ia poziţiune într-o chestie de polemică literară, el trebuind să planeze deasupra acestor frământări. Comentând întâmplarea cu Ionescu-Siseşti, găsea şi el că Regele ar trebui să se sfătuiască cu oameni înţelepţi şi să se ferească de a lua atitudini de frondă sau să se amestece în polemici."[10]

Chiar când va sublinia – trei ani mai târziu, într-o conferinţă la radio – contribuţia culturală a Regelui, Iorga însoţea recunoaşterea de un reproş: „va veni o vreme când se va recunoaşte că atâtea cărţi de mare folos n-ar fi putut să apară fără mijloacele puse la îndemână de purtătorul Coroanei şi se vor înlătura din judecată acele opere care ar fi putut să se strecoare dincolo de un zid de apărare tot aşa de preţios pentru suflet cât sunt fortificaţiile noastre pentru asigurarea noastră materială".[11] Să mai spunem că – raportându-ne cel puţin la judecata literară actuală – Regele, fără a fi citit poate nici una dintre aceste cărţi, s-a dovedit a fi un „critic literar" mai avizat decât marele istoric?

---

[10] Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, ediţie îngrijită de Georgeta Penelea-Filitti, Editura Enciclopedică, 1996, vol. I, p. 151 (însemnarea din 5 iunie 1937).

[11] N. Iorga, „Despre continuitatea dinastiei", în *Neamul românesc*, 11 iunie 1940.

Relațiile rămâneau cordiale între Iorga, iritat de una sau de alta, dar înainte de orice regalist convins, și un rege care continua să-l invite și măcar formal să-i solicite părerea. Însă și în politică, și în cultură, Regele prefera garda tânără. Iorga începuse să-l agaseze. „Lipsit de tact", notează într-un loc, „sucit om", într-altul. Ba îl suspectează chiar, la inaugurarea Institutului de Istorie Universală, pe „dezinteresatul savant" că „și-a clădit astfel, gratuit, o locuință nouă, unde stă cu toată familia și este întreținut astfel de stat". (E amuzant să-l vezi pe Carol, care numai dezinteresat financiar nu era, făcând morală pe această temă!) Pe Iorga îl va fi deranjat și atenția acordată lui C.C. Giurescu, adversarul lui istoriografic. La adresa acestuia, Carol are numai cuvinte de laudă („îl găsesc cult și agreabil") și se pare că îl preferă chiar ca istoric.[12] Argetoianu notează următoarea relatare a țărănistului Nicolae Lupu, privitoare la o audiență la Rege: „Lupu a mai povestit că a cerut Regelui mai multă propagandă românească în străinătate. «Știți, Sire, că în politică socotesc pe Iorga ca un caraghios, dar de propagandă în străinătate ar fi bun...» Regele a întâmpinat: «De ce Iorga, n-ar fi bun și Giurescu?» – «Giurescu, Sire – a răspuns Lupu –, are fițuicile lui tată-său, pe când Iorga le are pe ale lui...»"[13] (circula bârfa cum că Giurescu și-ar fi clădit opera pe temeiul unei „moșteniri de familie").

„Protector" al Academiei, Regele avea un cuvânt decisiv de spus în selectarea candidaților pentru fotoliile de academician. Nu prea democratic... dar nici chiar atât de rău, ținând cont de faptul că suveranul era mai puțin conservator decât

[12] Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, p. 168 (9 aprilie 1937), p. 293 (13 august 1938) și vol. II, p. 74 (16 decembrie 1939) și p. 41 (10 noiembrie 1939).

[13] Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, ediție de Stelian Neagoe, vol. VIII, Editura Machiavelli, București, 2007, p. 112 (însemnarea din 13 februarie 1940).

„media" membrilor Academiei. Îl vedem astfel întreținându-se în mai 1938 cu Alexandru Lapedatu, președintele Academiei, în „chestiunea candidaturilor". De data aceasta, verdictul e negativ: „S-a găsit o soluție convenabilă: amânarea alegerii membrilor activi în anul viitor. Cei propuși fiind imposibili: Crainic, Rebreanu, general Antonescu." [14] A fost un singur ales atunci: D. Caracostea. Antonescu avea să ajungă mareșal, dar nu și academician. Crainic era prea marcat la extrema dreaptă, făcuse și închisoare câteva luni (de la sfârșitul lui decembrie 1933 până în aprilie 1934), fiind considerat printre autorii morali ai uciderii lui I.G. Duca, pe deasupra îl mai și defăimase pe rege într-un articol; și, dacă n-ar fi fost destul, era și o persoană care inspira prea puțină simpatie. Lui Rebreanu, nu-i contesta nimeni statutul literar; asupra lui plana însă acuzația de „germanofilie" în Primul Război Mondial și suspiciunea unor incorectitudini de ordin financiar. În 1939, lucrurile s-au mai pus în mișcare: sunt aleși în acest an Liviu Rebreanu (în sfârșit – dar abia la al treilea scrutin, cu 19 voturi contra 14), Victor Slăvescu, precum și doctorul Constantin Parhon. Rândul lui Nichifor Crainic a venit în mai 1940: în contextul în care orientarea lui ideologică părea pe punctul de a avea câștig de cauză. S-a păstrat scrisoarea către Rege a lui Liviu Rebreanu, în care scriitorul, mulțumind pentru alegerea sa, își exprimă „profundul devotament" și „nemărginita admirație", neuitând să adauge că „niciodată și nicăieri în lume, nici un suveran și nimeni n-a făcut pentru literatură și creatorii ei cât a împlinit Majestatea Voastră".[15]

Relația dintre suveran și scriitori se înscrie pe o linie ascendentă, de-a lungul întregii domnii. Desigur, în tot ce zic oamenii

---

[14] Carol II, *op. cit.*, vol. I, p. 242 (însemnarea din 24 mai 1939).

[15] ANR-ANIC, Casa Regală, 109/1939, vol. I, f. 297; în legătură cu alegerea scriitorului la Academie, vezi și Liviu Rebreanu, *Jurnal (1927–1944)*, în *Opere*, vol. 17, ediție critică de Niculae Gheran, Editura Minerva, București, 1998, pp. 297–302 (însemnările din 20–27 mai 1939).

de litere despre rege e şi o parte de flaterie, e şi o strategie de captare a bunăvoinţei. Dar e şi destulă sinceritate. Regele n-a încetat să le susţină importanţa, să le afirme locul de frunte în societate. Pe lângă aspectul moral, nici cel material n-a fost neglijat: editarea cărţilor, mai întâi, ajutoare băneşti, premii... şi până la legea Casei Scriitorilor din 1939, care a stabilit un sistem de pensii pentru scriitori. Se anunţa şi ridicarea unui palat al scriitorilor (o idee lansată de generalul Condiescu). Dar a venit războiul, apoi a căzut şi regimul lui Carol II şi multe proiecte modernizatoare nu s-au mai putut împlini (printre ele, şi „cetatea universitară", care s-ar fi întins de la Facultatea de Drept, a cărei clădire a fost inaugurată în 1935, până la Facultatea de Medicină).

Să încercăm o succintă antologie de opinii scriitoriceşti privitoare la Rege:

Felix Aderca îl numeşte „Regele culturii". Îi descoperă sub acest aspect o prioritate de necontestat. Regele, scrie el, „face un lucru absolut nou pentru rangul pe care-l deţine, adică ce n-a mai fost făcut de nici un alt Suveran". E „primul care a ridicat glasul pentru apărarea sfântului mister al libertăţii de creaţie". Au mai fost înaintea lui Ludovic XIV şi Frederic cel Mare, însă cel dintâi îi folosea pe scriitori ca pe slujbaşii săi, iar al doilea se înconjura de un cerc de prieteni scriitori. Carol II însă are o adevărată politică culturală, şi prin aceasta se ridică deasupra tuturor celorlalţi suverani.[16]

G. Călinescu nu merge până acolo încât să-l pună pe Carol deasupra lui Ludovic XIV: îi aşază oarecum la egalitate. Paralela aceasta, ca şi referiri la principii Renaşterii şi la voievozii români, îi oferă prilejul de a teoretiza relaţia privilegiată dintre principe şi artist, anulând totodată orice rol al oamenilor de rând în elaborările culturale. „Pe ce se întemeiază legătura firească

[16] Felix Aderca, „Regele culturii", în *Adevărul*, 6 noiembrie 1937.

între principe şi artist? Pe un interes reciproc, care, în cele din urmă, reprezintă modul cel mai sigur de promovare a marilor şi eternelor valori. Arta e un produs de individualitate, care pentru a fi înţeles are nevoie de o minte receptivă tot atât de rară ca şi geniul. Dacă domnii români ar fi făcut bisericile prin mijlocirea eforiilor şi a comitetelor, azi n-aveam nici Curtea de Argeş, nici Trei Ierarhi, nici Golia, nici Sf. Sava. Dacă Ludovic al XIV-lea ar fi consultat opinia publică [...], Franţa n-ar avea azi nici opera lui Racine şi nici aceea a lui Molière, precum n-ar avea Versailles-ul, Domul Invalizilor, Institutul şi atâtea altele [...]. Marele artist se refugiază acolo unde încetează domnia gloatei; acolo unde spre educarea mulţimii domneşte tradiţia princiară." Şi, în acest sens, Carol II „a făcut mai mult decât oricare altul."[17] Nu-l vom aştepta prea mult – doar câţiva ani – pe celălalt Călinescu, Călinescu cel democrat.

Rebreanu abordează aceeaşi temă, *Regele şi scriitorii*: „...a recunoscut mai întâi autonomia artei care implică libertatea deplină de creaţie. Când ipocrizia vetustă a încercat să încătuşeze inspiraţia scriitorilor tineri în numele unei morale sub care se ascundeau confuzii retrograde, Regele a impus izbânda înţelepciunii şi a salvat drepturile artei."[18]

Sadoveanu e mai liric: „tot ce e durere, grijă şi speranţă în noi se află înmiit în fiinţa Sa. Destinul său a fost să ne cuprindă în întregime – trecut, prezent şi viitor –, să valorifice şi să apere o moştenire primejduită... Apariţia sa, din cer, pe aripi repezi, întăreşte şi întregeşte elementul mistic"[19] (neaşteptata revenire

---

[17] G. Călinescu, „Regele", în *Revista Fundaţiilor Regale*, iunie 1940, pp. 543–548 (reluare a unor idei exprimate şi în „Nihil sine Deo, nihil sine Rege", în *Jurnalul literar*, 7 mai 1939).

[18] Liviu Rebreanu, „Regele şi scriitorii", în *Muncă şi voie bună*, 8 iunie 1940.

[19] Mihail Sadoveanu, [fără titlu], în *Muncă şi voie bună*, 8 iunie 1940.

în țară, în iunie 1930, cu avionul, devine astfel o mistică „coborâre din cer").

Arghezi, firește, se exprimă în versuri, brodând la rându-i pe metafora descinderii din văzduh:

„De-a pururea de-aci 'nainte
Au să ni-l ție vremurile minte.
O să-și aducă-aminte vântul
Cel ce-i ascultă gândul și cuvântul,
Vântul acela, care de la cer
L-a pogorât pe un vultur de fier."

Și el pune accentul pe dimensiunea culturală a domniei:

„Graiul gândit, atât cât va fi grai
O să-și aducă-aminte de frumosul Crai
Și mintea, cât va fi o minte,
Smerită-și va aduce-aminte.
Or să-și aducă, slova, pana,
Cartea, vioara, dalta și icoana,
Că-nstrăinați, pribegi și-n așteptare,
I-a adunat pe meșteri cu-o strigare,
Și cot la cot și-unealtă pe unealtă,
I-a hotărât să se-mplinească laolaltă."[20]

Greu să-l întreacă însă cineva pe Camil Petrescu, care, atunci când se înfierbântă (cu argumente intelectuale), se înfierbântă de-a binelea: „...totul e regesc în această excepțională personalitate care întrunește calitățile cele mai neașteptate în aceeași structură. Un măreț prestigiu fizic, o inteligență genială cu o putere de muncă fabuloasă, pe care o vădește din zori și până

[20] Tudor Arghezi, „Carol II Rege", în *Revista Fundațiilor Regale*, iunie 1940, p. 483.

la miezul nopții... Nervi tari, o răbdare fără margini, luciditate, calm, atenție când supraveghează, dar și o putere de hotărâre fulgerătoare și sigură când e nevoie."[21] Așa trebuie să fie, odată ce o spune Camil Petrescu, intelectual cu acces direct la Absolut și care are întotdeauna dreptate!

Se adaugă la corul lăudătorilor și Ionel Teodoreanu (pe tema Casei Scriitorilor), și fratele său Păstorel (care nu uită să-i trimită Regelui, cu diverse ocazii, și bombastice telegrame de felicitare)[22], sau Ion Marin Sadoveanu, pentru scurt timp în septembrie–noiembrie 1939 subsecretar de stat la Culte și Arte (și el cu texte avântate și cu câte o urare exaltată, de genul: „dragoste și nețărmurit devotament și recunoștință Marelui Stăpân și îndrumător al sufletului românesc").[23] Un admirator cu desăvârșire sincer este Victor Ion Popa: „un fanatic al lui Carol"[24] (după caracterizarea lui H.H. Stahl). Iar scriitorul poate cel mai angajat în politica regimului, Cezar Petrescu, directorul cotidianului oficios *România* (ianuarie 1938–septembrie 1940) și al anexelor acestuia, *România satelor* și *România literară*.

Dintre membrii faimoasei generații tinere, înclinați, cei mai mulți, spre una sau alta dintre extreme, sunt mai puțini cei care se simt în consonanță cu Regele. Să-l menționăm totuși pe Petru Comarnescu – nici prea de dreapta, nici prea de stânga, tocmai potrivit, așadar, să mizeze pe suveran. E autor al unui întins articol din *Vremea*, privitor la conceptele culturale ale lui Carol, de asemenea al unei detaliate expuneri privitoare la Fundațiile Regale.[25] S-a trezit chiar, cu prilejul zilei de naștere, să-l felicite

---

[21] Camil Petrescu, „Serii de semnificații și sensul Restaurației", în *Revista Fundațiilor Regale*, iunie 1940, p. 488.

[22] ANR-ANIC, Casa regală, 204/1938, f. 55.

[23] *Loc. cit.*, 109/1939, vol. I, f. 287.

[24] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie...*, *op. cit.*, p. 110.

[25] Petru Comarnescu, „Concepte culturale ale Regelui nostru", în *Vremea*, 20 iunie 1937; „Fundațiile Culturale Regale", în *Revista Fundațiilor Regale*, iunie 1940, pp. 783–803.

personal pe Rege („devotatele mele urări de viață lungă și domnie glorioasă")[26], atenție care nu știm cât îl va fi impresionat pe suveran.

În arhiva Casei Regale s-a păstrat lista celor propuși pentru decorare în 1938 cu ordinul „Meritul cultural" pentru litere și opere culturale.[27] Cavaler clasa I, un singur nume: Tudor Arghezi (dacă adunăm toate semnele de recunoaștere, e notabilă insistența Regelui în cazul Arghezi... în dezacord flagrant cu Academia). Cavaleri clasa a II-a apar mulți, printre care N.M. Condiescu, N. Davidescu, N.I. Herescu, E. Lovinescu, M. Ralea, T. Vianu, Adrian Maniu, Camil Petrescu, Păstorel Teodoreanu, V. Voiculescu, G. Bacovia, Ion Marin Sadoveanu. Ion Barbu și Șerban Cioculescu sunt printre cei care primesc medalia clasa a II-a.

Între timp, Carol își instituise propriul regim – dictatura regală –, prefațându-l la sfârșitul lui decembrie 1937 prin chemarea la guvernare a Partidului Național-Creștin (Goga–Cuza), care nu numai că nu câștigase alegerile, dar le pierduse de-a binelea (cu puțin peste 9% din voturi). Au urmat (la 11 februarie 1938) instaurarea unui guvern deasupra partidelor, prezidat de patriarhul Miron Cristea, alcătuirea în grabă a unei noi Constituții care sporea mult prerogativele regale, aprobată (masiv) prin plebiscit la 24 februarie 1938, desființarea partidelor politice, la 30 martie 1938, și, ceva mai târziu, în decembrie 1938, constituirea partidului unic, sub titulatura Frontul Renașterii Naționale.

Dintre intelectualii de vază ai țării, cel mai apropiat de Rege în momentele cruciale ale instaurării noului regim se arată a fi N. Iorga. Susține, mai întâi, ceea ce nu era ușor de argumentat, soluția guvernului Goga–Cuza. „Președintele de Consiliu [Goga], lângă care se află, fără portofoliu, din cauza vârstei

[26] ANR-ANIC, Casa regală, 204/1938, f. 49.
[27] *Loc. cit.*, 213/1938, f. 429.

sale, unul din cei mai respectați bătrâni ai nației [Cuza], este unul din fruntașii literaturii noastre și a rămas până astăzi cea mai înaltă valoare literară pe care a dat-o Ardealul. La Externe, pentru a se înlătura orice bănuială că poate fi vorba de o altă politică față de aliații noștri, oricât l-ar îngădui cele mai bune legături cu Italia, se așază cel dintâi avocat al României [Istrate Micescu], instrucția e încredințată unui gânditor a cărui originalitate a fost nu odată prețuită și aiurea [I. Petrovici]. O nuanță de intelectualitate se substituie astfel spiritului nivelator al plebei electorale."[28] Prezența în guvern a unor transfugi din celelalte partide îi dovedește lui Iorga „încă o dată că vremea partidelor închise a trecut". Cam confuz: cum ar arăta vremea „partidelor deschise"?

E drept că Iorga nu acceptă tot ce întreprinde acest guvern și, oricât ar fi ținut și el la limitarea influenței evreiești, se arată neliniștit de suprimarea ziarelor „din Sărindar". „Seara, apare decretul de suprimare a gazetelor evreiești. Din păcate e sprijinit pe o doctrină cu totul neacceptabilă. Nu se pot crea principii de drept prin singure deciziuni ministeriale. Sunt foarte hotărât s-o aduc la cunoștința Regelui. N-aș putea măcar să rămân într-o țară condusă pe asemenea baze..."[29]

În februarie 1938, Iorga intră, ca ministru de stat, în primul guvern Miron Cristea (până la sfârșitul lui martie). Contribuția lui e directă în instaurarea cadrului constituțional al dictaturii regale. Sistemul pe care-l aprobă înseamnă, după el, „întărirea autorității regale, fără atingerea libertăților, și acuma consacrate, și fără înlăturarea continuei sfătuiri cu adevărații reprezentanți ai nației".[30] Întrebarea e, dacă nu prin partide, cum se verifică „adevărații reprezentanți"? Văzut ca unul care a netezit drumul

---

[28] N. Iorga, „Un nou regim", în *Neamul românesc*, 30 decembrie 1937.

[29] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 444 (însemnarea din 30 decembrie 1937).

[30] N. Iorga, „Constituția", în *Neamul românesc*, 8 martie 1938.

spre dictatura regală, Iorga s-a apărat totuşi de acuza de a fi dorit un sistem fără partide. Când se discută despre partide, în momentul formării guvernului Miron Cristea, istoricul îndeamnă la o atitudine mai puţin agresivă faţă de acestea: „Spun că poate Coroana va avea nevoie de ele, că nu se guvernează cu oameni răzleţi. Adaug că nu putem merge la un regim totalitar."[31] Colegilor de la Academie istoricul ţine să le spună „că el a fost contra decretului-lege privind desfiinţarea partidelor politice; ar fi vrut o reglementare a alcătuirii şi funcţionării acestora".[32] Iorga nu înţelegea că e greu să combini jumătate de democraţie cu jumătate de dictatură.

Singurul intelectual notabil care a adoptat o atitudine tranşantă împotriva aprobării prin plebiscit a noii Constituţii a fost generalul Radu R. Rosetti, istoric (cu contribuţii îndeosebi în istoria militară), membru al Academiei (din 1934) şi director al Bibliotecii Academiei. Un om cultivat, cercetător aplicat şi cititor asiduu, ieşit din comun însă printr-un comportament nespus de rigid. Porecla nu prea măgulitoare de Rosetti-Closet (sau Closetti, cum îi zice – mai rafinat – Argetoianu) i se trăgea din mania lui pentru inspecţii sanitare la Biblioteca Academiei (însoţite, zice-se, şi de instrucţiuni privitoare la lenjeria intimă a angajaţilor şi angajatelor). Dacă rigiditatea poate conduce la situaţii ridicole, ea poate deveni şi eroică, în funcţie de context. La un plebiscit unde mai nimeni n-a votat *nu* – cu atât mai mult cu cât votul era deschis, prin declaraţie verbală, şi cu tabele separate pentru „da" şi „nu" – Rosetti a spus un *nu* răspicat, spre stupefacţia celor de faţă: „Când am spus *nu* şi la mirarea funcţionarului am repetat acest *nu*, sala întreagă s-a întors spre mine. Atât de nepregătiţi au fost ca cineva să spună nu, încât nu găseau

[31] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 456 (însemnarea din 10 februarie 1938).

[32] Radu R. Rosetti, *Pagini de jurnal*, Editura Adevărul, Bucureşti, 1993, p. 54 (însemnarea din 8 aprilie 1938).

lista pe care se înscriau cei ce votau nu... Mi s-a cerut a semna ceea ce am făcut." „De ce am votat *nu*? 1. Pentru că modificarea Constituției nu se face conform prescripțiilor Constituției ce se află în vigoare. 2. Pentru că, în trecut, bunicul meu, cu frații săi și cu toți acei din generația sa au luptat și au suferit pentru a aduce o stabilitate în domnie și în așezăminte. 3. Pentru că noua Constituție este, după părerea mea, rea și primejdioasă..."[33]

Cei mai mulți dintre adversarii noii Constituții au preferat soluția mai puțin bătătoare la ochi de a nu participa la vot. La național-țărăniști, acesta a fost cuvântul de ordine. Ioan Hudiță notează în jurnalul său: „Ziua plebiscitului. Nu mă duc la vot, deși este obligatoriu. De altfel, nici nu mă simt bine."[34] S-ar fi dus, dacă se simțea puțin mai bine? Cu Hudiță ne vom mai întâlni. A lăsat un nesfârșit jurnal, în care întâmplările unor zile sunt înșirate pe pagini întregi (lăsând impresia că-și rezerva jumătatea a doua a zilei pentru a consemna ce făcuse în prima jumătate). Conferențiar de istorie diplomatică la Universitatea din Iași, apoi (între 1935 și 1938) la Academia Comercială din București, profesor la Școala de Arhivistică, din 1939 până în 1941, iarăși conferențiar de istorie diplomatică, la Facultatea de Litere și Filozofie din București, din 1941, și, în sfârșit, profesor în 1944, Hudiță a activat mai întâi în Partidul Țărănesc Democrat al doctorului Nicolae Lupu, apoi în Partidul Național Țărănesc, în urma fuziunii cu acesta în 1934. A ajuns unul dintre apropiații lui Maniu și, în cele din urmă, secretar general adjunct al partidului. Printre universitarii național-țărăniști, se arată cel mai intransigent și consecvent în atitudinea sa de respingere a dictaturii regale.

---

[33] *Ibidem*, p. 42 (însemnarea din 24 februarie 1938).

[34] Ioan Hudiță, *Jurnal politic* (1 ianuarie–15 septembrie 1938), Editura Fundației PRO, București, 2002, p. 129 (însemnarea din 24 februarie 1938).

Partidele au cunoscut însă o îngrijorătoare hemoragie, începând cu guvernarea Goga–Cuza, a cărei principală „lovitură" (care a făcut posibilă însăşi constituirea guvernului) a fost atragerea unui grup reprezentativ de ţărănişti, în frunte cu Armand Călinescu, devenit ministru de Interne, funcţie pe care şi-o va păstra în guvernele ulterioare, cumulată din martie 1939 cu aceea de prim-ministru, până la asasinarea sa, pe 21 septembrie 1939. Dezertările se înmulţesc odată cu instaurarea noului regim la 10 februarie 1938 şi, cu atât mai mult, în urma desfiinţării partidelor politice (dizolvare legală, dar nu întru totul efectivă, întrucât conducerile respective şi cei rămaşi fideli au continuat să activeze).

Printre trofeele intelectuale ale regimului regal se numără cei doi universitari ţărănişti ieşeni, Mihai Ralea şi Petre Andrei. Pe cel de-al doilea – ajuns în decembrie 1938 ministru al Educaţiei Naţionale – alegerea aceasta l-a condus direct spre un sfârşit tragic. Ralea însă – ministru al Muncii, din martie 1938 – şi-a inaugurat un parcurs politic fără greş, făcând punte între regimul lui Carol II şi regimul comunist. Traian Ionaşcu, şi el ţărănist, profesor la Facultatea de Drept din Iaşi, trece la rându-i în tabăra puterii (va deveni rezident regal). Şi, în sfârşit, alt ţărănist, încă nu universitar (dar va fi în primii ani de comunism), Mihail Ghelmegeanu, intră în guvern, în martie 1938, ca ministru al Lucrărilor Publice, pentru a ocupa apoi importantul departament al Internelor (noiembrie 1939–iulie 1940).

Evoluţiile politice au spart şi grupul celor trei (încă) tineri istorici, G.I. Brătianu, P.P. Panaitescu şi C.C. Giurescu. Ani de zile merseseră împreună, ca istorici ai „Şcolii noi" combătând „vechea şcoală" a lui Iorga, iar în politică, înscrişi în gruparea liberală a lui G.I. Brătianu. Acum, în 1938, P.P. Panaitescu ajunge la legionari (şi rămâne în spirit alături de ei, chiar dacă, oficial, partidul e desfiinţat). Brătianu se păstrează într-o rezervă prudentă şi fiindcă o întreagă tradiţie de familie nu-i permite să

accepte dispariția partidului, și fiindcă, în politica externă, miza, nu din motive ideologice, ci geopolitice, pe Germania (ca pavăză împotriva Rusiei), în timp ce România rămânea încă fidelă alianțelor tradiționale; oricum, eschivele lui politice au darul să-l scoată din sărite pe Rege, care îl congratulează cu tot soiul de epitete: „un caraghios în politică", „imbecilul ăla, cu fumuri"...[35] Giurescu, în ce-l privește, știa prea bine ce are de făcut: trece, fără rezerve, de partea Regelui: va fi rezident regal al ținutului Dunărea de Jos, cu sediul la Galați, ministru al Frontului Renașterii Naționale (septembrie 1939–mai 1940), ministru al Propagandei (mai–iulie 1940)... Oportunismul său, ușor de observat (se va vedea și continuarea...), e bine fundamentat teoretic: ca istoric, Giurescu pune *statul* deasupra oricăror altor valori; și, atunci, datoria fiecăruia, indiferent de circumstanțe, este aceea de a servi statul. Toată viața Giurescu va rămâne credincios acestui precept.

C. Rădulescu-Motru, încă țărănist, nu se arată deloc încântat la instaurarea dictaturii regale. Cel puțin, după mărturia lui Hudiță: „Rădulescu-Motru este și el indignat de atitudinea regelui și a «trădătorilor care-l sprijinesc în această politică necugetată și plină de primejdii pentru țară»"[36]. Hudiță și Rădulescu-Motru se întâlneau la ședințele organizației „Réunion internationale pour la paix", suspectată acum de autorități că ar face jocul sovieticilor (cum se știe, „lupta pentru pace" a fost tema lor favorită de propagandă). În consecință, membrii comitetului au decis întreruperea activității. „La ședința noastră de azi – scrie Hudiță – au mai participat Victor Eftimiu și Titel Petrescu. Rădulescu-Motru s-a temut să vie."[37] O lună

[35] Carol II, *op. cit.*, vol. II, pp. 55 și 100 (însemnările din 24 noiembrie 1939 și 5 februarie 1940).

[36] Ioan Hudiță, *op. cit.*, p. 180 (însemnarea din 31 martie 1938).

[37] *Ibidem*, p. 224 (4 mai 1938).

mai târziu, tot Hudiță notează: „Până și Rădulescu-Motru începe și el să găsească bună politica regelui, mai ales de când a devenit președinte la Academie."[38] Filozoful avea antrenament la asemenea schimbări de direcție. În decembrie 1938, îl întâlnim printre membrii fondatori ai Frontului Renașterii Naționale, iar în iunie 1939 – când se face un simulacru de alegeri, cu liste FRN unice – este ales deputat de București și ajunge să ocupe demnitatea de vicepreședinte al Camerei.

În Frontul Renașterii Naționale, unii se îmbulzesc să intre din primul moment, alții... se lasă convinși. Mitiță Constantinescu, guvernator al Băncii Naționale, îi propune lui Victor Slăvescu (ambii economiști și cu carieră la liberali) să facă parte din cei 20 sau 25 de membri fondatori ai Frontului. Slăvescu încearcă să reziste: nu mai vrea politică militantă, îi ajunge, pe lângă activitatea de profesor la Academia Comercială, să fie director al Creditului Industrial și președinte al UGIR (Uniunea Generală a Industriașilor din România). Cedează totuși în cele din urmă la insistențele guvernatorului.[39] În 1939–1940, Mitiță Constantinescu va îndeplini și funcția de ministru de Finanțe, iar Victor Slăvescu va fi ministrul Înzestrării Armatei.

Printre intelectualii de vază, membri fondatori ai Frontului Renașterii Naționale, îi întâlnim (în ordine alfabetică) pe Petre Andrei; Constantin Angelescu (fost ministru al Instrucțiunii Publice în mai multe guverne liberale); Lucian Blaga (în momentul respectiv, ministru plenipotențiar la Lisabona); Silviu Dragomir; C.C. Giurescu; D. Gusti; Iuliu Hațieganu (profesor la Facultatea de Medicină din Cluj); Nicolae Hortolomei (profesor la Facultatea de Medicină din București); Gh. Ionescu-Sișești; Ioan Lupaș; Ion Petrovici (nu putea lipsi, Petrovici e

[38] *Ibidem*, p. 276 (9 iunie 1938).

[39] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 325 (însemnarea din 15 decembrie 1938).

prezent în toate combinațiile!); Mihai Ralea; C. Rădulescu-Motru; Victor Slăvescu; Anibal Teodorescu (profesor la Facultatea de Drept din București); Victor Vâlcovici (matematician, profesor la Universitatea din București); N. Vasilescu-Karpen (profesor și rector al Politehnicii din București, academician). Alături de ei, și politicieni de carieră precum Mircea Cancicov, Mitiță Constantinescu, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Mihail Ghelmegeanu, Victor Iamandi... Dominantă rămâne nota intelectuală, cu o încărcătură masivă de profesori universitari și de academicieni.

În Consiliul superior național al Frontului, pe lângă membrii fondatori prezenți automat, apar numeroși alții în secțiunea „ocupațiuni intelectuale", printre care Gheorghe Alexianu (profesor la Facultatea de Drept din Cernăuți, viitor guvernator al Transnistriei); arhitectul G.M. Cantacuzino; A.C. Cuza; Nicolae Herescu; Traian Ionașcu; Istrate Micescu (renumitul avocat și profesor e și „autorul" Constituției din februarie 1938); Ion Nistor; Alexandru Rosetti; Ion Marin Sadoveanu...[40]

Nu întâlnim numele lui Iorga. El însuși, o instituție națională, nu avea cum să intre printre intelectualii adunați de-a valma. Unii dintre ei chiar nu-i plăceau... iar cel mai puțin îl suferea pe Giurescu. Victor Slăvescu notează: „La 12 ½ mă cheamă la el Iorga, pentru mici chestiuni personale. Indignat de numirea lui C.C. Giurescu ca rezident regal. Îmi cere să-i spun Regelui că vine la toate serbările de la Palat, dar numai în frac, nu în uniformă."[41] Până la urmă, a îmbrăcat și uniforma Frontului – iar imaginea, imortalizată în fotografie, e departe de a fi banală!

La începutul lunii iunie 1939, când sunt alegeri și se convoacă noul Parlament, o parte dintre senatori – potrivit Consti-

---

[40] ANR-ANIC, Casa Regală, 24/1939, „Frontul Renașterii Naționale. Consiliul superior național".

[41] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 350 (însemnarea din 2 februarie 1939).

tuției – sunt numiți direct de rege. Printre intelectualii de renume, intră astfel în Senat D. Gusti și N. Vasilescu-Karpen, ca membri fondatori ai FRN; Lucian Blaga, Iuliu Hațieganu, Istrate Micescu, Anibal Teodorescu, membri ai Consiliului superior național al FRN; Grigore Antipa, Ion Agârbiceanu, I.Al. Brătescu-Voinești, Horia Hulubei, Dimitrie Pompeiu, Emil Racoviță, Mihail Sadoveanu, la categoria „știință și publicistică", iar la „muzică și artă": Tiberiu Brediceanu, George Enescu, George Georgescu, sculptorul Ion Jalea și pictorul Ștefan Popescu. Incontestabil, cultura era pusă la loc de cinste – dar cam totalitară această adunare de nume ilustre, pentru vitrină! Când se întrunește noul parlament al Frontului Renașterii Naționale (în iunie 1939), revine tot unor exponenți ai vieții intelectuale misiunea de a adresa cuvântul de răspuns la Mesajul Tronului: Alexandru Rosetti, la Cameră, și I.Al. Brătescu-Voinești, la Senat.

Între Carol II și legionari s-a încins o partidă sângeroasă. Idealismul și violența sunt două fețe inseparabile ale legionarismului, ceea ce pare derutant, unii continuând și astăzi să vadă doar „puritatea" proiectului, iar alții, dimpotrivă, strict dezlănțuirea criminală. Nu este însă un mare secret: legionarismul aparține marii familii a *milenarismelor*, acele ideologii care își propun „tabula rasa" și instaurarea unei lumi noi (cum a fost, în felul lui, și comunismul). Cum au putut atâtea spirite alese să fie atrase de o mișcare criminală e o întrebare nelalocul ei. „Spiritele alese" au fost atrase de idealismul mișcării, idealism care, în exces, a condus pe de altă parte la o barbarie fără margini. „Schimbarea la față a României", „curățirea" ei, nu se puteau face cu blândețe. Având un straniu cult al morții, legionarii ucideau, dar erau gata totodată să-și sacrifice propria viață: nici chiar criminalii lor nu au fost niște criminali obișnuiți. În mod curios, se iartă mai ușor regimului lui Carol II ceea ce nu li se iartă legionarilor. A fost totuși o derivă de neiertat: în confruntarea cu legionarii, statul însuși a devenit criminal. Arestat în

1938 şi condamnat la zece ani de închisoare, Corneliu Zelea Codreanu, carismaticul „Căpitan" al mişcării legionare, este asasinat, împreună cu alţi 13 camarazi, pe motivul clasic al „fugii de sub escortă" (30 noiembrie 1938). Replica legionarilor va întârzia puţin, dar va lovi direct la ţintă: asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939. Represiunea care a urmat a fost fără precedent în istoria României, prin proporţii, ca şi prin absenţa oricărui fundament legal: au fost executaţi sumar 252 de legionari, unii deţinuţi în lagăre, alţii adunaţi de pe la casele lor. O adevărată noapte a Sfântului Bartolomeu! Regimul a crezut că dă o lecţie definitivă; în fapt însă a stârnit oroare, chiar în ochii celor care nu simpatizau mişcarea legionară.

Liviu Rebreanu a mers în noaptea aceea să vadă teribila expunere a cadavrelor celor care-l lichidaseră pe Armand Călinescu, executaţi la locul faptei şi lăsaţi acolo, în plin drum, ca un cumplit avertisment. „În mijlocul bulevardului, un cerc împrejmuit cu o funie ţinută de soldaţi. În centrul cercului, claie peste grămadă, nouă cadavre oribile, în bălţi de sânge, cu craniile sfârtecate... Spectacol înspăimântător. De o barbarie medievală." „Am impresia – continuă Rebreanu –, din convorbirile cu diverşi oameni, că efectul este tocmai contrariul celui scontat de guvern. Lumea, în imensa-i majoritate, după prima revoltă pentru uciderea lui Călinescu, văzând sălbăticia represiunii, începe să considere victime şi martiri pe asasini."[42] Sunt sentimente care-l frământă desigur şi pe Rebreanu, de altfel destul de ezitant în orientările lui politice. Într-un pasaj din *Jurnal* notase calităţile mişcării legionare (conducând spre „educarea românului de mâine"), dar nu mai părea atât de sigur de ele, în schimb, pe lângă destule critici la adresa noului curs al ţării,

[42] Liviu Rebreanu, *Jurnal (1927–1944)*, *op. cit.*, pp. 315–316 (însemnarea din 24 septembrie 1939).

era dispus să-i accepte și șansele de reușită: „Democrația noastră zanatică a pregătit foarte bine calea unui regim autoritar, cinstit, constructiv. Regele e bine intenționat – se vede de departe. S-au făcut lucruri bune, care nu s-ar fi putut realiza cu vechiul sistem." [43] E de presupus că ceea ce s-a întâmplat în septembrie 1939 nu-i va fi consolidat scriitorului încrederea – și așa limitată – în regimul lui Carol II.

A pierit atunci floarea tinerei intelectualități legionare. Mai târziu, s-a putut afirma – greu de spus cu câtă îndreptățire – că altul ar fi fost mersul lucrurilor în lunile de dictatură legionară dacă n-ar fi dispărut între timp tocmai elita mișcării, în frunte cu „Căpitanul". Printre intelectualii legionari executați în teribila noapte s-au numărat și Mihail Polihroniade și Alexandru Cristian Tell. După Căpitan, Polihroniade era probabil figura cea mai carismatică a mișcării. Noica avea să sublinieze rolul lui în convertirea atâtor tineri intelectuali: „Vom face într-o zi apelul: toți câți am sfârșit prin a sluji Legiunea datorită lui Mihail Polihroniade. Suntem mulți. Și nu semănăm unul cu altul. Dar credem în Legiune, iar începutul credinței noastre îl datorăm lui Mihail Polihroniade." [44] Admirația transpare și în *Memoriile* lui Mircea Eliade, atunci când îl caracterizează pe Polihroniade drept unul dintre rarii șefi legionari „preocupați de victoria politică, iar nu de mântuirea sufletelor": „...avea să fie executat și el, care nici măcar nu avea mângâierea slujbelor și parastaselor. Dar n-a murit mai puțin senin ca ceilalți, cei credincioși. A cerut o țigară, a aprins-o și s-a apropiat zâmbind de zidul unde-l așteptau mitralierele." [45]

---

[43] *Ibidem*, p. 293 (însemnarea din 11 august 1938).

[44] C. Noica, „Apelul Axei", în *Buna-Vestire*, 29 septembrie 1940; vezi și Sorin Lavric, *Noica și Mișcarea Legionară*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2008, pp. 267–268.

[45] Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II, p. 27.

Mircea Eliade fusese arestat, ca legionar, în iulie 1938; deținut mai întâi la Prefectura Poliției și refuzând să semneze o declarație de desolidarizare, e transferat în august în lagărul de la Miercurea Ciuc, de unde e trimis, din motive de sănătate, la sanatoriul de la Moroieni, spre sfârșitul lui octombrie; în noiembrie, liber, se afla la București. Eliade beneficia însă de „îngeri păzitori", primul dintre aceștia fiind generalul Condiescu, apropiatul regelui. Și Nae Ionescu avea să fie arestat, chiar înaintea lui Eliade; scos și de la Universitate, a fost deținut tot la Miercurea Ciuc. Eliberat, în sfârșit, moare în urma unei crize cardiace, la 15 martie 1940; a circulat și zvonul otrăvirii sale din ordinul lui Carol II. Alt legionar, Emil Cioran, se află în aceste vremuri tulburi departe de primejdie, la Paris. C. Noica, tot la Paris, și inițial doar simpatizant legionar, are o reacție promptă și radicală când află de uciderea Căpitanului: își declară aderarea la mișcare și, pe de altă parte, îi scrie lui Petre Comarnescu, rugându-l să-i comunice lui Alexandru Rosetti că încetează orice legătură cu Fundația Culturală „Regele Carol II". Comarnescu îi răspunde, pledând pentru interesul țării, în sensul politicii lui Carol II: „...politicește, mergi contra interesului Țării, care, o cred sincer, pare a intra într-o eră de solidaritate și creație pe care intelectualii și înțelepții nu o pot decât saluta cu îmbucurare" – în timp ce ceilalți „minau existența statului", „duceau la război civil" și „ascultau de străini", „chiar dacă uneori erau cinstiți sufletește și bine intenționați".[46] E ușor să constatăm astăzi – prea ușor! – că nici Noica, nici Comarnescu nu aveau dreptate, în lumina evoluțiilor istorice ulterioare.

Printre intelectualii legionari care au necazuri în vremea dictaturii regale, apare și Constantin Gane, un istoric „amator",

[46] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. I, pp. 210–215 (scrisoarea lui P. Comarnescu, datată doar 1938, evident, din decembrie, urmată de răspunsul lui C. Noica, din 28 decembrie 1938).

dar aproape profesionist prin amploarea documentării şi siguranţa naraţiunii, autorul renumitei evocări *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* (3 volume între 1933 şi 1941) şi al unei apreciate biografii a lui P.P. Carp. Din *Jurnalul* lui Victor Slăvescu:

„16 mai 1938. Vine C. Gane, care-mi cere să-l ajut materialmente, căci nu are cu ce trăi. Bietul om, ce păcat că frumoasa lui activitate literară suferă din cauza greşitei păreri politice ce a adoptat."

„19 mai 1938. Vine C. Gane. Îi spun că nu-i pot găsi creditul dorit, din cauză că toate băncile îl refuză. Îi dau 10 000 lei în împrumut. Jenat, gata să refuze, acceptă. Este păcat ca un astfel de talent să fie condamnat la sterilitate pentru credinţele sale politice."

„16 iunie 1938. Vine la bureau C. Gane, scriitorul istoric bine cunoscut, spre a mă ruga să-l ajut din nou, căci unde bate spre a obţine colaborare găseşte numai uşi închise. I-am dat zece mii lei, aşa încât cu totul îmi datoreşte 20 000 lei. Dacă nu găseşte editor până în toamnă, mă va achita «în natură», dându-mi cărţi din biblioteca lui." [47]

Raporturile între cei doi continuă pe aceeaşi notă. După asasinarea lui Călinescu, Gane e arestat. P.P. Panaitescu intervine la generalul Rosetti, pentru ca acesta să-l roage pe Victor Slăvescu (cu care era în relaţii apropiate) „să se intereseze ce a devenit vărul său C. Gane". Peste două zile, răspunsul lui Slăvescu e liniştitor: „C. Gane a fost în adevăr arestat, dar va fi liberat în curând." [48]

Sunt şi legionari care şi-au plătit libertatea (eventual şi viaţa) cu preţul desolidarizării de mişcare. Printre intelectuali, e cazul lui Dragoş Protopopescu, în iunie 1938. Dar era nevoie, câteva

---

[47] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, pp. 244, 246, 257 (însemnările din 16 mai, 19 mai şi 16 iunie 1938).

[48] Radu R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 99 şi 101 (însemnările din 25 şi 27 septembrie 1939); Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 433 (27 septembrie 1939).

luni mai târziu, să-l şi felicite pe Carol de ziua lui de naştere? Şi, în termeni apăsaţi: „cele mai profunde urări de viaţă şi prosperitate"; „trăiască Regele Carol II, trăiască dinastia română"; „sunt şi rămân, Sire, cu cel mai profund respect, al Majestăţii voastre prea supus şi plecat".[49] Era, oricum, în joc, pe lângă libertate, şi o catedră universitară.

E interesant de observat cum îşi fac iluzii unii intelectuali de stânga. În fond, Regele acţiona împotriva legionarilor şi îşi propusese să lichideze vechiul politicianism, pe care şi ei îl repudiau; regimul se proclama social şi reformator. Iată-l, aşadar, pe Constantin Parhon (stânga ţărănistă!) trimiţând un lung memoriu Ministerului Educaţiei Naţionale, precum şi lui Ernest Urdăreanu, ministrul Casei Regale, cu rugămintea de a-l aduce la cunoştinţa Regelui. A sosit – spune doctorul – „momentul refacerii atmosferei intelectuale şi în special morale" (în mediul universitar şi, mai cu seamă, la Facultatea de Medicină). Criza morală „se datoreşte în întregime sau aproape politicianismului", „vechilor partide istorice de altădată".[50] Ce propune Parhon e mai puţin interesant, de remarcat doar cum îi cântă în strună Regelui, prin denunţarea sistemului partidelor. Ceva mai târziu, într-un text plin de încredere în viitor, Parhon asigură – cu câteva luni înainte de dictatura legionară şi când războiul mondial deja începuse – că „timpurile ce vor veni vor fi din ce în ce mai fericite", pentru simplul motiv că „Maiestatea Sa Regele stă de strajă".[51] Poate că Parhon avea motive de mulţumire: oricum, devenise academician în 1939. Nu e lipsit de ironie să-l vezi atât de convins monarhist pe viitorul preşedinte al unei republici comuniste.

---

[49] ANR-ANIC, Casa Regală, 204/1938, f. 54.

[50] *Loc. cit.*, 84/1938.

[51] C.I. Parhon, „Restaurațiunea şi progresul ştiinţei române", în *Muncă şi voie bună*, 8 iunie 1940.

Dintre demnitarii dictaturii regale, cel mai la stânga poate fi socotit Mihai Ralea. I s-a şi dat pe mână Ministerul Muncii. S-a inspirat, în bună măsură, din modelele german şi italian. N-a trecut, în acest sens, neobservată vizita lui în Germania, în iunie 1938, când s-a întreţinut cu Robert Ley, conducătorul Frontului German al Muncii. Atunci, nu stânga, ci extrema dreaptă? Chestiune, mai mult, de terminologie. Şi fascismul, şi nazismul, etichetate convenţional de extremă dreaptă, au o componentă socială pe care, tot convenţional, putem s-o etichetăm „de stânga". Aceasta se traduce printr-o valorizare simbolică a muncii şi a muncitorului, ca şi prin proiecte concrete de mai strânsă integrare socială şi culturală a muncitorimii. Ceea ce se obţine este înregimentarea „clasei muncitoare", dar nu cam tot aşa s-au petrecut lucrurile şi „la stânga", în comunism? Cert este că, prin Ralea, dictatura regală a pus în şantier un întreg program social şi cultural, care a atras şi oameni de stânga, inclusiv socialişti. Gheorghe Grigorovici este primul socialist care intră într-un guvern al României, ca subsecretar de stat în ministerul condus de Ralea, din noiembrie 1939 până în iulie 1940 (ca „răsplată", va muri într-o închisoare comunistă). Intelectualii puteau să-şi dea acum mâna cu muncitorii prin organizaţia „Muncă şi voie bună" (imitată după Dopolavoro din Italia şi Kraft durch Freude din Germania), menită să ocupe, cu folos, timpul liber al muncitorilor. Victor Ion Popa, cu multiplele-i talente – prozator, dramaturg şi regizor –, şi mai ales admirator al Regelui, a luat conducerea unui teatru pentru muncitori, numit tot „Muncă şi voie bună". Şi, încă o dată *Muncă şi voie bună*, aşa se intitulează şi revista culturală bilunară, editată de Ministerul Muncii, începând din 15 aprilie 1939. Directorul ei, nimeni altul decât Mihail Sadoveanu (cu experienţa în gazetărie deja căpătată la *Adevărul* şi *Dimineaţa*); secretar de redacţie, Octav Livezeanu, alt ţărănist „transfug". Şi scriitorii fac figură de „muncitori" în paginile revistei, e la

ordinea zilei înfrățirea dintre muncitorii intelectuali și cei manuali. Iar deasupra tuturor, stă Regele, „marele muncitor" („muncind mereu, în atâtea domenii de activitate"; „zi și noapte, ne veghează și ne supraveghează").[52] Scriu, printre alții, Ion Simionescu, Eugen Herovanu (profesor la Facultatea de Drept și scriitor), Gala Galaction, Emanoil Bucuța, Tudor Vianu, Ionel Teodoreanu... C. Rădulescu-Motru e și el prezent, printr-un articol, intitulat „Muncă și voie bună ca instituție națională", în care spune pe șleau că aceasta s-a introdus la noi „din aceleași considerații din care au fost introduse instituțiile similare în Italia și Germania".[53] Apar frecvent și semnăturile socialiștilor Ion Pas și Lothar Rădăceanu. Prezența mai multor colaboratori evrei: Mihail Sebastian, Camil Baltazar, Barbu Lăzăreanu, Ioan Massoff, A. Munte... arată că se ieșise pentru moment din logica antisemită a guvernării Goga–Cuza. La o șezătoare ținută la 15 mai 1940 la Teatrul „Muncă și voie bună", citesc din operele lor M. Sadoveanu, V. Eftimiu, Ionel Teodoreanu, Al. Philippide... Se înregistrează și o „descoperire" literară: apare aproape din neant, evocat în două articole, „poetul-cizmar" (de la sfârșitul secolului al XIX-lea) Dumitru Theodor Neculuță, care ar fi plâns, ca nimeni altul, „soarta muncitorului citadin"[54] (comuniștii aveau să valorizeze această descoperire, introducându-l, un deceniu mai târziu, în panteonul literar românesc). De remarcat că revista nu se sfiește să denunțe, pe un ton de „stânga", soarta tristă a muncitorului manual de pe vremea lui Neculuță (o epocă de „sclavaj") și soarta nu mai demnă de invidiat a muncitorului intelectual: „Scriitorul de acum două-trei decenii – o

---

[52] „Regele mare muncitor", în *Muncă și voie bună*, 15 octombrie 1939.

[53] C. Rădulescu-Motru, „Muncă și voie bună ca instituție națională", în *Muncă și voie bună*, 1 noiembrie 1939.

[54] Constantin Vâlcovan, „Muncitori-poeți. D.T. Neculuță"; Const. Săteanu, „Scriitori și muncitori", în *Muncă și voie bună*, 1 august și 1 septembrie 1939.

spune chiar M. Ralea – avea un trist şi solitar destin. I se acordau firește toate libertățile, inclusiv aceea de a muri de foame. Dar rămânea străin de viața socială, hulit adesea, disprețuit și ținut departe de ea."[55] Un bun antrenament, s-ar zice, pentru discursurile de peste un deceniu. Firește, toate mizeriile, scriitoricești sau muncitorești, luau sfârşit odată cu epoca regelui Carol II.

O presă de stânga în anii dictaturii regale continuă să existe în măsura în care nu-şi permite să depăşească prea tare orientările de stânga ale regimului. Stânga putea foarte bine să înfiereze Garda de Fier: era şi atitudinea lui Carol II. Putea la fel de bine să pledeze pentru alianțele tradiționale, cu Franța şi Marea Britanie, era şi politica Regelui, de la care nu s-a abătut decât obligat de noul raport de forțe, în urma victoriilor germane. *Adevărul* şi *Dimineața* n-au mai reînviat după căderea guvernului Goga–Cuza. A supraviețuit, până în mai 1939, *Adevărul literar şi artistic*, fără nimic care să deranjeze regimul; continuă să țină cronică literară G. Călinescu, apar şi Victor Eftimiu, şi T. Teodorescu-Braniște, şi apropiați ai lui Ralea, ca D.I. Suchianu sau poetul Demostene Botez (ultimul, devenit, prin grația lui Ralea, personaj oficial, în calitate de președinte al Casei Centrale a Asigurărilor Sociale). În fond, prin Ralea şi cei din jurul lui, guvernarea căpătase şi o infuzie de *Viață românească*, iar *Adevărul literar şi artistic* era apropiat de revista ieşeană. Colaborează mai departe şi destui evrei: Lucian Boz, Camil Baltazar, Ioan Massoff, Barbu Lăzăreanu...

Zaharia Stancu continuă cu *Lumea românească* (până în februarie 1939) şi cu revista *Azi*. În *Azi* e de consemnat un drastic articol al său antilegionar, acuzator şi la adresa mai multor confrați: „Am văzut gânditori înghesuindu-se la uşile caselor verzi şi oferindu-se să făurească o doctrină a crimei, o artă cu miros de sânge şi cadavre. În fruntea lor se afla profesorul universitar Nae Ionescu. Poeți gingaşi ca Radu Gyr şi Horia Stamatu au

[55] Citat în *Muncă şi voie bună*, 15 iulie 1939.

început să cânte, cu slove macabre, legiunile asasine. Eseişti preţuiţi ca Mircea Eliade şi Traian Herseni şi-au pus condeiele în slujba mişcării legionare condusă de asasinul lui Manciu. [...] Ziarişti ca Haig Acterian (armean) şi Mihail Polihroniade (grec) deveniseră doctrinarii statului «naţional» legionar, ce trebuia să ia fiinţă pe o piramidă de cranii." Cât curaj îi va fi trebuit lui Zaharia Stancu să scrie aceste fraze, chiar în momentul când regele declanşase vânătoarea de legionari! Slavă Domnului, „în urma evenimentelor recente atmosfera s-a limpezit. Coşmarul Gărzii de Fier a fost alungat. [...] Este vremea întoarcerii spre literatură şi artă."[56]

Lumea românească se află în atenţia Siguranţei, nu atât prin ce publică, ci prin colaboratorii săi, în special din pricina raporturilor oculte pe care le-ar fi avut cu Partidul Comunist. Aproape în fiecare seară se semnala în redacţie prezenţa unor ziarişti comunişti: Alex. Mihăileanu, Matei Socor, Ştefan Voicu, Ilie Zaharia, mai rar Ştefan Foriş şi Athanase Joja. Căutau să-i îndrume îndeosebi pe redactorii rubricilor de politică externă şi de probleme muncitoreşti. De altfel, orientarea de politică externă a ziarului nu era deocamdată opusă în nici un fel orientării generale a României. Folcloristul Mihai Pop, asistent la Facultatea de Litere, asigura, sub pseudonimul Petre Buga, rubrica respectivă, pronunţându-se fără echivoc împotriva expansionismului nazist. Siguranţa se interesează însă de altceva cu privire la Mihai Pop: faptul că acesta ar informa conducerea Partidului Comunist de ceea ce se petrece la naţional-ţărănişti, în tabăra „manistă", el fiind nepot al lui Ilie Lazăr, unul dintre liderii acestui partid. Până la urmă, ziarul şi-a încetat apariţia din lipsă de fonduri (suplinit într-un fel prin *Azi*, transformat în gazetă săptămânală).[57]

---

[56] Zaharia Stancu, „Drum de întoarcere", în *Azi*, mai–august 1938, pp. 2915–2916.

[57] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, rola 885 (dosar Zaharia Stancu).

Indiscretă, Siguranța se arată preocupată și de *Jurnalul literar*, pe care G. Călinescu îl editează la Iași de la 1 ianuarie 1939 și până la sfârșitul anului. În cauză era George Ivașcu, secretarul de redacție, cu antecedentele lui comuniste. Prin Ivașcu, grupul scriitorilor și publiciștilor comuniști din București ar fi încercat o apropiere, urmărind să colaboreze cu o revistă apreciată „pentru caracterul său independent și progresist". Li s-a răspuns însă că G. Călinescu „nu acceptă pentru moment nici o colaborare de stânga, pentru a feri revista de atacurile criticilor literari de nuanță naționalistă". Oricât ar fi întors revista pe toate fețele, Siguranța n-a reușit să descopere nici un articol cu caracter comunist sau, în genere, politic.[58] Pe lângă contribuția esențială a lui Călinescu, scriu la revistă foarte tinerii G. Ivașcu, Alexandru Piru, Adrian Marino, precum și Victor Eftimiu, Iorgu Iordan, Constantin Balmuș...

Tudor Teodorescu-Braniște scoate un cotidian intitulat *Jurnalul*, începând din 13 octombrie 1939. Ceea ce ar fi fost în vremuri normale un ziar de stânga – prin personalitatea directorului său – se înfățișează în condițiile date, la scurt timp după declanșarea războiului și masacrarea legionarilor, ca o tribună a solidarității naționale. „Vom combate tot ce poate duce la dezbinare: ura de clasă, ca și ura de rasă", scrie Braniște în articolul-program. Cere „unirea tuturor", „Înfrățirea obștească în jurul Regelui și întru apărarea hotarelor". „Dezbaterile de nuanțe ideologice" nu mai sunt de actualitate; vor fi din nou când lucrurile se vor liniști și se vor impune „pacea, dreptatea și libertatea".[59] Este interesant de constatat cum, în fața unor amenințări mai grave (legionarii, Germania, revizionismul vizând frontierele României), nu puțini sunt oamenii de stânga care

[58] *Loc. cit.*, F. 95, microfilme, rola 908 (dosar G. Ivașcu).

[59] T. Teodorescu-Braniște, „Ce vrem...", în *Jurnalul*, 13 octombrie 1939.

se adună în jurul lui Carol II. Fie şi „provizoriu", până când istoria va binevoi să ia un alt curs. *Jurnalul* reuneşte destui colaboratori din zona unei stângi mai mult sau mai puţin accentuate, pe unii dintre ei i-am întâlnit şi la *Muncă şi voie bună*. Printre alţii, Demostene Botez, Octav Livezeanu, D.I. Suchianu, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Şerban Voinea, Ion Pas, George Macovescu, Vlădescu-Răcoasa, Şerban Cioculescu... În fond, dacă era consens... Numeroase fotografii cu personalităţi politice, purtând uniforma Frontului Renaşterii Naţionale. C. Argetoianu, momentan prim-ministru, şi C.C. Giurescu, ministru al Frontului Renaşterii Naţionale, în uniformă. Noul guvern Tătărescu depune jurământul, toţi miniştrii în uniformă. Ralea, în uniformă, îl instalează pe Demostene Botez (în civil!) ca preşedinte al Casei Centrale a Asigurărilor Sociale. Sunt şi timide tentative de revendicare a dreptului de critică: „dreptul de a critica obiectiv şi, fireşte, într-un stil decent anumite stări de lucruri" şi de „a publica plângerile diferitelor categorii de cetăţeni"; „e o greşeală să se impună presei o atitudine de permanentă admiraţiune".[60] Vorbe, fără prea mari consecinţe; în fapt, stânga risca să devină prizoniera regimului, din teama că fără Carol II ar putea fi mai rău. În iunie 1940, când Frontul se preface în Partidul Naţiunii, Teodorescu-Branişte supralicitează (evident, nu din dragoste faţă de unii, ci din ostilitate şi din teamă faţă de ceilalţi): „un singur zid, o singură voinţă a întregii obşti româneşti, în jurul MS Regelui şi pentru apărarea ţării"; „nimeni nu va putea şovăi".[61]

Ziarişti de stânga îşi găsesc un refugiu şi la *Timpul*, ziarul fondat de Grigore Gafencu, rămânând de stânga în fundul sufle-

[60] T. Teodorescu-Branişte, „Reorganizarea cenzurii", în *Jurnalul*, 12 aprilie 1940.

[61] T. Teodorescu-Branişte, „Partidul Naţiunii", în *Jurnalul*, 23 iunie 1940.

tului lor, dar ceva mai puțin în coloanele gazetei. Gafencu e de altfel unul dintre principalii exponenți ai regimului, ca ministru de Externe, din decembrie 1938 până în iunie 1940. Redactor la *Timpul*, Miron Radu Paraschivescu se arată indignat de „corupția, venalitatea, murdăria de care suferă România". Vrea „o libertate a dictaturii populare". Oricum, numai să vină: „Puțin îmi pasă pe ce cale și cu concursul cui o vom realiza." Departe totuși de a aplauda „întru totul și fără rezerve comunismul rusesc". „Nu cred că tot ce e în Rusia lui Stalin e «cel mai bun»; dar este neapărat *cel mai bun* din punct de vedere social, în comparație cu restul lumii." Să nu ne emoționăm: nu e un extras dintr-un articol din *Timpul*, ci din jurnalul intim al scriitorului.[62]

În competiția dintre dreapta și stânga, atenuată prin constrângerile dictaturii regale, *Universul* (ca și *Curentul*) adună în principal colaborările de dreapta. În timp ce *Adevărul literar și artistic* își trăiește ultimul an, *Universul literar*, întrerupt în 1931, își reia apariția, într-o serie nouă, din februarie 1938. Stelian Popescu, patronul, pune câteva jaloane precise: contra subiectelor „subversive" și unei concepții de artă „străină de rânduiala și destoinicia neamului nostru". Și anunță unele îndrumări: „ce trebuie să fie romanul românesc, cum trebuie să fie poezia și nuvela românească, ce condițiuni trebuiesc îndeplinite pentru ca un produs literar să fie acceptat cu plăcere și interes de public".[63] Se întâlnesc frecvent nume ferm situate la dreapta, unele chiar de legionari sau de apropiați ai legionarilor: N. Crevedia, N. Roșu, N. Crainic, Dan Botta, Radu Gyr, Haig Acterian, M. Polihroniade, N. Davidescu, Mircea Eliade, C. Noica, V. Băncilă, Ion Frunzetti, Mircea Vulcănescu... (nici unul dintre

---

[62] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, Dacia, Cluj, 1994, pp. 16 și 40 (însemnările din 4 martie și 19 martie 1940).

[63] Stelian Popescu, „Drumul «Universului literar»", în *Universul literar*, 23 aprilie 1938.

aceştia nu ar putea fi întâlnit în *Jurnalul*, dar nici măcar în *Muncă şi voie bună*). N. Crevedia, de pildă, cere o artă naţionalistă, şi denunţă „curentele nesănătoase, importate".[64] Cam la fel judecă şi N. Roşu, care deploră faptul că, odată cu modernismul, critica „a alunecat pe povârnişul sofisticării estetice, mistificând noţiunea de frumos artistic, înglobându-i valoarea într-o excesivă libertate de exprimare".[65] Sunt însă şi autori de încadrat într-o dreaptă moderată, precum Ion Pillat, N.I. Herescu sau Em. Bucuţa, sau alţii care nu-s deloc de dreapta, printre ei Eugen Ionescu (ce-o fi căutând aici?), Cicerone Theodorescu, Gala Galaction, Dan Petraşincu, Tudor Vianu, Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Pericle Martinescu... Cum se vede, exista o îngăduinţă reciprocă, de apreciat favorabil sau defavorabil, după judecata fiecăruia. Oricum, exceptându-l pe Vianu, nici un scriitor evreu. Ionel Teodoreanu îl atacă în termeni cât se poate de vulgari pe G. Călinescu, care publicase în *Jurnalul literar* răspunsul la o anchetă literară al unui elev – evreu, ţine să precizeze scriitorul – care îl defăima pe Brătescu-Voineşti. Tot Ionel Teodoreanu exclamă: „Slavă!", slavă ministrului Ralea şi „slavă Regelui tuturor românilor", pentru legea Casei Scriitorilor.[66] De notat pentru „mica istorie literară" e şi faptul că, în fruntea *Universului literar*, Stelian Popescu l-a pus pe fiul său Victor Popescu, un adolescent de 18 ani, care debutează un an mai târziu cu un volum de povestiri. Până atunci publică un lung serial despre „romanul românesc", în care dă sfaturi utile scriitorilor despre modul cum trebuie să scrie un roman (fără exces de analiză psihologică şi să cuprindă fapte „mai

[64] N. Crevedia, „Scriitorii şi Patria", în *Universul literar*, 8 aprilie 1938.

[65] N. Roşu, „Spiritul de echipă", în *Universul literar*, 9 septembrie 1938.

[66] Ionel Teodoreanu, „Jim Fecundătorul şi noul junimism", în *Universul literar*, 4 februarie 1939; „Slavă!", *ibidem*, 27 mai 1939.

interesante, mai demne de relevat". Subiectele banale se acceptă doar când talentul e foarte mare).[67]

Cât despre *Vremea*, revista iese din circulație pentru aproape doi ani. E suprimată de autorități spre sfârșitul lunii decembrie 1938. Ce e drept, cam depășise măsura, punând tot mai mult în prim-plan modelul italo-german și ducând la paroxism campania antievreiască (C.A. Donescu, „Evreii împing la război", 11 septembrie 1938; din nou, „Evreii împing la război", sub semnătura lui N. Davidescu, 25 septembrie; Barbu Theodorescu, „Rusia e dominată de evrei", 2 octombrie...). Devenise, fără să mărturisească, o publicație aproape legionară, așa că „prigoana" împotriva mișcării n-avea cum s-o lase neatinsă.

La 8 iunie 1940, s-a sărbătorit cu fast și într-un aparent entuziasm ziua Restaurației: cei zece ani de domnie ai lui Carol II. Numele cele mai mari ale elitei intelectuale și-au dat întâlnire într-un număr special al *Revistei Fundațiilor Regale* pentru a-l omagia pe suveran și a oferi un bilanț al înfăptuirilor din cele mai variate domenii. Apar, la rând, Tudor Arghezi, Camil Petrescu, C. Rădulescu-Motru, Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, N.I. Herescu, Cezar Petrescu, G. Călinescu, Ion Marin Sadoveanu, Perpessicius, Al. O. Teodoreanu, Ionel Teodoreanu, Nichifor Crainic, Andrei Rădulescu, Anton Golopenția, Grigore Nandriș, Victor Vâlcovici, Emanoil Bucuța, Scarlat Lambrino, Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea, Tudor Vianu, G.M. Cantacuzino, Francisc Șirato, Mihail Sebastian, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Petru Comarnescu... și încă nu i-am numit pe toți. Zece ani glorioși și, în perspectivă, alți și alți ani. Cine și-ar fi închipuit că regimul mai avea exact trei luni de existență?

---

[67] Victor Popescu, „Romanul românesc. VIII", în *Universul literar*, 25 iunie 1938.

Se întrezărea deja un viraj, sub presiunea războiului, a extinderii amenințătoare atât a Germaniei, cât și a Uniunii Sovietice, și dată fiind incapacitatea vechilor aliați, Franța și Marea Britanie, de a susține cât de cât România. Scriitorul Cezar Petrescu, directorul oficiosului *România*, se află, între 14 februarie și 30 martie 1940, într-o misiune de informare în Franța, Anglia și Scoția. Se întoarce cu concluzii privind necesitatea unor metode diferite de propagandă, în funcție de specificul național; astfel, „În cercurile franceze, emotive și discursive, elementul informației pure, precise și obiective nu joacă rolul principal. Cauza noastră rămâne a fi pledată, de la zi la zi, ținând seama de o nervozitate mereu inconsecventă. Loialitatea noastră nu e pusă la îndoială în linii generale".[68] Dar nu propaganda decidea acum, decideau armele. Prin campania-fulger pe frontul de vest din mai–iunie 1940 și victoria împotriva Franței, Germania își afirma hegemonia în cea mai mare parte a Europei. Manifestându-se și teama (deloc nejustificată) de intențiile sovieticilor, România se vedea aproape obligată să joace cartea germană. Nici regele – anglofil și francofil – n-a făcut-o cu plăcere, iar neplăcerea i-a fost cu atât mai mare cu cât noua politică însemna o reconciliere, fie și formală, cu dușmanii săi de moarte, legionarii. Oricum, Anglia și Franța dispărând dincolo de linia orizontului, căutarea unui sprijin la ruși nu tenta pe nimeni, în afara comuniștilor convinși. De altfel, Uniunea Sovietică se afla deocamdată alături de Germania, în urma încheierii pactului de neagresiune din 23 august 1939, care îi dezorientase pe mulți dintre simpatizanții Moscovei; anexarea de către sovietici, în acord cu Reichul, a unei jumătăți din Polonia și agresiunea împotriva Finlandei arătaseră o față a

[68] Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva Cezar Petrescu, II mss. 44: „Observații și concluzii rezultate din călătoria de informații în Franța, Anglia și Scoția întreprinsă între 14 februarie și 30 martie 1940" (text incomplet).

comunismului ascunsă cu grijă până atunci. În *Azi*, Zaharia Stancu scrie despre „Finlanda eroică". Un autentic om de stânga, Ion Vinea, poet avangardist şi director al democraticei *Facla*, s-ar fi exprimat, potrivit lui Miron Radu Paraschivescu, în felul următor: „Prefer să fiu lacheu într-o casă mare, decât sluga unor ţoape ca Molotov şi Stalin." „Încercarea mea – spune Paraschivescu – de a pleda pentru un comunism românesc nu convinge pe nimeni".[69]

Încă din martie–aprilie 1940 începuse un proces de „normalizare" între Carol şi Garda de Fier, prin eliberarea din închisoare a legionarilor încă deţinuţi. Noul climat explică poate, pe lângă susţinerea lui Al. Rosetti şi a lui C.C. Giurescu, ministru al Propagandei, şi numirea „legionarului" Mircea Eliade, pe data de 1 aprilie 1940, ca secretar cultural al legaţiei României din Marea Britanie.[70] Poate şi telegrama de felicitare a lui Radu Gyr, cu ocazia lui 8 iunie 1940: „Să trăiţi Majestate pentru gloria neamului şi strălucirea culturii române"[71] (îşi uitase Gyr camarazii ucişi doar cu câteva luni înainte?). Şi Nichifor Crainic se adaugă atunci corului promonarhic. Hotărât, o „normalizare" spre extrema dreaptă. Şi tot atunci, în toiul serbărilor Restauraţiei, începe să apară gazeta *Chemarea vremii*, sub direcţia lui Ion Sân-Giorgiu, conferenţiar de literatură germană la Facultatea de Litere din Bucureşti şi partizan fără condiţii al Germaniei naziste. Pentru moment, desigur, şi partizan al regelui, pe care îl apreciază pentru „instaurarea principiului de autoritate" faţă de „bunul plac al liberalismului şi al pseudodemocraţiei".[72] Când cade Franţa, Sân-Giorgiu jubilează: „Parisul a fost de fapt eliberat de comunism, iudaism şi masonerie"; ar fi punctul de

---

[69] Miron Radu Paraschivescu, *op. cit.*, p. 49 (însemnarea din 8 aprilie 1940).

[70] Florin Ţurcanu, *op. cit.*, p. 382.

[71] ANR-ANIC, Casa Regală, 84/1940, vol. I, f. 23.

[72] Ion Sân-Giorgiu, [fără titlu], în *Chemarea vremii*, 8 iunie 1940.

plecare ideal pentru „o înțelegere deplină între cele două națiuni"![73] Se trezește a fi germanofil și cunoscutul teoretician literar Mihail Dragomirescu, profesor (acum pensionat) la Facultatea de Litere din București și cu câțiva ani în urmă afiliat la liberali. Acum își declară admirația pentru Hitler („Bonaparte al vremurilor noastre"), considerând că marea lui realizare a fost o Germanie unită, în contrast cu Franța dezbinată. O lecție pentru români: „trebuie să ne bucurăm din toată inima când vedem că, în ritmul hitlerian, se produc astfel de sforțări și în țară la noi, unde până mai acum câțiva ani erau atâtea dezbinări într-o puzderie de partide politice". Regele „a înțeles de mult în ce trebuie să stea tăria țării": „În identitatea de păreri, în unitatea de simțire și în ordinea în acțiune".[74] Frumos discurs pentru un fost liberal!

Nici C. Rădulescu-Motru nu se lasă mai prejos. Fostul țărănist alege să vadă partea bună – chiar foarte bună! – a victoriilor germane, a căror semnificație caută să o desluşească în câteva articole din *Timpul*. „Pacea germană", crede el – în iulie 1940 –, va fi mai durabilă decât „pacea romană". „O pace care va da liniște Europei timp de veacuri". „Pentru prima oară, în istoria omenirii, învingătorul impune învinsului nu o pace de răzbunare și de calcule ascunse, ci o pace de colaborare". Pentru români, nici o primejdie: „poporul român nu are să se teamă de eventualitatea păcii germane"; în fond, se reia firul colaborării din vremea lui Carol I.[75] Lucidă analiză politică!

Dar cine l-ar putea întrece pe Camil Petrescu, cel care știe, ca nimeni altul, să-și toarne stările de spirit în argumentații

---

[73] Ion Sân-Giorgiu, „Germanii la Paris", în *Chemarea vremii*, 20 iunie 1940.

[74] Mihail Dragomirescu, „Germania, Franța și România", în *Chemarea vremii*, 18 iulie 1940.

[75] C. Rădulescu-Motru, „Pacea germană", în *Timpul*, 29 iulie 1940; vezi și Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. III, Editura Albatros, București, 2005, pp. 45–47.

convingătoare? Acum este convins de genialitatea lui Hitler (cum se convinsese şi de a lui Carol II şi era convins, dintotdeauna, de a sa). Războiul, de altfel, îi mai revelase – în propriii ochi – o aptitudine: aceea de strateg. Aşa că se exprima în cunoştinţă de cauză. Iată cum explică, după capitularea Franţei, întârzierea germană în atacul împotriva Angliei: „Nouă ni se pare că vedem aici una din caracteristicile esenţiale ale strategiei hitleriene, nota care o deosebeşte şi de cea napoleoniană şi de toate cele anterioare: grija de a cruţa cât mai mult viaţa soldaţilor săi, sângele german. Toată această strategie bazată pe dislocarea psihologică, pe diplomaţie, pe o zdrobitoare superioritate de armament, pe viteză şi hotărâre în ultimă instanţă (după îndelungi pregătiri), care a făcut ca armata germană să realizeze cele mai mari fapte de arme ale istoriei, cu pierderi neverosimil de mici, nu putea ieşi decât din acea sinteză rară, dintre experienţa îndelungată a unui simplu caporal în războiul cel mare şi o intuiţie genială. [...] E probabil că Adolf Hitler a rezolvat pentru întâia dată metodic în istoria militară problema moralului, mai metodic probabil chiar decât Napoleon, care a procedat temperamental, nu ştiinţific." [76]

Până una-alta, prin crearea Partidului Naţiunii, care ia locul Frontului Renaşterii Naţionale, se mai face un pas spre modelul totalitar. Obligata apropiere de Germania explică şi „normalizarea" raporturilor dintre Carol II şi Gheorghe Brătianu. Primit în audienţă la 1 iulie 1940, liberalul, „deşi nu vrea să se înscrie în P.N. [Partidul Naţiunii], se pune la dispoziţie, dacă va fi nevoie de el". O lună mai târziu, cei doi au o lungă conversaţie. Brătianu „se pune complet la dispoziţie pentru orice misiune în Germania". Regele, care nu demult îl taxase de „imbecil", are impresia „de a fi devenit mai matur".[77]

[76] C.P. [Camil Petrescu], „August", în *Revista Fundaţiilor Regale*, 1 septembrie 1940, pp. 704–705.

[77] Carol II, *op. cit.*, vol. II, p. 208 (1 iulie 1940) şi 232 (5 august 1940).

Oricum, dictatura regală în versiunea ei originară îşi trăise traiul. În guvernul instalat la 4 iulie 1940 – care se doreşte a fi cât mai agreabil puterilor Axei – nu mai rămâne aproape nimeni din personalul politic utilizat până atunci. Prim-ministru este industriaşul Ion Gigurtu, ministru de Externe Mihail Manoilescu, teoreticianul „corporatismului" de inspiraţie fascistă, iar la Educaţia Naţională ajunge Dumitru Caracostea. Îşi face intrarea şi şeful legionarilor, Horia Sima, numit ministru al Cultelor şi Artelor (funcţie din care a demisionat peste câteva zile).

Noul curs al României este ilustrat fără echivoc de legislaţia antisemită adoptată prin decret-lege la 9 august 1940. Evreii erau împărţiţi în trei categorii: în prima, intrau cei veniţi în România după 30 decembrie 1918, în a treia aproape toţi ceilalţi, mai puţin excepţiile incluse în categoria doua, şi anume cei naturalizaţi prin lege, individual sau colectiv înainte de 1918 (unii, ca urmare a participării lor la războiul de independenţă), sau cei care au luptat „în linia de foc" în 1916–1919, răniţi şi decoraţi, sau urmaşii celor căzuţi în luptă. Evreii din categoriile întâi şi a treia (adică marea majoritate a populaţiei evreieşti) nu puteau fi funcţionari publici, membri ai profesiunilor care, prin natura lor, au legătură cu activităţile publice, precum notari şi avocaţi, membri în consilii de administraţie, comercianţi în comune rurale, militari, editori, membri sau jucători în organizaţii sportive... şi nici măcar oameni de serviciu în instituţiile publice. Doar cei din categoria a doua îşi menţineau drepturile legalmente dobândite; cu alte cuvinte rămâneau funcţionari publici dacă deja erau, dar, dacă nu erau, nu mai puteau dobândi în viitor vreo funcţie publică. Se mai specifica faptul că evreii din toate cele trei categorii nu pot dobândi proprietăţi rurale şi nici n-au voie să poarte nume româneşti.[78] (Se considerau

[78] „Decret-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România", reprodus în *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I,

evrei: persoanele de religie mozaică; cei care – mozaici sau creştini – erau născuţi din părinţi de religie mozaică; cei născuţi din mamă creştină şi tată de religie mozaică, sau din mamă evreică, în afara căsătoriei; evreii „de sânge", în cazul ateilor. Interesant că nu apar ca evrei cei născuţi din tată român şi mamă evreică, invers faţă de interpretarea evreiască, unde determinantă e descendenţa prin mamă.)

Încă înainte de adoptarea legii, spre sfârşitul lunii iulie, toate instituţiile de învăţământ superior au trebuit să raporteze dacă au sau nu evrei în personalul lor şi, acolo unde era cazul, să trimită liste cu datele de rigoare. „Din fericire", cum am mai arătat, evreii din universităţi aproape că se numărau pe degete, aşa că n-a fost prea mult de lucru. La 3 septembrie 1940, Ministerul Educaţiei Naţionale, sub semnătura ministrului D. Caracostea, decidea îndepărtarea din funcţie, de la 1 septembrie 1940, a unui număr de zece evrei de la diferite facultăţi, cei mai mulţi asistenţi sau preparatori, printre ei însă şi conferenţiarul Max Popper, de la Facultatea de Medicină din Bucureşti. Alţi vreo 20 scăpau deocamdată, intrând în categoria a doua (s-a păstrat şi un memoriu al lui Max Popper care, menţionând că ocupă postul de 21 de ani, arăta că e „născut în ţară din părinţi născuţi în ţară", tatăl său a obţinut cetăţenia în 1906, iar el însuşi a participat ca medic la campaniile din 1916–1918 şi 1919; solicita în consecinţă să fie trecut la categoria a doua!).[79]

De remarcat ezitarea în cazul lui Tudor Vianu, care în adresa Universităţii din Bucureşti e trecut român, ortodox; tatăl şi mama – evrei; originea etnică – iniţial apare „evreu", cuvântul e însă barat, şi trecut alături „română".[80]

Legislaţia antievreiască, alcătuit de Lya Benjamin, Hasefer, Bucureşti, 1993, pp. 46–50.

[79] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 955/1940, ff. 46 şi 68–69.

[80] *Loc. cit.*, 1011/1940, ff. 88–90.

Interesantă e şi situaţia universitarilor – români – care decid să se căsătorească în momentul intrării în vigoare a noii legislaţii. Cazul lui Grigore Moisil şi al lui Gheorghe Zane, profesori la Iaşi, primul la Facultatea de Ştiinţe, al doilea la Facultatea de Drept. Ambii se văd nevoiţi să se adreseze Ministerului Educaţiei Naţionale pentru a li se autoriza căsătoria, făcând şi dovada originii româneşti a viitoarei soţii (Moisil „uitând" să declare că aleasa lui, Viorica Constante, era pe jumătate evreică, după mamă!).[81]

Ţara o lua într-o direcţie necunoscută. Mai grav, risca dezmembrarea. La sfârşitul lunii iunie 1940, în urma unui ultimatum, Basarabia şi nordul Bucovinei erau cedate Uniunii Sovietice. Se apropia şi cedarea unei jumătăţi din Transilvania, în favoarea Ungariei (la 30 august 1940) şi a Cadrilaterului către Bulgaria (la 7 septembrie). În ultimele două cazuri, Germania şi Italia au „arbitrat" defavorabil României, care, spre deosebire de Ungaria şi Bulgaria, aflate, ca şi ele, în tabăra „revizionistă", fusese, până mai ieri, aliată cu adversarele lor. Regimul lui Carol II se năruia într-un dezastru naţional.

Sunt însă intelectuali care până la capăt au văzut în Carol II soluţia cea mai convenabilă pentru România (şi, trecând în revistă regimurile ce au urmat, li se poate recunoaşte şi o parte de dreptate). Printre aceştia, îl observăm pe N.I. Herescu, făcând imperturbabil tot felul de planuri. Latinistului îi priise dictatura regală. La moartea lui Condiescu fusese ales preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români şi, puţin mai târziu, Carol îi oferă şi cealaltă funcţie a generalului, aceea de secretar general al Uniunii Fundaţiilor Regale (de presupus că şi-ar fi dorit-o şi Rosetti; în corespondenţa Rosetti–Călinescu se întâlnesc formulări ostile şi ironice la adresa lui Herescu, care, pentru Călinescu, „nu e scriitor, nu e nimic", iar pentru Rosetti se

[81] *Loc. cit.*, 1011/1940, ff. 249 şi 267.

rezumă în formula latinească „ex nihilo-nihil", cu referire la inițialele sale NIH!).[82] Herescu se pune oricum pe treabă și, la 18 iulie 1940, îi adresează Regelui un raport cu privire la starea Fundațiilor și la proiectele sale de reformă.[83] Ar trebui, după el, accentuată nota clasică și latină a culturii românești, spre a provoca un curent de „renaștere". Trebuie schimbată și politica editorială (săgeată spre Rosetti); scriitori importanți n-ar fi fost publicați sau ar fi apărut cu greu, „în schimb, tineri condamnați de justiție și de unanimitatea criticii pentru pornografie au fost tipăriți cu ușurință (cazul Geo Bogza)". Apoi, de la clasicist la clasicist, Herescu se războiește cu E. Lovinescu, ale cărui traduceri din *Odiseea* și *Eneida* ar fi „execrabile". Toate ca toate, dar expresia „gloaba preacurviei" care apare în versiunea lovinesciană e de netolerat; „expresie crudă", care ar fi putut fi evitată! Ce să mai spunem atunci de poezia lui Bogza. Prin Herescu, se conturează deja la Fundații o reacție conservatoare, în contrast cu marea deschidere a lui Rosetti... și a lui Carol II.

Mici mizerii culturale, în mijlocul marelui dezastru al țării. La 6 septembrie 1940, Carol II e nevoit să renunțe la tron, în favoarea fiului său Mihai, lăsând conducerea efectivă a statului generalului Ion Antonescu. Se pot spune multe despre cei zece ani ai lui Carol, și bune, și rele. A fost o istorie toată în contraste. A fost însă, incontestabil, în ciuda intervalului scurt, o mare epocă culturală, probabil cea mai efervescentă și cea mai densă pe care a cunoscut-o România. Nu regele a creat-o, firește, însă a susținut-o cât a putut și, lucru demn de remarcat, într-un spirit eclectic, fără să se lase subjugat – cum se întâmplă cu destui intelectuali – de prejudecăți artistice sau ideologice.

---

[82] *Corespondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti*, ediție îngrijită de Al. Rosetti, Editura Eminescu, București, 1977, p. 137 (scrisoarea lui G. Călinescu din 17 august 1940); *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, p. 52 (scrisoarea lui Al. Rosetti din 19 august 1940).

[83] ANR-ANIC, Casa Regală, 25/1940.

V
Legionarii

Ajuns la putere, Antonescu s-a aliat cu legionarii; nici nu avea altă soluție, dată fiind propria evaluare a situației (necesitatea unui regim de mână forte şi apropierea de Germania), ca şi refuzul celor două mari partide –liberalii şi țărăniştii, de a se asocia la guvernare. La 14 septembrie 1940, se proclamă „statul național-legionar", cu Antonescu, în calitate de conducător al statului, şi cu Horia Sima, conducător al mişcării legionare. Legionarii rămâneau singura mişcare recunoscută, „având ca țel ridicarea morală şi materială a poporului român şi dezvoltarea puterilor lui creatoare".

Se contura „schimbarea la față a României", o nouă epocă. În fapt, „epoca" aşteptată a durat doar patru luni, iar primenirea morală s-a ilustrat mai ales printr-o suită de ceremonii funebre consacrate legionarilor ucişi şi prin teribile asasinate cărora le-au căzut victime cei considerați responsabili pentru represiunea antilegionară. Asta nu înseamnă că idealul unei purificări morale – obiectivul care i-a atras în tabăra legionară pe atâți intelectuali – ar fi fost doar un pretext sau o minciună. Pentru credincioşii legionarismului, idealul era autentic, şi chiar trăit cu intensitate, doar că era un ideal exclusivist (numai pentru români) şi totalitar (exclusiv prin legionari). Peste toate, s-a petrecut deriva clasică a oricărei utopii: o ordine utopică n-are cum fi decât impusă, ceea ce înseamnă violență şi teroare.

Unii dintre intelectualii de vază ai mişcării – printre cei mai fideli – sunt numiți în posturi de conducere, îndeosebi în cadrul

ministerului Educației Naționale, al Cultelor și Artelor. Titularul acestui departament extins devine Traian Brăileanu, profesorul de sociologie de la Cernăuți (transferat la Universitatea din București după cedarea Bucovinei). Secretar general, tot un sociolog, conferențiarul Traian Herseni, de la Facultatea de Litere și Filozofie din București. Director al învățământului superior este Eugen Chirnoagă, profesor de chimie la Școala Politehnică din București, în timp ce direcția învățământului secundar îi revine filozofului Vasile Băncilă, profesor de liceu. În octombrie 1940, E. Chirnoagă este numit rector al Școlii Politehnice; îi ia locul, ca director al învățământului superior, Iordache Făcăoaru, asistent la Institutul de Igienă și Igienă Socială al Facultății de Medicină din Cluj; cu o formație filozofică, se specializase în Germania în antropologie, eugenie și ereditate, era membru fondator al Societății Române de Antropologie din Cluj și membru activ al Societății Germane de Eugenie, autor al multor lucrări în jurul acestei problematici. Apropiat de viziunea rasială a eugeniei naziste (se putea mândri și cu faptul că se căsătorise cu o nemțoaică), se afirmase ca un promotor al purității etnice românești.[1]

La același minister, arheologul Vladimir Dumitrescu a ocupat funcția de secretar general pentru Arte și Culte, iar poetul Dan Botta pe aceea de director la Direcția Artelor. Altă figură intelectuală a legionarismului, lingvistul Dumitru Găzdaru, de la Universitatea din Iași, este transferat la Facultatea de Litere din București, pentru a fi numit, în scurt timp, director al Școlii

[1] Autobiografia și memoriul de lucrări ale lui Iordache Făcăoaru, în dosarul comisiei de revizie din toamna anului 1940: ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 1043/1940, ff. 236–254; despre ideile sale antropologice și eugenice, pe larg la Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, University of Pittsburgh Press, 2002, în principal pp. 37–40. Informații diverse: ACNSAS, Iordache Făcăoaru, I 193670, 6 volume.

Române din Roma. Poetul Radu Gyr a fost răsplătit cu poziția de director general al Teatrelor și Operelor. Haig Acterian a ajuns director al Teatrului Național din București (relația lui cu teatrul fiind pecetluită și prin căsătoria cu reputata actriță Marietta Sadova, și ea legionară înfocată).

În octombrie 1940, se schimbă toți rectorii și decanii.[2] Nu mai sunt aleși, ci numiți prin decret, pentru un an de zile. Rector al Universității din București devine P.P. Panaitescu (cu începere de la 8 octombrie). În sfârșit, în fruntea ierarhiei universitare: locul potrivit, pentru a cădea de sus!

Nu toți nou-numiții sunt legionari, dar fiecare dintre ei are anume afinități cu mișcarea. La Facultatea de Litere și Filozofie din București este numit decan profesorul de literatură italiană Alexandru Marcu. „Extremismul" său se manifesta prin iubirea la extrem a Italiei. Aproape nu mai vedea altceva în lume: pentru el, toate drumurile duceau la Roma sau, întrucât îl atrăgea mai cu seamă Renașterea, la Florența. A preluat Italia cu totul, cu Mussolini și cu fascismul. Iar când România a ajuns în situația de a se apropia de Axă, s-a apelat în mod firesc la Marcu, persoana cea mai potrivită pentru a exprima unitatea de destin româno-italiană. Dacă vanitatea l-a costat scump pe P.P. Panaitescu, pe Alexandru Marcu avea să-l coste – încă și mai scump – pasiunea pentru sora latină.

La Literele din Iași, ajunge decan foarte ciudatul domn Giorge Pascu. Filolog și lingvist de certă erudiție, dar cu viziune îngustă, Pascu era mai presus de orice bântuit de mania persecuției. Vedea peste tot comploturi împotriva sa și ajunsese să nu se mai înțeleagă aproape cu nici un coleg. Pornit, ca atâți ieșeni, din preajma *Vieții românești*, se alăturase apoi lui

[2] Ordinele de numire ale noilor rectori și decani (și alte documente conexe), la ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 890/1940 (București), 894/1940 (Iași), 901/1940 (Cluj–Sibiu).

A.C. Cuza, devenind membru al Partidului Național Creștin. În toamna anului 1940, se declară susținător al noului regim și, după ce e numit decan, scoate revista *Cetatea Moldovei*, al cărei program e sintetizat în următoarele puncte: „libertatea scrisului în cadrul disciplinei naționale" (cu alte cuvinte, mai curând, lipsa de libertate a scrisului) și „evacuarea organizată a jidanilor". Revista avea să se manifeste ca un organ de delațiune împotriva multor colegi universitari, etichetați aproape invariabil drept francmasoni.

La universitatea clujeană, transferată acum la Sibiu, este numit rector Sextil Pușcariu, lingvist și filolog de prim rang, dar și simpatizant legionar, care socotește potrivit ca, atunci când se adresează ministrului, să încheie cu formula „Trăiască Legiunea și Căpitanul". Cum urma să plece la Berlin, în calitate de președinte al Institutului Român din capitala Germaniei, i se dă ca înlocuitor un prorector în persoana colaboratorului său apropiat Alexe Procopovici, și el filolog și lingvist.

La aceeași universitate, legionarii îl pun decan la Litere pe Constantin Daicoviciu, fost liberal, fost membru al Frontului Renașterii Naționale. S-a jurat mai târziu că n-ar fi îmbrăcat cămașa verde. Dar sunt mai mulți cei care s-au jurat că l-au văzut cu ea. Oricum, pentru Daicoviciu n-a fost decât un episod. A avut, ca nimeni altul, abilitatea de a trece dintr-un regim în altul. Așa că nu e de mirare că a rămas decan și după căderea legionarilor, până la sfârșitul anului 1941.

Între timp, Mircea Eliade se află la Londra (până în februarie 1941), ca secretar cultural al legației României. Cum, mai recent, a ajuns monedă curentă denunțarea lui Eliade ca legionar, se invocă, poate cu prea mare ușurință, raportul cutărui agent britanic, care îl caracterizează drept „cel mai nazist dintre membrii legației", sau *Jurnalul* lui D.G. Danielopol, și el angajat al legației, unde Eliade apare ca un legionar fanatic și autor al unor depeșe compromițătoare trimise autorităților din București; ar

fi solicitat printre altele să fie numit în fruntea serviciului de presă și propagandă al misiunii, ceea ce pare curios, fiindcă ceea ce se știe este că cerea insistent să plece de la Londra la legația românească din Lisabona. Nici unul dintre aceste mesaje n-a fost găsit în vreo arhivă: nu e o dovadă a inexistenței lor, dar nici, invers, dovada că ar fi existat![3] Impresia, lăsând la o parte ce spun unii sau alții despre el, este a unui Mircea Eliade destul de rezervat față de evenimentele din țară. Se va fi bucurat, firește, când legionarii au ajuns la putere (suferise doar alături de ei). Dar nu se manifestă public, nu scrie nici un singur articol, nu însemnează nimic în jurnal (iar când Eliade nu scrie, e deja un spectacol curios!).

În schimb, scrie din plin Constantin Noica. Filozoful se lansează într-o publicistică prolegionară frenetică, devenind, imediat după abdicarea lui Carol, prim-redactor al gazetei legionare *Buna-Vestire*, condusă de Grigore Manoilescu, fratele lui Mihail Manoilescu. Începând chiar din 8 septembrie 1940 și, până la 6 octombrie, publică aici nu mai puțin de 19 articole – nesfârșită și exaltată pledoarie pentru legionarism și transfigurarea legionară a României.[4] Li se adaugă un articol în *Vremea* și altul în *Universul literar*. Cel din urmă – pentru a ne opri la un singur exemplu, fiindcă cele mai multe sunt în fond „interșanjabile" – se intitulează „Elogiul vieții" și vrea să spună că legionarismul înseamnă mai presus de orice „viață", viață adevărată, autentică. Este „prilejul cel mare al istoriei noastre". „Dacă ar fi o nebunie, încă ar trebui să ne predăm ei: e cea mai frumoasă nebunie

[3] Perioada londoneză a lui Mircea Eliade, la Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco: L'oubli du fascisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, pp. 279–286, și la Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, *op. cit.*, pp. 383–395.

[4] Cu privire la această perioadă din viața lui Noica, vezi Sorin Lavric, *Noica și mișcarea legionară*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2008, în principal capitolul „Condeiul legionarului", pp. 237–289.

crescută din pământ românesc. Dar câteva mii de morți și alți câțiva mii de tineri cari nu glumesc cu viața au pornit să vă arate că nu e o nebunie." Totul, sub semnul lui Codreanu, „omul chinuitor de viu al României de azi".[5] Ofensiva jurnalistică a lui Noica ia sfârșit în urma unor neînțelegeri care au dus la schimbarea redacției *Bunei-Vestiri*; Grigore Manoilescu pleacă la Berlin, ca atașat cultural, iar Noica îl însoțește în calitate de referent la Institutul Român din capitala Germaniei (din noiembrie 1940 până în mai 1941); locul lui la *Buna-Vestire* îl va lua poetul Horia Stamatu, alt nume de referință al literelor legionare.

Emil Cioran, aflat la Paris încă din 1937, se întoarce în România în toamna anului 1940, atras, se vede, de „biruința" mișcării legionare. Nu se manifestă frecvent, dar atunci când o face își exprimă fără înconjur convingerile legionare. S-a reținut în special conferința rostită la radio la sfârșitul lunii noiembrie 1940, intitulată „Profilul interior al Căpitanului": „Într-o țară de slugi, el a introdus onoarea, și într-o turmă fără vertebre, orgoliul." Numit atașat cultural la Vichy de regimul legionar, Cioran se vede confirmat în acest post și după căderea legionarilor, așa încât pleacă spre Franța în februarie 1941.

Răsfoind presa acelor luni, ne întâmpină numele intelectualilor care înțeleg să facă – în mod public – profesiune de credință legionară.

La 14 octombrie 1940, reapare *Cuvântul*, tribuna, mai înainte, a lui Nae Ionescu, acum cu subtitlul explicit „ziar al mișcării legionare". Director și autor a multe editoriale este P.P. Panaitescu, încă o probă că ambițiile istoricului nu se limitau la sfera universitară. Alte articole sunt semnate de G. Racoveanu, teolog și publicist, ca și de inevitabilul Nicolae Roșu. Printre intelectualii mai de seamă se întâlnesc numele lui Vladimir Dumitrescu

[5] C. Noica, „Elogiul vieții", în *Universul literar*, 21 septembrie 1940.

şi al matematicianului Octav Onicescu, profesor la Universitatea din Bucureşti.

Mai repede, a reapărut *Vremea*, pe 15 septembrie. Trecuse deja prin mai multe faze; este acum o publicaţie legionară, de la primul la ultimul cuvânt. Cel dintâi număr se deschide cu articolul lui Noica, „Ce înseamnă biruinţa": „Legiunea luptă, suferă şi învie." Arşavir Acterian scrie şi el despre „Biruinţă în Dumnezeu". Sub titlul „Prezent!", pe o pagină întreagă, se înşiră numele celor căzuţi, începând cu Moţa şi Marin. În alte numere, scriu Haig Acterian (despre Mihail Polihroniade), din nou Arşavir Acterian (despre Nae Ionescu), Horia Stamatu, ca şi Vladimir Donescu, directorul revistei, care anunţă că „s-a sunat lupta cea nouă, pentru o Românie nouă". Tot pe poziţii legionare, stă poetul şi eseistul Ion Frunzetti, preocupat să urmărească înnoirile aşteptate în creaţia artistică. Cu colaborări nelegionare, Pericle Martinescu: un lung eseu despre Camões, poetul portughez, urmat de o nuvelă. Rămâne curioasă imperturbabila colaborare a lui Barbu Theodorescu, specialist în bibliologie, asistent la Litere, fost secretar al lui Iorga şi admirator necondiţionat al istoricului, căruia i-a consacrat cele mai multe dintre scrierile sale. Şirul articolelor lui Theodorescu, foarte naţionaliste, într-un spirit s-ar zice legionar, dar care poate fi pur şi simplu iorghist, continuă, pe un ton egal, şi după asasinarea lui Iorga, cu mesajul „unirii românilor", „pe deasupra generaţiilor". Nimic despre Iorga, nimic despre ucigaşii lui: evident, nici nu s-ar fi putut scrie, se putea însă tăcea.

Şi *Universul literar* se aliniază la legionarism, în frunte cu tânărul său director Victor Popescu. O înclinare care devenise vizibilă încă înainte de septembrie 1940. E. Bernea scria la 13 iulie 1940 despre „Virtuţile omului nou", C. Noica, la 20 iulie, despre „Lumea nouă şi cei care o gândesc", iar Costin I. Murgescu broda pe aceeaşi temă în articolele intitulate „Revoluţia totalitară şi statul autoritar" (3 august), „«Omul» şi statul

totalitar" (10 august) „Alesul" (cu privire la „conducător", 24 august) sau, pur şi simplu, „Omul nou" (31 august); vor apărea şi în broşură, sub titlul *Note pentru statul totalitar*. La 14 septembrie – ziua instituirii statului naţional-legionar – articolul aceluiaşi Costin Murgescu suna explicit: „Morţii noştri – legea noastră". „Pentru cei care – pe noi, ca indivizi – ne-au hulit şi prigonit, nu avem decât arma pe care ne-a dat-o Căpitanul: iertarea şi dragostea noastră. Pentru cei care ne-au prigonit pentru lupta noastră românească, pentru călăii Neamului – nu există însă îndurare. Pentru aceia, dreptate cu pedeapsa cumplită. Este, dincolo de mormânt, ordinul Căpitanului!" Urmează numeroase alte articole, cam exaltate, scuza fiind că autorul lor avea doar 21 de ani; sub regimul comunist, avea să devină unul dintre cei mai reputaţi economişti români, profesor universitar şi membru corespondent al Academiei. Foarte prezenţi sunt în paginile revistei, tot legionari convinşi, Ernest Bernea şi Ion Frunzetti. Radu Gyr publică poezii legionare, iar Mircea Streinul, proză legionară. Până şi Constantin Fântâneru, cronicarul literar al revistei, se simte dator să-şi declare crezul legionar, după care se lansează în „Analiza cuvântului «lumină» în cărţile Căpitanului". Iar Alexandru Marcu, ca întotdeauna nedezlipit de Italia, îşi invită cititorii „în pelerinaj la casa natală a Ducelui Mussolini".

Şi *Gândirea* lui Nichifor Crainic consacră un număr (octombrie 1940) „revoluţiei legionare". Sub acest titlu, Crainic se referă la „mântuirea României" prin Garda de Fier; cu câteva luni înainte, în aceeaşi revistă, îl lăudase pe Carol. Tot el publică, în decembrie, textul unei conferinţe ţinute la câteva universităţi germane; în esenţă, spune că influenţa franceză a însemnat superficialitate şi înstrăinare, în timp ce influenţa germană defineşte o căutare în sensul „specific şi autentic". Ca mai vechi germanofil (din vremea Primului Război Mondial), Gala Galaction remarcă ironic o reorientare radicală: „importantul meu amic

Nichifor Crainic, insultătorul germanilor şi al filogermanilor de acum 20 de ani, se bucură de amnezia, de amnistia şi de onorurile de azi".[6]

Unele personalităţi culturale, aflate departe până acum de legionarism, se arată în primele momente dispuse să ia în considerare şi partea bună a lucrurilor, ipoteza unei regenerări naţionale. În *Jurnalul* său, Rebreanu face procesul lui Carol II. Într-o primă variantă, „om foarte capabil, cu scăpărări de geniu", dar care s-a lăsat înconjurat de „linguşitori abjecţi". O lună mai târziu, tonul e mai aspru: „Şi-a luat pedeapsa prea mică faţă de relele ce s-au săvârşit sub oblăduirea lui şi care au culminat în asasinatele cele mai oribile ce s-au pomenit în istoria unui popor civilizat. Ocrotitorul asasinilor şi al jefuitorilor ţării, jefuitor el însuşi..." Şi Rebreanu continuă: „Acuma avem România legionară. Să dea Dumnezeu să fie trainică. Dar trainică va fi numai dacă legionarii vor fi, într-adevăr, cum i-a dorit Codreanu: cinstiţi, harnici, gata de jertfă. [...] E prima mişcare generoasă şi eroică românească. Dacă va persevera şi mai ales dacă va rămâne curată, poate să însemne cea mai mare întorsătură în istoria neamului, să creeze pe românul nou, care să refacă unitatea cea mare, atât de ruşinos pierdută."[7]

Pus în evidenţă de regimul lui Carol II, Rădulescu-Motru nu are nici un motiv să creadă că va fi foarte stimat de legionari. Poate de aceea scrie, în articole publicate în *Timpul*, vorbe frumoase la adresa lor (le va fi şi crezut, prin autosugestie). Deploră „starea de plâns" a ţării sub Carol II (ca şi cum n-ar fi fost

---

[6] Nichifor Crainic, „Revoluţia legionară", în *Gândirea*, octombrie 1940; „Viaţa spirituală în România de azi", în *Gândirea*, decembrie 1940; Gala Galaction, *Jurnal*, vol. IV, Editura Albatros, Bucureşti, 2000, p. 53 (24 octombrie 1940).

[7] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, *Opere*, vol. 17, p. 346 (9 septembrie 1940) şi 347–348 (7 octombrie 1940).

şi el implicat în regimul respectiv) şi îl elogiază pe Codreanu, „a cărui luptă este pe cale să izbutească într-un viitor apropiat".[8]

Gala Galaction este un om de stânga. De asemenea, îi era recunoscător fostului suveran, cu al cărui sprijin reuşise să editeze – în 1938 – propria traducere a Bibliei (Biblia Carol II). În plus, acest teolog, ajuns preot ortodox, nu numai că nu era adversar al evreilor, dar se înfăţişa ca filosemit. Cu toate acestea, în primele zile ale regimului legionar, notează în jurnalul intim: „Avem un stat legionar. Vie cu noroc! Îi doresc să îndeplinească întocmai marile devize, proclamaţii şi solemne jurăminte pe cari le răspândeşte cu profunziune. Cinste, muncă, stăruinţă în toate câte sunt bune, drepte, cinstite, dreptate pentru toţi, altă conştiinţă şi altă atitudine în faţa vieţii... le voiesc şi eu, de când simt şi de când cuget. [...] Vreau să-i văd la lucru. Poate nu-i cunosc bine. Poate că n-am avut prilejul să-i cântăresc. Iată, prilejul a venit. Îi aştept la lucru, cu inima slobodă, dornic să văd premenindu-se sufletul mulţimii româneşti."[9] Gala Galaction vede partea bună şi în intrarea soldaţilor germani (în octombrie 1940) pe teritoriul României: „Nu este un eveniment fericit, dar este, faţă de cumplita ocupaţie rusească, un noroc, pentru care trebuie să mulţumim lui Dumnezeu. Germanii au luat-o înaintea ruşilor. Este tocmai ceea ce doream."[10] Interesant comentariu pentru un om de stânga, şi ironic pe deasupra, dat fiind modul cum scriitorul a reuşit să se adapteze câţiva ani mai târziu la „cumplita ocupaţie".

De la Ionel Teodoreanu, şi el lăudător din când în când al lui Carol II, s-a păstrat următoarea dedicaţie cu înţeles legionar: „Domnului Vladimir Dumitrescu, pe care l-am văzut bărbat în adversitate şi pe care-l văd acum om întreg în biruinţă, calda

[8] C. Rădulescu-Motru, „Climatul moral în politică", în *Timpul*, 4 noiembrie 1940; vezi şi Constantin Schifirneţ, *op. cit.*, vol. III, pp. 50–51.

[9] Gala Galaction, *Jurnal*, vol. IV, pp. 41–42 (16 septembrie 1940).

[10] *Ibidem*, p. 51 (22 octombrie 1940).

mea prețuire și spontana mea prietenie. Ionel Teodoreanu. 23 oct. 940".[11]

Până și Pericle Martinescu are o zvâcnire, scurtă, de încredere. Totul e însă spus la condițional, și cu destule rezerve. Lupta legionară „s-ar fi putut bucura de adeziunea tuturor, dacă n-ar fi folosit metodele pe care le-a folosit". Și peste câteva zile: „Am început să nu mai am încredere în M.L. [mișcarea legionară]. Am privit victoria ei cu multe speranțe, dar și cu o anumită tristețe. [...] E un haos nemaipomenit și sunt convins, dacă vor continua astfel, M.L. va fi cel mai penibil faliment politic din țara noastră, mai penibil chiar decât toate cele de până acum. [...] În cultură cel puțin, au început să facă numai prostii. [...] Literatura, arta, idelologia de o esență mai elevată sunt puse la index."[12] Martinescu privește cu interes la tot ce se întâmplă, dar privește din afară. Vede bune și rele și la unii, și la alții. E totuși un prooccidental și se bucură atunci când Roosevelt este reales președinte al Statelor Unite, știind că asta nu-i va face plăcere lui Hitler. Iar în zilele rebeliunii legionare, optează pentru Antonescu.

Pe Rebreanu avea să-l scârbească vărsarea de sânge: uciderea bestială la Jilava a 64 de deținuți, responsabili sau executanți ai lichidării lui Codreanu și a camarazilor săi, urmată de asasinarea lui Iorga și Madgearu. „Crimele nu se mai isprăvesc – notează romancierul. Legionarii au săvârșit exact aceeași ticăloșie de-a omorî oameni fără judecată." Și, câteva zile mai târziu: „De la asasinarea lui Iorga, regimul legionar m-a dezgustat de toate. Dacă o asemenea crimă monstruoasă e posibilă și

[11] Document reprodus la Ioan Opriș, *Istoricii și securitatea*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 191.

[12] Pericle Martinescu, *Uraganul istoriei*, Jurnal 1940, Ex Ponto, Constanța, 2005, pp. 142 (22 septembrie 1940) și 143–144 (26 septembrie 1940).

tolerată într-un regim de regenerare națională, atunci viitorul României e catastrofal."[13] Rebreanu, și el, răsuflă ușurat când Antonescu câștigă partida.

Și Gala Galaction este revoltat. Uciderea lui Iorga – cu care n-avusese deloc relații bune – îi apare ca „o culme a crimei și monstruozității".[14] Peste toate însă, are și un diferend personal cu regimul legionar. Era profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău și, cum aceasta dispăruse în urma pierderii Basarabiei, sperase să fie transferat la facultatea similară din București. Avea promisiunea lui D. Caracostea, ministru al Educației Naționale în vara anului 1940. Doar că locul lui Caracostea l-a luat legionarul Traian Brăileanu, care a blocat totul; a rămas două luni suspendat, cu un semn de interogare ca fiind eventual mason (ceea ce nu era), și în cele din urmă transferat nu la București, ci la Iași. Așa că și Gala Galaction s-a bucurat când regimul legionar a luat sfârșit (avea să rămână însă profesor tot la Iași).

Dintre scriitori, Cezar Petrescu a petrecut momentele cele mai neplăcute. Fusese și cel mai angajat cu regimul lui Carol II. A avut parte de percheziții, confiscări (mobila de la redacția ziarului *România*, pe care ar fi cumpărat-o pe banii lui de la *Cuvântul*, o camionetă...), distrugeri de manuscrise, amenințări cu domiciliu obligatoriu... Aude la radio că ar fi fost inclus printre demnitarii fostului regim și ține să protesteze într-un memoriu adresat ministrului Afacerilor Interne: n-a fost demnitar și n-are „nici o altă veleitate decât aceea de scriitor tradus în șapte limbi străine și de gazetar onest". I se adresează și generalului Antonescu pe care încearcă să-l convingă de o poziție aparte pe care ar fi avut-o sub Carol II: „eram scriitorul indezirabil camarilei, tocmai fiindcă aveam cuvânt răspicat la fostul

[13] Liviu Rebreanu, *op. cit.*, pp. 357 (28 noiembrie 1940) și 360 (3 decembrie 1940).

[14] Gala Galaction, *op. cit.*, p. 67 (29 noiembrie 1940).

suveran şi fiindcă rosteam ţării adevărul".[15] Cam mult spus! A circulat şi zvonul că ar fi fost ucis de legionari (consemnat atât de Liviu Rebreanu, cât şi de Gala Galaction în jurnalele lor).

Cea mai amplă acţiune „intelectuală" a legionarilor a avut ca ţintă universitatea, atât corpul profesoral, cât şi cel studenţesc. Trebuia românizat învăţământul şi trebuiau îndepărtate persoanele indezirabile. Cel mai simplu a fost să se pună în aplicare o lege care stabilea la 65 de ani vârsta obligatorie de pensionare. Dintr-o lovitură, universitatea românească s-a „eliberat" de cei mai celebri reprezentanţi ai săi. Au fost pensionaţi, cu începere de la 1 noiembrie 1940, istoricul Nicolae Iorga, filozofii C. Rădulescu-Motru şi P.P. Negulescu, matematicianul Dimitrie Pompeiu, geologul Ion Simionescu şi endocrinologul Constantin Parhon, toţi de la Universitatea din Bucureşti; inginerul N. Vasilescu-Karpen, profesor şi rector al Şcolii Politehnice din Bucureşti; biologul Emil Racoviţă, creatorul biospeologiei, profesor la Universitatea din Cluj; şi chimistul Petre Bogdan, profesor şi fost rector al Universităţii din Iaşi. Toţi erau şi academicieni, iar Rădulescu-Motru chiar preşedinte al Academiei (totodată şi decan al Facultăţii de Litere). Regimul scăpa astfel de câţiva oameni incomozi şi cu influenţă printre studenţi (de Iorga aveau să scape chiar într-o manieră mai radicală). Oricum, cu greu s-ar fi putut alcătui o listă mai reprezentativă de profesori care ar fi trebuit mai curând să fie menţinuţi fără limită de vârstă decât să fie pensionaţi.

Să-l citäm şi pe Giorge Pascu, încântat de înlăturarea tuturor, pe care-i socoteşte francmasoni, mai puţin Iorga, şi el însă „instrument inconştient al francmasoneriei". Asupra lui Iorga îşi revarsă tot veninul: „Istoricii noştri şi toată lumea intelectuală scapă astfel de un om care timp de patruzeci de ani a

[15] Ciorne de memorii şi alte documente, la Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva Cezar Petrescu, IX 2, varia 19.

terorizat România. [...] Omul strâmbătății fizice, intelectuale și morale s-a prăbușit! Coșmarul de patru decenii al României s-a sfârșit!"[16] Căderea lui Iorga, ridicarea lui Pascu – totul mergea bine!

La 11 octombrie 1940 e dat, sub semnăturile generalului Antonescu și ministrului Brăileanu, „decretul-lege pentru reglementarea situației evreilor în învățământ". Era o înăsprire față de decretul din 9 august. De acum înainte, evreii de orice fel (așadar, și cei din „categoria a doua", neafectați de măsurile anterioare) nu mai puteau funcționa ca personal didactic și administrativ, nici ca elevi sau studenți. Excepțiile, puține, îi priveau pe urmașii direcți ai voluntarilor, invalizilor și morților din războiul din 1877–1878, cu condiția de a fi creștini și, sub aceeași condiție, exclusiv pe invalizi și pe cei decorați în Primul Război Mondial, sau pe urmașii direcți ai acestora.

În consecință, au dispărut și puținii universitari evrei care nu fuseseră încă eliminați. Au rămas doar câțiva, care răspundeau strictelor exigențe. La Universitatea din București, conferențiarul Tudor Vianu, un asistent de la Medicină (Max Marbe), decorat de război, și o asistentă de la Științe (Margareta Valeriu), evreică doar după tată, și acesta creștin ortodox și împământenit înainte de Primul Război Mondial (și încă vreo două cazuri, neclarificate, de asistenți la Medicină). Ceilalți au fost excluși, inclusiv studenții. (În martie 1943, Facultatea de Medicină raporta originea etnică a salariaților săi, socotindu-i și pe cei din clinici și laboratoare: din 493 erau români 482; 7 germani; 2 evrei; un polonez și un francez.)[17]

---

[16] Lista pensionaților și comentariile lui G. Pascu în *Cetatea Moldovei*, 17 noiembrie 1940, p. 27.

[17] Decretul-lege reprodus în *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I, pp. 70–71. Statistica etnică menționată: ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, 2510/1943, f. 135.

Cu pensionarii şi cu evreii nu se rezolva decât o mică parte a problemelor Universităţii. Pentru a le rezolva până la capăt, ministerul condus de Traian Brăileanu a recurs la soluţia unor „comisii de revizie", menite să investigheze activitatea fiecărui universitar, de la profesor la asistent, şi să propună deciziile de rigoare: menţinerea pe post, pensionarea, trecerea în învăţământul secundar sau în altă instituţie de stat, iar, în cazurile cele mai grave, destituirea. La universităţi, comisia a fost prezidată de P.P. Panaitescu, cuprinzându-i, printre alţii, pe legionarii Traian Herseni, I. Făcăoaru, D. Găzdaru (dar şi profesori neangajaţi direct în mişcare). E. Chirnoagă a prezidat comisia care a verificat corpul profesoral de la alte institute de învăţământ superior: Politehnica, Arhitectura, Academia Comercială, Academia de Arte Frumoase; printre ceilalţi membri ai comisiei, îi remarcăm pe Mihail Manoilescu (profesor de economie politică la Politehnică), arhitectul Constantin Iotzu (devenit decan al Facultăţii de Arhitectură), sculptorul Cornel Medrea... Criteriile avute în vedere au fost diverse şi inevitabil amestecate: competenţa profesională, în principiu, dar nu mai puţin atitudinea politică (în raport cu regimul lui Carol II, în raport cu mişcarea legionară), precum şi „moralitatea" (criteriu cu totul elastic, ducând la tot felul de aprecieri şi dezvăluiri, unele neverificabile, privitoare inclusiv la viaţa particulară a oamenilor). Dincolo de orientarea lor politică, membrii comisiilor erau universitari autentici, capabili să cântărească latura profesională a dosarelor; nu le-a fost greu să identifice profesori sau asistenţi cu activitate redusă sau ajunşi la catedră prin diverse aranjamente. Doar că argumentul care a dominat a fost cel ideologic: în cazul celor agreaţi de legionari, s-a trecut uşor peste carenţele profesionale; cei neagreaţi s-au trezit că nu sunt chiar atât de buni nici în meserie, şi nici cu moralitatea nu stăteau prea bine...

Cazul lui Tudor Vianu, un om de carte a cărui valoare depăşea evident poziţia universitară „mijlocie", de conferenţiar.

Trecuse, ca evreu, prin toate filtrele legii. Ceea ce nu împiedică însă „grupul universitar", cu alte cuvinte grupul studenților legionari, să atragă atenția „că fiind jidan nu poate fi profesor al studențimii legionare". Comisia preia acest punct de vedere, dar nu mai puțin și considerațiile (anonime) potrivit cărora calitatea lucrărilor lui Vianu ar fi fost mediocră: un compilator, nimic mai mult, lipsit de originalitate. Nu cercetează el însuși, ci preia ceea ce au lucrat alții. Comisia se mulțumește totuși să conchidă – uitând de „lipsurile" profesionale – că, pur și simplu, „un evreu nu poate fi educator al tineretului românesc". După care, lasă totuși lucrurile în suspensie și „roagă forurile superioare să hotărască asupra acestui caz".[18]

Tânărul George Emil Palade, asistent la Facultatea de Medicină din București, are reputația unui antilegionar. „Este ostil structurii Statului Național Legionar, aducând insulte în orice ocazii". Așa că n-are cum să stea bine nici la celelalte capitole. Întreține „legături cu evreii", atitudine antinațională. Moralitatea detestabilă: „Ca intern al spitalelor Eforiei a avut o purtare imorală, compromițând pe toți colegii săi interni prin aceea că a întreținut legături intime cu surorile de spital, din care a rezultat și un copil." În aceste condiții, activitatea științifică este „inexistentă" (publicase totuși o carte – teza de doctorat – și câteva articole în colaborare, rezultat al cercetărilor de laborator). Propunerea e să fie trecut la altă instituție. Semnează Panaitescu, Herseni și toți ceilalți.[19] N-aveau cum să știe că îl „încondeiază" atât de frumos pe singurul român care va lua premiul Nobel.

În schimb, Nicolae Roșu, colegul de la Medicină al lui Palade, și el asistent (medic legist), se bucură de aprecieri favorabile

[18] ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 1027/1940, ff. 186–190.

[19] *Loc. cit.*, 1019/1940, ff. 192–195.

din partea „grupului universitar" şi până la urmă şi din partea Comisiei, în ciuda faptului că se ceruse un referat de specialitate pentru a se lămuri cum stau lucrurile cu activitatea lui ştiinţifică. Roşu înşirase vreo 15 titluri, care se dovedesc a fi aproape toate articole de popularizare prin gazete. Numărate cum se cade, lucrările ştiinţifice ale lui Palade erau mai multe şi mai autentice decât ale lui Roşu. Roşu însă nu avea legături cu evreii şi nici copii făcuţi cu surorile medicale. Peste toate, el era un notoriu publicist naţionalist şi antisemit, autor al mai multor lucrări de atitudine ideologică decât medicale. Cum referatul solicitat n-a mai venit, comisia – ce era să facă? – a decis menţinerea pe post.[20]

Alt asistent, Mihai Beniuc, la Institutul de Psihologie al Universităţii din Cluj (Sibiu). Mai cunoscut multora ca poet, a făcut, ca psiholog, carieră universitară, specializat în psihologia animală. Avea doctoratul şi diverse lucrări, întru totul suficient pentru poziţia ocupată. Păcatul lui era altul: „Comisiunea este încunoştinţată că revizuitul este un convins comunist, propagă idei de stânga." Se propune, aşadar, să fie scos din Universitate pentru a fi trecut la un institut psihotehnic.[21]

Tot poet, şi tot asistent – la Bucureşti, la Litere –, dar fără doctorat: Radu Demetrescu-Gyr. Figură literară emblematică a legionarismului. Ce decizie s-ar fi putut lua? Rămâne unde este şi i se mai acordă doi ani pentru doctorat.[22]

Încă un asistent, cam vârstnic, e drept: sociologul Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (45 de ani). Nu era o lumină în ştiinţă, totuşi, un apropiat al lui D. Gusti, care l-a împins în diverse activităţi internaţionale, ca delegat la congrese de sociologie şi, mai ales, reprezentant al României în Biroul Internaţional al Muncii de

[20] *Loc. cit.*, 1019/1940, ff. 265–269.
[21] *Loc. cit.*, 1045/1940, ff. 17–18.
[22] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 293.

la Geneva. Activase în Partidul Social Democrat şi era antilegionar. În procesul-verbal al comisiei nu sunt invocate motive politice, dar ele trebuie să fi cântărit. Date fiind vârsta, faptul că n-are doctorat şi nici lucrări ştiinţifice serioase, se propune „trecerea la altă instituţie".[23]

Filozoful şi logicianul Anton Dumitriu, şi el asistent la Litere, la Bucureşti, are parte, la rându-i, de o judecată cam strâmbă. Referatele îi fuseseră favorabile, şi pe drept cuvânt: îşi făcuse deja un nume. Comisia trage însă concluzia unei „activităţi ştiinţifice foarte reduse şi de slabă valoare"! Nepotrivire explicabilă prin pasajul următor: „Comisiunea este încunoştinţată că revizuitul are păreri politice ostile Statului Naţional Legionar". Se precizează chiar: „comunist" (ceea ce nu corespundea adevărului; era de stânga, însă nu comunist, şi asta se va vedea foarte bine când va fi scos din facultate de comunişti). Măsura propusă: să fie utilizat în învăţământul secundar.[24]

Care a fost în ansamblu amploarea măsurilor propuse? Minuţiosul studiu statistic realizat de Maria Someşan indică un procent de 23% dintre universitari „eliminaţi", dintre care tot 23%, ceea ce înseamnă 5% din total, pe motive politice[25] (distincţie care nu e chiar atât de netă, fiindcă motivele politice, fie şi nepronunţate, au putut juca, după cum am văzut, în favoarea sau în defavoarea celor examinaţi). Autoarea nu ia însă în calcul şi Politehnica sau institutele de artă, mult mai puţin afectate (profesorii lor fiind mai rar angajaţi în politica militantă), aşa încât procentul global trebuie să fi fost ceva mai scăzut. În fapt, eliminări totale, adică *destituiri*, apar doar în câteva cazuri. Marea majoritate a celor găsiţi „necorespunzători" sunt propuşi fie pentru pensionare, fie pentru trecerea la altă instituţie

[23] *Loc. cit.*, 1027/1940, f. 218.

[24] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 262–283.

[25] Maria Someşan, *Universitate şi politică în deceniile 4–6 ale secolului XX*, *op. cit.*, p. 203.

sau (mai ales în cazul asistenților) în învățământul secundar. Singura comparație posibilă este cu măsurile luate la instalarea regimului comunist. În raport cu acestea, eliminările propuse de legionari au fost ceva mai limitate şi mai puțin radicale, în sensul că priveau mai ales transferuri tot în instituții ale statului. Diferența esențială e însă alta: propunerile legionare au rămas literă moartă, nu s-au aplicat nicicând, în timp ce destituirile comuniste au fost cât se poate de reale şi combinate adesea cu întemnițarea celor destituiți.

Dintre puținele destituiri (propuse), cazurile cele mai speciale sunt ale lui Mihai Ralea şi Istrate Micescu. În ce-l privește pe Ralea, procesul-verbal al comisiei menționează că a fost ministru în toate guvernele în timpul prigoanei antilegionare şi a avut el însuşi activitate antilegionară. În plus, transferarea lui de la Iaşi la Bucureşti s-a făcut în condiții ilegale (ilegale sau nu, evident că a fost o transferare politică – de altfel, nu singura!). Iar activitatea ştiințifică îi este apreciată de „valoare nulă" (am zice, sub nivelul ratificat totuşi de posteritate). Concluzia, în fața atâtor semne negative, nu poate fi decât una singură: *destituirea*.[26]

Istrate Micescu nu este nici el tratat mai blând. Autor al Constituției din 1938 şi „figură proeminentă a regimului politic trecut, care a contribuit direct la prigoana sângeroasă contra legionarilor, participând activ în toate conciliabulele care au dus la omorârea Căpitanului şi masacrele din închisori". Nu are nici prea multe lucrări ştiințifice „serioase", iar activitatea didactică e „foarte slabă, nu vine la cursuri, care sunt ținute de asistenții D-Sale". Ce mai conta faptul că era totuşi cel mai mare avocat pe care l-a avut vreodată România, intrat aproape în legendă. Evident, *destituirea*.[27]

---

[26] ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 1027/1940, f. 1.

[27] *Loc. cit.*, 1030/1940, f. 139.

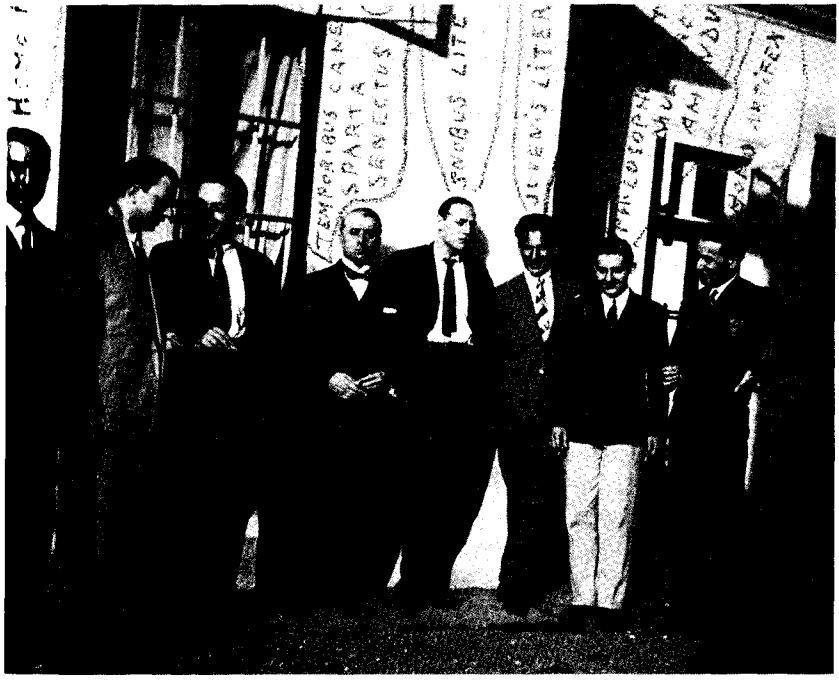

10 mai 1929. Petru Comarnescu, Mihail Polihroniade, Gheorghe Edmond Gussi, Mateiu Caragiale, Grigori Sturdza, Constantin Noica, Ionel Jianu într-o fotografie de grup realizată de Barbu Brezianu.

Tineri intelectuali. De la stânga la dreapta, în jurul mesei, Mihail Sebastian, Mihail Polihroniade cu soția, Marietta Sadova, Mircea Eliade, Haig Acterian.

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Nae Ionescu (în dreapta) alături de generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul, pe peronul Gării de Nord, aşteptând sosirea trenului cu rămăşiţele pământeşti ale lui Ion Moţa şi Vasile Marin, căzuţi în Spania (imagine preluată din albumul *Kampf und Sieg* dedicat de legionari lui Nae Ionescu, aflat în colecţia BAR).

Dimitrie Gusti, cu echipa sa, în mijlocul țăranilor din satul Șanț (1935 sau 1936).

Mircea Eliade și Haig Acterian (probabil prin 1939–1940).

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Carol II, N. Iorga, prim-ministru, şi Mihail Sadoveanu, preşedinte al Senatului, la o ceremonie (1931 sau 1932).

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Carol II, Nicolae Iorga, Gheorghe Tătărescu la inaugurarea Institutului de Istorie Universală (16 decembrie 1939).

Octavian Goga, A.C. Cuza şi Ion Petrovici în mijlocul alegătorilor.

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Un rector legionar: istoricul Petre P. Panaitescu (fotografie din 1939).

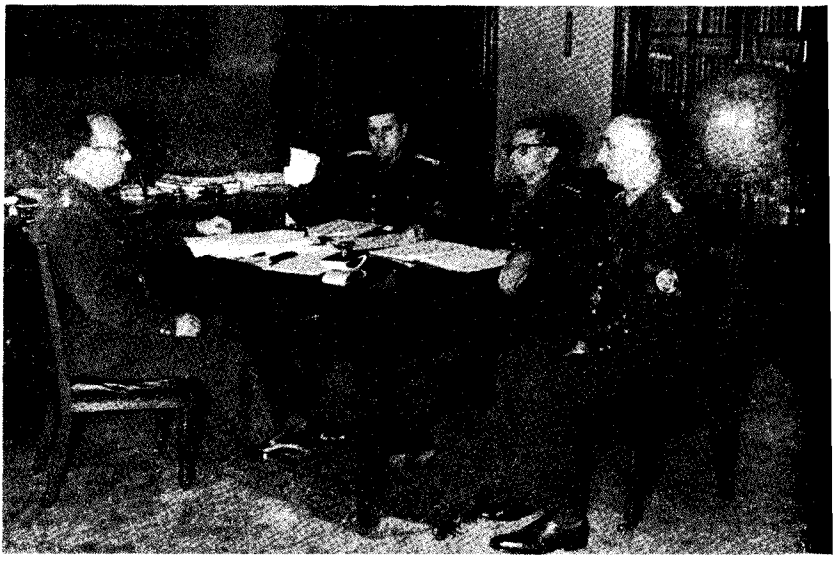

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

C.C. Giurescu, ministru al F.R.N., în stânga, în timpul unei consfătuiri cu secretarii generali ai organizației. În centru, matematicianul Victor Vâlcovici.

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Carol II, Nicolae Batzaria (în stânga), comisar al Lunii Bucureștilor, Al. Donescu, primarul Capitalei, la o manifestare culturală, cu ocazia Lunii Bucureștilor (1936).

mai 1939. Carol II vizitând standurile amenajate de Ziua Cărții.

Prima ședință a fondatorilor Frontului Renașterii Naționale. De la stânga la dreapta: Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Mihai Ralea, Mitiță Constantinescu.

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Regele și savantul. Carol II alături de Grigore Antipa.

Nichifor Crainic, citindu-şi discursul de recepţie la primirea în Academia Română, pe 22 mai 1941. În prim-plan Ion Petrovici, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu.

Lucian Blaga, citind răspunsul la discursul de recepţie al lui Nichifor Crainic.

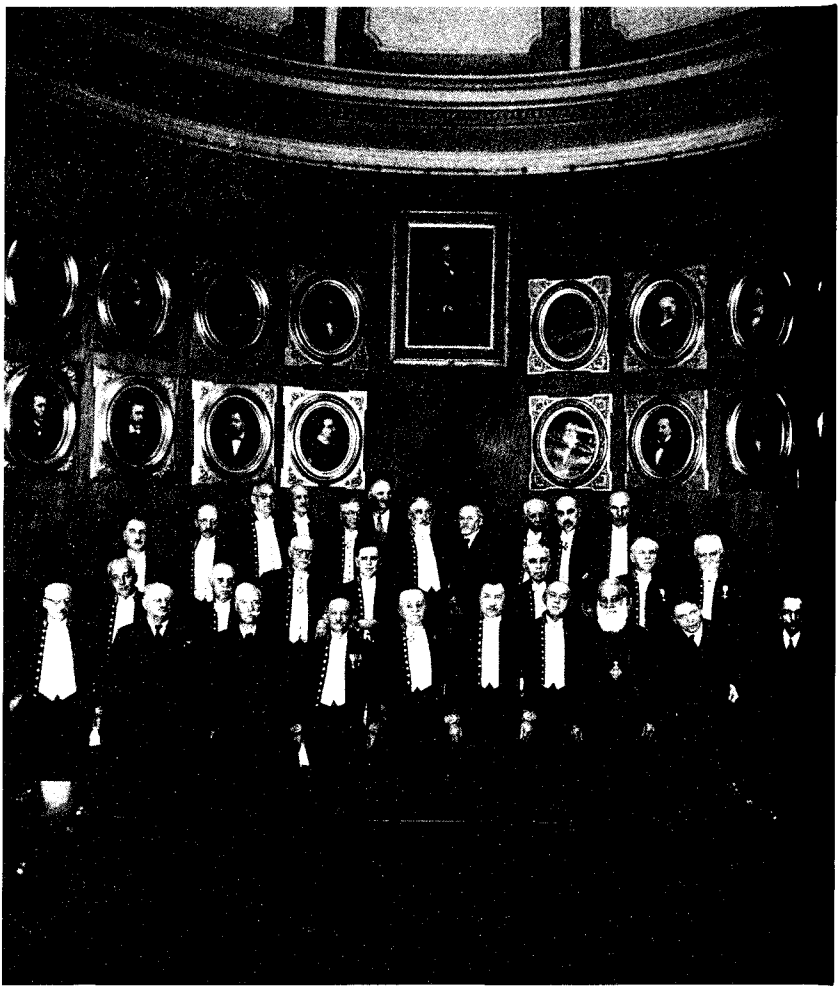

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

26 mai 1943. Membrii Academiei Române, într-o fotografie de grup făcută cu ocazia discursului de recepție rostit de Gheorghe I. Brătianu.
Rândul 1 (de la stânga la dreapta): Radu Rosetti, Ştefan Ciobanu, Petre Bogdan, Andrei Rădulescu, Grigore Antipa, Ion Petrovici, George Murnu, Nae Popescu, George Enescu, Dimitrie Voinov.
Rândul 2 (de la stânga la dreapta): Victor Slăvescu, C.I. Parhon, Constantin Rădulescu-Motru, Theodor Capidan, Gheorghe Macovei, Gheorghe Spacu, Emil Racoviță.
Rândul 3 (de la stânga la dreapta): Gheorghe Brătianu, Mihail Ciucă, Traian Săvulescu, Nicolae Bănescu, Dimitrie Gusti, Silviu Dragomir, Ion Simionescu, Ioan Lupaş, Alexandru Lapedatu, Ion Nistor, Gheorghe Ionescu-Siseşti.

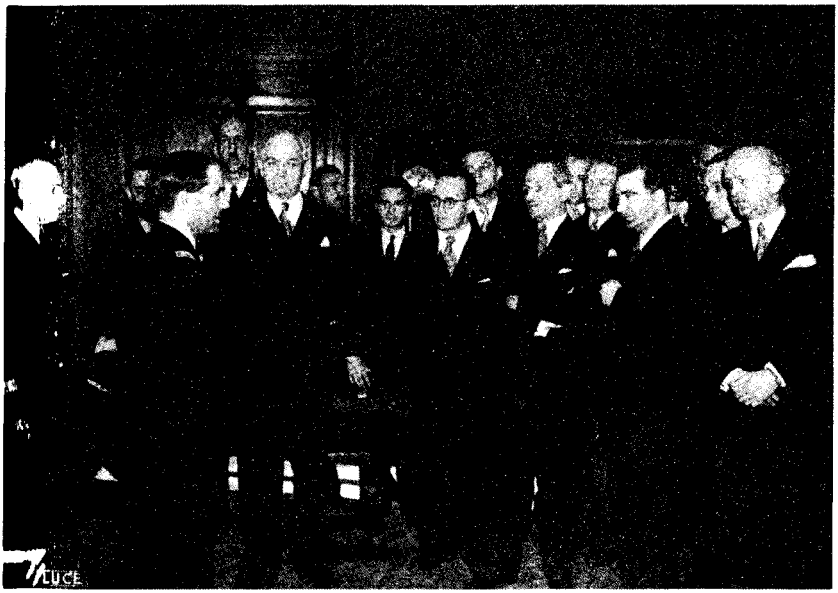

Octombrie 1942. Liviu Rebreanu, în mijlocul unei delegații de ziariști români, în vizită la Roma

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Ion Petrovici, ministrul Culturii Naționale, întâmpinat la Berlin, în vara anului 1943, de omologul său Bernhard Rust.

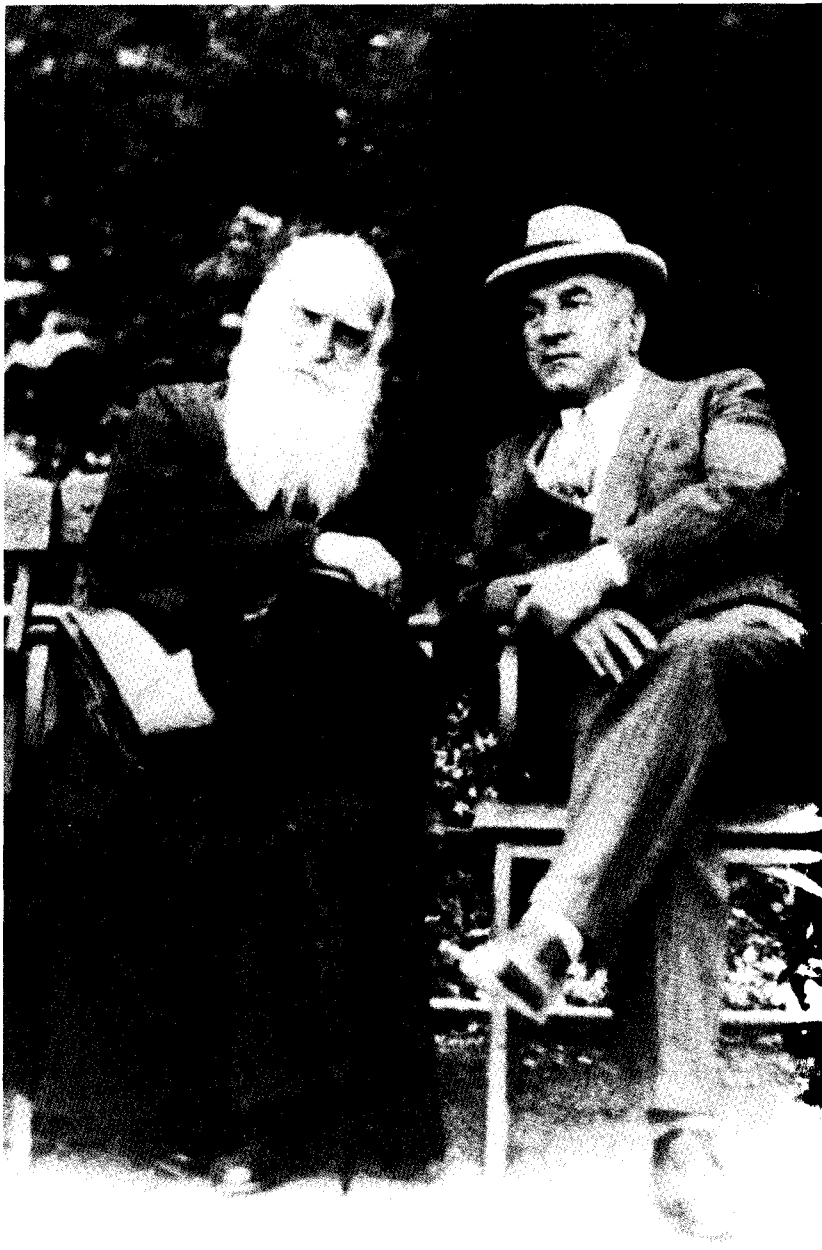

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Gala Galaction şi Victor Eftimiu în 1952.

Camil Petrescu, alături de Marietta Sadova şi Mimi Botta, la manifestaţia de 1 mai 1945.

G. Călinescu, Demostene Botez şi Ion Pas (1960).

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

A. Toma, încadrat de Simion Stoilov şi Valeria Sadoveanu la comemorarea a 15 ani de la moartea lui Maxim Gorki (iunie 1951).

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Academicienii Al. Rosetti, Barbu Lăzăreanu, C.I. Parhon, Simion Stoilov.

Mihail Sadoveanu, alături de G. Macovescu, Eugen Jebeleanu, M. Beniuc, Valeria Sadoveanu (noiembrie 1955).

Maria Stancu și Victor Eftimiu.

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Raluca Ripan, Mihail Roller, Traian Săvulescu, membri ai Academiei RPR.

Sursa: BAR. Cabinetul de stampe

Ședință a Academiei RPR. G. Călinescu, Al. Rosetti, C.I. Parhon, Barbu Lăzărcanu, Mihail Ralea.

În situația de destituit e și Florian Ștefănescu-Goangă, fostul rector al Universității din Cluj, care nici nu mai apare în procesele-verbale ale Comisiei. E suspendat pur și simplu. Fusese subsecretar de stat în guvernul Tătărescu (în 1936–1937), și susținuse apoi dictatura regală. Cu studenții legionari a avut o relație extrem de tensionată. La 28 noiembrie 1938 s-a tras asupra lui; a fost doar rănit. Poliția a descoperit un presupus complot legionar. Mai mulți studenți au fost condamnați, doi dintre ei, la moarte, și executați (există și versiunea potrivit căreia motivul n-ar fi fost legionar, ci „sentimental", rectorul având o înclinare specială către studente, ceea ce ar fi aprins gelozia atentatorului, logodnic al uneia dintre ele; totul s-ar fi înscenat apoi într-un proces antilegionar).[28] Ștefănescu-Goangă trebuia să plătească acum pentru sângele legionar vărsat în urma atentatului. Zadarnic cere audiență ministrului, vrând să-i arate realizările lui la Cluj și faptul că n-a urmărit decât menținerea „liniștei și ordinei". Zadarnic explică într-un memoriu că nu e vinovat cu nimic pentru faptul că doi dintre atacatorii lui „au fost asasinați mișelește"; să nu se uite că prima victimă a fost chiar el, rănit și cu sănătatea zdruncinată.[29] Porțile Ministerului îi rămân închise.

Printre cei care urmau să fie eliminați din învățământ se numără și biologul Traian Săvulescu, membru al Academiei Române din 1936 și decan, între 1938 și 1940, al Facultății de Agronomie (fosta Școală Superioară de Agricultură, integrată din 1938 în Politehnica bucureșteană). I se reproșa că ar fi fost „agent polițienesc" al regimului lui Carol II și persecutor al studenților legionari; peste toate, mai avea și o soție evreică.

---

[28] Maria Someșan, *op. cit.*, „Atentatul de la Cluj", pp. 164–172; Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari" (1864–1948)*, Editura Limes, Cluj, 2010, p. 265.

[29] ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 955/1940, ff. 113–122.

Aflat în raporturi cordiale cu generalul Antonescu, învinuitul i se adresează acestuia într-un lung memoriu. Refrenul e ştiut: nu i-a persecutat, ci dimpotrivă i-a susţinut, după puterile lui, pe studenţii legionari. Iar soţia aparţine unei familii evreieşti aşezate în ţară de mai bine de un secol şi este creştină practicantă. În rest, elogii peste elogii la adresa generalului şi noului curs al ţării; se pare că, exceptând eliminarea lui Săvulescu, toate mergeau de minune.[30]

La categoria următoare: *detaşarea la o altă instituţie* (fără să se precizeze despre ce instituţii ar fi vorba), figurează mai multe zeci de universitari; printre ei, nu puţine nume de prim rang.

Constantin C. Giurescu, profesor la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti. Opera nu îi este pusă în discuţie: cel puţin atât! Dar activitatea politică, cu prisosinţă: ocupase cele mai înalte demnităţi sub dictatura regală. „Fervent admirator al lui Armand Călinescu", părtaş la „prigoana antilegionară". Comisia îi pune o serie de întrebări, la care Giurescu răspunde, cu intenţia vădită de a se prezenta ca un simpatizant al mişcării legionare! Nu un prigonitor, ci un susţinător. Strânsele lui relaţii cu mişcarea legionară (!) ar fi fost „determinate de *ideea naţionalistă* ce a stat, de la început, la temelia activităţii mele publice". Ca şi antisemitismul: „Ca deputat am ridicat problema acaparării pământurilor din Basarabia şi Bucovina de către evrei, problema oraşelor cotropite de aceiaşi evrei..." Ca „luptător pentru ideea naţionalistă", a reprezentat *aripa dreaptă* în Partidul Liberal al lui Gheorghe Brătianu, întreţinând legături cu A.C. Cuza, cu Goga, cu Codreanu. A urmărit cu simpatie manifestările Gărzii de Fier, a făcut multe gesturi în favoarea legio-

[30] Dosarul întocmit de Comisia de revizie pentru Facultatea de Agricultură e incomplet, lipsind tocmai filele privitoare la Traian Săvulescu. S-a păstrat însă memoriul pe care i l-a adresat generalului Antonescu: ACNSAS, I 262179, ff. 45–50.

narilor: numirea lui Mircea Eliade consilier cultural la Londra, a lui Vladimir Dumitrescu şi Ernest Bernea în Ministerul Propagandei... Nemăsuratul lui orgoliu nu-l părăseşte nici acum (chiar cu riscul de a irita): „Nu eu sunt dator legiunii, ci legiunea îmi rămâne mie obligată."[31]

Acelaşi verdict în cazul lui Alexandru Rosetti, coleg la Litere cu Giurescu. A fost unul dintre „marii profitori ai vechiului regim", aşa suna raportul trimis de la Iaşi de G. Pascu. Putea zdrobi orice carieră. Ce a scris sunt compilaţii. Mason. „Filosemit şi legat puternic de evrei", colaborator cu „jidovii" Al. Graur şi J. Byck. La facultate (ştie Pascu de la Iaşi, fiindcă i-a spus Ion Sân-Giorgiu) îşi făcea cursurile din când în când, şi atunci doar un sfert de ceas. Comisia preia o bună parte din aprecierile lui Pascu. Nu chiar toate, întrucât consideră activitatea ştiinţifică „relativ bună", însă cea didactică „neregulată, chiar ştearsă". Iar „ţinuta morală" e „neconformă cu demnitatea unui profesor universitar" (nu se specifică în ce sens). Se spune chiar că „a copilărit cu ex-regele Carol II", pe lângă faptul că „este filosemit şi are în genere o atitudine antinaţionalistă". I se cer şi lui explicaţii. Şi le dă. A colaborat cu Byck şi cu Graur, nu fiindcă sunt evrei, ci fiindcă sunt lingvişti de valoare; dacă e însă pe aşa, are mult mai mulţi colaboratori români, germani, polonezi, americani şi unguri. Are şi colaboratori legionari. În timpul „prigoanei", a salvat viaţa sau a contribuit la îmbunătăţirea soartei „următorilor prieteni": Petre P. Panaitescu, ameninţat cu internarea; Nae Ionescu, pentru care a obţinut îndulcirea regimului în lagărul de la Miercurea Ciuc, apoi mutarea într-un sanatoriu; Mircea Eliade, pentru care de asemenea a obţinut internarea la sanatoriu, apoi l-a ajutat constant; Dumitru Şandru, propriul său asistent; şi arheologul Dinu Adameşteanu, anchetat. Nu exagera: era omul care întreţinea relaţii cordiale,

[31] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 343–362.

fără discriminări ideologice. Nu uita să precizeze că, în calitate de editor, i-a publicat pe Nae Ionescu, pe P.P. Panaitescu însuşi, pe Mircea Eliade, pe Horia Stamatu... având în vedere exclusiv „creşterea patrimoniului nostru cultural". În Comisie, P.P. Panaitescu are bunul-simţ să se recuze. Decizia: utilizarea la altă instituţie ştiinţifică, „fără drept de a mai funcţiona în învăţământ".[32]

Asta i se întâmplă şi lui George Antonescu, profesor – ceva mai vârstnic – de pedagogie. Primul raport al Comisiei a fost cât se poate de favorabil: „şi-a îndeplinit obligaţiunile cu o râvnă, punctualitate şi avânt ce pot servi de exemplu". Activitatea: „unanim cunoscută şi apreciată". Ţinuta morală: „ireproşabilă". Intervine însă un memoriu al studenţilor, în care se spune că ţine mereu acelaşi curs, repetând cartea tipărită, şi „e lipsit de ideal naţional". Şi atunci, se schimbă şi încadrarea: să treacă la altă instituţie![33]

La altă instituţie, şi Nicolae Petrescu, conferenţiar la sociologie. O figură mai specială: singurul sociolog aflat în afara şcolii lui Gusti şi având raporturi nu tocmai bune cu acesta. Trăise mulţi ani în Statele Unite şi se afla sub înrâurirea antropologiei americane. Subiectele lui nu erau româneşti: o carte despre Anglia, alta despre filozoful englez Hobbes, va urma un masiv volum despre „primitivi". Cam cosmopolit pentru legionari, şi prea democrat. Concluzia e că „nu are nici o calitate didactică" şi nu e „un creator sau deschizător de drumuri"![34]

O numire controversată fusese cea a lui Basil Munteanu, la catedra de franceză, rămasă vacantă în urma morţii lui Charles Drouhet. Venea de la Paris, unde o secondase ani de zile pe Elena Văcărescu. Îi apăruse în Franţa o *Panorama de la littérature roumaine contemporaine* (carte care a cunoscut o anume apreciere şi s-a tradus şi în alte limbi), dar în domeniul

---

[32] *Loc. cit.*, 1027/1940, ff. 11–25.
[33] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 63–65.
[34] *Loc. cit.*, 1026/1940, f. 336.

literaturii franceze se afirmase prea puțin. Susținut de unii prieteni universitari – de C.C. Giurescu, în primul rând – a fost numit, contrar uzanțelor, prin decret regal, în august 1940 (discret, în plină vacanță), spre indignarea lui Nicolae Șerban, titularul catedrei similare de la Iași, autor a zeci de lucrări, care viza transferul în Capitală. Comisia ia act de o activitate științifică extrem de redusă, îl califică drept „interesat, arivist, oportunist", și propune anularea numirii și utilizarea în altă instituție de stat, cu dreptul de a se prezenta la concurs.[35]

Unii au trecut prin emoții, dar s-au descurcat. Nicolae Herescu avea destule „pete", înșirate în raportul comisiei: activitate științifică slabă, deținerea unor funcții care i-au luat timpul necesar, îndeosebi „fost mare fruntaș al FRN". Se recomandă totuși menținerea, condiționată de adaptarea în termen de doi ani „la exigențele de muncă științifică preconizate de noul stat legionar".[36]

Alt adaptabil, Ion Petrovici. Ar fi fost francmason, l-a elogiat pe Armand Călinescu. Se contestă și transferul lui la București, tot prin decret, în august 1940. Filozoful precizează: cu Armand Călinescu n-a avut relații bune, ci rele. Se menține în funcție.[37]

Constantin Andrieșescu, inițiatorul cercetărilor românești de preistorie, are parte de două referate, unul al lui Radu Vulpe, elogios, altul al lui Vladimir Dumitrescu, în care se precizează că a dat lucrări de valoare până a obținut catedra în 1927, apoi s-a mărginit la unele articole, iar între 1930 și 1938 n-a mai publicat nimic. Comisia constată o activitate științifică valoroasă, dar „foarte redusă" și, cu generozitate, îi oferă și preistoricianului termen de doi ani pentru adaptarea la exigențele științifice ale statului național-legionar.[38]

---

[35] *Loc. cit.*, 1026/1940, ff. 66–72.
[36] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 398.
[37] *Loc. cit.*, 1026/1940, ff. 386–387.
[38] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 7.

Cel mai greu de descurcat – şi în consecinţă lăsat nedescurcat – a fost cazul lui Dimitrie Gusti. Legat intim de regimul lui Carol II, căsătorit cu vara Elenei Lupescu! Nu era însă un ideolog; avea nevoie de sprijinul puterii politice pentru a-şi pune în aplicare proiectele sociologice. Credea, entuziast şi cam naiv, că prin sociologie poate schimba societatea. Tinerii roiau în jurul lui, iar el îi trata pe toţi cu bunăvoinţă egală, de la legionari la comunişti. Asupra valorii contribuţiilor sale proprii, părerile sunt împărţite, rămâne stabilit însă că a fost unul dintre marii şefi de şcoală pe care i-a dat cultura românească. Peste tot erau elevi ai lui Gusti, inclusiv în comisia pusă să decidă asupra soartei sale. Traian Herseni se recuză, cu motivaţia că-i datorează profesorului „mare parte din cariera ştiinţifică şi universitară"; nu uită să adauge că l-a ocrotit în timpul „prigoanei", l-a salvat de la arestare. Se recuză şi Iordache Făcăoaru: şi el a fost elev al lui Gusti şi a beneficiat de sprijinul lui personal. Decizia, sau lipsa deciziei: „ţinut în rezervă, pentru discuţii ulterioare".[39]

E şi câte un caz de trecere peste criteriile ideologice, din pur respect pentru calităţile profesionale. Astfel, Nicolae Cartojan, renumitul specialist în literatura română veche. Se constată „ostilitatea revizuitului faţă de Legiune". Decizia: să fie menţinut.[40]

Gheorghe Brătianu, tocmai transferat de la Iaşi la Bucureşti (la catedra lui Iorga), culege cele mai multe laude, ceea ce arată poziţia echivocă în care se plasase, cu voie sau fără voie, acest liberal „din tată-n fiu" (apropierea de Germania, în primul rând). Are un „renume ce face cinste ţării atât pe teren politic-social, cât şi în domeniul ştiinţei". Ţinuta morală: „ireproşabilă. Pentru atitudinea demnă şi consecventă din ultimii ani şi-a atras simpatia generaţiei legionare".[41]

---

[39] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 377–382.
[40] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 249.
[41] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 69.

La Iaşi, spiritele sunt încă mai înfierbântate ca la Bucureşti, dată fiind tradiționala confruntare dintre o dreaptă extremă şi o stângă, dacă nu extremă, în orice caz destul de accentuată, adăugându-se şi acțiunea unui grup numeros şi combativ de studenți legionari. Iar prezența lui Giorge Pascu, la Litere, ca decan, nu era de natură să instaureze calmul!

George Călinescu prezenta un caz (a fost un caz toată viața!). Studenții din „grupul universitar" „îl arată ca un om ce are o linie sinuoasă": „Implicat în polemici răsunătoare; glorifică regimul trecut sub raportul cultural, punându-l alături de era lui Ludovic al XIV-lea; atacă în public unele personalități ale mişcării legionare. Cu studenții nu se poartă bine, se întâmplă chiar să-i bruscheze." Decanul G. Pascu propune să i se anuleze doctoratul, pe motiv că ar fi fost susținut în fața unei comisii ilegal constituite, cu membri străini de materie (astfel, latinistul I.M. Marinescu şi M. Ralea, şi nu cum crede Pascu că s-ar fi cuvenit: el însuşi şi Găzdaru; ceilalți membri fiind decanul O. Tafrali, istoric; lingvistul Iorgu Iordan şi istoricul literar Octav Botez). Este de altfel adevărat că teza lui Călinescu (*Avatarii faraonului Tlà*) a fost cam improvizată şi susținerea oarecum „aranjată"; de aici până la „ilegalitate" e totuşi o distanță. „Nimicitor" apare însă referatul înaintat comisiei de către Dan Botta, poet, legionar şi director al Artelor. Cu o primă frază care promite: „Printre canaliile pe cari nici o sancțiune umană sau divină nu le-a lovit până azi, se află cunoscutul profesor G. Călinescu, de la Universitatea din Iaşi, titularul catedrei de estetică literară." „Nu insist – continuă «referentul» – asupra crimei de fiecare ceas pe care o constituie prezența acestui om la Universitatea lui Alexandru Ioan I. [...] Dar insist asupra faptului că un om extras din subsolurile *Adevărului*, pensionar al spitalelor de boli nervoase şi mintale din Bucureşti (fostă Mărcuța) şi Sibiu, a putut ajunge odată, ca autor al celor mai cumplite abjecțiuni cari s-au putut imagina despre Eminescu,

profesorul unei discipline esențiale în cultura românească și titularul premiului cel mare al Academiei." Ceva mai îngăduitoare, Comisia reține că cel în cauză „are cultură generală și lucrări de specialitate cu mare răsunet, totuși criticate, fiind confuze. La catedră ține cursuri atractive, dar se poartă rău cu studenții". Rămâne consemnată și ilegalitatea susținerii doctoratului, și faptul că teza, prezentată în manuscris, n-a fost tipărită. E considerat și francmason, filosemit, cu atitudine antilegionară, de unde concluzia că „o adaptare sinceră la statul legionar este foarte grea". Se propune, așadar, trecerea la altă instituție de stat.[42]

Și istoricul Andrei Oțetea are parte de referate nu tocmai amabile. Francmason și cu cariera făcută prin masoni, iarăși stereotipa acuzație a lui G. Pascu. I. Plăcințeanu – decanul de la Științe – îl caracterizează drept „un verificat oportunist, capabil de platitudini față de cei mai mari și obraznic față de cei mici". Asociat cu grupul Petre Andrei–Ralea–Iordan–Bădărău, e „țărănist de stânga, francmason și democrat", poate doar din oportunism. Comisia își însușește referințele date de Găzdaru, din care rezultă că Oțetea a fost numit la o catedră pentru care n-avea „pregătirea și nici titlul cerut de lege". „Ca profesor s-a afiliat grupului de stânga și a manifestat în mod consecvent contra grupului naționalist"; „vânător de legionari", a sprijinit elementul „jidovesc". Să fie trecut la altă instituție.[43]

„Altă instituție" și pentru filozoful Dan Bădărău (mason, cursuri confuze și mediocre). „Pensionare" pentru Octav Botez (activitate științifică „foarte redusă și fără nici o valoare"), ca și pentru I.M. Marinescu (activitate redusă, „idei de stânga"; „îi obosit și plictisit", conchide G. Pascu).[44] Chiar dacă nu întot-

[42] *Loc. cit.*, 1051/1940, ff. 143–151.
[43] *Loc. cit.*, 1052/1940, ff. 55–63.
[44] *Loc. cit.*, 1051/1940, ff. 26 și 42; 1052/1940, ff. 9–11.

deauna revizuiții aveau o activitate științifică exemplară, cert este că loviturile se îndreptau invariabil spre stânga și spre „democrați".

La Facultatea de Medicină, profesorul de anatomie Grigore T. Popa era considerat o somitate. Se implicase și dincolo de domeniul său, în viața culturală și în dezbaterea ideologică – în fruntea revistei *Însemnări ieșene*, alături de M. Sadoveanu –, de pe poziții moderate de stânga și consecvent în apărarea democrației. Fusese decan al Facultății de Medicină, până la venirea legionarilor. Pentru „idei de stânga", propunerea e, în ce-l privește, „utilizarea în altă instituție științifică".[45]

Dar cel mai „vânat" universitar ieșean a fost Iorgu Iordan. Studenții legionari îi voiau capul cu orice preț. Din telegrama trimisă de președintele Centrului studențesc Iași ministrului Traian Brăileanu, la 25 octombrie 1940: „Întreaga studențime ieșeană cere destituirea din corpul profesoral universitar a lui Iorgu Iordan sau cel puțin suspendarea lui până la clarificarea situației. E cunoscută tuturor simpatia lui pentru comunism, a cărui apologie a înțeles s-o facă și în universitate, mai ales ca președinte al societății Amicii URSS-ului." G. Pascu îl etichetează ca francmason (se înțelege!), antifascist-comunist și în strânse relații cu evreii. Cei mai buni prieteni ai lui ar fi Al. Rosetti, francmason și el, și evreii Graur și Byck. La 4 octombrie, i se făcuse o percheziție la domiciliu. S-au găsit printre altele mai multe scrisori ale lui Al. Rosetti, care-i propunea să-și ceară transferarea la Catedra de filologie romanică din București, asigurându-l de susținerea sa. Cum se vede, grupul incriminat prindea contur! După percheziție, a fost dus la sediul central al poliției la București, unde a stat arestat o săptămână. În apărarea lui, Iordan a trimis un memoriu generalului Antonescu, în care nega acuzația de a fi francmason (pură obsesie a lui Pascu) și arăta

[45] *Loc. cit.*, 1130/1940, ff. 166–167.

limitele şi legalitatea angajamentului lui la stânga, excluzând orice conotaţie comunistă. La 30 octombrie, ministrul Brăileanu îl pune în concediu din oficiu, „până la clarificarea situaţiei sale în învăţământ". Concluzia comisiei prezidate de P.P. Panaitescu: „a fost preşedintele Ligii antifasciste-comuniste"; „legături foarte apropiate cu evreii"; agresiv faţă de cei cu „sentimente naţionaliste"; „cunoscută şi susţinută activitate clandestină de politică comunistă. A luat parte la consfătuiri cu caracter comunist. Are sentimente cu totul ostile faţă de structura noului stat legionar". Ca atare, se propune pensionarea, dar şi un plus de anchetă pentru activitatea comunistă şi legăturile cu evreii.[46]

În aceeaşi zi cu percheziţia făcută lui Iordan, a fost percheziţionată şi casa lui Petre Andrei, profesor de sociologie, fost ministru şi colaborator apropiat al lui Armand Călinescu. Andrei n-a rezistat încercării şi s-a sinucis, luând otravă.

La Universitatea din Cluj (Sibiu), măsurile propuse sunt în general mai puţin severe. La Litere, lui Silviu Dragomir i se reproşează participarea la guvernele dictaturii regale, ca ministru al minorităţilor, ca şi „ideile ostile structurii statului naţional legionar"; scapă însă ieftin, permiţându-i-se doi ani pentru „adaptare". Liviu Rusu, profesor de estetică şi critică literară, e caracterizat ca având „idei de stânga" şi „convingeri ostile statului naţional-legionar". Şi el, doi ani de adaptare. Acelaşi verdict şi pentru Nicolae Mărgineanu, conferenţiar în specialitatea psihologie, tot pentru „idei de stânga".[47]

La Academia Comercială din Bucureşti sunt propuşi spre pensionare, pe motive politice, fostul rector Ion Răducanu, cândva ministru ţărănist, şi mai recent deputat al Frontului

---

[46] *Loc. cit.*, 1051/1940, ff. 224–241. Vezi şi dosarul de poliţie al lui Iorgu Iordan: ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1080 (822–920), precum şi Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, pp. 303–320.

[47] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1045/1940, f. 60, şi 1046/1940, ff. 46 şi 162–163.

Renașterii Naționale, ostil mișcării legionare; Andrei Rădulescu, profesor de drept civil, membru al Academiei, care fusese președinte al Curții de Casație în vremea „prigoanei"; și economistul Victor Slăvescu, fost ministru în guvernele dictaturii regale.[48] Greu de spus cum ar fi fost tratat Virgil Madgearu; fusese adversar al legionarilor, dar și al regimului de dictatură regală, fiind sancționat în martie 1940 cu domiciliu obligatoriu la mânăstirea Bistrița și suspendat din învățământ. Nu figura, oricum, printre „prigonitorii" mișcării. A fost totuși asasinat – concomitent cu Iorga – de un comando legionar. N-a mai apucat să fie judecat de Comisie.

Situații de acest fel scot în evidență trăsături de caracter, bune sau rele. Unii sar, cu referate favorabile, în apărarea colegilor. Alții, dimpotrivă, găsesc momentul ideal pentru a-și revărsa veninul și pentru a se instala eventual în locurile rămase vacante. Sunt câțiva delatori care merită pomeniți. Onisifor Ghibu, profesorul de pedagogie de la Universitatea din Cluj, se adresează în două rânduri, la 28 septembrie și la 10 octombrie, prima dată ministrului, apoi decanului, insistând pentru scoaterea din învățământ a lui Ștefănescu-Goangă și a lui Silviu Dragomir: „doi inși cari au ajuns în anii din urmă în așa de grav conflict cu idealurile morale ale tineretului și cu destinele de peste veacuri ale neamului, încât continuarea funcțiunii lor la Universitate constituie o imposibilitate morală și ar însemna o sfidare care ar putea avea urmări dezastruoase și pentru înaltul așezământ științific, și pentru țară". Ghibu făcuse politică națională, apoi naționalistă, urmându-l pe O. Goga. Era o persoană cam înfierbântată, ceea ce se vede și din stilul grandilocvent al denunțului menționat („destinele de peste veacuri ale neamului"!). Contribuțiile lui pedagogice nu erau întru totul evidente, așa încât comisia solicită referate suplimentare, ajungând în cele din urmă

[48] *Loc. cit.*, 1039/1940.

la concluzia că „are o activitate științifică mulțumitoare", cu precizarea că e, peste toate, o „personalitate culturală dintre cele mai răscolitoare".[49] Nu se precizează ce înseamnă exact termenul „răscolitor".

Cu delatorul principal de la Iași ne-am întâlnit deja: este Giorge Pascu, care profită acum și de poziția privilegiată de decan. Iată ce e capabil să comunice la minister despre colegul său, istoricul Ilie Minea. „Trăiește în concubinaj cu Ana Vertan, care se pretinde studentă la Conservator"; mai înainte, „trăise în concubinaj cu o servitoare, care era și prostituată, și de care s-a despărțit după ce a fost bătut de dânsa"; „mai frecventa și unele case de prostituție din localitate". Obișnuiește de altfel să cheme studente acasă. Își petrece timpul prin „crâșme ordinare". De altfel, asigură Pascu, „isprăvile d-lui Minea sunt cunoscute în tot orașul". Istoricului îi sare în apărare I. Plăcințeanu, decanul de la Științe (numit tot de legionari). După el, viața morală a lui Minea este explicabilă prin faptul că nu are familie și nici aptitudini de sociabilitate; e vorba însă de o legătură discretă, care nu ofensează morala publică. Trebuie însă reținută în cazul lui „pasionata și productiva activitate științifică". Între Pascu și Plăcințeanu, comisia înțelege să facă abstracție de chestiunile de moralitate, ia act de erudiția istoricului (incontestabilă) și de productivitatea sa, dar și (ceea ce în parte e adevărat) de factura indigestă a operei („206 lucrări științifice neînțelese și confuze"; „cursuri greoaie și monotone"). Cum ar fi fost și francmason, decizia e pensionarea.[50]

Dan Barbilian a fost un matematician de prim ordin. Sub pseudonimul Ion Barbu, este și unul dintre marii poeți ai literaturii române. Nu s-ar putea spune însă că a fost și un mare caracter: dimpotrivă. Dacă există o oarecare scuză pentru atitu-

[49] *Loc. cit.*, 1045/1940, ff. 397 și 400–401.
[50] *Loc. cit.*, 1052/1940, ff. 15–29.

dinea lui în toamna anului 1940, ea stă în frustrarea resimțită din pricina stagnării carierei lui universitare la gradul de conferențiar (în condițiile în care împlinise deja 45 de ani și avea numeroase contribuții științifice). Venind legionarii la putere, poate fi văzut la diverse manifestări; va fi fost și o exaltare, dar în primul rând speranța – mărturisită de altfel – că noul regim îl va ajuta în carieră. Adresează un lung memoriu Comisiei de revizuire în care, fără exces de modestie, afirmă că a reușit să ridice matematica românească „la oarecare treaptă de demnitate europeană", însă „nefiind încadrat în nici un partid politic și fără legături de rudenie cu puternicii zilei, ridicând o massă de dușmănii prin atitudinea mea dârză față de ilegalități sau numai lipse de delicateță, mă găsesc astăzi la aproape 46 de ani tot conferențiar, cu toate că s-au ivit între timp numeroase ocazii în care mi s-ar fi putut da satisfacție". Identifică trei motive ale persecuției: „1) legăturile mele cu Germania, 2) un antisemitism hotărât, 3) simpatia față de mișcarea legionară, exprimată imprudent într-o conversație cu d. Ralea, înainte de prigoană". Încerca să se „înverzească" retrospectiv, cât mai tare, și astfel se simțea îndreptățit să spună că „e în spiritul noii Ere Legionare repararea nedreptăților vechi", ceea ce, mai precis, s-ar fi tradus pentru el prin ocuparea catedrei vacante de „teoria funcțiunilor". Neajungându-i să se susțină pe el, se gândește că nu strică să lovească concomitent în ceilalți. S-au păstrat două declarații, făcute „în interesul moralității și prestigiului științific ale corpului didactic universitar" și incriminând profesori aflați în „grav conflict cu etica noului stat legionar sau reprezentând un nivel științific foarte coborât". Lui Victor Vâlcovici, care fusese secretar general al Frontului Renașterii Naționale, îi găsește o slabă activitate științifică și didactică, dar și păcate politice; ar fi avut relații cu legația engleză, iar acum încearcă cu legația germană! Supărat e Barbilian mai ales pe cei doi matematicieni veniți de la Cernăuți după cedarea

Bucovinei şi instalaţi pe posturi echivalente de profesori (în timp ce el...). Primul dintre ei, Dan Hulubei, este, pe lângă mediocritatea lui profesională, un „element de stânga" („probabil datorită influenţei fratelui său, fizicianul Horia Hulubei, ale cărui legături cu Frontul Popular din Franţa sunt notorii"); ar fi fost, nu e clar cum, o „unealtă a operei de reprimare a mişcării legionare". Cu al doilea, Miron Nicolescu, Barbilian fusese ani de zile bun prieten. Se petrecuse însă o ruptură, iar acum îi vedea toate defectele, pe care înainte nu le văzuse, şi nu numai pe ale lui, ci şi pe ale întregii familii. „Fiu şi ginere de institutori, agenţi electorali şi oameni de casă ai politicianului Dr. Angelescu" [Constantin Angelescu, ministrul liberal al învăţământului]; a ocupat catedra de geometrie analitică din Cernăuţi, „fără să aibă o singură lucrare de geometrie". În treacăt, Barbilian îl atinge şi pe conferenţiarul Alexandru Ghika (numit tot prin protecţie politică şi de familie), ca şi pe Simion Stoilov, profesor de analiză matematică la Politehnică – dar, cine ştie, dacă va veni la Universitate? (Ceea ce şi avea să se întâmple în 1941, şi chiar la catedra de teoria funcţiilor revendicată de Barbilian.) Lui Stoilov îi recunoaşte competenţele profesionale, dar ţine să atragă atenţia asupra „situaţiei morale" a profesorului, chiar dacă – şi trebuie să-l credem – „o fac cu destulă tristeţe, fiind vorba, de astă dată, de un om de ştiinţă". Sigur, adevărul trebuia spus, dar n-ar fi stricat să-l şi detalieze puţin, fiindcă nu prea se înţelege cum stăteau lucrurile cu „situaţia morală".

Rezultatul n-a meritat atâta efort. Comisia îl menţine pe Barbilian în postul de conferenţiar, şi se mulţumeşte să „ia act" de solicitarea de a fi numit la Catedra de teoria funcţiilor.[51]

Cele mai „documentate" acuze – sau bârfe –, de sorginte studenţească, se întâlnesc la Academia de Arte Frumoase din

[51] *Loc. cit.*, 1028/1940, ff. 59–65 şi 1029/1940, ff. 116 şi 267 bis.

Bucureşti, unde întreg corpul profesoral e făcut praf, pe motive atât didactice, cât şi morale. Sunt nume bine-cunoscute, printre cei mai de seamă artişti din epocă. Rectorul Academiei, pictorul Camil Ressu, nu se ocupă de institut, care a ajuns „o paragină". „Adept al democraţiei, filofrancez, antilegionar, atacând în faţa studenţilor memoria Căpitanului şi insultând mişcarea legionară." „Când s-a anunţat asasinarea Căpitanului, a exprimat: „de mult trebuia împuşcat". Pictoriţa Cecilia Cuţescu-Storck: numită ilegal – mai precis, „datorită graţiilor ei feminine, fostă amantă a actualului Rector" –, îi avantajează pe studenţii evrei şi minoritari, antilegionară, nervoasă, „iraţională", se ceartă cu toată lumea; să fie înlăturată imediat. Pictorul Jean Al. Steriade: „proteguitor al elementului evreiesc", le favorizează pe fete, în special pe evreice, „antilegionar, filofrancez şi englez". Sculptorul Oscar Han: a făcut politică ţărănistă, nedrept cu studenţii. Pictorul Nicolae Dărăscu: democrat şi iudeofil, antilegionar. Pictorul Eustaţiu Stoenescu: boier de viţă veche, democrat, filofrancez; „trăieşte departe de familie cu alte legături amoroase". Sculptorul Cornel Medrea: şi el şi-a părăsit soţia şi copilul; trăieşte în concubinaj cu o fostă elevă.[52] O serioasă muncă de investigaţie, care n-a servit la nimic: Comisia de revizie, prezidată de E. Chirnoagă (avându-l ca membru şi pe „imoralul" C. Medrea) a ajuns la concluzia că totul se prezintă fără cusur, şi în sens artistic, şi politic, şi moral, cu propunerea ca toţi să fie menţinuţi pe posturile lor![53]

Când miza este un post universitar, se mai lasă la o parte nepotrivirile ideologice. Ioan Hudiţă figurează printre ţărăniştii de marcă, tocmai instalat în funcţia de secretar general adjunct al partidului. Eşuase la Iaşi, în favoarea lui Andrei Oţetea, în încercarea de a ocupa Catedra de istorie modernă

[52] *Loc. cit.*, 1011/1940, ff. 109–112 şi 113.
[53] *Loc. cit.*, 1035/1940.

şi contemporană. Deocamdată, trebuia să se mulţumească la Bucureşti cu situaţia de profesor la Şcoala de Arhivistică. Hudiţă voia o Românie democratică, dar nu mai puţin voia şi pentru el o catedră la Universitate. Aşa că, în toată perioada legionară, îl întâlnim una-două în birourile ministerului, la discuţii cu Chirnoagă, Găzdaru sau Panaitescu. „O întâmplare fericită că atât Chirnoagă, cât şi Găzdaru îmi sunt prieteni vechi, care cunosc lupta mea grea de la Iaşi cu francmasonii de acolo şi apoi acţiunea mea politică alături de Maniu, faţă de care ei au o mare stimă. Chirnoagă şi Găzdaru mă asigură de tot concursul lor pentru a fi repus în drepturile mele, ca victimă a francmasonilor ieşeni şi a ticălosului de Carol, care, prin slugoii lui, a mers până la suprimarea conferinţei mele de la Academia de Comerţ. Ei mă roagă să le fac un memoriu în vederea numirii mele la catedra lui Iorga, pe care ei sunt decişi să-l pensioneze imediat." Şi, câteva săptămâni mai târziu: „Chirnoagă şi Găzdaru m-au asigurat că fosta catedră a lui Iorga va fi scindată, în sensul că epoca medievală va rămâne lui G.I. Brătianu, iar cea modernă şi contemporană va fi transformată în catedră de istorie diplomatică, aşa cum cer eu."[54] Refuzul împărtăşit de a se supune politicii autoritare a lui Carol II crease, pe alocuri, curioase solidarităţi între legionari şi ţărănişti. Peste toate, raporturile personale din mediul universitar nu ţineau seama automat de clivajele ideologice. Aşa se face că Hudiţă nu-i suferea pe Oţetea sau pe Iordan, dar se arată mereu plin de înţelegere faţă de Pascu, atât de departe de el în privinţa opţiunilor politice. Până la urmă, n-a obţinut nimic: s-a ales doar cu vizitele la Minister.

Tot Hudiţă încearcă să-i dea o mână de ajutor lui Nicolae Şerban. Acesta e o figură inclasabilă. Profesor de franceză la

---

[54] Ioan Hudiţă, *Jurnal politic (7 septembrie 1940–8 februarie 1941)*, Institutul European, Iaşi, 2000, pp. 68–69 (30 septembrie 1940) şi p. 88 (21 octombrie 1940).

Universitatea din Iaşi, publicase o mulţime de cărţi (începând cu *Léopardi et la France*, 1913, apoi prima lucrare despre viaţa şi opera lui Pierre Loti şi aşa mai departe). Pe unii îi convinsese cu prisosinţă, pe alţii câtuşi de puţin. Colegii din Iaşi se împărţeau, în raport cu el, în două tabere sensibil egale şi complet opuse. Se ţinea şi de tot felul de combinaţii financiare, cu vădită preocupare de a scoate bani din orice. Adversarii îl vedeau cam aşa: „Avea un doctorat ieftin de la Paris, era nepregătit şi mai mult om de afaceri decât profesor. Tip acultural deplin, fără scrupule, chiulangiu şi în totul amoral."[55] E poate prea mult spus. Dar nici modul cum se caracterizează el însuşi nu-l avantajează. La ancheta oficială din 1938 privind angajamentul politic al profesorilor, acolo unde fiecare a declarat simplu că a făcut sau nu parte din vreun partid, Şerban găseşte de cuviinţă să se lanseze într-o tiradă linguşitoare: „Din iunie 1930 n-am făcut decât o singură politică: aceea de dragoste şi de devotament faţă de M.S. Regele Carol II. [...] Nu ştiu ce va fi în viitor cu partidele politice. Ţin însă să declar că nu voi activa decât în acele organizaţiuni care vor avea la baza activităţii lor dragoste şi devotament nehărmurit pentru M.S. Regele Carol II, căruia înţeleg să închin întreaga mea putere de muncă pentru mântuirea şi propăşirea ţării mele."[56] A spus-o Buffon: *le style c'est l'homme*. Acum, Hudiţă intervine – insistent – în sprijinul lui. Era în discuţie anularea numirii lui Basil Munteanu şi transferul lui Şerban la Catedra de franceză de la Universitatea din Bucureşti. Din nefericire pentru el, în arhiva Elenei Lupescu tocmai se găsiseră apeluri pe care le adresase acesteia, cerându-i protecţie. N-ar fi trebuit nici membrii comisiei să facă atâta caz: Şerban cerea protecţie oricui. În locul visatului

[55] I.M. Marinescu, *O viaţă supusă destinului*, Editura Vestala, Bucureşti, 2005, p. 168.

[56] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 849/1938, f. 489.

transfer, s-a trezit cu o caracterizare severă: „revizuitul este socotit oportunist, nu se poate adapta structurii statului legionar, a dat o dedicație Elenei Lupescu"; se recomanda trecerea la altă instituție.[57]

Evenimentul care a șocat lumea intelectuală a fost uciderea lui Iorga (la 27 noiembrie 1940). Istoricul avea puține șanse să scape: fusese, prin denunțul său, la originea arestării lui Codreanu, și devenise astfel, în ochii legionarilor, răspunzător pentru moartea acestuia. Admiratori fără rezerve nu mai avea Iorga prea mulți. Dar chiar și cei care-l combăteau – cu arme intelectuale – știau prea bine că se află în fața unui fenomen de excepție. Dispariția lui lăsa, brusc, un mare gol în cultura română. În vremuri normale, Iorga ar fi avut funeralii naționale. Acum, teama a împiedicat manifestările omagiale. Singura excepție a făcut-o Academia Română, unde a vorbit – evident, fără vreo conotație politică – C. Rădulescu-Motru. La Universitate – nimic: abia de s-a arborat – cu întârziere – doliul, se opusese inițial rectorul P.P. Panaitescu. Se adună lume, în schimb, la înmormântare, chiar dacă unele persoane – din categoria celor mai „vizibile" – au preferat să nu vină. Rebreanu notează: „Ne ducem la înmormântare abia vreo zece academicieni, deși sunt automobile suficiente: Motru, Petrovici, Antipa, Nistor, Nae Popescu, Bănescu, Caracostea, Capidan, Rosetti, Karpen... Lume foarte multă și bună; intelectuali de toate neamurile. Flori multe, mai ales modeste. Slujba simplă în capela de la Bellu, apoi ducerea la groapă. Solemnitatea impresionează în modestia ei și mai ales gândindu-te ce-ar fi fost în alte împrejurări înmormântarea lui Iorga."[58]

Câteva zile mai târziu – pe 3 decembrie – se petrece un incident la Iași. Octav Botez, titularul catedrei de istorie a lite-

[57] *Loc. cit.*, 1052/1940, f. 113.

[58] Liviu Rebreanu, *Opere* 17, *Jurnal*, *op. cit.*, p. 359 (1 decembrie 1940).

raturii române moderne, a socotit de cuviință să le vorbească studenților despre Iorga. Un act de curaj, cu atât mai mult cu cât studenții legionari făceau legea în facultate. Fusese, ideologic, un adversar al lui Iorga; acum îl anima, pe lângă spiritul de dreptate, și adversitatea față de legionari. „Câteva minute înainte de începerea cursului – scrie el în depoziția care i-a fost cerută – m-am întâlnit în cancelaria facultății cu dl. conf. G. Călinescu, care m-a întrebat: «Vorbești, desigur, despre Iorga?» I-am răspuns afirmativ, iar D-sa mi-a spus: «Eu am vorbit chiar acum, netulburat de nimeni.» Înțelesesem greșit că-i consacrase întreaga prelegere, dar am aflat mai târziu că, tratând despre Maiorescu, pomenise în treacăt «despre un cronicar modern, răpus, ca și Miron Costin odinioară, de gloanțe»" (decapitatul Miron Costin, ucis de gloanțe, e o licență cam bizară; ne închipuim că-i aparține lui Botez, și nu lui Călinescu). Discuția cu Călinescu l-a întărit în hotărârea de a vorbi. Abia rostise însă câteva fraze: „Sunt oameni care pot fi înlăturați din viață, însă nu din patrimoniul spiritual al unei națiuni", când studentul Eugen Coșeriu (care asistase și la Călinescu), în cămașă verde, l-a interpelat, atrăgându-i atenția că are de vorbit la curs despre epoca lui Alecsandri, și nu despre Iorga. Dacă vrea să trateze despre Iorga, să facă atunci o conferință, cu aprobarea Rectoratului. Botez cedează și revine la problematica cursului. Dar se întoarce și Coșeriu cu „întăriri", însoțit de alți câțiva legionari, în frunte cu președintele centrului studențesc. Acesta din urmă îi comunică lui Botez că nu e permis să se vorbească despre Iorga, „cea mai mare canalie a neamului". Altul se exprimă mai direct: „Comunistule, masonule, ai să fii dat ca Iordan afară din Universitate." Botez a încercat, fără succes, să le explice că trebuie separată opera de om și că „însăși ideologia legionară socot că-i datorește ceva". (Ce e curios pentru un universitar – și încă la Litere – e faptul

că depoziția lui Botez abundă în erori de ortografie, de punctuație îndeosebi, pe care cineva – ironic – a avut grijă să le corecteze cu roşu!)[59]

Mai mulți studenți dau şi ei declarații, confirmând spusele profesorului. Printre ei şi Al. Piru, licențiat, viitorul profesor. La rându-i, Coşeriu ține să sublinieze că „Dl. prof. Octav Botez nu a apreciat pe Nicolae Iorga şi n-a vorbit niciodată în termeni buni despre el". Înseamnă că intenția lui era strict de a lovi în legionari. De altfel, tot după el, unii studenți, printre care şi Piru, „fuseseră anunțați din timp de această provocare". Cât despre ce spusese Călinescu, Coşeriu are propria versiune: „D-l profesor Călinescu a spus textual: «Iorga a fost un copil naiv şi besmetic, care însă era simpatic oarecum ca scriitor.»"[60] Până la urmă, ce-o fi zis Călinescu cu adevărat?

Născut în Basarabia şi, momentan, student legionar cam impertinent, Eugen Coşeriu, foarte apreciat de altfel de profesori (inclusiv de Botez), a obținut o bursă în Italia, unde a plecat la scurt timp după incidentul relatat. Nu s-a mai întors în țară. După terminarea studiilor, avea să predea un timp româna la Universitatea din Milano, apoi a devenit profesor de lingvistică la Montevideo şi, în cele din urmă, în Germania, la Universitatea din Tübingen. Cu o operă impresionantă, este apreciat drept unul dintre lingviştii de seamă din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

---

[59] ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 955/1940, ff. 125–126.
[60] *Loc. cit.*, 955/1940, ff. 133–134.

VI
Regimul Antonescu şi războiul

Între Antonescu şi legionari, ruptura era greu de ocolit. Unii voiau să schimbe România din temelii, celălalt nu avea un proiect de societate propriu-zis. Revoluţia legionară cufundase ţara în arbitrar şi anarhie; pentru Antonescu, dimpotrivă, valorile de apărat erau legea şi ordinea. Vrând să obţină puterea întreagă, legionarii au pierdut şi jumătatea de putere pe care o aveau, în urma eşecului „rebeliunii" din 21–23 ianuarie 1941. Generalul a rămas singur la cârma României.

Criminal de război pentru unii, patriot exemplar pentru alţii, Antonescu are parte de interpretări opuse, ca şi regimul pe care l-a ilustrat. Ceea ce se explică prin opţiunile ideologice ale celor care îl acuză sau îl apără, dar şi prin faptul că regimul însuşi prezintă laturi contrastante. A fost, evident, o dictatură. Nu Antonescu a inaugurat însă seria regimurilor dictatoriale, începută cu Carol II şi sfârşită abia odată cu prăbuşirea comunismului în 1989. A fost o dictatură în condiţiile în care în Europa aproape nu mai rămăseseră regimuri democratice sau liberale. A fost o dictatură, în cea mai mare parte a intervalului, exercitată pe vreme de război. Şi, în genere, ceea ce a fost în avantajul vieţii intelectuale, o dictatură sensibil mai puţin ideologizată în comparaţie cu regimul legionar şi chiar cu regimul lui Carol II. Se înţelege că un fond ideologic n-avea cum să lipsească; era, în esenţă, ideologia naţionalismului şi a „românismului". Vocaţia guvernării Antonescu a fost totuşi mai curând legalistă decât doctrinară. Pentru încălcări ale legii, sancţiunile erau severe.

În ce privește delictele de opinie, lagărul de la Târgu Jiu stătea cu porțile larg deschise, oferind sejururi mai lungi pentru comuniști, în genere de scurtă durată pentru intelectualii care înțelegeau să se exprime cu nechibzuită libertate. Nu s-a practicat însă o îndoctrinare sistematică, și nici vânătoarea de vrăjitoare. Cu condiția de a nu trece dincolo de limite (legitimitatea regimului, alianța cu Germania, dreptatea României în război), intelectualii s-au putut simți liberi... sau aproape liberi. Cu atât mai mult cu cât, în marea lor majoritate, au aplaudat sincer victoria lui Antonescu asupra legionarilor, după cum câteva luni mai târziu aveau să considere justificată trecerea Prutului, în vederea recuperării Basarabiei și a eliminării pericolului bolșevic.

Mihail Sebastian notează, la câteva zile după reprimarea „rebeliunii": „Cioculescu și Streinu, întâlniți ieri, erau foarte satisfăcuți de evenimente și fără nici o neliniște pentru desfășurarea lor ulterioară." „N-aș putea spune același lucru – adaugă Sebastian. Am tot felul de îndoieli, de temeri".[1] Intelectuali de „centru-stânga", Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu se arătau, așadar, pentru moment mulțumiți cu soluția Antonescu, receptată mai ales ca formulă antilegionară. Structural mai la dreapta decât cei doi, însă evreu, Sebastian avea neliniști cu totul de înțeles!

Antonescu însuși s-a pronunțat cu privire la respectul libertății intelectuale, referindu-se la universitari: „Eu merg, în ceea ce privește pe oamenii de știință, pe principiul următor. Oamenii de știință pot greși, dar, ținând seama că ei nu sunt ușor înlocuibili, îi întrebuințez ca atare. Dacă unii din ei au greșit ca oameni, îi tratez precum merită. Ei fiind însă oameni de știință, de care nu ne putem dispensa, trebuie să ținem seama și de personalitatea lor. Or, legionarii au făcut o comisie, în care, spre rușinea Universității, au pus pe P. Panaitescu. Oamenii cari veneau în fața Comisiei erau profesori universitari, cu studii,

[1] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 298 (29 ianuarie 1941).

cu lucrări, cu un trecut în învăţământ. Şi cum veneau acolo, profesorii universitari erau întrebaţi de dl. Panaitescu: «Ce relaţii aţi avut cu Lupeasca?» A doua întrebare: «Ce raporturi aţi avut cu mişcarea legionară?» Cei mai mulţi răspundeau că n-au avut nici un raport – cum n-am avut nici eu. A treia întrebare: «Ce aţi gândit despre mişcarea legionară?» A patra întrebare: «Aţi fost crescut în spirit legionar?» [Generalul exagerează. Întrebările – cel puţin cele din formulare – nu erau atât de stupide, se refereau în genere la activitatea profesorilor.] Iată întrebări ofensatoare pentru un profesor universitar. Am aruncat la coş toată lucrarea şi nu i-am dat nici o urmare. Din cauza acestui sistem, şi profesorii, şi aparatul administrativ, şi justiţia erau ţinuţi cu sabia deasupra capului. Trebuie să spunem fiecăruia că este proprietarul postului pe care îl ocupă şi nu poate fi înlocuit de acolo decât atunci când calcă legile organice ale statului."[2]

Aşadar, „la coş". Ceea ce s-a şi petrecut (din fericire, doar la figurat; zecile de dosare se păstrează intacte la Arhivele Naţionale). Nici unul dintre cei propuşi spre sancţionare n-a păţit nimic. Inclusiv cazurile cele mai grave: Mihai Ralea sau „comunistul" Iorgu Iordan. Acesta din urmă, suspendat sub legionari, a fost repus în drepturi, în ciuda faptului că – potrivit unui raport de poliţie – unele cercuri universitare cereau menţinerea lui în concediu, cunoscut fiind ca adept al „ideilor de stânga"; noul ministru al Educaţiei, generalul Radu Rosetti, a anulat la 27 februarie 1941 (totuşi, cu întârziere de o lună!) decizia de „punere în concediu din oficiu" (nu s-a aprobat însă reactivarea lui Parhon; rămâne pensionat definitiv, cu o pensie lunară de 22 931 lei).[3] În fond, un compromis tacit. Universitarii

[2] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. II, Bucureşti, 1998, pp. 124–125 (4 februarie 1941).

[3] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, dosar Iorgu Iordan, rola 1080 (822–920); Ministerul Educaţiei Naţionale, 1053/1941, f. 35 (Iordan); 1062/1941, f. 218 (Parhon).

renunță la orice opinie politică discordantă, în schimb nu li se mai caută prin trecut, iar în plan strict profesional libertatea le e garantată. Și Iordan, și Ralea (și alții) continuă să se afle în atenția Siguranței, dar nu sunt afectați în poziția lor universitară. În mod ironic, singurele suspendări din învățământ – câteva – îi afectează nu pe cei indicați de legionari, dimpotrivă, chiar pe acei universitari legionari care se remarcaseră prin exces de zel.

P.P. Panaitescu, primul dintre ei. E suspendat din învățământ și condamnat la șase luni de închisoare pentru „instigare publică" (decizie confirmată la 15 iunie 1941 de Curtea militară de Casație și Justiție). După numai câteva zile (la 26 iunie 1941), este însă eliberat. Nu ratează totuși, ceva mai târziu, o scurtă detenție în lagărul de la Târgu Jiu (ianuarie–martie 1943). Oricum, sub semnătura generalului Antonescu, fostul rector „se exclude pentru totdeauna din învățământ, întrucât s-a făcut vinovat de abateri grave în preajma și cu ocaziunea cunoscutelor evenimente din luna ianuarie 1941, în legătură cu rebeliunea..." „Pentru totdeauna" avea să dureze până la 1 iunie 1943, când, prin decizia ministrului I. Petrovici, se ridică suspendarea (cu plata salariului începând de la 1 aprilie 1943).[4] Suspendat din învățământ e și fostul ministru Traian Brăileanu; judecat și el, e însă achitat (avea să treacă și el pe la Târgu Jiu). Dintre asistenți, e scos din Universitate poetul Radu Gyr. Cu el, lucrurile merg mai rău, fiind condamnat la 12 ani pentru „instigare la rebeliune". E iertat de pedeapsă (în august 1941), în schimbul plecării pe front, în prima linie. Când se întoarce, după trei luni, e din nou întemnițat (noiembrie 1941), fiind eliberat abia în martie 1942.[5] Până la un punct, asta i s-a întâmplat și lui Haig

[4] Documentele privitoare la cazul P.P. Panaitescu, la ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 1065/1941, ff. 114–144; de asemenea, la ACNSAS, I 234 303, vol. 1 și 2.

[5] *Loc. cit.*, 1053/1941, ff. 131–134 și ACNSAS, Radu Demetrescu-Gyr, P 14472, vol. 2.

Acterian: 12 ani de închisoare, iar apoi trimiterea din închisoare pe front. Doar că, în timp ce Gyr a supravieţuit (nu putea rata închisorile comuniste care îl aşteptau), Acterian a căzut pe pământul rusesc.

Se schimbă rectorii şi decanii numiţi sub legionari, nu chiar toţi. Panaitescu, evident. Îi urmează, în fruntea Universităţii din Bucureşti, pentru o scurtă perioadă, Alexandru Otetelişanu (decan la Drept în lunile precedente), şi după el, în iunie 1941 (şi până la sfârşitul regimului Antonescu), fizicianul Horia Hulubei. La Iaşi, rector avea să fie geograful Mihail David. La Cluj e schimbat mai întâi (la sfârşitul lunii ianuarie 1941) prorectorul Alexe Procopovici; Sextil Puşcariu, aflat oricum la Berlin, cedează şi el rectoratul, în iunie 1941, lui Iuliu Haţieganu, profesor la Medicină. Printre decanii care îşi continuă mandatul: Alexandru Marcu, la Literele din Bucureşti, iar la Litere, la Cluj (Sibiu), Constantin Daicoviciu. Printre decanii care pleacă: Giorge Pascu; revine în locul lui latinistul I.M. Marinescu. Câteva luni mai târziu, Pascu e pensionat, rămânând profesor onorar. Nu se potoleşte: continuă să critice în dreapta şi-n stânga. Cu firea lui, pe de o parte, cu firea lui Antonescu, pe de alta, era greu să nu i se întâmple până la urmă ceva irascibilului filolog. Iată povestea, în relatarea lui I. Hudiţă:

Într-o scrisoare trimisă romanistului german Ernst Gamillscheg, „Pascu se plângea contra lui Antonescu sub motiv că s-a înconjurat de toţi germanofilii improvizaţi şi ţine la distanţă, ba îi şi persecută pe adevăraţii şi vechii prieteni ai Germaniei". Pascu arăta în continuare că partidul lui A.C. Cuza, format din „elemente sincer germanofile", este pus la index de Antonescu, care nici nu vrea să audă de vreo colaborare cu ei, înconjurându-se de „elemente anglofile camuflate, deprinse să joace pe toate tablourile". Cita numele lui Gusti, Al. Rosetti, Iorgu Iordan, C.C. Giurescu, D. Caracostea etc., „indivizi care se dau astăzi drept prieteni ai Germaniei, după ce s-au bălăcit în toate

guvernele antigermane". Gamillscheg a găsit de cuviință să trimită această scrisoare lui Antonescu. Mareşalul a pus pe ea următoarea rezoluție: „individul care își denigrează țara, invocând astfel de calomnii, nu mai poate rămâne în învățământ şi trebuie internat într-un lagăr. Ministerul Învățământului şi cel de Interne vor lua măsurile de rigoare".[6] Chiar dacă nu toate detaliile ar fi autentice, anecdota e caracteristică pentru Pascu – şi pentru Antonescu! –, iar consecințele sunt confirmate documentar: în mai 1942, Pascu a fost internat în lagărul de la Târgu Jiu (rectoratul se adresează ministerului cu întrebarea dacă se mai poate bucura de drepturile de profesor onorar, pe timpul executării pedepsei; răspunsul e afirmativ, fiind vorba de o internare administrativă, care nu atrage decăderea din drepturi). Dar, cu Pascu, lucrurile merg întotdeauna din rău în mai rău; în octombrie 1942 e condamnat la 3 ani de închisoare corecțională![7] Interesant cum reuşea să fie „persecutat" nu numai de adversarii de stânga, dar şi de un regim naționalist de dreapta cu care ar fi trebuit să se afle în cele mai bune raporturi.

Va fi avut şi Pascu partea lui de dreptate, când vedea cum se stabileşte un *modus vivendi* între Iordan şi autorități sau, şi mai flagrant, în cazul lui Andrei Oțetea, alt universitar de stânga, care acceptă, în mai 1941, directoratul Teatrului Național din Iaşi, funcție culturală, desigur, dar nu lipsită de conotații ideologice; în martie 1942, într-un raport adresat Ministerului Propagandei, Oțetea îşi făcea un merit pentru turneele întreprinse în Basarabia şi Bucovina, în vederea „operei de restabilire a unității sufleteşti a țării".[8] Tot el şi-a închiriat casa Institutului

---

[6] Ioan Hudiță, *Jurnal politic* (1 martie 1942–31 ianuarie 1943), Academica, Bucureşti, 2009, pp. 134–135 (1 iunie 1942).

[7] ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naționale şi Cultelor, 1315/1942, ff. 195 şi 348.

[8] ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naționale şi Cultelor, 508/1940–42, ff. 271–273.

Cultural German din Iaşi! (O amabilitate, s-ar zice, puţin exagerată pentru un „antifascist".)

D. Găzdaru a fost destituit (la 31 martie 1941) din funcţia de director al Şcolii Române de la Roma. I s-a pus în vedere să se întoarcă la catedra sa de la Iaşi (şi nu la Bucureşti, unde fusese transferat în toamna anului 1940). Îşi tot amână întoarcerea şi până la urmă rămâne în Italia.[9]

Legionarii „moderaţi" n-au păţit nimic. E. Chirnoagă a pierdut rectoratul, dar a rămas profesor la Politehnică. Traian Herseni a rămas şi el la conferinţa de sociologie; mai mult chiar, în 1942 a devenit profesor titular la Universitatea din Cluj (Sibiu); îl va suplini la Bucureşti, apoi va ocupa postul de conferenţiar H.H. Stahl, alt elev favorit al lui Gusti.

„Normalitatea" din învăţământul superior, recomandată de însuşi Antonescu, a fost cultivată de cei doi miniştri care s-au succedat la Educaţia Naţională: generalul Radu Rosetti, de la sfârşitul lunii ianuarie până în decembrie 1941, apoi Ion Petrovici, până la sfârşitul regimului (departamentul schimbându-şi numele în Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor). Dintre militari, Rosetti era cel mai apropiat de lumea intelectuală: el însuşi istoric apreciat şi membru al Academiei Române. Cât despre Petrovici, el venea din mediul universitar, pe care îl cunoştea perfect; binevoitor din fire, gata să ajute, şi puţin oportunist (sau chiar mai mult), voia ca toată lumea să fie mulţumită (însă şi el, firește, cu simpatiile şi antipatiile lui). Universitar era şi numărul doi al regimului, Mihai Antonescu, profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti.

În aceste condiţii, cei mai mulţi dintre profesori n-au avut motive să se plângă. C.C. Giurescu reuşeşte să obţină înfiinţarea unui Institut de Istorie Naţională, echivalent al Institutului

[9] Cu privire la activitatea lui D. Găzdaru la Roma, mai multe documente la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 979/1941.

de Istorie Universală, care, după Iorga, trecuse sub conducerea lui G.I. Brătianu. Arheologul Scarlat Lambrino e numit director al Şcolii Române de la Roma, iar Constantin Marinescu, profesor de istorie universală la Universitatea din Cluj (Sibiu), director al Şcolii Române din Franţa; în 1943, C. Marinescu obţine transferul la Universitatea din Bucureşti, ceea ce nu reuşise în 1940, când îi fusese preferat G.I. Brătianu: pentru a-i da satisfacţie, se „dublează" catedra. Dan Barbilian ajunge, în sfârşit, profesor, în 1942: merita, fără îndoială. Hudiţă face şi el un pas la Universitatea din Bucureşti în toamna anului 1941, în calitate de conferenţiar de istorie diplomatică; devine profesor în februarie 1944 (cam încet, în opinia lui; dar, cum se împărţea între universitate, politică şi afaceri, nu venea cu o operă chiar atât de impresionantă, încât calitatea de profesor titular să se impună de la sine). Nicolae Şerban reuşeşte să alimenteze şi la Bucureşti – ca mai înainte, la Iaşi – conflictul dintre partizanii săi (printre aceştia, Dragoş Protopopescu, care îi face un referat foarte favorabil) şi adversari, susţinători ai lui Basil Munteanu; în cele din urmă, Petrovici îi dăruieşte şi lui o catedră, de literatură comparată. Pentru alţii, lucrurile se mişcă mai greu.

La Iaşi, G. Călinescu rămâne tot conferenţiar până după căderea regimului Antonescu; sperase, mai întâi, în urma pensionării lui G. Pascu, să obţină Catedra de istoria literaturii române vechi: fără succes. Apoi, murind Octav Botez, în 1943, rămăsese vacantă Catedra de istoria literaturii române moderne, iar comisia constituită, prin raportul semnat de Dan Simonescu, preşedinte (noul titular al Catedrei de istoria literaturii române vechi), alături de Iorgu Iordan, P. Caraman şi D. Caracostea, îl recomanda pentru ocuparea postului, nu şi fără unele rezerve, privind prea accentuatul său subiectivism (dar exprimându-se şi speranţa că se va maturiza!). Consiliul facultăţii şi senatul universitar votează favorabil, însă tot cu rezerve (17 şi 18 martie 1944); doi dintre senatori se pronunţă contra, între ei şi rectorul

M. David, pe motiv că cel în discuție „profanează patrimoniul nostru național". Ministrul era rugat să aprecieze recomandarea „în raport cu etica universitară". Iar I. Petrovici, care nu-l iubea peste măsură, nu s-a grăbit să confirme.[10]

Tudor Vianu izbutește, în sfârșit, să devină profesor – în ultimele zile ale regimului (decretul de numire este din 5 iulie 1944). Încă din mai 1943 se făcuse propunerea – prin D. Gusti, I.D. Ștefănescu și M. Ralea – ca acest „eminent cercetător" și cu cea mai mare vechime dintre toți conferențiarii Facultății (încă din 1927) să acceadă la rangul de profesor.[11]

În ce-i privește pe evrei, e de constatat, și în cazul lor, dubla politică a regimului Antonescu. În timp ce evreii din Basarabia și Bucovina sunt deportați în Transnistria, unde mulți își vor afla sfârșitul (ca pedeapsă – extinsă asupra tuturor – pentru atitudinea prosovietică a unora), în restul țării li se permite supraviețuirea, chiar și în plan cultural. Scoși din școli și universități, își pot organiza un învățământ paralel. Astfel, la București, funcționează, încă din 1941, un „Colegiu pentru studenți evrei", condus de avocatul Marcu Onescu (la înființarea căruia a contribuit și matematicianul Ernest Abason, fost profesor la Politehnică, decedat în 1942). Cuprindea cam toate disciplinele universitare esențiale, grupate în trei secțiuni: Litere și filozofie, Științe și studii economico-comerciale, Biologie umană. În

[10] Dosarul promovării lui G. Călinescu: ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naționale și Cultelor, 1577/1944, ff. 122–146. Despre relația dificilă a lui G. Călinescu cu I. Petrovici, pricinuită în bună măsură de modul sumar și cam ironic în care îl tratase în *Istoria literaturii române*, dar și de atmosfera defavorabilă întreținută în jurul lui Călinescu, vezi G. Călinescu, *Scrisori și documente*, ediție îngrijită de Nicolae Scurtu, Minerva, București, 1979, G. Călinescu către I. Petrovici, decembrie 1941 (pp. 108–110).

[11] ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naționale și Cultelor, 2506/1943, ff. 338–340. Vezi și Vasile Lungu, *Viața lui Tudor Vianu*, Editura Minerva, București, 1997, pp. 103–109.

1943, corpul profesoral numără 62 de persoane, inclusiv unii foşti universitari, excluşi acum din învăţământul de stat. Îi întâlnim, printre alţii, pe matematicianul Simion Sanielevici, fost profesor (pensionat) al Universităţii din Iaşi, pe fiul său, Alexandru Sanielevici, fizician, pe Abraham Hollinger, alt matematician cunoscut; de asemenea, lingvistul Alexandru Graur, ca profesor de latină; Mihail Sebastian, care predă literatura comparată; Felix Aderca, la estetică şi literatura română; pictorul Herman Maxy, pentru istoria artelor...[12] În paralel, tot din 1941, sunt autorizate şi „Cursuri pentru studenţii în medicină evrei"[13]; directorul acestei instituţii este medicul pediatru Marcu Cajal, iar printre profesori se află Max Popper şi Anghel Radovici, foşti conferenţiari la Facultatea de Medicină din Bucureşti, precum şi Arthur Kreindler, fost asistent (şi viitor academician, în 1948). După august 1944, studiile întreprinse au putut fi echivalate în învăţământul de stat, aşa încât anii războiului n-au fost pierduţi pentru tinerii intelectuali evrei.

În aceeaşi perioadă, evreii au şi propriul teatru: Baraşeum, unde se joacă intens în faţa unui public numeros. Mihail Sebastian colaborează cu traduceri şi adaptări, dar tot el dă şi cea mai neaşteptată lovitură în spaţiul teatral „românesc". Sub numele de împrumut Victor Mincu (altminteri n-ar fi putut, ca evreu), şi-a reprezentat piesa *Steaua fără nume* la teatrul Alhambra (premiera, la 1 martie 1944, într-o distribuţie de zile mari: Radu Beligan, Maria Mohor, Nora Piacentini, Nineta Gusti, Mircea Şeptilici, Marcel Anghelescu). În mediul teatral, secretul acesta era departe de a fi un adevărat secret, ceea ce dovedeşte destule „complicităţi" graţie cărora s-a putut ocoli legislaţia antisemită.

---

[12] *Loc. cit.*, 2403/1943, ff. 1–66 numeroase documente privitoare la „Colegiul pentru studenţi evrei".

[13] *Loc. cit.*, 1602/1944, ff. 169–219 (matricole ale studenţilor evrei în medicină).

În partea a doua a războiului, conturarea unei posibile înfrângeri explică acte de „bunăvoinţă" limitate, având menirea de a arăta că regimul nu e chiar atât de antisemit. La 7 iulie 1943, Antonescu semnează un decret-lege prin care câţiva evrei, pentru merite deosebite, „se asimilează întru totul cu românii". Printre ei, lingvistul Ioan Aurel Candrea, fost profesor la Universitatea din Bucureşti, şi H. Sanielevici, intelectual original şi inclasabil, critic literar, antropolog, sociolog... Au urmat alte decrete similare: în total, 33 de „asimilări" (nu prea multe, raportându-le la numărul evreilor, fie şi numai al intelectualilor evrei).[14]

Succesul îi atrage pe oameni, tot aşa cum eşecul îi îndepărtează. Nu sunt prea mulţi cei care, din motive de principiu, păstrează o linie invariabilă, independent de împrejurări. România a intrat în război, alături de Germania, împotriva Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941. Iniţial, succesul a fost rapid: armata română a recuperat Basarabia şi Bucovina şi şi-a continuat înaintarea spre Răsărit. Judecata asupra viitorului e foarte dependentă de prezentul imediat; aşa se face că previziunile sunt adesea greşite. Li s-a părut atunci multora că războiul este pe cale de a fi câştigat. În plus, era un război considerat drept, pentru întregirea hotarelor ţării.

Jurnalul ţinut de Alice Voinescu e un bun indicator pentru o asemenea stare de spirit, tocmai fiindcă nu aparţine unei partizane a regimului. Profesoara de la Conservator este monarhistă (admiratoare a reginei Maria, ataşată de Carol II, apoi de Mihai), antilegionară, rezervată faţă de Ion Antonescu şi deloc convinsă de stilul bombastic şi în genere de personalitatea cam falsă a lui Mihai (Ică) Antonescu. Contra Uniunii Sovietice, dar şi contra lui Hitler şi Mussolini. Nu-i iubeşte nici pe americani. Îi iubeşte doar pe francezi şi, sigur, are motive în această

[14] *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I (alcătuit de Lya Benjamin), Hasefer, Bucureşti, 1993, pp. 243–244.

privință să fie dezamăgită. În vara și toamna anului 1941 își exprimă însă satisfacția pentru recuperarea Basarabiei și pentru succesele ulterioare ale ofensivei românești. După un timp, se schimbă: nu mai crede în victoria Germaniei și ar vrea ca războiul să se termine.[15]

Reflexul patriotic e prezent și la Pericle Martinescu, care de altfel se lasă ușor purtat de evenimente. Războiul „trebuia să înceapă". „Era o necesitate politică, psihologică și morală [...] pentru a spăla umilințele suferite de un an încoace de întregul neam românesc." Redobândirea Basarabiei îi umple sufletul de mândrie. „România și-a recâștigat onoarea pierdută în ultimul timp și poate sta acum cu fruntea sus între celelalte popoare ale lumii. [...] Fiecare pas a fost drept, fiecare picătură de sânge, sfântă." Ține însă să adauge: „Cu condiția ca sacrificiile să se oprească aici."[16]

Gala Galaction e, structural, un om de stânga. E drept că în Primul Război Mondial luase partea Germaniei, dar în alt context ideologic. Acum, se bucură când România intră în război: „S-a făcut lumină! Negurile s-au risipit, discuțiile s-au curmat! Germania, între Finlanda și România, a pornit ieri, duminică, împotriva Rusiei sovietice! Este un deznodământ cu totul logic, cu totul legitim. Adolf Hitler a dat pe față toate mașinațiile, toate feloniile, toate brutalitățile perfizilor tovarăși. [...] Anglia se așază de-a dreapta Rusiei! E dureros să cugeți că poporul cititor al *Bibliei* stă alături de împărăția lui Lucifer."[17]

Gazetarul de stânga Ion Vinea vede în stalinism principalul factor al dereglărilor europene. Până și fascismul și nazismul

---

[15] Alice Voinescu, *Jurnal*, Editura Albatros, 1997.

[16] Pericle Martinescu, *Uraganul istoriei. Pagini de jurnal intim, 1941–1945*, Ex Ponto, Constanța, 2007, pp. 143 (22 iunie 1941), 189–190 (26 iulie 1941).

[17] Gala Galaction, *Jurnal*, vol. IV, pp. 109–110 (23 iunie 1941).

ar fi produse derivate ale bolşevismului. În cazul lor, „suprimarea controlului popular [...] a fost dictată şi impusă de prezenţa stalinismului pe continent". Odată cu „prăbuşirea stalinismului" se va petrece o destindere. Vinea salută victoria românilor la Odessa, „efortul nostru dezrobitor spre Răsărit", îl elogiază pe Antonescu şi proclamă: „Transnistria e ţinut moldovenesc."[18]

Dacă aşa judecă unii oameni de stânga... cu atât mai mult la dreapta. „Adolf Hitler, salvatorul României", titrează Ion Sân-Giorgiu. Până şi arbitrajul de la Viena (prin care România a pierdut jumătate din Transilvania) „poate fi socotit – crede profesorul de literatură germană – un act de protecţie pentru România". Războiul nu se va sfârşi nici „când colosul rusesc va fi la pământ", fiindcă se duce şi „împotriva plutocraţiei englezeşti care ne-a exploatat în trecut". România trebuie să meargă până la capăt. „Şi asta nu înseamnă numai până la Bug, ci până la Volga, până în Caucaz, până în Urali, până unde ne va duce geniul glorios al lui Adolf Hitler."[19]

Nici Mihail Manoilescu nu are îndoieli. El scrie spre sfârşitul anului 1941, în momentul când conflictul se prelungea peste optimistele previziuni iniţiale: „Cu toate întârzierile aparente ale războiului, mergem cu pas sigur şi hotărât spre victoria germană şi spre noua Europă." Iar România se află, pentru el, printre ţările anticipatoare ale acestei noi Europe: naţionalişti şi antisemiţi, precum A.C. Cuza, O. Goga, Al. Vaida-Voevod, şi el însuşi, Mihail Manoilescu, prin mişcarea corporatistă, au fost deschizători de drumuri.[20]

---

[18] Ion Vinea, „Inamicul", în *Evenimentul zilei*, 2 octombrie 1941; „Gloria soldatului", *ibidem*, 18 octombrie 1941; „Transnistria şi logica", *ibidem*, 22 octombrie 1941; „Comandantul naţiunii", *ibidem*, 25 noiembrie 1941.

[19] Ion Sân-Giorgiu, „Adolf Hitler, salvatorul României", în *Chemarea vremii*, 7 august 1941.

[20] Mihail Manoilescu, „Naţionalismul românesc – capital politic extern", în *Lumea nouă*, septembrie–decembrie 1941, pp. 291–294.

Liviu Rebreanu, care nu fusese nicicând un ideolog, pare să-şi găsească şi el drumul. Notează la 22 iulie 1941: „Se împlineşte exact luna de când a început războiul contra Rusiei în care noi avem o parte importantă şi glorioasă. Soldaţii noştri se bat admirabil. [...] În sfârşit, a dat Dumnezeu şi, cel puţin în parte, s-a şters ruşinea şi umilinţa ce am îndurat în groaznicul an 1940. Generalul Antonescu pare să fie omul nostru providenţial."[21] Este uluitor şi descurajant cât de prost pot gândi oamenii!

Să nu-l uităm pe Rădulescu-Motru, mereu prezent; el îşi exprimă în *Timpul* deplina solidaritate cu Germania: „Noi, românii [...] salutăm cu entuziasm victoria armatelor germane şi a aliatelor sale. Cu ea începe o nouă viaţă în Europa."[22]

Basarabia şi Bucovina sunt eliberate, generalul Antonescu se înalţă la rangul de mareşal. *Revista Fundaţiilor Regale* scoate un volum dublu pe lunile august–septembrie 1941, sub titlul „Basarabia şi Bucovina. Omagiu mareşalului I. Antonescu". Colaborează multe nume de prim rang ale literelor româneşti. Iarăşi, C. Rădulescu-Motru; articolul său se intitulează „Mareşalul Ion Antonescu": e „omul chemat să salveze România", ilustrând – generalizează filozoful – „rolul hotărâtor al oamenilor excepţionali în explicarea destinului unui popor". Simion Mehedinţi scrie despre „Fruntaria României spre Răsărit"; vede în această frontieră limita răsăriteană a Europei; alianţa cu Germania şi lupta contra slavismului îi apar ca imperative ale României. C.C. Giurescu evocă „Vechimea aşezărilor româneşti dintre Prut şi Nistru", afirmând o continuitate de locuire „din epoca preistorică şi până azi". Cei doi „mari", Sadoveanu şi Arghezi, sunt şi ei prezenţi. Cel dintâi scrie despre mânăstirile

[21] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, *Opere* 17, p. 373.

[22] C. Rădulescu-Motru, „Victoria asupra spaţiului", în *Timpul*, 28 iulie 1941.

basarabene un text de altfel destul de palid (din prudenţă sau... din lipsă de inspiraţie). Arghezi contribuie substanţial, cu două eseuri: „Cântare Bucovinei" şi „Însemnări ruseşti"; cu puţin înainte, publicase în *Timpul* un articol-pamflet intitulat „Stilul bolşevic" (stil a cărui „stârpire" o socotea iminentă); şi va reveni în volumul din octombrie al *Revistei Fundaţiilor Regale* cu câteva poezii patriotice şi războinice: „Cu liftele de pe hotare/ Spadele noastre ştiu să se măsoare". Apoi... se va linişti. Scriu, în volumul din august–septembrie, şi Ion Petrovici, Nichifor Crainic, Ion Pillat, Gala Galaction, Emanoil Bucuţa, Ion Minulescu, Ion Nistor, I.D. Ştefănescu, Leca Morariu, Petru Comarnescu („Virtuţile sufletului basarabean"), Sextil Puşcariu („Basarabia"). Ultimul sintetizează într-o frază tot ce era de spus: „războiul, în care românii au intrat cu un entuziasm de nedescris, umăr la umăr cu vitejii camarazi de arme germani şi sub conducerea pricepută a mareşalului Ion Antonescu, înseamnă pentru ţara noastră nu numai restabilirea graniţelor pierdute, ci şi lupta civilizaţiei împotriva pericolului bolşevic, reacţiunea culturii europene împotriva mentalităţii asiatice".

Basarabia, se înţelegea de la sine. De ce nu şi Transnistria, teritoriul întreg dintre Nistru şi Bug? Oficial, deşi a existat o administraţie românească a Transnistriei (guvernator, Gheorghe Alexianu, fost profesor la Facultatea de Drept din Cernăuţi, apoi la Universitatea din Bucureşti), nu s-a afirmat în vreun fel soluţia anexării. Sunt însă intelectuali care se arată seduşi de o asemenea expansiune spre Est. Le întâlnim numele şi textele în săptămânalul intitulat chiar *Transnistria*, care apare începând cu 29 iulie 1941, aşadar la o lună după intrarea României în război, când nici Basarabia întreagă nu fusese încă eliberată. „Trăiască Moldova reîntregită până la Bug", sună îndemnul. Sub titlul „Transnistrienii", Ion Simionescu, preşedintele Academiei Române, se referă la eliberarea „fraţilor transnistrieni", „datorită armatelor de dezrobire ale germanilor şi românilor".

Cel mai vehement e Onisifor Ghibu, căruia formula „De la Nistru până la Tisa" i se pare depăşită. El cere ca „hotarul răsăritean al statului român să se mute spre Bug, spre a putea salva şi românismul de acolo, şi civilizaţia europeană". În alt articol, câteva luni mai târziu, consideră frontiera Bugului rezolvată: „astăzi trebuie să se pună problema românilor de peste Bug". Soluţia lui Ghibu e transferul de populaţii. Să fie evacuaţi ruşii şi ucrainenii din Basarabia şi Transnistria, şi aduşi în locul lor românii de dincolo de Bug.[23] Pentru deplasarea frontierei la Bug pledează şi Ilie Minea, Ion Nistor, Emil Diaconescu, Ion Petrovici, Ştefan Ciobanu, Simion Mehedinţi, G. Popa-Lisseanu... E pusă la contribuţie şi antichitatea geto-dacă. Constantin Moisil merge „pe urmele lui Burebista", pentru a identifica drepturi străvechi.[24] La fel, în mai multe articole, arheologul Radu Vulpe, profesor la Universitatea din Iaşi. El propune o călătorie „cu Herodot în Transnistria" şi consideră că acolo e graniţa firească a României, în virtutea unor alcătuiri originare.[25] Interesantă este instrumentalizarea politică a lui Burebista, cuceritorul rege get care şi-a extins stăpânirea până dincolo de Nistru; un îndepărtat drept istoric se adăuga astfel principiului etnic (curioasă prefaţare a marelui moment Burebista din 1980, când Ceauşescu a înţeles să se legitimeze prin presupuşii 2050 de ani de la întemeierea statului dac „unitar şi independent"). M. Sadoveanu, în ce-l priveşte, dă o povestire de război: descrie o luptă, aparent cu ruşii, unde de fapt adversarii se vădesc a fi

---

[23] Onisifor Ghibu, „O formulă depăşită: «De la Nistru până la Tisa»", în *Transnistria*, 29 iulie 1941; „O nouă problemă naţională: românii de dincolo de Bug", *ibidem*, 24 noiembrie 1941.

[24] Constantin Moisil, „Pe urmele lui Burebista", în *Transnistria*, 25 august 1941.

[25] Radu Vulpe, „Trebuie să rămânem în Transnistria", în *Transnistria*, 10 noiembrie 1941; „Cu Herodot în Transnistria", *ibidem*, 17 noiembrie 1941.

cerchezi (o manieră de a insinua profilul asiatic al adversarului de la Răsărit?). Îl mai întâlnim în *Transnistria* şi pe scriitorul şi preotul Ion Agârbiceanu, cu un articol „profetic" intitulat „Jertfe rodnice": dacă sângerăm din nou, e semn că Dumnezeu „are planuri şi mai mari cu noi". „România a fost făcută mare în 1918. Dar în planurile Proniei cereşti trebuie să fie şi mai mare: până unde merge neamul nostru". Vor veni după aceea lungi, foarte lungi, ani de pace şi de fericire.[26]

Ce să mai spunem atunci de Ilie Rădulescu, cel de la *Porunca vremii*? Transnistria, firește, dar mai mult decât atât. România are vocație imperialistă, în consecință gazetarul reunește o suită de articole într-o broşură intitulată *Pentru un imperialism românesc* (1942). Argumentul e în parte geopolitic: tot spațiul răsăritean, tocmai potrivit pentru a fi cucerit sau dominat. Intervine, de asemenea, superioritatea rasială a românului (demonstrată prin faptul că cele cinci genii poetice şi filozofice ale omenirii sunt Goethe, Schiller, Wagner, Leopardi şi Eminescu: trei germani, aşa cum se cuvine, un italian şi un român).

Nu impulsul cuceritor, ci teama de ruşi îl frământă tot mai tare – până la obsesie – pe E. Lovinescu. În anii Primului Război Mondial, criticul, antantofil convins, îi combătuse vehement pe „germanofilii" care, tot din teama față de Rusia, înclinau spre Puterile Centrale. Acum ajunge la ideea lor, în condițiile în care Rusia comunistă se arăta şi mai periculoasă decât vechea Rusie, iar pe continent, odată cu prăbuşirea Franței, singura contrapondere față de colosul răsăritean părea a fi rămas Germania. Într-un mic volum închinat lui P.P. Carp (*P.P. Carp, critic literar şi literat*, 1941), Lovinescu recunoaşte acestuia şi celorlalți junimişti partea lor de dreptate. Fără să aibă nici un fel de simpatie pentru Germania nazistă, considera intolerabilă o victorie rusească şi, în această dramatică eventualitate, îl

[26] I. Agârbiceanu, „Jertfe rodnice", în *Transnistria*, 6 octombrie 1941.

bântuiau gânduri de sinucidere. N-a mai fost cazul: a murit cu un an înainte de intrarea Armatei Roşii în România.

Preocupat de război îl vedem şi pe Camil Petrescu, însă, se înţelege, cu grija, mai întâi de toate, de a-şi scoate în relief propria statură, firește, universală. E partizan al germanilor – dar pe un ton oarecum protector – şi se arată antisemit insistent şi lipsit de tact în discuţiile cu Mihail Sebastian (de ţinut totuşi seama, în relatarea lor, şi de sensibilităţile scriitorului evreu). Războiul i-a scos la iveală marile calităţi de strateg; scriitorul e convins că unii sau alţii ar obţine uşor victoria în funcţie de modul cum i-ar urma sfaturile. „El, în locul lui Hitler, ar şti cum să zdruncine rezistenţa sovietică. (Ar arunca 5 000 de paraşutişti la Moscova, ca să provoace derută.) El, în locul lui Antonescu, ar şti cum să ocupe cazematele ruseşti. (Le-ar ataca continuu, la intervale scurte, cu pichete mici de 20–30 soldaţi, ca să obţină astfel epuizarea nervoasă a adversarului.)"[27] Paralel cu rezolvarea războiului, e pe cale să rezolve şi întrebări mai vaste ale omenirii, graţie sistemului său filozofic („doctrina substanţei"). Pentru a salva manuscrisul, l-a depus la Vatican; deocamdată nu-l publică, fiindcă nici n-ar avea cine să-l aprecieze în România. Însă, când va vedea lumina tiparului, va asigura ştiinţei româneşti „un rol de conducere, în ştiinţa universală, pe timp de 100 de ani de aci încolo".[28]

Câteva cazuri curioase se întâlnesc la stânga comunistă sau socialistă, în principiu cât se poate de antifascistă şi de „luptătoare pentru pace".

Ion Pas, socialist de stânga, a fost atent urmărit de Siguranţă în anii '30, ca director al revistei *Şantier* şi al unei edituri cu acelaşi nume; orientare strict democratică, după el, cam prea apropiată de obiectivele comuniste, potrivit autorităţilor

[27] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 356 (8 iulie 1941).

[28] Vasile Netea, „De vorbă cu Camil Petrescu", în *Vremea*, 14 februarie 1943.

poliţieneşti.[29] Toate inspectoratele de poliţie din ţară primesc astfel ordinul de a confisca romanul *Focul* al scriitorului comunist francez Henri Barbusse, pledoarie împotriva războiului. Când România ia armele împotriva Uniunii Sovietice, Ion Pas este mobilizat la Direcţia Presei din Ministerul Propagandei şi, în această calitate publică, în primele luni de război, sub pseudonimul „soldat Pascu Ion", nenumărate articole (o estimare aproximativă ajunge la peste 80) în gazetele adresate militarilor, *Soldatul* şi *Sentinela*: evident, proantonesciene şi antibolşevice. Ajunsese oare să creadă în ceea ce scria? Sau răspundea strict unei obligaţii? Chiar în acest ultim caz, e totuşi un exces de zel.

Pe G. Ivaşcu îl cunoaştem: socotit de-a dreptul comunist. E unul „dintre principalii comunişti din regiunea Moldovei", se specifică într-un raport al poliţiei din august 1940. În iulie 1940 fusese internat în lagăr, dar eliberat după câteva zile, prin intervenţia unui general cu care se înrudea. La 28 septembrie 1941, adresează o scrisoare Directorului general al Siguranţei Statului, solicitându-i o anchetă asupra întregii sale activităţi, pentru a fi spălat de acuzaţia de comunism. „Comunist, este sau nu?", notează dubitativ o mână de poliţist. Între timp, fusese şi el concentrat, începând cu 17 iunie 1941, la secţia de Propagandă a Marelui Stat-Major. A lucrat, cum se arată într-un atestat al secţiei respective, în redacţiile publicaţiilor *Sentinela* şi *Soldatul*, scriind numeroase articole „în care a elogiat faptele de arme germane, italiene şi finlandeze" şi a tratat despre Bucovina, despre Transnistria, despre mareşal, despre frăţia de arme româno-germană, „însufleţit de cele mai avântate sentimente româneşti". Chiar aşa: „comunist sau nu?". Spre deosebire de Pas, Ivaşcu nu se opreşte la articolele scrise oarecum din obligaţie. La *Vremea*, unde era redactor, se manifestă încă şi mai

[29] Cu privire la Ion Pas, ANR-ANIC, F. 95, microfilme, rola 890 şi 1266.

ofensiv, tot în primele luni de război: ce-i drept, sub pseudonim, fie Victor Pancu, fie Paul Ştefan. Scrie despre „Ceka şi G.P.U.", „istoria însângerată a celei mai cumplite organizaţii poliţieneşti din lume" (un lung articol apărut şi separat, în broşură), despre „Tainele Kremlinului" (care „ascund sânge şi moarte, închisoare şi torturi"), despre „Trista condiţie umană în URSS". Deloc banal, pentru un comunist![30]

Comunist este şi tânărul jurnalist George Macovescu, identificat ca atare în mai multe documente ale Poliţiei.[31] Îşi găseşte însă o slujbă în tabăra cealaltă: din septembrie 1942, lucrează, ca secretar de presă, la Ministerul Propagandei. Se înţelege, fără a desfăşura propagandă comunistă – se poate constata însă că plasa autorităţilor era destul de largă, lăsându-i pe mulţi să treacă prin ochiurile ei. Cu atât mai mult cu cât Macovescu apare în aceeaşi perioadă, în rapoartele Siguranţei, drept unul dintre membrii marcanţi ai Partidului Comunist. Se aflase şi în delegaţia ziariştilor români care au vizitat Germania, timp de o lună, în ianuarie-februarie 1942. La întoarcere îşi publică impresiile în *Timpul*, un reportaj, ce e drept, destul de sec, fără efuziuni progermane.[32] Au jucat, fără dubiu, un rol în susţinerea lui, şi raporturile personale. A fost susţinut de Mircea Grigorescu, gazetar scăldat în toate apele, iar Grigorescu, la rândul lui, de Mihai Antonescu, cu care fusese coleg. De la un timp, entuziasmul iniţial epuizat, Mihai Antonescu, spre deosebire de mareşal, pare chiar a-i menaja pe cei care ar fi putut reprezenta o alternativă. Oricum, în august 1944, Macovescu s-a comportat ca un bun comunist, punând mâna pe frânele ministerului. Au plouat, bineînţeles, acuzele de colaborare cu nemţii şi cu regimul Antonescu, însă comuniştii i-au luat apărarea, motivând că

[30] *Loc. cit.*, rola 908 (281–397).

[31] Dosarul lui G. Macovescu, *loc. cit.*, rola 986 (832–880).

[32] G. Macovescu, „Cincisprezece zile în Germania. Viena–Salzburg–München–Berlin", în *Timpul*, 16 februarie 1942.

se aflase acolo în misiune, sub acoperire. Imaginea lui, „neacoperită", se reflectă şi în *Jurnalul* lui Sebastian: „tânărul Macovescu, iacobin feroce, după ce a huzurit sub nemţi".[33] Tot joc dublu se cheamă până la urmă: dacă ar fi câştigat nemţii, greu de presupus că s-ar fi deconspirat!

La Ministerul Propagandei, unde ministru titular era Mihai Antonescu, iar subsecretar de stat Alexandru Marcu, sunt angajaţi o mulţime de intelectuali, în majoritate tineri, cu cele mai diverse opţiuni ideologice, inclusiv de stânga (chiar dacă se feresc acum să şi le mai exprime). Se împart între direcţiile Presă, Propagandă, Studii şi Documentare. La Studii şi Documentare, îi întâlnim de pildă pe Alexandru Busuioceanu, în calitate de director, apoi, în locul lui, pe Zenovie Pâclişanu (preot greco-catolic şi istoric), urmaţi, ca subdirectori, de tinerii istorici Emil Condurachi (profesor la Şcoala de Arhivistică) şi Mihai Berza (transferat apoi la Institutul de Istorie Universală), de Alexandru Ciorănescu, de poetul Alexandru Philippide, Ion Frunzetti... La Direcţia Presei, Oscar Walter Cisek (scriitor de expresie germană, însă foarte implicat în mişcarea culturală românească), Ernest Bernea, ideolog de dreapta, Pericle Martinescu, puţin tentat de ideologii, ca şi un grup orientat spre stânga, cu mai vechi simpatii comuniste: Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, Radu Boureanu... O lume eteroclită care dă uneori impresia de boemă literară unui loc, în principiu, cu un profil mai puţin decontractat. De precizat că Direcţia Presei era altceva decât Cenzura Presei; se ocupa cu „îndrumarea" gazetarilor şi „aprovizionarea" lor cu materiale (inclusiv pentru presa străină). Pericle Martinescu, de pildă, primeşte misiunea la un moment dat să se „specializeze" în problematica finlandeză; Finlanda era aliata României împotriva Uniunii Sovietice şi se cădea să se scrie ceva mai mult despre această ţară. În câteva zile,

[33] Mihail Sebastian, *op. cit.*, p. 565 (16 septembrie 1944).

sprijinit şi de legaţia finlandeză, Martinescu confecţionează nu mai puţin de opt articole, în vederea difuzării lor către presă. S-a folosit de informaţia adunată pentru a publica şi în *Vremea*, pe aceeaşi temă. Tot el povesteşte cum în iulie 1942, imediat după căderea Sevastopolului, a fost trimis la faţa locului, împreună cu câţiva ziarişti, cu un avion pus la dispoziţie de Marele Stat-Major. Reportajul său a apărut în câteva ziare, printre care *Curentul*... După aceea, merge la Odessa, şi urmează alt reportaj (publicat integral în *Universul*).[34]

Propaganda românească peste hotare – în ţările aliate sau neutre – s-a dovedit o preocupare sensibilă. Exista sentimentul că, în urma războiului, Europa va fi complet restructurată, şi atunci fiecare avea interesul de a-şi susţine cât mai convingător drepturile. Nici ţările de „rangul doi" nu sunt considerate inutile în această competiţie. C. Miciora, consilier de presă la Sofia, trimite un nesfârşit raport (45 de pagini) privitor la *Propaganda maghiară în Bulgaria*. După el, „Bulgaria e prima ţară pe care Ungaria şi-o vrea aliată cu orice preţ" (pentru „a întreţine câţi mai mulţi duşmani la frontierele României") şi de aceea „România întreprinde actualmente o puternică acţiune pentru scoaterea Bulgariei de sub influenţa Budapestei".[35]

Se schiţează o întreagă politică de traduceri şi de alcătuire de antologii de literatură românească, în diverse ţări, Germania şi Italia, în primul rând, dar şi Spania sau Bulgaria... Prea puţin s-a realizat din aceste proiecte, dat fiind mersul evenimentelor. Sumarul unei antologii (până la urmă nepublicate) de poezie românească contemporană, propusă de un profesor italian, e cu deosebire interesant, ilustrând deschidere spre toate formulele literare şi (aproape) spre toţi autorii. În corespondenţa

[34] Pericle Martinescu, *op. cit.*, pp. 310–312 (7 mai 1942) şi 317–325 (11 iulie 1942).

[35] ANR-ANIC, Ministerul Propagandei Naţionale, 2682/1942, ff. 320–364, „Propaganda maghiară în Bulgaria".

oficială pe marginea *Antologiei*, Alexandru Busuioceanu solicită doar câteva eliminări, „din diferite considerațiuni justificabile": Camil Baltazar, Ilarie Voronca, David Iacobescu (evrei), Radu Gyr (legionar) şi Victor Eftimiu (frondă față de regimul Antonescu). În rest, sunt reținuți peste 20 de autori, într-o selecție, în cea mai mare parte judicioasă şi respectând toate tipurile de literatură. Fiecare autor are parte de extinse note biobibliografice şi mențiuni critice (redactate probabil tot de Busuioceanu). Arghezi e înfățişat ultraelogios (în deplin dezacord cu acuzele dreptei naționaliste din anii '30): „ziarist politic de mare sinceritate şi impetuozitate, ridicând pamfletul la rangul de gen literar... originalitate de expresie, care a revoluționat întreaga poezie contemporană". Despre Camil Petrescu: „natură combativă, neliniştită, dinamică, se manifestă în romanele sale cu o inteligență agresivă şi neconformistă, dar şi emotivă". Şi aşa mai departe... Pentru serviciul de propagandă al unui regim de dictatură, nu e rău deloc: departe de uniformizare şi de limba de lemn.[36]

Tentația intervenționistă există desigur, ca în orice structură birocratică, şi mai cu seamă într-un sistem autoritar. În lipsa efectelor, constatăm uneori intențiile. Am dat peste un curios document – din 1942 – prin care, sub semnătura lui Alexandru Marcu, se decidea instituirea unei „comisii pentru controlul literaturii de aventuri"! Avea să o prezideze scriitorul Romulus Dianu (preşedinte al comisiei permanente de control, verificare şi aprobare a publicațiilor), iar printre membri îi întâlnim, din partea Academiei, pe însuşi Mihail Sadoveanu, alături de profesorul Ştefan Ciobanu (specialist, totuşi, nu în aventuri, ci în literatura română veche), iar de la Ministerul Culturii Naționale, pe Şerban Cioculescu şi pe Nicolae Şerban.[37] Va fi funcționat comisia cu adevărat?

[36] *Loc. cit.*, 2554/1941–42, ff. 32–60.

[37] *Loc. cit.*, 100/1942, f. 359.

Câțiva intelectuali de calitate sunt detașați în diverse capitale ca atașați de presă sau consilieri culturali. La Lisabona se află Mircea Eliade, secretar de presă, apoi consilier cultural, pe toată durata războiului. La Vichy, Emil Cioran are un început de carieră diplomatică, în calitate de consilier cultural, din martie până în mai 1941; s-a dovedit repede incompatibil cu acest post și a fost destituit (pe lângă incapacitatea de a lucra ca „funcționar", va fi fost în cauză și compromiterea sa cu mișcarea legionară). Neașteptată e numirea lui Eugen Ionescu, tot la Vichy, și tot consilier cultural, în iunie 1942. Vor fi jucat anume relații personale, altminteri, o persoană ca el, pe jumătate evreu și cu reputație de nonconformist... Se vede încă o dată cum regimul Antonescu, represiv adesea, putea dovedi și o neașteptată toleranță. Spre deosebire de Cioran, Ionescu nu și-a dezamăgit superiorii: a fost, pe toată durata celor doi ani (până în iunie 1944), un diplomat model, chiar dacă în sinea lui nu împărtășea filozofia politică nici a celor care-l trimiseseră, nici a celor pe lângă care fusese acreditat. S-a agitat pentru tot felul de proiecte de promovare a valorilor culturale românești... nu cu prea mult succes.[38] La Madrid este consilier de presă poetul Aron Cotruș, iar consilier cultural ajunge – plecând din postul de director în Ministerul Propagandei – Alexandru Busuioceanu (în 1942). La Berlin, atașat de presă, Dumitru Amzăr. Vintilă Horia, la Viena (după ce fusese la Roma și după ce se remarcase cu colaborări la revistele foarte marcate ideologic *Porunca*

[38] Despre sejurul portughez al lui Mircea Eliade: Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, *op. cit.*, pp. 396–432. Despre „cei trei": Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme*, *op. cit.*, pp. 275–382. Despre Cioran și Ionescu la Vichy, vezi și Ana-Maria Stan, *Relațiile franco-române în timpul regimului de la Vichy, 1940–1944*, Argonaut, Cluj, 2006, pp. 477–508. De asemenea, scrisorile lui E. Ionescu către T. Vianu: *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II (1936–1949), Minerva, București, 1994.

vremii și *Sfarmă-Piatră*). La Bratislava, secretar de presă, Mihai Pop, cu orientare anterioară de stânga. La Sofia, poetul N. Crevedia... Un „export" de personalități demn de a fi remarcat.

Era un „du-te-vino" la Ministerul Propagandei cu cei dornici să conferențieze, și mai ales să concerteze în țările „disponibile" (printre muzicieni: Dinu Lipatti, George Georgescu, Ionel Perlea). Pericle Martinescu, care, în 1943, s-a ocupat, împreună cu Emil Vârtosu, de Serviciul relațiilor culturale cu străinătatea, dă o listă lungă, și încă nu sunt toți: „Țările cu care colaboram erau Germania, Croația, Slovacia, Italia, Bulgaria, Spania, Elveția, Turcia, Suedia, Finlanda, din când în când și Franța. Eram asaltați zilnic de solicitanți [...] spre a fi trimiși de Ministerul Propagandei să «conferențieze» sau să «cânte» în străinătate. Era, de fapt, un prilej de a face câte un voiaj în Europa pe spezele statului, în condiții optime, iar unii nici nu s-au mai întors."[39]

Dintre scriitori, Liviu Rebreanu e cel care se avântă fără ezitare în spațiul cultural al noii Europe dominate de germani. În ianuarie 1942, întreprinde un turneu de conferințe în Germania, vorbind despre *Spiritualitatea românească*, la Berlin, München, Stuttgart, Leipzig, Dresda, Görlitz și Breslau; în fine, la Viena, o discuție cu scriitori și ziariști. Romancierul e încântat: lume mereu multă (500 de persoane la München, „abia vreo sută de oameni, dar într-adevăr foarte aleși", la Stuttgart) și, de fiecare dată, „aplauze furtunoase", „efect extraordinar"... E ușor să câștigi un om de litere! Peste numai două luni, conferențiază în Croația, la Zagreb, în fața unui public în mijlocul căruia se aflau nu mai puțin de șapte miniștri (dacă a numărat Rebreanu bine) și e primit și de șeful statului, Ante Pavelić (țară mai mică!). Din Croația, ajunge din nou în Germania, la Weimar, unde se pun bazele Societății Scriitorilor Europeni, Rebreanu reprezentând România în comitetul de inițiativă (între

[39] Pericle Martinescu, *op. cit.*, pp. 370–371 (iulie 1945).

25 şi 28 martie 1942). Propaganda germană căuta să lase impresia nu a unei cuceriri teutone, ci a unei solidarităţi europene, bazată pe o civilizaţie împărtăşită, ca şi pe respectul unei anumite diversităţi. De aici, o moderaţie în politica culturală, în raport cu brutalitatea ambiantă. Astfel, Parisul ocupat a cunoscut câţiva ani de intensă – şi relativ liberă – viaţă literară, artistică, teatrală, cinematografică... Pentru a prezida Societatea Scriitorilor Europeni, germanii au căutat un nume mai puţin angajat şi l-au găsit în persoana romancierului Hans Carossa, care nici măcar nu era nazist. Printre scriitorii de renume, s-a aflat la Weimar şi Giovanni Papini. „La scopul Societăţii – notează Rebreanu – se spunea că membrii trebuie să facă propagandă pentru Europa – am cerut să se suprime şi să fim înţeleşi că nu vrem nici un fel de politică, ci numai literatură. S-au raliat toţi." S-a decis, printre altele, să se scoată o revistă: *Europäische Literatur*; avea să apară, conţinând în primul său număr conferinţa lui Rebreanu despre „spiritualitatea românească". Scriitorul a revenit la Weimar, în octombrie 1942, tot în legătură cu Societatea Scriitorilor Europeni. De aici a mers în Italia – la Veneţia, Genova, Roma, Florenţa... cu o delegaţie a ziariştilor români. În sfârşit, în mai 1943, drumurile i se încheie, cu o călătorie în Finlanda şi Suedia.[40]

Profilul „mediu" al intelectualului român, în raport cu războiul? Puţină simpatie pentru Germania, mai multă, cu siguranţă, pentru englezi (care, din păcate, erau în tabăra cealaltă), teamă faţă de Rusia, satisfacţie pentru recuperarea Basarabiei, nelinişte – crescândă – odată cu prelungirea războiului în Est. Peste toate, intelectualul e şi fluctuant: nu-i trebuie mult ca să treacă de la o stare de spirit la alta. Din *Jurnalul* lui M. Sebastian: „8 iulie 1941. Rosetti [...] crede că înfrângerea rusă e

[40] Liviu Rebreanu, *Alte jurnale* (1928–1943), *Opere* 18, ediţie critică de Niculae Gheran, Minerva, Bucureşti, 1998, „Note de drum. Germania, Austria, Croaţia, Finlanda şi Suedia (1942, 1943)", pp. 45–103.

dezastruoasă şi că rezistenţa poate să se prăbuşească de la o zi la alta". „22 octombrie 1941. Rosetti îmi spune că nemţii au câştigat războiul, că ruşii nu mai pot opune nici o rezistenţă, că Anglia nu mai are altceva de făcut decât să încheie o pace de compromis." La 9 noiembrie, odată cu împotmolirea germană în faţa Moscovei, schimbare de ton. Rosetti, ca şi Camil Petrescu, „erau de acord că nemţii au pierdut partida". Sebastian notează sarcastic: „Va fi de ajuns peste câteva zile să avem un nou atac german şi un nou succes – pentru ca toţi să fie de acord că englezii sunt pierduţi. E un pendul psihologic, de o regularitate mecanică." Cel mai tare se miră Sebastian de reacţia lui N. Davidescu, scriitorul progerman şi antisemit, despre care notează la 1 martie 1942, aşadar, într-un moment când Germaniei nu-i mergea chiar atât de rău: „N. Davidescu (!!!), reîntors din Germania, îl întâlneşte pe Rosetti şi îi spune că nemţii pierd războiul, că, singuri, englezii îl pot câştiga, că situaţia în Germania e disperată etc.! Davidescu anglofil." Şerban Cioculescu e perplex. Sebastian îl vede la un aperitiv: „E cu inima îndoită. Nu ştie ce să dorească. Victorie germană? înseamnă protectorat. Victorie anglo-rusă? înseamnă sancţiuni. N-am putut face nimic pentru uşurarea conştiinţei lui."[41] (Bietul Cioculescu! Încă nu se dumirise că victoria Rusiei avea să însemne incomparabil mai mult decât simple sancţiuni.)

Sunt şi opoziţionişti sau germanofili constanţi. Pe primii îi putem întâlni din când în când în lagărul de la Târgu Jiu, pe ceilalţi, de preferinţă, la Asociaţia Româno-Germană.

Lagărul de la Târgu Jiu este destul de populat, cu comunişti îndeosebi, autentici sau presupuşi. O situaţie întocmită la 4 decembrie 1941 dă, pe categorii, următorul număr de internaţi: comunişti – 772; suspecţi comunişti – 242; deţinători de paşapoarte Nansen (apatrizi) – 36; sabotori – 41; spioni – 65;

[41] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 356, 406, 413, 441, 444.

legionari – 10; speculanți de valută – 62; diferiți – 108. Total: 1 336.[42] Intelectuali sunt puțini. Dintre legionari, cunoștința noastră mai veche Iordache Făcăoaru este eliberat pe 17 octombrie 1941, după câteva luni de detenție; va fi din nou internat în decembrie 1942–ianuarie 1943.[43] La stânga comunistă sau procomunistă, Em. Socor este internat mai întâi la Caracal, apoi la Târgu Jiu, de la 1 iulie 1941, pentru legături cu sovieticii și atitudine antigermană; fiul său, Matei Socor, muzician, dar mai ales activist comunist, ajunge în același loc. Se stătea în lagăr pe termene mai lungi ori mai scurte: Em. Socor e eliberat, împreună cu ziaristul Emil Serghie, la 7 decembrie 1941.[44] Se află la Târgu Jiu și M. Gh. Bujor, intelectual comunist obișnuit al lagărelor și închisorilor. E luată decizia la un moment dat de a se strânge la un loc toți intelectualii comuniști, pentru a-i izola, dat fiind că „făceau propagandă și întreținеau spiritul comunist stricând sufletele celorlalți".[45]

Câțiva intelectuali cunoscuți, unii chiar foarte cunoscuți, au și ei parte de treceri prin lagăr, relativ scurte (2–3 luni) pentru diverse „cârteli" la adresa regimului sau a războiului. Astfel, Radu Cioculescu (fratele lui Șerban Cioculescu, și distins literat el însuși), deloc comunist, democrat de factură occidentală, se află la Târgu Jiu între 12 decembrie 1942 și 6 martie 1943 – după care perioadă își reia, firesc, funcția de subdirector la subsecretariatul de stat al Aprovizionării.[46] Zaharia Stancu face cunoștință cu lagărul la 19 decembrie 1942, fiind socotit „simpatizant comunist" și totodată „anglofil notoriu"; în aprilie

[42] ANR-ANIC, Ministerul de Interne, 489/1942, f. 111.

[43] *Loc. cit.*, f. 28, și ACNSAS, Iordache Făcăoaru, I 193670, vol.1.

[44] *Loc. cit.*, f. 117. Vezi și dosarul Emanoil Socor, ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 579 (938–943).

[45] ANR-ANIC, Ministerul de Interne, 489/1942, f. 365.

[46] *Loc. cit.*, 488/1942, ff. 186–187.

1943, era deja liber.[47] Ajunge acolo şi Victor Eftimiu, de felul lui mai mult clevetitor decât opoziţionist. Iată, în ce-l priveşte, mărturia lui Pericle Martinescu: „Zilele acestea au fost «ridicaţi» mai mulţi «anglofili» şi duşi în lagăr. Astăzi l-am întâlnit pe Victor Eftimiu, în «permisie», pe strada Câmpineanu. [...] Făcându-se un raport la Mareşal, cum că Victor Eftimiu strigă în gura mare, pe Calea Victoriei, la Capşa şi peste tot pe unde umblă, că «au să vină ei americanii!», cică Antonescu ar fi pus pe acel raport următoarea rezoluţie: «Să fie trimis în lagăr şi să stea acolo până vin americanii!» Zis şi făcut. Dar iată că «anglofilul» e în permisie. Are el oamenii lui şi acolo..."[48] Cazul celebru este al lui Arghezi. În urma violentului pamflet *Baroane*, la adresa ministrului Germaniei la Bucureşti von Killinger (şi vizând prin el Germania nazistă, pur şi simplu), publicat în *Informaţia zilei*, la 1 octombrie 1943, poetul e internat urgent la Târgu Jiu, unde rămâne (după propria-i însemnare) până la 20 decembrie 1943.[49] Simptomatic e faptul că un asemenea articol a putut să apară şi că, până la urmă, ţinând seama de gravitatea atacului şi de context, pedeapsa a fost destul de moderată.

„Anglofilii" sunt destui, mai mult sau mai puţin discreţi, şi ar fi fost şi mai mulţi, dacă victoria Angliei n-ar fi însemnat înfrângerea României. În condiţii normale, între Uniunea Sovietică, Germania şi Marea Britanie, alegerea majorităţii intelectualilor ar fi mers cu siguranţă spre cea din urmă. Din păcate, alegerea efectivă era doar între Germania şi Uniunea Sovietică. La liberali şi la ţărănişti, în nucleul de conducere cel puţin, atmosfera e predominant anglofilă. Din păcate, jurnalul lui Hudiţă, foarte detaliat în înfăţişarea diverselor opţiuni, nu merită

[47] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosarul Zaharia Stancu, rola 885 (999–1001).

[48] Pericle Martinescu, *op. cit.*, p. 350 (17 decembrie 1942).

[49] Tudor Arghezi, *Opere*, IX, *Publicistică (1941–1947)*, „Baroane", pp. 635–637, şi nota lui T. Arghezi, p. 1710.

deplină încredere. Autorul se prezintă pe sine ca un adversar intransigent al regimului Antonescu şi al războiului. Probabil că aşa a fost, dar totul e spus atât de ostentativ, şi cu dorinţa manifestă de a se aşeza mult deasupra celorlalţi în înţelegerea situaţiei politice şi militare (îi pune mereu la punct pe „germanofilii" Giurescu, Brătianu sau Herescu şi chiar pe colegii ţărănişti ezitanţi), încât istoricul se poate întreba pe drept cuvânt dacă Hudiţă nu aranjează prea mult lucrurile în favoarea sa.[50]

Sociologul Nicolae Petrescu, cu formaţia lui americană, mizează pe înfrângerea Germaniei. La cofetăria Nestor, se întâlneşte cu mai mulţi cunoscuţi, care văd lucrurile cam la fel. Printre ei, fraţii Radu şi Şerban Cioculescu, Tudor Vianu, Zaharia Stancu, Vladimir Streinu, colecţionarul şi criticul de artă K. Zambaccian, ca şi matematicienii Simion Stoilov (cu o pronunţată orientare de stânga), Nicolae Ciorănescu (ţărănist) şi Miron Nicolescu (după război, înscris la social-democraţi). Potrivit relatării lui N. Petrescu, din grupul de la Nestor, doar poetul Alexandru Stamatiad, „ca întotdeauna incapabil de a vedea mai departe, se înfăcăra la gândul că vom avea înapoi toate teritoriile pierdute anul trecut. Dar vorbele lui nu erau luate în serios de nimeni".[51]

---

[50] Din inadvertenţele lui Hudiţă: apare, repetat, titulatura „Ministerul Învăţământului"; or, până la comunism, acest minister nu s-a numit niciodată aşa – înseamnă că paginile au fost rescrise după 1948. La 14 ianuarie 1941, D. Găzdaru îi spune că „se gândeşte serios să plece în Italia"; timp de gândit nu prea mai avea, fiindcă legionarilor nu le mai rămăseseră decât câteva zile; în fapt – rezultă şi din corespondenţa trimisă din Roma –, la acea dată Găzdaru se afla deja în Italia. La înmormântarea lui Iorga – Hudiţă afirmă că a văzut cu propriii ochi – ar fi fost doar familia şi câţiva prieteni; nu este adevărat. Într-o conferinţă din mai 1942, Gheorghe Brătianu ar fi recomandat anexarea Transnistriei; aşa ceva nu rezultă însă din rezumatul publicat al conferinţei. Despre Iorgu Iordan, cu totul neconvingător, se afirmă că în 1944 ar fi vrut să plece din România, de teama ruşilor.

[51] Nicolae Petrescu, *Memorii*, vol. II, Editura Vestala, Bucureşti, 2004, p. 297.

Să-i vizităm acum şi pe ceilalţi, pe care îi vedem defilând, mulţi dintre ei, la constituirea Asociaţiei Româno-Germane, înfiinţată la sfârşitul lunii iulie 1942. Remarcăm, printre participanţii la şedinţa festivă de constituire, desfăşurată la Facultatea de Drept, pe lângă oficialităţi precum Mihai Antonescu, Ion Petrovici şi Alexandru Marcu, un număr important de personalităţi culturale: Nichifor Crainic (care ia şi cuvântul după M. Antonescu şi von Killinger), D. Caracostea, Al. Tzigara-Samurcaş, C. Rădulescu-Motru, I. Nistor, Liviu Rebreanu, Em. Bucuţa, Gh. Murnu, Octav Onicescu, N.I. Herescu, Vasile Voiculescu, Ion Marin Sadoveanu, Oscar Walter Cisek, Ion Pillat, Ovidiu Papadima... Nichifor Crainic propune un Comitet de iniţiativă şi conducere din care să facă parte, alături de el însuşi, C. Rădulescu-Motru şi Gheorghe Brătianu. Potrivit declaraţiei sale de mai târziu (din *Memoriul prezentat comisiunii de revizuire a Universităţii din Bucureşti*, broşură tipărită în 1945), Brătianu, absent de altfel de la întrunire, a refuzat această poziţie; necazul lui este că – acţionând din motive pragmatice şi strict patriotice – ajunsese să fie perceput drept mai progerman decât era în realitate.

La 7 august, în aula Facultăţii de Drept, o nouă întrunire pentru constituirea secţiunilor şi trasarea programului de activitate. Urmau să fie cinci secţiuni: politică, socială, economică, tehnică şi culturală. Apar acum mai multe nume, nu toţi germanofili autentici, dar care totuşi se află acolo; se adaugă astfel, la secţia „cultură", Ionel Teodoreanu, Gala Galaction, Petru Comarnescu (curios, pentru un „proamerican"!) sau muzicienii I. Perlea, C. Silvestri, Dinu Lipatti...[52] Poate mai reprezentativi pentru o anumită atitudine sunt cei care nu s-au lăsat antrenaţi decât cei care au venit (unii convinşi, alţii obligaţi prin poziţia

[52] Relatări, detaliate, cu privire la constituirea Asociaţiei, în presa vremii: *Universul*, *Curentul*, *Viaţa*..., numerele din 29 şi 30 iulie şi 10 august 1942.

lor, alții fiindcă le va fi fost greu să refuze). Hudiță îl „vede" acolo pe Mihail Sadoveanu, dar nu-i decât o „iluzie optică", determinată de înverșunarea cu care universitarul țărănist urmărește să-l demoleze pe scriitor, de altminteri oarecum înrudit cu el. Adevărul este că Sadoveanu nu s-a manifestat ca progerman în anii războiului; are destule păcate ca să nu i-l adăugăm și pe acesta. E de pus în opoziție cu Rebreanu. Ambii dau lungi interviuri la *Vremea*, în noiembrie-decembrie 1942. În timp ce Rebreanu îl laudă pe soldatul român, „capabil să se mențină alături de cel mai bun soldat din lume: soldatul german", Sadoveanu nu zice nici o vorbă despre politică sau război.[53]

Presa, evident, dependentă de propaganda oficială și supusă cenzurii, nu are cum să fie „anglofilă". Nuanțe apar totuși, și nu lipsite de semnificație. La 20 iulie 1942, Ministerul Propagandei alcătuia un tabel cu „tirajul cotidienelor". În frunte era *Universul*, cu 244 400 de exemplare; urmau *Curentul*, cu 126 800, *Timpul*, cu 66 000, *Viața* și *Informația*, cu 40 000 fiecare.[54] Cea mai bună relație cu regimul o au Pamfil Șeicaru și *Curentul*. La *Universul*, Stelian Popescu caută să salveze ceva din strategia critică a ziarului (atitudine care contribuise la marea influență a acestuia). Relațiile sale nu fuseseră deloc bune cu Carol II; chiar sub legionari reușise să exprime unele rezerve; iar acum, după o lungă prietenie cu generalul Antonescu, adoptase și față de acesta o anume distanță (în condițiile date, sesizabilă în coloanele ziarului doar prin unele nuanțe). Generalul însuși își exprima nedumerirea, dat fiind că nu vedea nici o deosebire de fond între obiectivele sale și ale patronului *Universului*: „Eu fac politică naționalistă, așa cum a vrut totdeauna *Universul*; fac politică cinstită, cum n-a conceput [în sensul

[53] Vasile Netea, „De vorbă cu Mihail Sadoveanu", în *Vremea*, 6 decembrie 1942; „De vorbă cu Liviu Rebreanu", în *Vremea*, număr de Crăciun 1942.

[54] ANR-ANIC, Ministerul Propagandei Naționale, 2675/1942, f. 108.

probabil de „n-a sperat"] niciodată *Universul*; fac politică de românizare, așa cum a cerut *Universul*; și cu toate acestea *Universul* este contra guvernului. Ce vrea atunci *Universul*?."[55] Răspunsul stă în influența proprie pe care căuta să și-o mențină Stelian Popescu, în fruntea adevăratei „instituții naționale" al cărei patron era.

Dintre celelalte gazete, *Viața*, fondată și condusă de Liviu Rebreanu, are un caracter vădit progerman; chiar dacă nu se exprimă direct pe teme politice – fiindcă ține la demnitatea unei literaturi autonome –, este cât se poate de clar că Rebreanu a jucat totul și până la capăt pe cartea germană. *Timpul*, dimpotrivă, chiar dacă n-are cum să fie antigerman, e de presupus că ar fi fost dacă ar fi putut. Prim-redactor e Mircea Grigorescu, care lucrase la *Adevărul*. Are alături o echipă bine colorată în „roșu": Miron Radu Paraschivescu, Ștefan Roll (Gheorghe Dinu), George Macovescu... Este amuzant de constatat cum, în lunile care urmează intrării României în război, dacă la știrile politice și militare nu e nimic de făcut, în schimb, la pagina literară, apar în foileton aproape numai scriitori francezi și câte un american, dar nici urmă de scriitor german. Un semnal discret, mai departe nu se putea merge. Miron Radu Paraschivescu notează, pe 17 ianuarie 1942, o discuție în redacție cu Mircea Grigorescu și cu Ștefan Roll. „Mircea – care s-a angajat cum știe și cum poate – cu toate regimurile, de la Titulescu și Armand, până la Garda de Fier și Antonescu, vorbește acum de comuniști, cu «noi»." Ceea ce nu l-a împiedicat să-i taie, „cu dexteritate de măcelar", pasaje dintr-un articol „care în nici un caz nu ar fi sărit în ochii cenzurii".[56]

---

[55] *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, București, 1999, p. 194 (11 aprilie 1941). Cu privire la atitudinea lui jurnalistică și politică, vezi Stelian Popescu, *Amintiri*, Editura Albatros, București, 2000.

[56] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, *op. cit.*, p. 130.

O ilustrare a atitudinilor din presă e dată de reacțiile la moartea lui Nicolae Titulescu (în edițiile din 20 martie 1941). Se știa prea bine că fostul ministru de Externe dusese o politică întru totul opusă proiectelor expansioniste ale Germaniei și Italiei. Așa ceva nu se putea tipări. E de citit printre rânduri. Cel mai bine pus în evidență, pe prima pagină, ca editorial, este articolul semnat chiar de Stelian Popescu, în *Universul*: elogii peste elogii la adresa inteligenței și talentului celui dispărut, temperate însă prin distanțarea de ceea ce ar fi fost iluziile și greșelile politice ale acestuia. *Curentul* face un necrolog sec; nu găsește nici un merit de pus în evidență (e mult mai generos cu Goebbels, căruia îi reproduce articol după articol). *Timpul*, dimpotrivă, vede la Titulescu numai calități și nimic de reproșat.

Dintre reviste, *Vremea*, care ne-a servit și până acum ca indicator de tendință, rămâne în continuare un barometru fidel. Cât se poate de legionară din septembrie 1940 până în ianuarie 1941, trece cu bine de pragul rebeliunii și se adaptează la regimul Antonescu. Odată cu războiul, e vehement progermană și antibolșevică. Pe cine să citäm, dacă nu, din nou, pe „comunistul" G. Ivașcu – Victor Pancu: „La 22 iunie 1941, politica lui Stalin s-a prăbușit. [...] Omenirea întreagă, peste intrigile momentane, așteaptă de la această cruciadă, izbăvire în numele civilizației și al religiei creștine. [...] Un om ieșit din popor, dar reprezentând efectiv toate năzuințele poporului german – Hitler, împotriva altui om, ieșit tot din popor, dar care nu stăpânește poporul decât prin cea mai crâncenă dictatură – Stalin. [...] Europa, adică Ordinea și Civilizația, împotriva Asiei, adică a Haosului și Barbariei."[57] Revista păstrează același ton în 1941 și 1942, pe lângă articole, prin sarcasticele caricaturi antibolșevice ale lui Ion Anestin. Barbu Theodorescu dă un șir de

[57] Victor Pancu, „Revoluția bolșevică în fața războiului", în *Vremea*, 29 iunie 1941.

articole „eroice", antibolşevice, naţionaliste, chiar rasiste: „Guvernul ţării vine şi promovează «biologicul» în defavoarea «ideologicului». Aflăm prin aceasta în concepţia de stat un progres real."[58] În toamna anului 1942, Costin I. Murgescu riscă o profeţie: „Fără îndoială, vlăguită şi cu spectrul lipsei de alimente, cu trupele siberiene secerate pe câmpiile Donețului, armata rusă nu va mai avea forţa necesară pentru o ofensivă de iarnă."[59] Treptat însă, *Vremea* devine tot mai culturală (şi efectiv, sub acest aspect, foarte interesantă) şi tot mai puţin politică. Schimbarea majoră se petrece de-a lungul anului 1943. Începe să colaboreze Iorgu Iordan (pe teme lingvistice, sub genericul „Cum scriem şi cum vorbim"); or, numai prezenţa lui aducea a provocare pentru dreapta naţionalistă. Îşi face apariţia şi G. Călinescu, cu articole pe teme literare şi cu bine-cunoscuta lui „Cronică a mizantropului"; Călinescu nu era mai iubit de naţionalişti decât Iordan. Scrie şi Ion Pas texte fără mare relevanţă şi cam fără nerv (între limitele îngustelor lui posibilităţi literare), dar şi lui i se cunoştea prea bine opţiunea socialistă. Cu orientare de stânga, foarte tânărul pe atunci Virgil Ierunca dispune de rubrica „Caiet francez". Şi nu vom mai aminti de fiecare dată că Pompiliu Constantinescu îşi continuă imperturbabil cronica literară, remarcabil de autonomă faţă de tot ce se întâmplă în jur. Între timp, entuziasmul dispare din articolele de război, care rămân strict expozitive. Una peste alta, revista execută în 1943 (continuând, în 1944) un accentuat viraj spre stânga, mai puţin prin ceea ce spune, cât prin ceea ce încetează să mai spună; dar şi tonul neutru, în context, devenea suficient de elocvent.

1943 a fost, de altfel, pentru cine era capabil să se lepede de iluzii, un an al limpezirilor. După Stalingrad, după înfrângerile

[58] Barbu Theodorescu, „Şcoala vieţii", în *Vremea*, 26 iulie 1942.

[59] Costin I. Murgescu, „Premise la a doua iarnă în Rusia", în *Vremea*, 25 octombrie 1942.

germane în Africa de Nord, după intrarea aliaților în Italia, credința în victoria Germaniei nu mai putea ține decât de refuzul de a privi lucrurile în față. La 7 februarie 1943, Raoul Bossy, ministrul României în Germania, discută situația cu Gheorghe Brătianu: „Îl pun puțin la curent cu situația din Germania și cu unele din îndoielile mele. Îl găsesc îngrozit de perspectiva unei victorii ruse și a unei năvale bolșevice în Europa. Pare sceptic asupra putinței de rezistență germană, și cu atât mai vârtos anglo-americană, față cu puhoiul răsăritean." Cerându-i-se un sfat, Bossy îi recomandă că ar fi bine să stea în rezervă, să nu se „coloreze" prea mult. Replica lui Brătianu: „Și așa sunt de altfel destul de colorat [...], deși nu am preconizat niciodată o politică germană propriu-zisă, ci una de apărare contra primejdiei ruse."[60] Era totuși greu de crezut că sovieticii aveau să aprecieze mai favorabil o atitudine izvorâtă din „antirusism" decât din filogermanism autentic.

În septembrie 1943, Bossy îl vizitează pe Ion Petrovici: „Mă întreabă ce cred despre război. Îi spun că nimic nu mai poate împiedica de acum încolo prăbușirea Germaniei."[61]

În februarie 1943, Pericle Martinescu se întâlnește cu câțiva confrați, alături de care editează revista *Dacia rediviva*. În revistă, războiul e evitat; între ei, firește, e la ordinea zilei. Mihai Isbășescu, asistent la Catedra de germană și angajat la Ministerul Propagandei (autor a multe articole, îndeosebi culturale, despre Germania), se afirmă ca progerman. Martinescu, dimpotrivă, se declară „germanofob". Ardeleanul Vasile Netea, liberal, preconizează o ocupație englezească, fiindcă „ne-ar scăpa de una rusească". Martinescu i-ar prefera pe americani, „să ne ferească și de englezi, și de ruși". Opinii diferite: „toți însă ne înțelegem

[60] Raoul Bossy, *Jurnal*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 162 (7 februarie 1943).

[61] *Ibidem*, p. 203 (7 septembrie 1943).

când e vorba de strategia militară; germanii vor pierde războiul".[62] Februarie 1943: imediat după Stalingrad.

În această atmosferă de „apropiere a sfârşitului", un grup de ziarişti înfiinţează ziarul *Ecoul* (primul număr, la 19 decembrie 1943). Director: inevitabilul Mircea Grigorescu. În redacţie şi foarte activ, Miron Radu Paraschivescu, precum şi George Macovescu. Potrivit unei note a Serviciului Special de Informaţii, „toţi redactorii angajaţi sunt democraţi, iar ziarul va face o politică democrată anglofilă [...]. În cercurile germane, apariţia acestui ziar este considerată ca un act de provocaţie la adresa politicii oficiale a României". Gazeta ar primi subvenţii de la bancheri şi politicieni de stânga, pentru eventualitatea că Germania ar fi înfrântă. Sunt angajaţi, discret, şi câţiva ziarişti evrei. Totul, sub oblăduirea lui Mihai Antonescu şi a Ministerului Propagandei! Mircea Grigorescu era de altfel un apropiat al lui „Ică" şi se afla de la începutul anului 1943 în poziţia de consilier la Ministerul Propagandei şi de şef al Direcţiei Presei; drept care, Stelian Popescu (*Universul*) şi Pamfil Şeicaru (*Curentul*) ar fi studiat posibilitatea unui demers la mareşal pentru a-i semnala incompatibilitatea dintre funcţia oficială şi cea de director de ziar. Într-un alt raport, din 14 iunie 1944, se arăta că „în reportajele sale de război, făcute de d. Macovescu, *Ecoul* ostenește, în chip foarte subtil, să înfăţişeze succesele aliaţilor şi să ignoreze biruinţele defensive ale trupelor germano-române", aşa că toţi cenzorii de la Cenzura Presei stau „cu ochii aţintiţi" asupra cronicilor militare ale ziarului.[63] Colaborează şi Mihail Sadoveanu (cu texte „incolore", nimic de actualitate; de reţinut şi informaţia, înregistrată de Siguranţă, că scriitorul

[62] Pericle Martinescu, *op. cit.*, p. 359 (17 februarie 1943).

[63] Dosarul informativ al ziarului *Ecoul*, la ANR-ANIC, Serviciul Special de Informaţii, 72/1943; vezi şi *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. IV, Hasefer, Bucureşti, 1998, pp. 85–86.

ar fi figurat „printre stipendiații permanenți ai lui Mihai Antonescu")[64], și Șerban Cioculescu, și scriitorul Mircea Damian, și mai mulți tineri de stânga: George Ivașcu (revenit la numele lui; de dreapta era numai sub pseudonim), Virgil Ierunca, Ion Caraion... Scrie frecvent Octavian Neamțu, ca și H.H. Stahl, ambii sociologi din școala lui Gusti; de asemenea, Costin Murgescu. Prea multe, firește, nu se puteau tipări, însă conta și tonul și își aflau locul și tot felul de aluzii. La Miron Radu Paraschivescu, îndeosebi, când își găsește subiecte precum „Spiritul pașoptist", pentru a sublinia cum „cărturarii țării au ales moartea și surghiunul decât plecarea capului sub jug străin" (desigur, se putea citi în dublu registru: Germania sau Uniunea Sovietică), or, și mai curios, se trezește să-l comemoreze pe Iulius Caesar, pentru a spune: „Spre deosebire de barbarie, civilizația e cucerire și organizare în adâncime, nu în întindere... A se impune prin lupte și expediții însemnează pentru o civilizație a se trăda pe ea însăși."[65] Tot „pieziș" se exprimă și H.H. Stahl, într-un articol despre „Dușmanii dinlăuntru" (24 februarie 1944), identificați ca fiind „boala și sărăcia" din lumea satelor, rele de care statul ar trebui să se îngrijească – într-un moment când propaganda oficială era fixată asupra „dușmanilor din afară". La rândul lui, Costin Murgescu lasă să se înțeleagă că războiul e ca și sfârșit, propunând (în ianuarie 1944) o suită de articole despre perspectivele economice postbelice și despre necesara solidaritate economică internațională (de remarcat detașarea lui Murgescu de anterioarele – și juvenilele – iluzii totalitare). Implicarea – tacită – a lui Mihai Antonescu e cu totul plauzibilă; altfel, cum ar fi putut oamenii lui, de la Ministerul Propagandei, să acționeze în sens contrar; se știe de altfel că „numărul doi"

[64] ACNSAS, Mihail Sadoveanu, I 073553, vol. 1, f. 72.

[65] Miron Radu Paraschivescu, „Spiritul pașoptist", în *Ecoul*, 1 ianuarie 1944; „La comemorarea lui Iulius Caesar", *ibidem*, 2 aprilie 1944.

al regimului a deschis canale de comunicare cu coaliția antigermană, fără a avea însă – din păcate pentru destinul lui – curajul de a merge până la capăt.

Situație interesantă şi la Institutul Central de Statistică. Directorul general, Sabin Manuilă, reputat statistician (de formație americană), nu pare a se încurca în prejudecăți la alegerea colaboratorilor. Printre angajați, îl întâlnim pe Corneliu Mănescu, viitorul ministru de Externe al României comuniste. A. Golopenția şi H.H. Stahl se află în fruntea unor direcții, şi tot director ajunge şi legionarul Iordache Făcăoaru. Acesta din urmă avea să răspundă şi de munca obligatorie a evreilor. Institutul a reuşit să „obțină" vreo 5 000 de evrei (mult peste necesități), pe care i-a ferit în consecință de munci penibile şi de alte posibile necazuri. Imediat după 23 august 1944, evreii astfel „exploatați" şi-au exprimat public recunoştința față de Manuilă şi Făcăoaru.[66]

În noul context, faimosul Memoriu al universitarilor (pus foarte tare în evidență de istoriografia comunistă), definitivat în aprilie 1944 şi semnat de mai multe zeci de profesori, e departe de a avea o semnificație chiar atât de puternică. Se cerea „imediata încetare a războiului" din partea României. Dar ce putea fi mai evident în primăvara anului 1944 decât că România pierduse partida şi era pe punctul de a fi invadată de Armata Roşie? Fapt este că nici unul dintre semnatari n-a pățit nimic. Cu un an înainte, ar fi ajuns fără multă discuție la Târgu Jiu. Sau poate n-ar fi ajuns; fiindcă nici unul n-ar fi avut curajul să-l semneze şi, de fapt, mulți dintre viitorii semnatari nici nu-şi limpeziseră pozițiile. Comuniştii au căutat să se prezinte drept inspiratori ai acțiunii; la fel şi țărăniştii. Hudiță scrie în *Jurnal* că textul fusese redactat de el însuşi împreună cu

[66] Despre folosirea evreilor la Institutul de Statistică, unele informații în dosarul lui Iordache Făcăoaru, ACNSAS, I 193670, vol. 3.

Gr. T. Popa şi lansat, pentru obţinerea semnăturilor, sub patronaj ţărănist, la 10 aprilie 1944. Ţărăniştii nu l-ar fi semnat iniţial, pentru a nu lăsa impresia unui document de partid; ar fi urmat să-l semneze ultimii, dar n-au mai apucat (apelul fiind confiscat de poliţie... şi aşa mai departe). Aşa se face că tocmai iniţiatorul Hudiţă nu apare printre semnatari! Cum nu există altă sursă care să-l confirme, fiecare e liber să creadă ce vrea despre relatarea lui Hudiţă. Cât despre semnatari, ei sunt de orientări politice diverse, unii mai la stânga, alţii mai la dreapta: astfel, doctorul Daniel Danielopolu, profesor la Medicină, liberal marcant, Grigore T. Popa, C.I. Parhon, Al. Rosetti, Simion Stoilov, Istrate Micescu, Andrei Oţetea, Gh. Zane, C. Daicoviciu, pentru a-i menţiona doar pe câţiva dintre cei mai cunoscuţi. Nu puţini – dar nu toţi – vor merge după 1944 mai spre stânga decât fuseseră până atunci, ajutaţi şi de faptul că semnaseră memoriul![67]

Câţiva universitari se află în mod special în atenţia Siguranţei de-a lungul anilor 1943–1944, din cauza orientării lor accentuate de stânga. Cazul, mai întâi, al lui Gh. Vlădescu-Răcoasa, vârstnicul asistent al lui D. Gusti, care în februarie 1944 ajunge să fie condamnat la 15 ani muncă silnică în calitate de membru al conducerii organizaţiei comuniste Uniunea Patrioţilor (o condamnare care numai peste câteva luni nu-i va prinde rău!). Odată cu el e condamnat şi asistentul Barbu Zevedei, de la Universitatea din Cluj (Sibiu), la 8 ani şi şase luni. Ambii încercaseră să strângă rândurile intelectualilor de stânga sau susceptibili de a fi atraşi în această direcţie. Vlădescu-Răcoasa îi avea în vedere pe C.I. Parhon, Gr. T. Popa, S. Stoilov, Mircea Florian, M. Ralea şi Al. Rosetti. Zevedei vorbise cu Al. Roşca, D. Prodan (pe atunci, asistent), C. Daicoviciu, E. Petrovici, Liviu Rusu, D.D. Roşca. E pomenit în context şi Iorgu Iordan. Unii aveau

[67] Despre Memoriu, inclusiv lista semnatarilor, în Maria Someşan, *op. cit.*, pp. 237–238; vezi şi Ioan Hudiţă, *Jurnal politic. 1 ianuarie–24 august 1944*, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1997, în principal pp. 188–189.

o mai veche înclinare către stânga, alţii descopereau acum că n-ar fi rău să meargă pe această cale. Să-l remarcăm şi pe Daicoviciu, despre care alte surse vorbesc tot acum de o apropiere de naţional-ţărănişti; judecată corectă: viitorul era sau cu ţărăniştii, sau cu comuniştii! Gr. T. Popa trebuie trecut într-o rubrică specială: antifascist intransigent, îşi găsea firesc locul în orice combinaţie împotriva regimului, doar că era în aceeaşi măsură şi anticomunist convins (ceea ce se va vedea foarte bine după 1944): mai mult decât oricare alt universitar a fost omul unor convingeri democratice ferme. Ralea e în repetate rânduri menţionat în rapoartele Siguranţei, şi pe drept cuvânt: dovedind o intuiţie fără greş, se lansase deja în virajul care-l va conduce alături de comunişti. Se agită, urmărind structurarea unei stângi radicale, dacă s-ar fi putut, în interiorul Partidului Naţional Ţărănesc (unde Maniu nu se arată însă dispus să-l reprimească), dacă nu, în afara acestuia. Eforturile îi sunt răsplătite printr-o perioadă de internare la Târgu Jiu (de la sfârşitul lunii decembrie 1942 până spre sfârşitul lunii martie 1943). Într-un document al legaţiei germane, Ralea apărea pe primul loc (urmat de N.D. Cocea şi Petru Groza) printre cei consideraţi a fi gata să intre într-un guvern bolşevic, în cazul unei victorii sovietice.[68] E supravegheat şi Iorgu Iordan, inclusiv în relaţie cu Ralea: „Rugăm urmăriţi activitatea ce o desfăşoară prof. univ. Iorgu Iordan în legătură cu acţiunea politică a prof. M. Ralea." Atunci când Direcţia Generală a Poliţiei alcătuieşte, în noiembrie 1943, o listă scurtă a celor cu „idei democratice" (ceea ce vrea să spună „de stânga", procomuniste), nominalizează patru persoane: C.I. Parhon (interesantă reputaţie de stânga pentru un om care n-a întreprins mare lucru în plan politic!), M. Ralea, Iorgu Iordan şi Vlădescu-Răcoasa.[69]

---

[68] ACNSAS, Mihai Ralea, I 236438, vol. 2.

[69] Informaţii extrase din dosarele Gh. Vlădescu-Răcoasa, ANR-ANIC, I 95, microfilme, rola 1084, şi Iorgu Iordan, *loc. cit.*, rola 1080.

Ca şi universitatea, viaţa culturală rămâne sub regimul Antonescu destul de autonomă. Tentativele de îndrumare sunt de pus tot în seama unor slujitori ai literelor, cu mai vechi orientări naţionaliste. Ajuns în fruntea Fundaţiilor, D. Caracostea dă următorul ucaz, valabil începând cu numărul din august–septembrie 1941 al *Revistei Fundaţiilor Regale*: „se suspendă, timp de şase luni, colaborarea la *RFR* a criticilor de formaţiune fie estetizantă, fie liberalizantă până la simpatii faţă de ideologia şi literatura semită". După care vor fi reacceptaţi, dacă fac dovada „că recunosc cerinţele literare ale vremii".[70] Firește, şi *Gândirea* se vede justificată în vechiul ei crez autohtonist. Ambele reviste rămân totuşi suficient de eclectice pentru a nu prezenta o imagine uniformă. Cei care au alte idei despre literatură îşi găsesc locul în reviste precum *Curentul literar* (care apare doar până în octombrie 1941) sau în *Revista română*, editată de Zaharia Stancu, împreună cu N. Carandino ca secretar de redacţie, din mai 1941 până în primele luni ale lui 1942. Dar am văzut cum şi *Vremea* redevine o revistă literară deschisă şi, la fel, cam în acelaşi ritm, *Universul literar*, iniţial foarte marcat la dreapta, apoi, de prin 1942, remarcabil de puţin ideologizat, cu contribuţii venind din toate direcţiile.

Nu lipseşte, firește, literatura de război, dar într-o proporţie modestă, cartea-vedetă în acest gen fiind *Ard malurile Nistrului* (1941), a lui Constantin Virgil Gheorghiu, prefaţată de Tudor Arghezi (autorul avea să devină o celebritate literară a exilului românesc, dar şi un personaj extrem de controversat). Cei mai mulţi dintre scriitori se exprimă ca şi când nu s-ar afla sub regimul Antonescu şi în vreme de război. Până şi Ion Marin Sadoveanu, care se numără printre susţinătorii fideli ai politicii oficiale, consacră romanul său cel mai reuşit, *Sfârşit de veac*

[70] Notă semnată D. Caracostea, în *Revista Fundaţiilor Regale*, august–septembrie 1941.

în București (apărut în februarie 1944), unei cu totul alte epoci și altei problematici.

Istoria și critica literară trec prin perioada lor cea mai rodnică; nicicând, înainte sau după, n-au apărut atâtea lucrări majore în acest domeniu în doar câțiva ani. Sunt de amintit E. Lovinescu, cu seria lui maioresciană (începând cu *T. Maiorescu*, în 1940, și continuând cu *T. Maiorescu și contemporanii lui*, 1943–1944, *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, 1943...); Tudor Vianu, cu *Arta prozatorilor români*, 1942; Șerban Cioculescu, cu *Aspecte lirice contemporane*, 1942 (după ce dăduse *Viața lui I.L. Caragiale*, în 1940); Vladimir Streinu, cu *Clasicii noștri*, 1943; Pompiliu Constantinescu și Octav Șuluțiu, ambii cu numeroase cronici în reviste; și, firește, monumentala *Istoria literaturii române* (1941) a lui G. Călinescu, urmată de *Istoria literaturii române moderne* (1944), scrisă de Șerban Cioculescu, Tudor Vianu și Vladimir Streinu.

De remarcat „maiorescianismul", aproape fără excepție, al autorilor, ceea ce se traducea prin raționalism și detașare critică, într-o epocă în care virtuțile acestea riscau să fie uitate. Pentru a da un singur exemplu, e semnificativă intransigența cu care Șerban Cioculescu denunță „fenomenul mistic" al „tracomaniei", atât sub latura interpretării biologice a națiunii, cât și a proiectelor de ordin imperialist („...poziția falsă a tracomanilor recenți, vitalisto-imperialiști, care confundă valorile biologice cu cele spirituale și-și construiesc năluci politice, din amintirea maximului spațiu teritorial – nici măcar dacic, ci tracic, care ar urma să ne designeze imperativ direcția destinului")[71]; în discuție directă sunt „tracomanii", însă distanțarea e evidentă față de linia politică oficială, rasistă și expansionistă.

Dacă e totuși o excepție, aceasta îl privește pe G. Călinescu, prea personal și prea labil pentru a se încadra într-un curent,

[71] Șerban Cioculescu, „În marginea unor studii getice", în *Curentul literar*, 16 august 1941; „Cavalerii anonimatului", *ibidem*, 30 august 1941.

maiorescian sau oricare altul. În chip paradoxal, *Istoria literaturii române*, denunțată ca dăunătoare și retrasă din librării, se arăta, cel puțin prin unele pasaje, mai apropiată de spiritul naționalist și chiar rasist decât oricare dintre scrierile celorlalți confrați. E drept că alte pasaje mergeau în direcția opusă, îndeosebi includerea – masivă – a scriitorilor evrei. Cei care au blamat cartea au văzut ceea ce nu le-a convenit și nu s-au lăsat înduplecați de ceea ce ar fi trebuit să le fie pe plac. Nu e de altfel singura contradicție a lucrării, iar una dintre explicații stă în „sensibilitatea" lui Călinescu la evoluțiile ideologice și politice din perioada imediat anterioară apariției cărții. Prezența scriitorilor evrei și aprecierile favorabile cu privire la ei corespund anilor de cronică literară de la *Adevărul literar și artistic*. Față de această primă elaborare se manifestă în faza următoare numeroase rezerve, ca și interpretări de-a dreptul antisemite, prin sublinierea repetată a inaderenței evreilor la spiritul românesc și la obiectivele românești. Lui Ronetti-Roman i se face un întreg „proces" pentru faptul de a fi susținut egalitatea drepturilor peste distincțiile etnice. Era, dimpotrivă, dreptul statului român de a se apăra, consideră Călinescu. Și o concluzie mai generală: „acest umanitarism imperativ, intolerant, viciază literatura multor evrei". Pe marginea cărților lui F. Aderca, criticul denunță „fanatismul antinațional al evreilor (naționaliști pentru ei înșiși)"; scriitorul evreu glorifică „defecțiunea și dezertarea"; „idealul național e persiflat și infirmat"... și așa mai departe.[72] Nu numai criticii antisemiți au fost revoltați de *Istoria literaturii române*, ci, am spune, nu în mică măsură și scriitorii evrei, Călinescu reușind astfel performanța de a se fi arătat concomitent filosemit și antisemit! Spre deosebire de cei dintâi, evreii n-aveau însă cum

[72] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1941, p. 488 (Ronetti-Roman), pp. 706–707 (Felix Aderca).

să se exprime public. M. Sebastian îşi mărturiseşte însă în *Jurnal* marea dezamăgire şi tot el notează că Felix Aderca a scris o lungă replică[73], pe care, evident, n-a putut să o publice decât peste un număr de ani (a apărut în *Democraţia*, la 21 ianuarie 1945; scriitorul constată cât de mult s-a schimbat criticul în traseul său de la *Adevărul* la Fundaţiile Regale – editura care i-a tipărit *Istoria* –, ajungând la atitudini reacţionare şi rasiste; conchide, sarcastic şi cu ceva dreptate, că acesta e departe a fi „un fanatic al convingerilor").[74]

Dar nu numai cu privire la evrei, ci şi în viziunea sa de ansamblu, Călinescu e tentat de interpretarea rasială. Pune un accent special asupra originilor tracice (să nu-i fie cu supărare lui Cioculescu): „în fond suntem geţi", şi asta înseamnă „anume note etnice neschimbătoare esenţial". În bună parte sunt idei provenite din şcoala lui Pârvan. Dar e cu siguranţă şi o adaptare la contextul anilor 1940–1941, îndeosebi în capitolul final intitulat „Specificul naţional", în care se întâlneşte şi fraza „definitivă": „Singura condiţie pentru a fi specific este de a fi român etnic."[75]

Istoria lui Călinescu a avut un destin ieşit din comun. Când a apărut, a nemulţumit autorităţile, i-a indignat pe naţionalişti şi antisemiţi, i-a iritat pe evrei şi a fost întâmpinată cu mari rezerve de criticii profesionişti. Pornind de aici, a ajuns, în extrema cealaltă, să fie o carte aproape unanim acoperită cu laude, marele model de istorie literară românească. Este – s-o spunem pe scurt – triumful talentului, al unui neîntrecut talent, care a reuşit să ascundă numeroasele deficienţe ale operei. Trăsătura indubitabilă a cărţii stă în marea capacitate de evocare literară

---

[73] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 358 (17 iulie 1941) şi 373 (18 august 1941).

[74] Felix Aderca, „În jurul unei istorii a literaturii române", în *Democraţia*, 21 ianuarie 1945.

[75] G. Călinescu, *op. cit.*, „Specificul naţional", pp. 885–888.

şi de „recreare" a oamenilor, locurilor şi atmosferei: ceea ce, chiar dacă ține mai mult de roman decât de istorie, rămâne unic şi impresionant. De asemenea, marea inteligență critică a autorului: nu ştiu dacă se poate spune că G. Călinescu a aşezat justa ierarhie a valorilor – fiindcă nu există o „justă ierarhie": *recepția* e cea care selectează şi ordonează şi nu vreo valoare absolută; a reuşit însă cu siguranță să impună o ierarhie, devenită canonică, acceptată mai de toată lumea, cu mici amendamente.

Toate acestea au trecut într-un plan secundar faptul – care aproape nici nu mai e observat – că marea operă a lui Călinescu e mai curând un model despre cum *nu* ar trebui să se alcătuiască o istorie literară. Scrisă cam în grabă, cu recuperarea multor texte publicate anterior; pulverizată în jurul personalităților, cu prea puțină atenție pentru fenomenele de ansamblu: ideologii şi curente; lipsită de sistem, cu capitole decupate după o varietate de criterii; cu biografii detaliate la unii scriitori, agrementate pe alocuri cu pasionante descrieri de decor (Răşinarii lui Goga, locuința lui Macedonski...), alteori fără nici cea mai mică indicație biografică... e o lucrare extrem de personală, ceea ce înseamnă – după gusturi – sau o mare calitate, sau o insuficiență structurală. Aproape fiecare capitol sau paragraf e construit altfel!

Multe articole – publicate imediat după apariția cărții – exprimă, într-o manieră destul de primitivă, atitudini naționaliste, antisemite sau motivate de frustrări ale unor autori nemulțumiți de modul cum i-a tratat Călinescu. Dar sunt şi critici solide, cu argumente demne de a fi luate în seamă. Şerban Cioculescu remarcă factura „impresionistă" a sintezei şi tot el reproşează autorului lungile şiruri de citate, soluție comodă care ține adesea loc de analiză; tot Cioculescu, în alt comentariu, remarcă rasismul lui Călinescu („tracoman neaşteptat"), însă un rasism tolerant şi într-un fel contradictoriu: „ca un perfect rasist, denunță

pericolul semit în repetate rânduri; dar ca un rasist şovăitor, până la urmă, crede în neeficacitatea acestui pericol".[76] Comentariul lui Vladimir Streinu: „mare talent, mare putere de muncă, mare aspect de informaţie, dar şi mare grabă, mare lipsă de măsură, mare neorânduială".[77] M. Ralea contestă clasificarea materialului şi remarcă „cel mai complet eclectism", prin folosirea tuturor metodelor imaginabile: istorică, psihologică, sociologică, antropologică, patologică-medicală... „Metoda antropologică pare o adevărată obsesie: fiecare scriitor e pândit pe generaţii în urmă în ascendenţa sa: armean, grec, evreu etc., şi psihologia raselor îi pare că explică multe facultăţi ori procedee mintale. De pildă, Zarifopol e prezentat ca sofist fiindcă e descendent dintr-o familie grecească şi... ginere de evreu. [...] Peste tot caracterul rasist e indicat ca un criteriu ori ca o explicaţie."[78] Pentru unii, Călinescu era prea puţin rasist, pentru alţii este prea rasist. Pe lângă obiecţiile aduse lucrării, Cioculescu sau Ralea îşi afirmă şi propriile poziţii, opuse rasismului oficializat. Încă o dată de constatat, în plină dictatură, o surprinzătoare libertate de ton.

Istoria a fost retrasă din ordinul mareşalului, dar celebritatea ei era deja făcută, şi a continuat să stârnească valuri. Conducerea se schimbase între timp la Editura Fundaţiilor: D. Caracostea îl înlocuise pe Al. Rosetti; cartea fusese în cea mai mare parte tipărită de Rosetti, dar apăruse sub noul director, care, firește, căuta să se scuze dând vina pe ceea ce moştenise. La

---

[76] Şerban Cioculescu, „G. Călinescu: Istoria literaturii române", în *Revista română*, iulie-octombrie 1941, pp. 383–389, şi noiembrie–decembrie 1941, pp. 515–522; „O eroare de logică", în *Viaţa*, 1 septembrie 1941.

[77] *Curentul literar*, 13 septembrie 1941 (răspuns la ancheta privitoare la *Istoria* lui G. Călinescu).

[78] Mihai Ralea, „Istoria literaturii române de G. Călinescu", în *Revista română*, noiembrie–decembrie 1941, pp. 512–515.

Iaşi, un raport de poliţie din februarie 1942 informa că *Istoria* „a divizat studenţimea ieşeană, în special pe cea de la Facultatea de Litere, în două tabere: cea mai numeroasă alături de adversarii d-lui Călinescu [poate doar cea mai gălăgioasă, *n.n.*] şi în contra taberei mai mici, susţinătoarea d-lui Călinescu".[79] Gh. Cuza, fiul lui A.C. Cuza, publicase în *Cetatea Moldovei*, revista în fruntea căreia se afla, un articol intitulat „Profanare sceleratǎ sau act de demenţă. Cazul G. Călinescu"; autorul *Istoriei* era acuzat, pe lângă faptul de a nu fi scris nimic despre „opera epocală" a tatălui său, A.C. Cuza, de atitudine filosemită, antinaţională şi mai ales antimoldovenească.[80] De fapt, poliţia nu se temea de Călinescu, ci de exploatarea politică a disputei pe care ar fi putut să o facă Gh. Cuza în favoarea curentului „cuzist". Tot cam atunci, G. Călinescu îl soma pe Caracostea să repună volumul în vânzare: fără succes.[81] Până să se lămurească lucrurile, se apucă să redacteze o versiune scurtă: compendiul de istoria literaturii române. Dar, ca să apară versiunea scurtă, trebuia reabilitată versiunea cea mare, pe care aceasta doar o rezuma: un cerc vicios. La 15 iunie 1943, Călinescu adresează un memoriu mareşalului, pledând în favoarea compendiului, cu argumente extrase din *Istoria* mare. Citând din recenzia lui Ralea (pe care, altminteri, nu avusese motive s-o aprecieze prea tare!), subliniază el însuşi spiritul rasist al operei şi, de asemenea, faptul că a procedat la „critica atitudinilor evreieşti".[82] Aşadar, o lucrare în ton cu ideologia regimului. Acum, Caracostea, decât să se încurce şi cu compendiul, preferă să repună în

[79] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1051/1940, ff. 140–142.

[80] *Cetatea Moldovei*, 1 ianuarie 1942, pp. 7–29.

[81] G. Călinescu către D. Caracostea, fără dată [1942], în G. Călinescu, *Scrisori şi documente*, *op. cit.*, pp. 116–118.

[82] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosarul G. Călinescu, rola 926 (24–29).

vânzare ediția principală, cu atât mai mult cu cât retragerea ei însemnase o pierdere financiară; i se adresează şi el mareşalului, în acest sens (la 24 august 1943).[83] Până la urmă, strict pe răspunderea lui Caracostea, lucrarea e din nou difuzată în februarie 1944. Un „act de sfidare față de politica naționalistă dusă de actualul regim" (potrivit unei note informative).[84]

Una peste alta, povestea cărții lui Călinescu spune multe despre atmosfera intelectuală şi confruntările ideologice din anii regimului Antonescu.

[83] *Loc. cit.*, rola 926 (22–23).
[84] *Loc. cit.*, rola 926 (9–18).

VII
De la o dictatură la alta... cu puțină democrație

La 23 august 1944, căderea regimului Antonescu deschidea teoretic drumul democrației. A fost însă de la bun început o democrație trunchiată, dezechilibrată și conducând inevitabil spre totalitarismul comunist. Dacă extrema stângă fusese exclusă din democrația interbelică, acum dispărea dreapta naționalistă. În împărțirea puterii, deplasarea spre stânga era manifestă, depășind cu mult ponderea reală a stângii în opțiunile românilor. Socialiștii și comuniștii se așezau pe același plan de reprezentare guvernamentală cu liberalii și național-țărăniștii. Comuniștii, de fapt, s-au dovedit din primul moment ca fiind „mai egali" decât toți ceilalți: era consecința directă a ocupării țării de Armata Roșie, al cărei rezultat nu avea cum să fie altul decât comunizarea României. După câteva luni de relativ echilibru (guvernele Sănătescu și Rădescu, august 1944–februarie 1945), ocupantul a impus numirea guvernului Petru Groza, dominat de Partidul Comunist, deși cu aparențele pluraliste ale unei coaliții în care, alături de comuniști, intrau socialiștii, Frontul Plugarilor (formațiunea politică a lui Groza), ca și o importantă disidență liberală, în frunte cu fostul prim-ministru Gheorghe Tătărescu (acesta ocupând a doua poziție, ca vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de Externe). Coaliția, sub denumirea Blocul Partidelor Democratice, a mers împreună și la alegerile din noiembrie 1946, pe care le-a câștigat strălucit... în urma falsificării masive a votului.[1] A urmat, în 1947, ofensiva brutală

[1] Despre scrutinul din noiembrie 1946: Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii. „Alegerile" din 1946*, RAO, București, 2007. Vezi și Petre Țurlea,

împotriva Partidului Național Țărănesc, rămas principala forță de opoziție (alături de liberalii, mult slăbiți prin defecțiunea lui Tătărescu); partidul este dizolvat, iar liderilor țărăniști li se înscenează un proces soldat cu condamnări grele (închisoare pe viață pentru Iuliu Maniu și Ion Mihalache). Vine și rândul liberalilor lui Tătărescu, excluși din guvern în noiembrie 1947; intenția lor fusese, evident, de a frâna procesul de comunizare, păstrând cât se mai putea din România democratică și capitalistă, dar până la urmă, fără voia lor, n-au făcut decât să ușureze jocul înșelător al comuniștilor. Câteva luni mai târziu, socialiștii aveau să dispară și ei, înghițiți de comuniști într-un partid care, ca să nu-și spună tot comunist, și-a spus Partidul Muncitoresc Român (rămânând însă același Partid Comunist, nume la care va reveni mai târziu). La 30 decembrie 1947, regele Mihai e nevoit să abdice; se proclamă Republica Populară Română: e începutul erei comuniste.

Schimbarea din temelii a României – într-un ritm amețitor – a provocat mari mișcări în rândul elitei intelectuale. Cu toții se vor găsi în situații pe care nici nu și le-ar fi putut imagina doar cu câțiva ani în urmă. Vor alege mai bine sau mai rău, în funcție de principii, în funcție de interese... sau va alege istoria pentru ei, fără să le mai ceară consimțământul.

Au trebuit să ia o decizie – în oricare variantă, lansându-se în necunoscut – cei pe care schimbarea de la 23 august 1944 i-a prins în afara României. Exponenți bine-cunoscuți ai elitei intelectuale, oameni tineri în majoritatea lor, cei mai mulți cu convingeri și atitudini de dreapta, se aflau în diverse posturi diplomatice. Opțiunea, de regulă, a fost de a nu mai reveni în țară. Au ales nesiguranța exilului, care unora le va aduce în cele din

---

Partidul Național Liberal Tătărescu, Libra, București, 2001. Față de aproape 80%, cu cât ar fi câștigat oficial, coaliția guvernamentală n-a luat, după calculul lui Dinu C. Giurescu, decât 21,17% din voturi; P. Turlea consideră rezultatul ceva mai echilibrat: 47% pentru guvern, 53% pentru opoziție.

urmă şi recompensa notorietăţii internaţionale (greu de atins, dacă ar fi rămas în România).[2]

Sunt, mai întâi, cazurile celebre. Mircea Eliade, unul dintre ele. Rechemat în ţară, imediat după 23 august 1944, refuză să se întoarcă. Este demis din funcţia de consilier cultural, dar îşi prelungeşte şederea în Portugalia până în septembrie 1945, când se instalează în Franţa. Aici parcurge câţiva ani dificili, ţinut la poarta instituţiilor ştiinţifice, pentru motive de ordin politic (prea fusese de dreapta!). Treptat, numeroasele sale contribuţii în domeniul religiilor şi mitologiilor îi aduc notorietatea şi îl scapă cel puţin de „spectrul mizeriei", care i se profilase ameninţător un timp. Însă o slujbă stabilă şi plătită n-a avut de-a lungul celor unsprezece ani petrecuţi în Franţa. Provizorat care ia sfârşit abia în 1956, când e chemat ca profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago.[3]

Emil Cioran, în ce-l priveşte, nici n-a avut preocuparea unei cariere, dimpotrivă. Dacă vocaţia lui Eliade era de universitar, a lui a fost mai curând de marginal. S-a descurcat cum a putut, într-o prelungită boemă. Odată cu *Précis de décomposition* (1949), începe celebritatea lui franceză, care nu se va dezminţi până la sfârşitul vieţii.

Spre deosebire de Eliade şi Cioran, Eugen Ionescu e un om cu reflexe de stânga. Fusese totuşi un impecabil diplomat „antonescian". Izbucneşte abia după 1944. Şi acum loveşte în tot ce vede la dreapta. Nae Ionescu „a creat o stupidă, înfiorătoare Românie reacţionară". Eliade: „ăsta e un mare vinovat". „Imbecilul de Noica." „De Gaulle pare a fi o mare deziluzie: e un reacţionar."[4]

---

[2] Cu privire la emigraţia intelectuală, informaţii detaliate la Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc, 1945–1989*, ediţia a doua, Editura Compania, Bucureşti, 2010.

[3] Trimit din nou la lucrarea lui Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade*, *op. cit.*

[4] Eugen Ionescu către Tudor Vianu, 19 septembrie 1945, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, Minerva, Bucureşti, 1994, pp. 269–279.

Pentru moment, comunismului Ionescu n-are nimic să-i reproşeze. Misiunea sa la legația din Franța încetează totuşi în octombrie 1945. Nu revine nici el în țară. În martie 1946 atacă violent (cum îi era felul... exceptând perioadele când socotea că e mai prudent să nu o facă) cultura românească şi instituțiile româneşti grav viciate, după el, de naționalism. Țintea, îndeosebi, în armată (caracterizată, printre altele, prin „bestialitate") şi magistratură.[5] Cât ar părea de curios, regimul comunizant din România nu a apreciat prea tare pamfletul ionescian. În consecință, scriitorul s-a trezit cu un proces şi o condamnare (din fericire pentru el, în contumacie) la ani de temniță. Nu pare să realizeze ruptura, fiindcă şi mai târziu, în februarie 1948, îi scria lui Tudor Vianu, exprimându-şi dorința de a obține un post, din partea statului român, însă în Franța (lector, ataşat de ambasadă: îi promisese mai de mult Ralea şi Vianu e rugat să-i reamintească).[6] Încă nu-l deranja regimul comunist. Nu peste mult timp, avea să devină un foarte celebru dramaturg francez. Şi să se manifeste, în numele democrației, nu doar ca antifascist, ci şi ca adversar al ideologiei şi practicilor comuniste.

Şirul celor rămaşi în Occident este destul de lung. Iată o suită de nume, într-o ordine aleatorie:

Aron Cotruş, consilier de presă la Madrid, îşi va împărți o existență destul de precară între Spania şi Statele Unite.

Alexandru Busuioceanu, consilier cultural la Madrid. Se stabileşte în Spania, şi el fără o situație definită; va continua să scrie eseuri despre literatură şi artă, afirmându-se şi ca poet de limbă spaniolă.

---

[5] Eugen Ionescu, „Fragmente dintr-un jurnal intim, Paris, 19 martie 1945", în *Viața românească*, martie 1946, pp. 137–140 (reprodus în E. Ionescu, *Război cu toată lumea*, vol. II, București, 1992, pp. 269–274.

[6] Eugen Ionescu către Tudor Vianu, 9 februarie 1948, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, pp. 309–310. Pentru Eliade, Cioran şi Ionescu, în anii 1944–1947, Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme*, *op. cit.*, pp. 383–416.

Victor Buescu, asistent la Universitatea din Bucureşti, la Catedra de latină, detaşat ca lector de limba şi literatura română la Universitatea din Lisabona. Continuă să predea la aceeaşi universitate.

Dumitru Amzăr, secretar de presă, apoi secretar cultural la Berlin. Rămâne în Germania, cu provizorii poziţii universitare şi un timp profesor de liceu.[7]

Vintilă Horia, ataşat de presă la Viena. Trăieşte în Italia, în Argentina, în Franţa, în Spania (unde obţine cetăţenia şi va rămâne până la sfârşitul vieţii). Romanul său *Dieu est né en exil* (1960), inspirat din surghiunul lui Ovidiu la Tomis, devine un bestseller şi este recompensat cu Premiul Goncourt, la care autorul se vede nevoit să renunţe, în urma unei furibunde campanii de presă, pe seama – evident! – a trecutului său „fascist".

Constantin Virgil Gheorghiu, ataşat de presă în Croaţia, reuşeşte să ajungă în Franţa, unde se stabileşte. Şi el produce un bestseller, romanul *La Vingt-Cinquième heure* (1949), urmat de numeroase alte scrieri. Avea să fie, deşi cu studii teologice incomplete, paroh al bisericii ortodoxe române din Paris. Personaj aventuros şi dificil, s-a aflat în centrul a tot felul de scandaluri care au afectat emigraţia română.

Horia Stamatu părăsise ţara imediat după rebeliunea legionară. Trăieşte în Germania (unde şi moare), Spania şi Franţa, continuându-şi opera poetică şi eseistică prin diverse publicaţii ale exilului.

Tot îndată după rebeliunea legionară şi tot în Germania ajunge şi teologul şi publicistul George Racoveanu, unul dintre discipolii lui Nae Ionescu.

Grigore Nandriş rămăsese în Marea Britanie încă din 1940. Este unul dintre cei câţiva universitari români care obţin şi în

[7] *Jurnalul berlinez* al lui Dumitru Amzăr, Editura România Press, Bucureşti, 2005, cuprinde numeroase informaţii atât despre el, cât şi despre alţi români aflaţi în Germania în anii războiului şi apoi în emigraţie.

Occident o situație profesională echivalentă, fiind numit în 1947 profesor de filologie slavă comparată la Universitatea din Londra (chiar în momentul când era eliminat din rândul profesorilor Universității din București).[8]

Nici Dumitru Găzdaru n-a mai revenit în țară după ce și-a pierdut postul de director al Școlii Române din Roma, în care fusese numit de guvernarea legionară. Câțiva ani lucrează la Institutul de Filologie Romanică din Roma, iar din 1949 până la pensionare, în Argentina, ca profesor la Universitatea din Buenos Aires.

Scarlat Lambrino, care îl înlocuise pe Găzdaru la conducerea Școlii Române din Roma, nu se mai întoarce nici el, la capătul mandatului. Avea să fie profesor la Universitatea din Lisabona.

Constantin Marinescu, directorul Școlii Române din Franța, alege și el Occidentul.

Ion Sân-Giorgiu reușește să treacă în Germania, după 23 august 1944. Pentru scurt timp, ministru în „guvernul de la Viena" al lui Horia Sima. Refugiat apoi în zona de ocupație engleză. Din veleitățile lui literare și politice (în emigrația românească) nu se alege nimic; moare după numai câțiva ani (în 1950).

Ani grei îl așteaptă pe Nicolae Herescu. Omul acesta, plăcut și abil, avusese de foarte tânăr o carieră strălucită: profesor universitar, președinte al Societății Scriitorilor Români, director al Fundațiilor... Toate rămân în trecut, când se decide să plece, cu puține zile înainte de 23 august 1944. Trece prin Germania, unde, pe aeroportul din Stuttgart, bombardat, îi ard toate bagajele, inclusiv manuscrisele și banii (prim semn al întoarcerii destinului!), și ajunge la Lisabona, unde (împreună cu soția și cu fiica sa) e găzduit de Mircea Eliade.[9] În imposibilitatea de

[8] Grigore Nandriș, *8 ani din viața României, 1940–1948*, Editura Saeculum, București, 1999.

[9] Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*, în *Jurnalul portughez și alte scrieri*, vol. I, Humanitas, București, 2006, p. 243.

a se întreține, intenția lui în lunile următoare este de a se întoarce, în orice caz de a nu rupe punțile cu România. Se adresează în repetate rânduri decanatului, rectoratului și ministerului, cu solicitarea prelungirii concediului și a transferării salariului prin Banca Națională sau obținerii oricărei însărcinări în serviciul țării... Figurează însă pe prima listă (din ianuarie 1945) a celor excluși din Universitate. La 14 august 1945, într-un lung memoriu adresat ministrului Educației Naționale, respinge punct cu punct acuzele de filogermanism și reiterează dorința de a reveni în țară, „ca să-mi reiau activitatea mea didactică și literară și ca să discut în mod public acuzațiile nedrepte pe cari cei interesați mi le-au pus în sarcină".[10] Zadarnic, punțile erau rupte. Va reuși să predea un singur an la Universitatea din Lisabona, în 1947–1948; contractul nu îi va fi prelungit. Se stabilește în Franța, unde lucrează între 1951 și 1957 la secția română a Radiodifuziunii Franceze. Continuă să publice în domeniul său, dar fără să-și poată deschide un drum spre o nouă carieră universitară. Moare pe neașteptate la nici 55 de ani. Succesul de început scoate și mai tare în relief eșecul ulterior. Și-a purtat crucea cu seninătate. „Extraordinarea sa discreție – notează Mircea Eliade. Nimeni n-a știut vreodată cât de mult îi lipseau banii. Erau zile când nu aveau decât pâine... Pierduse totul și nu se plângea niciodată."[11]

Se mai adaugă pe lista exilaților intelectuali de marcă, în primii ani după 1944: Basil Munteanu (trimis în 1946 ca director adjunct la Școala Română din Franța; va lucra din 1948 la Centre national de la recherche scientifique); Constantin Brăiloiu, compozitor și renumit folclorist, profesor la Conservator (își

[10] Memoriul lui N. Herescu din 14 august 1945 și alte documente privitoare la cazul său, la ANR-ANIC, Ministerul Educației Naționale, 4497/1945, ff. 179–188.

[11] Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. I, Humanitas, București, 1993, p. 406 (24 august 1961).

va continua cariera la Paris și la Geneva); Alexandru Ciorănescu (consilier cultural la legația României din Paris în 1946, destituit în 1947; profesor la universitatea insulelor Canare, se impune ca reputat specialist internațional în literatura comparată); poetul Ștefan Baciu (înscris în Partidul Social-Democrat, redactor la oficiosul acestuia, *Libertatea*, atașat cultural la Berna în 1946–1947, rămâne inițial în Elveția, se stabilește apoi la Rio de Janeiro, unde se remarcă în gazetărie, și în cele din urmă în Hawaii, ca profesor de literatură latino-americană la Universitatea din Honolulu); Ghiță Ionescu (simpatizant comunist în anii '30, în anii războiului consilier economic la legațiile României din Helsinki și Sofia, consilier economic la Ankara între 1945 și 1947; se stabilește în Anglia în 1947; va fi profesor de studii politice est-europene la London School of Economics and Political Sciences și la Universitatea din Manchester, și mai ales specialist recunoscut al comunismului românesc); Sabin Manuilă, cel mai cunoscut statistician român, director al Institutului Central de Statistică (în 1947 se refugiază în Statele Unite, unde își continuă activitatea); Virgil Ierunca (plecat cu o bursă la Paris, la începutul anului 1947), ca și viitoarea sa soție, Monica Lovinescu, plecată cu bursa „ultimei șanse", în septembrie 1947...

Unii au plecat... pentru a se reîntoarce. Constantin C. Giurescu fusese deja în Turcia, din octombrie până în decembrie 1943, cu misiunea oficială de a studia posibilitatea înființării unui institut cultural român, poate însă (din partea lui Mihai Antonescu) și în scopul unor tatonări în direcția Aliaților (Turcia, ca țară neutră, oferind în această privință terenul potrivit). Istoricul revine în Turcia la începutul lui august 1944 (după ce în luna mai își trimisese acolo familia). Sejurul se va prelungi până în noiembrie 1945, evident de teama situației și evoluțiilor din țară. Până la urmă, prezența lui Tătărescu și a liberalilor săi în guvernul Petru Groza îi va da lui Giurescu sentimentul unei

oarecare siguranțe, așa încât va renunța la condiția de exilat. A meritat sau nu? În România avea să cunoască închisoarea, dar și o revenire istoriografică spectaculoasă, ceea ce în afara țării e greu de crezut că ar fi reușit.

Principalii formatori de opinie, marii patroni și directori de presă, părăsiseră de asemenea România. Stelian Popescu (*Universul*) se stabilește în Elveția în iulie 1944. În Elveția se instalase și Grigore Gafencu (*Timpul*) încă din 1941. Iar Pamfil Șeicaru (*Curentul*) pleacă din țară puțin înainte de 23 august 1944, ajungând în Spania. Presa românească era decapitată, iar terenul, pregătit pentru o presă nouă.

În țară, vechea elită intelectuală este supusă unor epurări succesive. Începând cu Universitatea. În ianuarie 1945, încă sub guvernarea Rădescu, ministru al Educației Naționale fiind socialistul Ștefan Voitec, apare în *Monitorul Oficial* prima listă a exclușilor din corpul universitar, cuprinzând mai mulți profesori și asistenți ai Universității din București, cu toții nume reprezentative în mișcarea legionară sau în regimul antonescian. Figurează Mihai Antonescu (profesor la Drept, dar mai ales numărul doi al regimului), Gheorghe Alexianu (profesor la Drept, guvernator al Transnistriei), Nichifor Crainic (profesor la Teologie, doctrinar naționalist, fost ministru al Propagandei), Petre Tomescu (decan la Medicină, sub legionari, iar între 1941 și 1944 ministru al Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale), Petre P. Panaitescu („faimosul" rector legionar, abia reintegrat în 1943), Ion Petrovici (profesor la Filozofie, ministru al Culturii Naționale), Alexandru Marcu (profesor la Catedra de italiană, subsecretar de stat la Ministerul Propagandei Naționale), Nicolae Herescu (profesor la Catedra de latină, președinte al Societății Scriitorilor Români), Virgil Nitzulescu (fost rector al Universității din Iași, sub legionari; transferat în 1943 la Facultatea de Medicină din București), precum și conferențiarii, ambii de la Drept, Ovidiu Vlădescu (fost subsecretar de stat la Românizare) și

Radu Meitani (legionar). Printre asistenții licențiați, numele mai cunoscute sunt ale lui Nicolae Roșu, medic legist, dar mai cu seamă teoretician naționalist, Radu Gyr, poet legionar, și Dumitru Șandru, asistentul legionar al lui Al. Rosetti.[12]

Aceste excluderi sunt un prim rezultat al activității „Comisiilor de epurare", constituite în toamna anului 1944. Sunt prezidate de rectorii (recent numiți) ai Universităților: Simion Stoilov, la București, Alexandru Myller, la Iași, Alexandru Borza, apoi Emil Petrovici, la Cluj. Acestora li se adaugă încă doi membri: Al. Rosetti și P.P. Stănescu, la București, Iorgu Iordan și Gheorghe Zane, înlocuit apoi cu Andrei Oțetea, la Iași; C. Daicoviciu și Traian Moșoiu, la Cluj, cel din urmă înlocuit cu Liviu Rusu, apoi cu C. Drăgulescu (ironia istoriei face ca unii dintre aceștia, e drept cei mai moderați, și oricum deloc comuniști, să fie ei înșiși câțiva ani mai târziu scoși din Universitate și întemnițați: Al. Borza, C. Zane și T. Moșoiu).[13]

Cea mai harnică și mai „eficientă" a fost Comisia din Iași: evident, odată ce-l avea pe Iordan! Myller s-a arătat mai înțelegător, iar Zane s-a opus cât a putut excluderilor. Când însă demisionează și în locul lui vine Oțetea (24 ianuarie 1945), lucrurile se pun în mișcare. Erau de altfel la Iași vechi tensiuni care își spuneau cuvântul, între o dreaptă radicală și o stângă bine conturată (deși se acomodase în vremea lui Antonescu), care vedea sosit momentul revanșei. Așa încât, își amintește – cu câtă satisfacție! – Iorgu Iordan, „în mai puțin de cinci, șase săptămâni am izbutit să scăpăm universitatea ieșeană de circa treizeci de profesori, conferențiari și asistenți".[14] Și tot Iordan deplânge faptul că Universitatea din București nu le-a urmat

---

[12] *Monitorul Oficial*, 26 și 27 ianuarie 1945.

[13] Despre activitatea comisiilor de epurare și victimele lor: Maria Someșan, *Universitate și politică...*, *op. cit.*, pp. 241–258.

[14] Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, Editura Eminescu, București, 1979, p. 22.

exemplul: nici măcar G.I. Brătianu nu a fost epurat! (În fapt, cum am arătat, au fost destui şi la Bucureşti.)

Printre cei scoşi din universitatea ieşeană se numără profesorii onorari A.C. Cuza, I. Găvănescul şi G. Pascu; D. Găzdaru, care oricum era plecat; Gheorghe Cuza, fiul lui A.C. Cuza, profesor la Drept; Ioan Plăcinţeanu, profesor la Ştiinţe, fost decan în perioada legionară; Mihail David, fostul rector sub Antonescu; arheologul Radu Vulpe, care se implicase prea mult în Transnistria, inclusiv prin organizarea muzeului istorico-arheologic din Odessa; Leca Morariu, profesor la Teologie... Asupra unor cazuri, ministerul avea să revină, semn al excesului de zel al Comisiei. Propus pentru licenţiere, pentru legături cu legionarii, Florin Sion, fost decan la Drept între 1933 şi 1936, îşi găseşte numeroşi apărători, primul dintre ei fiind C.I. Parhon, care certifică, într-o scrisoare adresată ministrului, că cel în cauză „a fost întotdeauna un democrat convins" şi „nu numai că n-a persecutat pe evrei, muncitori, socialişti sau comunişti, dar i-a ajutat, pledând adeseori gratuit pentru ei". Comentariul lui Parhon, aplicabil cu siguranţă şi altor cazuri: „micile duşmănii din trecut încearcă sub diferite forme să lovească pentru a se răzbuna". Şi Gala Galaction semnalează o „eroare regretabilă", odată ce „colegul Sion a avut totdeauna recunoscute sentimente democratice". Sunt şi evrei care depun mărturie despre cum au fost susţinuţi în diverse procese. Un apărător îşi găseşte şi asistentul de la Drept Dimitrie Gherasim, specialist recunoscut în drept internaţional. Colaborase la *Însemnări ieşene* şi apoi, cu cronica externă, la *Cetatea Moldovei*, la care Gh. Cuza atrăsese mai mulţi colaboratori ai publicaţiei anterioare, pe care voia să lase impresia că o continuă într-un fel. Gr. T. Popa, fost codirector al *Însemnărilor ieşene*, este cel care atestă calitatea articolelor lui Gherasim şi socoate că vina lui, de a fi cedat presiunilor, nu trebuie exagerată.[15]

---

[15] Dosarul epurărilor ieşene: ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 4498/1945.

La Cluj, printre licențiați s-au aflat sociologul Traian Herseni, pe motive de legionarism, și Onisifor Ghibu, pe motive de antisovietism. Sunt ironice acuzațiile de legionarism, ca în cazul „prorectorului legionar" Alexe Procopovici, sub semnătura lui Constantin Daicoviciu, „decan legionar" exact atunci când Procopovici era „prorector legionar".

După această primă „curățire", lucrurile se liniștesc oarecum pentru vreo doi ani. Într-o etapă care încă păstra aparențele unei democrații pluraliste, nu erau motive de înlăturare pe considerente politice altele decât implicarea în mișcarea legionară sau în politica antonesciană. Marea epurare se petrece în toamna anului 1947, în momentul când comuniștii erau pe punctul de a înlătura și ultimele ornamente de democrație „burgheză". E o hecatombă. Sunt suprimate, cu începere de la 1 septembrie 1947, un număr de 229 de catedre și conferințe, dintre care 113 la București, 50 la Cluj și 44 la Iași. În total, sunt disponibilizați peste 500 de universitari, de la profesori la asistenți. Disciplinele sociale sunt afectate în cea mai mare măsură. De la Facultatea de Drept din București, „dispar" 9 profesori (G. Dumitriu, Gh. Fotino, V. Veniamin, L. Preuțescu, Ion Fințescu, I.V. Gruia, G. Strat, Gh. Leon, V. Bulgaru), 5 conferențiari și 8 asistenți. La Litere și Filozofie, sunt dați afară G.I. Brătianu (va fi avut și Iordan o satisfacție!), deja arestat la domiciliu, începând din august 1947, Gr. Nandriș (care, din fericire pentru el, era deja „afară"), Dragoș Protopopescu, Ioan Hudiță (țărănist)... și alții. Li se alătură și câteva nume cunoscute de asistenți: Dinu Pillat, Adrian Marino, Barbu Theodorescu. La Științe, conferențiarul G.I. Manu, fizician reputat, dar fost legionar, este la rându-i concediat. La Medicină e eliminat – aproape de necrezut – Gr. T. Popa, unul dintre marii savanți pe care i-a dat medicina românească; fusese decan al Facultății de Medicină din București între 1944 și 1946 și, în această calitate, susținuse autonomia universitară, ceea ce l-a

costat mai întâi funcția, iar apoi chiar postul de profesor. De la Politehnică sunt înlăturați Nicolae Ciorănescu, matematician de anvergură, fost rector după 23 august 1944, ca și Gheorghe Zane, profesor de economie politică, venit de la Iași (ambii țărăniști); alături de ei, mai mulți conferențiari și asistenți. De la Cluj, să-i menționăm pe conferențiarul de psihologie Nicolae Mărgineanu (în cauză va fi fost formația lui în Statele Unite), ca și pe Victor Papilian, profesor la Medicină și cunoscut scriitor. La Iași, se remarcă slavistul Petre Caraman și, alături de el, Șerban Cioculescu, numit doar cu un an înainte profesor de istoria literaturii române moderne (încă o victimă a „țărănismului"!). Sunt numai o mică parte din numele celor alungați din învățământ. Alții, mai norocoși, având și vârsta, sunt doar pensionați, precum Dimitrie Gusti, Ștefan Ciobanu, I.D. Ștefănescu, T. Sauciuc-Săveanu, la Facultatea de Filozofie și Litere din București, sau, la Cluj, fostul rector Florian Ștefănescu-Goangă, istoricii Silviu Dragomir și Emil Panaitescu, ori botanistul Alexandru Borza (și el, fost rector).[16]

Unii coboară sau chiar ies din scenă, alții urcă. O duzină de universitari trec în prima linie, angajați, chiar dacă nu toți în mod direct cu comuniștii, în orice caz în direcția indicată de aceștia.

C.I. Parhon revine la catedra de unde fusese pensionat în 1940, ca profesor pe viață; i se va prelungi activitatea până la o vârstă foarte înaintată. Când se înființează, în noiembrie 1944,

---

[16] Tabelele cu catedrele și persoanele „comprimate", în *Monitorul Oficial*, 4, 8 și 16 octombrie 1947; vezi și Maria Someșan, *op. cit.*, pp. 263–264. De asemenea, teza inedită a lui Dănuț Doboș, *Universitatea ieșeană în primele decenii de după cel de al Doilea Război Mondial* (1994); de același autor: „Ingerințe politice în viața universitară clujeană. 1945–1958", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, Iași, 1996, pp. 225–239, precum și numeroase articole privitoare la învățământul superior ieșean, cele mai multe în *Cronica*, între 1992 și 1995.

Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS), este ales președinte; poziție simbolică mai înaltă, în context, nici că se putea!

Mihai Ralea se află în fruntea efemerului Partid Socialist Țărănesc, ale cărui baze le-ar fi pus încă din 1943 și care în noiembrie 1944 e absorbit în Frontul Plugarilor. În gazeta cu scurtă apariție a partidului, *Dezrobirea*, el proclama „triumful desăvârșit al ideilor și principiilor pentru care fruntașii săi au militat neîntrerupt, de mai bine de șase ani încoace", cu alte cuvinte din anii dictaturii regale, când Ralea fusese unul dintre principalii miniștri ai lui Carol II. „Suntem printre prea puținii cari nu au avut nici o legătură cu mișcarea legionară."[17]: ceea ce se înțelege, legătura fiind cu Carol II (despre care Ralea nu spune nici o vorbă), erau inevitabil cât se poate de antilegionari. În guvernul Petru Groza, în 1945–1946, Ralea a fost ministrul Artelor, iar între 1946 și 1948 ambasador în Statele Unite.

Simion Stoilov i-a urmat lui Horia Hulubei, în octombrie 1944, ca rector al Universității din București. Între 1946 și 1948 a fost ambasador al României în Franța.

Alexandru Rosetti a revenit în fruntea Fundațiilor Regale. A fost decan al Facultății de Litere în 1945–1946, apoi rector al Universității din București între 1946 și 1949. Cum întreținuse relații cu toată lumea, la dreapta, ca și la stânga, beneficia acum de cele din urmă. După propria mărturisire, avusese dintotdeauna opinii de stânga, social-democrate, libertare, iar nedreptățile sociale l-au îndurerat, în special starea țărănimii; să-l ridicăm pe țăran, să facem ce au făcut Sovietele! Cu altă ocazie, nu uită să menționeze într-un interviu – chestiune de maximă actualitate – „rolul covârșitor, pentru formarea statului român, pe care

[17] M. Ralea, „Chemarea către țară a Partidului Socialist Țărănesc", în *Dezrobirea*, 16 septembrie 1944.

l-au avut elementul slav şi cultura slavo-bizantină".[18] Sporadice exerciţii de demagogie, altminteri lingvistul nu se implică direct în politica militantă, lăsând această misiune – profitabilă şi pentru el – soţiei sale Maria Rosetti, preşedinta Federaţiei Democrate a Femeilor din România.

Constantin Daicoviciu, decan sub legionari, decan sub Antonescu, a apărut şi în toamna anului 1944 drept cea mai bună alegere pentru aceeaşi funcţie de decan, pe care a păstrat-o timp de doi ani. În 1945 a aderat la Partidul Comunist. La sfârşitul anului 1946 a intrat în guvern, ca subsecretar de stat la Ministerul Muncii şi Asigurărilor sociale.

Emil Petrovici, socotit şi înainte de 1944 un om de stânga, devine rector al Universităţii din Cluj în martie 1945 (în locul lui Alexandru Borza), funcţie pe care o va îndeplini până în 1950.

Iorgu Iordan se înscrie în Partidul Social-Democrat, dar se arată a fi de la bun început un asociat de nădejde al comuniştilor. Este „sufletul" comisiei de epurare de la Universitatea din Iaşi. Recompensă pe măsură: e numit în august 1945 ambasador la Moscova (până în 1947). Începând cu data de 1 octombrie 1946, este transferat la Universitatea din Bucureşti, unde avea să fie decan al Facultăţii de Litere.

Andrei Oţetea, şi el membru al Comisiei de epurare, înscris la comunişti în 1945, devine rector al Universităţii din Iaşi în noiembrie 1945, iar în 1947 este transferat la Universitatea din Bucureşti, ca titular al Catedrei de istorie economică. La scurt timp (din septembrie 1947) îi revine Catedra de istorie universală, unde îi ia locul lui Gheorghe I. Brătianu, exclus din învăţământ. E o infuzie de „ieşeni" la Bucureşti, gen de migraţie care se petrecuse şi în perioadele anterioare, dar care acum avea un

[18] Ion Biberi, „De vorbă cu d. profesor Al. Rosetti", în *Democraţia*, 18 martie 1945; Eugen Jebeleanu, „Cu d. prof. Al. Rosetti despre orientarea culturii româneşti", în *Tribuna poporului*, 16 noiembrie 1944.

sens ideologic; oamenii de la Iași se aflau „mai la stânga", așa că rostul lor era de a consolida curentul procomunist în universitatea bucureșteană. Lui Iordan și Oțetea li se va alătura în martie 1948 și clasicistul Constantin Balmuș, între 1945 și 1948 decan al Facultății de Litere din Iași; cum ieșenii sunt foarte apreciați, e instalat în 1950 (și până în 1952) rector al Universității din București.[19]

Alt fidel tovarăș de drum: biologul Traian Săvulescu, pe care l-am lăsat în momentul când legionarii îi cereau capul. A revenit în funcția de decan la Agronomie după căderea acestora. Bunele sale relații cu mareșalul Antonescu i-ar fi permis să ajungă mai sus (după unele informații, i s-ar fi propus ministerul Agriculturii), însă era greu cu o soție evreică: dezavantaj devenit avantaj după 1944, când Săvulescu se atașează noului curs. Este ministrul Agriculturii și Domeniilor în 1946–1947.

O răsplată i se cuvenea și lui Gh. Vlădescu-Răcoasa. Ocupă postul de ministru al Minorităților între 1944 și 1946.

Oarecare înclinare spre stânga avusese, poate, G. Călinescu; dar, instabil cum era, oscila ușor în bătaia vântului. Acum pare decis: e hotărât de stânga. Dacă pe vremea lui Carol II (doar cu vreo patru ani înainte), factorul decisiv în toate era principele, locul acestuia e luat de mase: doar ne aflăm în democrație! („Arta nu se întemeiază pe personalitate... Opera intelectualului nu e propriu-zis a intelectualului, ci a omenirii care și-a găsit în intelectual o cale de exprimare".[20]) Nici un alt universitar, nici un alt scriitor n-a susținut cu atâta energie „democratizarea"

---

[19] Despre *trio*-ul Iordan–Oțetea–Balmuș, vezi Ovidiu Bozgan, „Traiectorii universitare: de la stânga interbelică la comunism", în *Miturile comunismului românesc*, sub direcția lui Lucian Boia, Nemira, București, 1998, pp. 309–335.

[20] Ion Biberi, „De vorbă cu d. G. Călinescu", în *Democrația*, 4 februarie 1945.

țării, în fapt treptata ei comunizare în anii 1944–1947, așa cum a făcut-o Călinescu (își vor fi spus cuvântul și originea lui foarte modestă, de care era teribil de complexat, ca și frustrările acumulate în dificila și nesigura lui carieră universitară; venise acum momentul de a se înălța la adevărata lui valoare). În ce privește poziția universitară, e numit în sfârșit profesor, pe data de 21 noiembrie 1944, la Catedra de istoria literaturii române moderne de la Facultatea de Filozofie și Litere din Iași. Cum Universitatea din Iași (avariată și evacuată în condițiile războiului) nu-și reia cursurile decât în primăvara anului 1945, Călinescu nici nu mai revine în capitala Moldovei. Începând cu 1 octombrie 1945, e transferat la catedra similară a Universității din București, rămasă vacantă în urma ieșirii la pensie a lui D. Caracostea, compromis prin atitudinea favorabilă regimului Antonescu. Biograful lui Călinescu consideră „aproape incredibil" modul rapid în care s-a soluționat transferul.[21] Aș spune că, fiind vorba de Călinescu, și aflându-ne în 1945, ar fi fost incredibil să nu se rezolve. Ceea ce nu înseamnă că n-ar fi meritat cu prisosință o asemenea poziție universitară.

Grigore Moisil își are și el locul pe lista scurtă a universitarilor din primul rând. A fost ambasador la Ankara între 1946 și 1948.

Un caz aparte – mereu aparte – este al lui Tudor Vianu. Va fi privit cu mulțumire promisiunea democratizării din primele luni după 23 august 1944, urmând anilor de nesiguranță prin care trecuse. A contribuit la atragerea lui în arenă și prietenia cu Ralea, colegul său de la facultate. Așa se face că îl vedem – în toamna anului 1944 – președinte al Cercului de studii al Partidului Socialist Țărănesc (condus de Ralea). În februarie 1945 e director al Teatrului Național din București, iar din martie 1946

[21] Ion Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, ediția a II-a, Editura Libra, București, 1994, pp. 303–304.

până în decembrie 1947 ambasador la Belgrad. Caracteristic pentru lipsa de prejudecăți a lui Vianu e faptul că și l-a luat secretar cultural și de presă pe Ion Frunzetti, intelectual sclipitor, dar fost legionar (ceea ce i se va reproșa câțiva ani mai târziu). Dacă e să vorbim despre colaboraționism, Vianu a fost cel mai ponderat dintre „colaboraționiști", exact opusul avântatului Călinescu.[22]

La Societatea Scriitorilor Români, lucrurile s-au schimbat repede și radical.[23] La mijlocul lunii septembrie 1944, este ales un nou comitet, puternic marcat spre stânga. Președinte: Victor Eftimiu, foarte dispus să meargă în direcția indicată de comuniști. Vicepreședinte: N.D. Cocea... la fel de dispus. Secretar general: Mihail Celerianu. Membri: Hortensia Papadat-Bengescu, Zaharia Stancu (demisionând, va fi înlocuit cu Perpessicius), Lucia Demetrius, Radu Boureanu, Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu; cenzori: Cezar Petrescu și Al. Cazaban. Tinerii lupi procomuniști ies bine în evidență. În rest, câteva elemente de decor, precum Hortensia Papadat-Bengescu. De altfel, foarte repede, comitetul acesta, întrunit pe 27 septembrie 1944, decide în unanimitate (deja, unanimitate!) „adeziunea scriitorilor la proiectul de platformă elaborat de Partidul Comunist": Frontul Național Democrat, care prefigura deja, prin marginalizarea partidelor istorice, alcătuirea viitorului guvern Petru Groza. Scriitorii – mai bine zis reprezentanții lor – se arătau grăbiți să intre în era nouă!

---

[22] Pentru detalii, Vasile Lungu, *Viața lui Tudor Vianu*, *op. cit.* Considerații interesante la Gelu Ionescu, *Covorul cu scorpioni*, Polirom, Iași, 2006, capitolul „Cu Tudor Vianu, de la tinerețe până la bătrânețe", pp. 83–116.

[23] Pentru informațiile care urmează: *Buletinul Societății Scriitorilor Români pe anii 1943 și 1944*; în ce privește excluderile ca și reactivările, de comparat lista celor 248 de scriitori din acest volum, cu lista, de 268 de membri, din ediția precedentă, pe anul 1942.

Sunt, tot acum, reintegrați scriitorii evrei excluși în 1940. Nu apar prea mulți, vreo zece, printre care F. Aderca, Camil Baltazar, I. Peltz, M. Sebastian sau în curând celebrul A. Toma. Interesant că nici un evreu nu figurează în comitet (ar fi fost într-un fel o reparație). Potrivit *Jurnalului* lui Sebastian, „Cioculescu îi propune lui Eftimiu ca în noul comitet SSR, să intre «din partea scriitorilor evrei, F. Aderca». La care Eftimiu răspunde: «Dar de ce? Să fie mulțumiți că-i primim înapoi.»"[24] Autentic sau nu, cert e că Aderca n-a intrat în comitet.

Au urmat epurările. În total, aproape 30 de membri au fost excluși din SSR (ceea ce, raportat la totalul de 268 în 1943, reprezenta ceva mai mult de 10%). Printre numele mai reprezentantive: Nicolae Herescu, fostul președinte, I. Al. Brătescu-Voinești, Nichifor Crainic, Ion Petrovici, Alexandru Marcu, N. Batzaria, Ion Marin Sadoveanu, Radu Gyr, Sextil Pușcariu, Ion Sân-Giorgiu, Romulus Dianu, Dumitru Murăraşu (istoric literar de orientare naționalistă), Vasile Militaru (poet facil și „fabulist" apreciat de un public mai puțin rafinat). Toți, firește, pentru păcate ideologice, ca și doctorul Nicolae Roșu (dar ce o fi căutat la SSR?). Rebreanu murise la o săptămână după 23 august 1944. Cel mai de seamă romancier român a evitat astfel să fie exclus din rândul scriitorilor! Totuși, în mod curios, rămân neexpulzați câțiva scriitori nu mai puțin marcați ideologic, precum Mircea Eliade, N. Crevedia sau N. Davidescu.

Câteva luni mai târziu, la adunarea generală din mai 1945, pentru a completa rândurile, sunt primiți 20 de noi membri; desigur printre autorii cu orientare „progresistă": G. Călinescu, Al. Rosetti, Ion Pas, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, Radu Tudoran (nu tocmai de stânga până în 1944, dar, oricum, ca frate al lui Bogza...), Tudor Teodorescu-Branişte. Se mai

[24] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 563 (12 septembrie 1944).

ridică puțin și procentul scriitorilor evrei, cu 7 aleși din cei 20, printre care Maria Banuș, Ury Benador, Ion Călugăru, Barbu Lăzăreanu sau – abia acum – H. Sanielevici.

În noua echipă de scriitori reprezentativi, Zaharia Stancu și Mihai Beniuc par cei mai dotați în privința capacității de a urca scara onorurilor. Cel dintâi e numit în 1946 director al Teatrului Național, în așteptarea instalării sale ca șef al breslei scriitoricești. Beniuc are o triplă carieră de poet, universitar și activist politic. Ajunge conferențiar la Universitatea din Iași. (Senatul universitar îi dăduse un vot favorabil la 18 martie 1944, dar decretul de numire e abia din octombrie, cu efect de la 1 noiembrie 1944.) „Nu și-a luat postul în primire din cauza sarcinilor politice pe care le-a avut de îndeplinit", se menționează într-o caracterizare a serviciului de cadre.[25] Ștefan Baciu povestește o întâlnire memorabilă cu un Beniuc „având pe cap o șapcă de piele cu apărătoare de blană, cum obișnuiau să poarte tankiștii ruși", și extrem de excitat împotriva „reacțiunii" (cu prilejul reprimării unei manifestații): „Auzi cum mitralierele apără cauza poporului? Reacțiunea, care încă înalță capul, o să fie lovită implacabil! Proletariatul se va instala la putere și, dacă este nevoie, tancurile sovietice o să facă una cu pământul pe dușmanii clasei muncitoare!"[26] Chiar dacă n-ar fi întru totul autentică, anecdota e grăitoare pentru modul cum era perceput poetul militant în acei ani. Devotamentul i-a fost răsplătit prin numirea la Moscova, în calitate de consilier cultural al ambasadei române (din ianuarie 1946 până în decembrie 1948).

---

[25] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 682 (391–392). Dosarul chemării în postul de conferențiar: ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, 1577/1944, ff. 90–121.

[26] Ștefan Baciu, *Praful de pe tobă*, Editura Eminescu, București, 1995, pp. 580–581. Pentru cariera și opiniile poetului, vezi și propriile amintiri: Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940–1975)*, Editura „Ion Cristoiu", București, 1999.

Cei mai expuși sancțiunilor au fost ziariștii: prin însăși natura profesiei lor. Din convingere sau din obligație, susținuseră regimul Antonescu și războiul din Est. Pe lângă epurările de la Societatea Ziariștilor Profesioniști, se organizează și un proces, extrem de mediatizat (mai–iunie 1945). 14 oameni de presă sunt judecați de „Tribunalul poporului" pentru „crimă de contribuție la dezastrul țării". În frunte cu Pamfil Șeicaru, condamnat la moarte (din fericire pentru el, în contumacie) și cu Stelian Popescu, care primește (tot în contumacie) o sentință de condamnare pe viață. Pe viață, condamnat și Nichifor Crainic; reușise să se ascundă, va fi prins doi ani mai târziu. La fel și Pan Vizirescu, dar acesta – aproape de necrezut – a reușit să stea în clandestinitate timp de două decenii, așa că a scăpat de detenție. N-au scăpat însă Ilie Rădulescu, de la *Porunca vremii*, și colaboratorul său Ilie Popescu-Prundeni: ambii, închisoare pe viață. Aceeași pedeapsă pentru Romulus Seișanu, vechi ziarist la *Universul* (trecut la *Curentul* în ultimii ani de război). Romulus Dianu se alege cu 20 de ani, pentru articole din *Curentul*, dar îndeosebi pentru faptul că (la solicitarea lui Mihai Antonescu cu care fusese coleg) prezidase o comisie de control al presei. 20 de ani și pentru Ionel Dumitrescu, un ziarist care avusese neșansa să fie detașat pe lângă cabinetul mareșalului Antonescu și făcuse reportaje în consecință. Și iar 20 de ani pentru Alexandru Hodoș, incriminate fiindu-i conferințele la radio și articolele la *Curentul*, în plus faptul de a se fi aflat la Berlin în 1942–1943, cu misiunea reorganizării serviciului românesc de presă din capitala Germaniei. Grigore Manoilescu, rămas în Germania și devenit ministru al propagandei în guvernul din exil al lui Horia Sima, e condamnat la moarte în contumacie. Radu Gyr, și el pe banca acuzaților, e tratat mai blând: „doar" 12 ani.[27]

[27] Detaliile procesului pot fi urmărite în presa vremii: vezi *Universul* și *Timpul*, numerele din 30 mai–6 iunie 1945. O reconstituire pe bază

Spre deosebire de scriitori, ziariști și chiar de Universitate, Academia Română rezistă la schimbare, în ciuda faptului că atacurile împotriva ei se înmulțesc și nu lipsesc îndemnurile vizând o primenire drastică. În octombrie 1944, poetul Geo Dumitrescu (și el printre „comunizanți") cerea o „Altă Academie Română", taxând-o pe cea existentă cu amabila caracterizare a unui „cuib penibil de reacționarism și senilitate".[28] Denunțul cel mai vehement vine – la 26 mai 1946 – din partea SSR, sub semnătura președintelui Victor Eftimiu, care, dincolo de chestiunea de principiu, e greu de crezut că nu se gândea mai întâi de toate la un fotoliu de academician pentru propria persoană. Așa că i se adresează lui Petru Groza amintind că trimisese cu câteva zile înainte o scrisoare președintelui Academiei, D. Gusti, punându-i în față exemplul SSR, care, „eliminând pe membrii ei vinovați de a fi colaborat cu un regim politic nefast, a purces, cea dintâi, la purificarea atmosferei morale". Își exprima regretul că Academia, dimpotrivă, „mai păstrează în sânul ei elemente grav compromise". Gusti i-a replicat că regulamentul Academiei nu prevede posibilitatea eliminării membrilor săi, „așa că – e comentariul lui Eftimiu către Groza – nemuritorii vinovați de dezastrul țării își vor trăi imortalitatea cu toate onorurile cuvenite, până la judecata din urmă". Deși sunt academicieni care „nu mai pot rămâne la locul de cinste unde au fost chemați nu atât pentru meritele lor literare și științifice, cât grație legăturilor de partid și a participării lor la orientarea politică și culturală a noastră spre grupul țărilor agresoare numite Axa". După care, Eftimiu relevă ce-l doare cu adevărat: „Din pricina zidului ridicat de aceștia în ultimul

---

de arhive: Ioan Opriș, *Procesul ziariștilor „naționaliști", 22 mai–4 iunie 1945*, Editura Albatros, București, 1999.

[28] Geo Dumitrescu, „Altă Academie Română", în *Victoria*, 20 octombrie 1944.

deceniu, scriitorii democrați n-au putut pătrunde în cetatea științei și a literaturii românești." Solicita lui Groza să întocmească un decret-lege „prin care să se declare vacante locurile membrilor Academiei Române vinovați de colaborare cu regimul dezastrului național, cei epurați din «Societatea Scriitorilor Români» și din învățământ, cei trimiși în judecata Tribunalului poporului".[29]

Groza n-are pentru moment intenția de a merge atât de departe, în schimb, câteva zile mai târziu, pe 31 mai 1946, face, pe neașteptate, o vizită la Academie, cu scopul de a sugera epurarea membrilor condamnați de Tribunalul Poporului (Nichifor Crainic) sau îndepărtați din funcțiunile publice (I. Petrovici). Până la urmă, Academia acceptă doar excluderea lui Nichifor Crainic, motivul fiind condamnarea lui definitivă în justiție. Nu se discută nici măcar cazul P.P. Panaitescu – membru corespondent –, exclus, ca și Petrovici, din învățământ și care suferise acea condamnare de șase luni după rebeliunea legionară.[30]

Academia a rămas, așadar, în vechea ei componență – deloc satisfăcătoare pentru noul regim – cu singurele schimbări aduse de locul rămas vacant al lui N. Crainic și de alte câteva fotolii disponibile ale membrilor decedați. Excluderile din SSR sau din învățământ n-au fost luate în considerare pentru excluderi din Academie. Astfel, Ion Petrovici, scos și din Universitate, și din SSR, fost ministru antonescian și în două rânduri arestat (deocamdată fără a fi judecat), din aprilie până în iunie 1945 și

[29] Textul memoriului, în original, la Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva Victor Eftimiu, XLVIII Varia 8; reprodus în *Dreptatea nouă*, 30 mai 1946.

[30] Detalii în legătură cu discuțiile în Academie în jurul excluderilor solicitate, în jurnalul lui Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. IV (1946), Editura Floarea Darurilor, București, 1998, pp. 216–217 (31 mai 1946) și 223–226 (7 și 8 iunie 1946).

în mai 1946, și-a păstrat până în 1948 calitatea de academician.[31] La fel, până la moarte, și Brătescu-Voinești...

Tonul e dat de alegerile pentru locurile vacante din mai 1945, „întru câtva influențate – notează Rădulescu-Motru – de amenințarea care plutea în aer că o manifestare a Academiei spre dreapta – adică spre naționalismul tradițional – ar atrage din partea guvernului comunist măsuri de prigoană: suprimarea subvențiilor și a altor mijloace de înlesnire pentru funcționare". „Totuși – constată el – influența n-a fost prea pronunțată. Membrii Academiei au știut păstra o justă măsură." Au fost astfel aleși ca membri titulari în secția literară arhitectul Petre Antonescu și Iorgu Iordan, iar la secția științifică Simion Stoilov, medicul Constantin Ionescu-Mihăești și botanistul Emanoil Teodorescu. Perpessicius, Emil Petrovici și Ștefan Bezdechi (profesor de greacă la Cluj) au devenit membri corespondenți. Și Rădulescu-Motru face următoarea socoteală: „Cu idei socialiste și comuniste sunt dintre cei aleși: domnii Stoilov, Iorgu Iordan și Emil Petrovici, prin urmare un număr convenabil. Tradiția de până aci a Academiei se păstrează deci solidă și pe viitor, întrucât în rândul membrilor săi titulari Academia numără în prezent, ca socialiști-comuniști militanți recunoscuți, numai pe dr. C. Parhon, M. Sadoveanu, S. Stoilov, Iorgu Iordan, dintr-un total de 43 membri; iar în rândul membrilor corespondenți, deocamdată numai pe Emil Petrovici, dintr-un total de 75 membri."[32]

Până în 1948 nu s-au mai petrecut evoluții semnificative. Două locuri rămase vacante la secția literară, prin condamnarea lui Nichifor Crainic și decesul lui Brătescu-Voinești, au fost puse în discuție în mai 1947. Primul i-a revenit lui Gala Galaction.

---

[31] Despre situația lui Ion Petrovici în perioada respectivă: I. Necula, *Ion Petrovici în vizorul Securității*, Editura Saeculum, București, 2005.

[32] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. III (1945), 1999, pp. 221–222 (27 mai 1945).

Pentru al doilea s-au înfruntat mai mulți candidați, printre care, cu mai multe șanse, editorul de documente literare I.E. Torouțiu și Tudor Arghezi, dar și Victor Eftimiu. Nici unul nu a reușit. Comentariul lui Rădulescu-Motru (susținător al lui Torouțiu) la adresa lui Arghezi: „pentru a fi membru al Academiei se cere în primul rând de la candidat a fi reprezentantul unei sănătoase direcții culturale și, mai ales, a nu-și fi dobândit celebritatea prin utilizarea pornografiei!"[33]

În ciuda celor câțiva academicieni recenți „de stânga", Academia rămâne, până la instaurarea deplină a regimului comunist (câteva luni și după aceea) tot mai străină de ceea ce se petrece în jurul ei. E ultimul bastion cultural al României de dinainte de comunism. Până la desființare, strategia autorităților a fost aceea a izolării. Academicienii – exceptându-i pe cei legați de regim – au accesul blocat în afara incintei academice. Imensă deosebire față de perioada de dinainte, când îi întâlneam la fiecare pas în viața publică, în politică, în presă, la felurite manifestări culturale... Academia ajunge să funcționeze în gol.

Strategia comuniștilor – partid minuscul și, în plus, perceput ca nu foarte românesc, în august 1944 – este de a aduna cât mai multă lume și cu deosebire exponenți credibili ai elitei. Sunt intransigenți față de „irecuperabili" de felul lui Nichifor Crainic sau Ion Petrovici. Dincolo de o anumită linie (nu foarte clar definită) se arată însă extrem de maleabili. Spre deosebire de național-țărăniști. Aceștia, imediat după 23 august 1944, au sentimentul că sunt marele partid al țării. Mizează pe intransigență politică și morală, judecându-i sever pe toți cei compromiși în regimurile dictatoriale, începând cu regimul lui Carol II. Nici vorbă să-i reprimească pe Ralea și pe cei din jurul lui; nu-i nimic, îi vor primi comuniștii! Sunt intelectuali care din primul moment se îndepărtează de țărăniști, fie simțindu-se

[33] *Ibidem*, vol. V (1947), 1998, p. 125 (12 mai 1947).

efectiv mai la stânga, fie simțind mai bine unde se fac jocurile; vechi țărăniști, Iorgu Iordan și Constantin Motaș preferă să se înscrie la social-democrați. Și alți intelectuali aderă la Partidul Social-Democrat; printre ei, matematicianul Miron Nicolescu (răsplătit cu subsecretariatul de stat la Ministerul Educației, în 1946–1947) și arheologul Ion Nestor.

Este de observat cât de mulți oameni ai lui Carol II se alătură acum curentului dirijat de comuniști. Aveau și avantajul, ca susținători ai dictaturii regale, de a fi fost antilegionari și, în continuare, în relații reci cu regimul lui Antonescu. Mihai Ralea dă tonul și îi atrage și pe alții sau le oferă un exemplu. Mihail Ghelmegeanu, ministru de Interne între noiembrie 1939 și iulie 1940, trecând prin partidul lui Ralea, ajunge vicepreședinte al Frontului Plugarilor; va ocupa tot felul de funcții politice, inclusiv după 1948, fiind un timp și profesor la Facultatea de Drept. Și Traian Ionașcu, rezident regal sub Carol II, s-a descurcat bine cu comuniștii și a făcut o lungă carieră la Facultatea de Drept. Iar Mitiță Constantinescu, guvernator al Băncii Naționale între 1935 și 1940 și ministru de Finanțe în 1939–1940, personaj central al dictaturii regale, revine după 23 august 1944 ca fruntaș al Uniunii Patrioților, apoi, în urma transformării acesteia în Partidul Național Popular, ca președinte al respectivului partid, aflat în orbita comunistă. A publicat și o carte, tocmai potrivită: *Continentul URSS*. Murind în septembrie 1946, la numai 56 de ani, e greu de presupus cum i-ar fi evoluat cariera. Tot oameni ai lui Carol II sunt și aliații mai „îndepărtați" și pe termen scurt cu comuniștii. Cazul lui Gheorghe Tătărescu, principalul suport liberal al fostului rege și șeful principalei componente „istorice" a guvernului Petru Groza. Printre deputații liberali „tătărescieni" aleși, pe listele comune cu comuniștii și cu ceilalți aliați ai lor, în Parlamentul dintre 1946 și 1948, figurează Florian Ștefănescu-Goangă, fostul rector de la Cluj și subsecretar de stat la Ministerul Instrucțiunii Publice în 1936–1938,

şi Constantin C. Giurescu, rezident regal şi ministru în timpul dictaturii regale.

Comuniştii înţeleg să pună în faţă un grup de intelectuali şi oameni de cultură de prim rang, ceea ce nici ţărăniştii şi nici liberalii nu fac (în fond, dintr-o înţelegere mai adecvată şi mai puţin demagogică a politicii; dar şi pentru faptul că intelectualii ezitau să se expună în tabăra opoziţiei; oricum, nu asta e cauza pentru care comuniştii au câştigat şi ceilalţi au pierdut!). C.I. Parhon, savant onorabil, dar nu mai mult decât atât, e ridicat, simbolic, la rangul de exponent fără rival al ştiinţei româneşti şi nu mai puţin al angajamentului civic. Sadoveanu, mare scriitor, devine, dacă se poate, încă şi mai mare: un clasic *în viaţă*, specie rarisimă. Încă din primele momente, scriitorul a trecut, fără nici o ezitare, de partea cea „bună". Intuiţia îi spunea că nu va mai prinde încă un regim (şi a avut dreptate). Broşura lui, *Lumina vine de la Răsărit*, publicată în 1945, nici nu mai avea nevoie să fie citită: titlul grăieşte de la sine! G. Călinescu oferă şi el modelul unui intelectual de marcă, angajat cu pasiune în treburile cetăţii. Şi Gala Galaction e foarte bine văzut: un teolog de stânga nu prindea rău. Cât despre Victor Eftimiu, el îşi dovedeşte ataşamentul luând direcţia gazetei *Dreptatea nouă*, organul aproape inexistentei disidenţe ţărăniste (aliată cu comuniştii) a necunoscutului Anton Alexandrescu; merge până într-acolo încât se pronunţă pentru limitarea libertăţii presei, dat fiind că o libertate totală ar permite „foi fasciste camuflate".[34] Eftimiu are tot felul de ambiţii, inclusiv politice; necazul lui e că nu reuşea să fie luat în serios.

Racolarea de intelectuali e făcută de comunişti metodic. „Scriitorii, în masa lor, trebuie câştigaţi", precizează un document din 3 mai 1946 al Comitetului de Artă şi Cultură din Secţia

[34] Victor Eftimiu, „Libertatea presei", în *Dreptatea nouă*, 25 decembrie 1945.

centrală de educație politică, adresat Comitetului Central al Partidului Comunist Român. De altfel, „scriitorii mari, în covârșitoarea majoritate, sunt alături de noi", ca și „cei mai mulți dintre cei tineri". Trebuie făcut însă mai mult pentru ameliorarea situației lor materiale („până și marele Tudor Arghezi se plânge că nu are cu ce să astupe gura celor din familie"), altminteri riscul e ca mulți, dezamăgiți, să rămână pasivi.[35]

La alegerile din noiembrie 1946, intelectualii apar ostentativ pe listele Blocului Partidelor Democratice. Susținătorii coaliției animate de comuniști îi iau în râs pe țărăniștii care nu reușesc să-l pună ca intelectual pe lista lor – și încă în ultima poziție – decât pe ziaristul Nicolae Carandino. La BPD plouă cu intelectuali. Direct, în grupul comunist: C.I. Parhon, C. Daicoviciu... La PSD: Miron Nicolescu, Ion Pas... La Frontul Plugarilor: Mihai Ralea, Mihail Ghelmegeanu, Octav Livezeanu (alt apropiat al lui Ralea; ministru al Informațiilor după alegeri)... Și mai ales la Partidul Național Popular, paravanul intelectual și civic al comuniștilor, unde o bună parte din candidați sunt chiar comuniști, dar preferă o siglă mai „neutră": Petre Constantinescu-Iași, Andrei Oțetea, Gh. Vlădescu-Răcoasa, George Călinescu... Și liberalii lui Tătărescu vin cu trei intelectuali de frunte: deja amintiții C.C. Giurescu și F. Ștefănescu-Goangă, cărora li se adaugă logicianul Anton Dumitriu, ajuns, în sfârșit, chiar în 1946, profesor titular la Facultatea de Filozofie și Litere din București (nu pentru multă vreme!) și, în paralel, tot prin liberalii tătărescieni, în funcția interesantă financiar de „administrator unic" la Creditul Minier: părea în plin avânt, dar nu mizase deloc pe cartea câștigătoare! În sfârșit, mari personalități culturale candidează, tot pe listele BPD, dar personal, fără afiliere la vreun partid: Mihail Sadoveanu, George Enescu...

---

[35] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, 22/1946.

Da, George Enescu. Aproape de neînțeles. Marele muzician nu numai că nu se implicase vreodată în politică, dar era de felul lui absent față de tot ce se petrecea în jur. Avusese, de la începuturile carierei, raporturi strânse cu Palatul Regal și cu lumea aristocratică. Acum, îl vedem mai întâi în ARLUS, chiar ca șef al subsecției de Muzică[36] (încununare a gloriei, cu adevărat!) și, în sfârșit, candidat parlamentar, ca anexă a comuniștilor. O explicație s-ar găsi (alta e greu de conceput) în combinațiile imaginate de fantezista și agitata lui soție Maruca Cantacuzino (bună prietenă, mai înainte, a reginei Maria).[37] Grigore Nandriș, rămas în Marea Britanie, se întâlnește la Londra, în august 1946, cu Alexandru Rosetti, prilej pentru a depăna ceva bârfe. Vine vorba și despre Enescu și consoarta lui. „Cu Enescu la Moscova. Recepție imperială. Casă specială ca pentru capete încoronate. Entuziasm nebun, cu aglomerație nemaivăzută la concert. Principesa a devenit aderenta fanatică a comunismului cultural".[38] E drept, Iorgu Iordan, pe atunci ambasador la Moscova, vede lucrurile altfel: după el, „doamna Enescu" se arată nemulțumită de modelul sovietic și de evoluțiile din România.[39] Mulțumită sau nu, e de presupus că a avut un rol în împingerea soțului în arenă.

Cei mai mulți scriitori de renume preferă să aleagă și ei cartea câștigătoare. Cu Sadoveanu, cu Eftimiu, cu Călinescu, cu Galaction, ne-am lămurit. Li se adaugă Cezar Petrescu, apa-

---

[36] Despre ARLUS, și intelectualii angajați acolo, inclusiv Enescu, vezi Adrian Cioroianu, „Lumina vine de la Răsărit. «Noua imagine» a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947", în *Miturile comunismului românesc*, *op. cit.*, pp. 21–68.

[37] Neînchipuit de absentul Enescu și excesiv de prezenta Maruca Cantacuzino apar în toată splendoarea contrastului dintre ei în *Jurnalul* lui Alice Voinescu.

[38] Grigore Nandriș, *op. cit.*, p. 266.

[39] Iorgu Iordan, *op. cit.*, vol. III, pp. 50–51.

rent mai detașat la început, dar pare-se, pe deplin lămurit după o călătorie întreprinsă în Uniunea Sovietică (în toamna anului 1946), cu o delegație de ziariști; urmează o suită de articole elogioase privitoare la felurite aspecte ale vieții din țara socialismului.[40] Un derutat inițial este Camil Petrescu. Vrea să se adapteze, dar o vreme nu reușește să găsească tonul potrivit. Până la a publica în *Contemporanul* (revistă pur comunistă) următoarele vorbe: „scrisul nu e decât zădărnicie" (se gândea, evident, mai ales la faptul că scrisul lui nu era suficient de apreciat). Dar comuniștii au răbdare cu Camil Petrescu; îi lasă timp să se dumirească. Redacția îi dă un răspuns liniștitor: „Socotim dezamăgirea aceluia care este, prin opera sa, un motiv de mândrie pentru cultura românească, ca un trecător semn de oboseală. [...] Continuăm să credem în virtuțile combative ale scrisului lui Camil Petrescu." [41] Încrederea obligă. Scriitorul se apucă să facă exerciții marxiste, cam stângace. „De ce popoarele mici nu pot să aibă scriitori mari?" e o tentativă de sociologie literară de tot hazul. În regimul capitalist, numai în țările mari, unde tirajele sunt pe măsură, scriitorul poate trăi din scrisul său. Doar că se epuizează muncind și, atunci, moare tânăr. Balzac, Molière, Shakespeare, Beethoven, Descartes „au murit între 50 și 53 de ani, epuizați cu totul" (nu toți au fost scriitori și nu toate regimurile în discuție burgheze, dar ce mai contează?). În țările capitaliste mici e și mai rău; tirajele fiind și ele mici, scriitorul se epuizează, fără a putea măcar trăi din scrisul său: „e stors ca o lămâie. El dă totul și nu i se dă nimic." Așa că moare și

---

[40] Cezar Petrescu, în *Jurnalul de dimineață*: „Argument", 1 decembrie 1946; „Puțină geografie și puțină istorie", 2 decembrie; „Copilul și grija pentru omul de mâine în URSS", 5 decembrie; „Între popor și scriitori", 11 decembrie; „Știința și savanții în slujba poporului", 14 decembrie...

[41] Camil Petrescu, „Cuvânt către un tânăr confrate", în *Contemporanul*, 9 ianuarie 1947.

mai tânăr: exemplul lui Eminescu. Doar scriitorii bogați nu au necazuri; ei trăiesc până la adânci bătrâneți: Tolstoi, Goethe...[42] Oricum, un lăudabil efort de adaptare ideologică! Și apoi, vin texte de felul articolului despre „Vecina noastră Iugoslavia": „Sprijinul pe care guvernul îl dă tuturor acestor inițiative de înfrățire cu popoarele vecine înseamnă o hotărâtă cotitură în viața poporului nostru și inaugurează o epocă de înflorire în prietenie, de adâncire culturală și de luciditate politică."[43] Iată cum un mare scriitor poate și el să deprindă limba de lemn!

Scriitorii mai mici simt și ei că fără *Partid* nu se mai poate. Pericle Martinescu continuă să lucreze și după 1944 la Ministerul Propagandei (rebotezat după un timp minister al Informațiilor). Notează în jurnalul său la 7 decembrie 1945: „Astăzi mi s-a făcut propunerea să mă înscriu în partidul comunist." Are îndoieli, încearcă să amâne momentul, dar știe prea bine că nu are scăpare: „Realitatea este că voi fi nevoit să mă înscriu – și eu, așa cum o vor face și alții tot sub presiune." Invitația se repetă, are loc și o ședință de informare. Și, brusc, i se întinde adeziunea de înscriere. „Nu mă așteptam să fiu luat așa de repede. Dar am văzut că nu eram singurul, fiindcă toți funcționarii vechi șopteau prin birouri că li s-au făcut aceleași oferte. Dar toți conchideau: Trebuie să semnăm, căci altceva n-ai ce să faci. Se știe că nu o facem de bunăvoie, fiindcă același lucru, aceleași presiuni se întâmplă peste tot."[44]

Ceva mai târziu, și Petru Comarnescu e tentat să adere la Partid. „Dacă nu mă înscriu la comuniști, am toate șansele să fiu paralizat în activitatea literară și critică. Șovăiesc să mă

---

[42] Camil Petrescu, „De ce popoarele mici nu pot să aibă scriitori mari", în *Contemporanul*, 27 iunie 1947.

[43] Camil Petrescu, „Vecina noastră Iugoslavia", în *Contemporanul*, 5 decembrie 1947.

[44] Pericle Martinescu, *Jurnal intermitent*, Ex Ponto, Constanța, 2001, pp. 17–18 (7 decembrie 1945), 19 (14 decembrie), 21–22 (17 decembrie).

înscriu, căci dorința vieții mele a fost să rămân independent..." Când i se flutură sub ochi posibilitatea obținerii Catedrei de engleză (rămasă vacantă prin licențierea lui Dragoș Protopopescu), notează iar: „Poate să am șanse, dacă intru în partid." Ce e mai grav e că în jurnalul lui încep să se amestece nemulțumirile exprimate fără înconjur, dificultăți financiare, lipsa de libertate, cu frânturi de propagandă comunistă. „Nu cred în capitalism, nici în burghezie, nu cred în imperialism, deci nu pot fi sluga acelora care le susțin." „Aici e drama mea: va trebui să ader la ceva care ar putea fi splendid, dacă s-ar lăsa libertate artiștilor și oamenilor de cultură."[45] Comarnescu era prea inteligent ca să nu-și dea seama că fără libertate economică și politică n-are cum să existe libertate culturală. De unde acest amestec de critici (exprimate totuși circumspect) și de disponibilitate? Nu mai știa unde să caute adevărul sau se temea că jurnalul l-ar putea trăda într-o zi?

Și Ion Barbu – Dan Barbilian – se hotărăște să-și normalizeze raporturile cu noii stăpânitori. Dacă nu locul în literatură, greu de asortat cu stilul comunist, avea de salvat cel puțin poziția la Universitate. Pentru un poet ermetic (la antipodul formulei literare comuniste) și legionar pe deasupra, fie și pentru scurt timp, a fost tratat cu destulă înțelegere. Și-a făcut *mea culpa* într-o scrisoare apărută în ziarul *Timpul* sub titlul „O mărturisire de credință a poetului Ion Barbu". Cam confuz și nu foarte convingător, își exprima regretul pentru rătăcirea lui din toamna anului 1940. E amuzant argumentul avansat în sprijinul afirmației că n-are cum să fie antisemit: e doar tributar gândirii „atâtor matematicieni evrei".[46] La Comisia de revizie

[45] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. I, pp. 275 (17 septembrie 1947), 278 (14 decembrie), 289 (16 decembrie).

[46] „O mărturisire de credință a poetului Ion Barbu", în *Timpul*, 10 aprilie 1947.

legionară reclamase piedicile care i se puseseră în carieră, tocmai din pricina antisemitismului său!

Psihologia intelectualului în raport cu Puterea – şi cu atât mai mult cu un partid comunist care tindea spre monopolul puterii – e foarte clar şi, în ce-i priveşte pe mulţi, probabil corect exprimată într-o mărturisire a lui C. Rădulescu-Motru (însemnată în toamna anului 1944): „Am considerat înscrierea într-un partid politic drept o asigurare în contra eventualelor nedreptăţi de care puteam fi lovit. [...] Dacă n-aş fi prea bătrân, partidul în care m-aş înscrie astăzi ar fi partidul comunist."[47] Spre deosebire de el, alţii nu s-au considerat prea bătrâni!

Un caz aparte îl prezintă Mihail Sebastian. Ca scriitor evreu marginalizat, putea profita din plin de noul context, dar n-a făcut-o. Satisfacţia ieşirii din coşmar nu e însoţită şi de aprecierea favorabilă a evoluţiilor prezente. Se arată dezgustat de toate, inclusiv de scriitorii evrei care îl invită la constituirea unui sindicat. („Figuri necunoscute, nume inexistente – un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufneşte, vechi ambiţii, vechi mizerii, toate reînviate cu obrăznicie, cu ostentaţie. Nu-mi iert laşitatea de a nu le fi strigat în faţă tot ce meritau.") Nici Societatea Scriitorilor Români, sub noua ei înfăţişare, nu-i inspiră mai multă consideraţie: în frunte cu Victor Eftimiu, „cu nerușinarea, cu prostul gust, cu vulgaritatea lui eternă".[48] S-ar fi adaptat Sebastian la comunism? Greu de crezut. Pentru el exista doar o soluţie, pe care i-a rezervat-o destinul: ieşirea din scenă. Victimă a unui accident, a murit fulgerător în mai 1945, când nu împlinise încă 38 de ani.

Dintre scriitorii de renume, Lucian Blaga e ocolit de oficialităţi şi stă la rându-i retras: viziunea lui cu accente mitologice

---

[47] Constantin Rădulescu-Motru, *op. cit.*, vol. II (1944), 1996, pp. 304–305 (4 octombrie 1944).

[48] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 559 (1 septembrie 1944) şi 565 (16 septembrie).

și naționale, laolaltă cu modernitatea expresiei poetice nu corespundeau deloc momentului. Tudor Arghezi, dimpotrivă, este un timp „curtat" de responsabilii culturali. I se decernează în august 1945 marele premiu național pentru poezie. În decembrie 1946 este sărbătorit oficial de Ministerul Artelor (ministru fiind Ion Pas), alături de Gala Galaction, pentru cinci decenii de activitate scriitoricească. Înțelege însă să-și păstreze independența, dovada oferind-o cele peste 500 de articole publicate din toamna anului 1944 până la sfârșitul anului 1947. În primele luni după 23 august 1944, țintește feroce pe câte un personaj al vechiului regim, ca I. Petrovici, în timp ce are câteva cuvinte bune la adresa lui Ștefan Voitec și a lui Lucrețiu Pătrășcanu. Elogiile îi sunt rezervate regelui Mihai, iar guvernarea preferată pare a fi a generalului Rădescu, căruia îi ia partea, chiar în momentul când este atacat de partidele de stânga.[49] Apoi, după 6 martie 1945, nimic proguvernamental, nimic nici în favoarea partidelor istorice din opoziție. Reușește performanța să nu scrie despre întorsătura politică rezultată din instalarea guvernului Petru Groza, după cum nu scrie despre alegerile din 1946... Desigur, independența lui, în mod efectiv, e știrbită, fiindcă adevărata independență ar fi fost tocmai să scrie: să scrie ceea ce credea (imposibil însă din pricina cenzurii: alegerea era între a lăuda guvernarea și a nu o lăuda, nu între a o lăuda și a o combate!). Arghezi știe că se află pe teren minat, și e prudent. Dar chiar voalată, critica e prezentă. Evocând, de pildă, „criza culturii", vede în lipsa libertății o cauză majoră a acesteia.[50] De altfel, e caracteristic că (exceptând un articol despre

[49] Tudor Arghezi, „Regele", în *Bilete de papagal*, 22 ianuarie 1945 (Opere, vol. IX, pp. 794–796); „O certitudine românească" (despre generalul Rădescu), în *Bilete de papagal*, 14 februarie 1945 (*Opere*, vol. IX, pp. 845–847).

[50] Tudor Arghezi, „În criză de cultură", în *Adevărul*, 15 decembrie 1946 (*Opere*, vol. IX, pp. 1225–1227).

Henri Barbusse, în *Scânteia*) nu publică în presa colorată politic. Articolele îi apar, un timp, în *Bilete de papagal*, mai vechea lui publicație, resuscitată în decembrie 1944, dar care în februarie 1945 își încetează apariția („postum", i se și ridică autorizația), de asemenea, frecvent, în *Revista Fundațiilor Regale*, iar din aprilie 1946 până în ultima zi a anului 1947, în *Adevărul*, reapărut acum ca o gazetă, în principiu, fără legături de partid. Alegerea acestor „gazde" e semnificativă: e tot ce putea fi mai „autonom", dacă nu cu totul independent, pe piața publicisticii românești. Nici prin gând nu i-a trecut să colaboreze, de pildă, la *Victoria*, foarte ideologizatul ziar editat de bunul său prieten N.D. Cocea. Acesta, de altfel, i-a făcut, împreună cu celălalt prieten apropiat, Gala Galaction, o foarte interesantă vizită, pe data de 15 aprilie 1946, pentru a-i transmite propunerea, însoțită și de o sumă consistentă de bani: 200 000 de lei, echivalentul unui salariu bun pe un an de zile, și asta pentru un singur articol! Un articol în care Arghezi „să apere pe cei înjurați de presa manistă, pe oameni ca profesorul Parhon, Sadoveanu". Răspunsul lui Arghezi: cu plăcere l-ar apăra pe Parhon, „om de inimă și de bună-credință", de care comuniștii se servesc „fără considerație și fără cruțare". Dar niciodată pe Sadoveanu. „Recunosc meritele lui de scriitor. Dar ca om nu-l respect. A supt la toate țâțele politice. Onoruri și bani a luat de la toți. Acum îi ciupește pe comuniști." Cât despre comuniști, aceștia nici măcar nu binevoiesc să autorizeze reapariția *Biletelor de papagal*. Le plac și lor transfugii și renegații, oameni ca Ivașcu și Pas, „slugi de casă" ale lui Donescu „la legionara *Vremea*". Nu vor nici ei să asculte „glasul iritant al adevărului".[51] Firește, poetul n-a luat banii și nici n-a scris nimic, nici măcar în favoarea lui Parhon. Lui Arghezi i s-a pus mai târziu o etichetă de „colaboraționist".

[51] Relatarea lui N.D. Cocea, reprodusă în Tudor Arghezi, *Opere*, vol. IX, pp. 1762–1764.

Dar „colaborarea" sa cu regimul comunist intervine abia pe la mijlocul anilor '50, după o destul de lungă traversare a deșertului. Chiar și atunci păstrează o relativă decență. Comunismul arăta că se instalase pentru multă vreme. Un scriitor care voia să fie auzit și citit n-avea de ales. Câți sunt cei care n-au colaborat niciodată și în nici un fel? Faptul demn de remarcat rămâne acela că, spre deosebire de mulți alții, Arghezi n-a ținut trena Partidului Comunist în calea lui spre putere.

Oamenii de litere care să susțină deschis cealaltă parte sunt foarte puțini. În cuget erau mulți: atâția academicieni, atâția universitari (din cei care aveau să fie excluși din Universitate, ca și din Academie)... Și destui scriitori care tac sau devin extrem de discreți: Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Adrian Maniu, Ion Vinea, Ionel Teodoreanu, Păstorel Teodoreanu... Încă mai trist e ce se întâmplă cu Emanoil Bucuța, pe care frica pune stăpânire și căruia până la urmă îi va grăbi sfârșitul (octombrie 1946); avusese o funcție administrativă la Casa Școalelor și se temea să nu fie făcut responsabil „pentru colectarea și administrarea materialului didactic luat de guvernul român de la Odessa".[52] Mulți oameni de cultură se simțeau vulnerabili și așteptau să treacă furtuna. Sau, pur și simplu, nici nu mai aveau unde să scrie. Gazetele opoziției se numără pe degete; și așa, sufereau de lipsă de hârtie.

Ca director al oficiosului liberal *Viitorul* și autor al *Scrisorilor către tineretul român*, Mihail Fărcășanu susține cu căldură concepția liberală a libertății (în 1946 avea să plece din țară).[53] La *Liberalul* scriu, printre alții, Dan Amedeo Lăzărescu, Vasile Netea, Șerban Cioculescu (multe articole sunt însă nesemnate, dovadă a unei penurii de colaborări). *Dreptatea* – ziarul

---

[52] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. IV, p. 409 (10 octombrie 1946).

[53] Despre Mihail Fărcășanu, vezi Ioan Stanomir, *Apărarea libertății, 1938–1947*, Curtea Veche, București, 2010, pp. 129–156.

țărăniștilor – este animată de personalitatea dinamică a lui Nicolae Carandino: om de stânga, prieten cu Zaharia Stancu, de care se desparte după 1944; la *Dreptatea* îl întâlnim până în iulie 1947, când gazeta dispare, în urma arestării liderilor țărăniști, printre ei aflându-se și Carandino.[54] În 1947, se pot număra aici semnăturile celor din ultima gardă a țărăniștilor și a opoziției în genere: Nicolae Ciorănescu, Emil Hațieganu, poetul Constant Tonegaru, Cella Delavrancea și îndeosebi Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu. Traiectoria lui Cioculescu merită consemnată. Cât timp, în primele luni după 23 august 1944, există speranța unei stângi pluraliste, el n-are reticențe în privința colaborărilor – cu oamenii și cu publicațiile. Îl întâlnim, astfel, la rubrica literară, în paginile *Tribunei poporului*, condusă de G. Călinescu. Dar când disocierile se petrec, și încă radical, alegerea lui e făcută: stânga țărănistă, nicidecum stânga comunistă. Se explică într-unul din articolele din *Dreptatea*: „În ceea ce mă privește, am fost totdeauna un «om de stânga», dacă prin acest cuvânt se înțelege preconizarea practicării integrale a democrației și privirea liniștită asupra reformelor sociale cele mai echitabile pentru toate clasele producătoare. În tinerețe, am pus semnătura mea pe toate manifestele de protestare, când comuniștii erau scoși în afară din lege." S-a alăturat PNȚ-ului în primăvara anului 1928 și recunoaște în el „singurul factor politic de democratizare a țării, alternativ mințită atât de partidele de dreapta, cât și de cele de stânga. [...] Comuniștii mi-au fost simpatici când erau prigoniți, dar au încetat să-mi placă din momentul în care s-au schimbat în prigonitori. Este clar?"[55]

---

[54] Amintirile lui N. Carandino: *Nopți albe și zile negre*, Editura Eminescu, București, 1992; articolele lui din *Dreptatea*: N. Carandino, *Rezistența – prima condiție a victoriei*, Editura Fundației Pro, București, 2000.

[55] Șerban Cioculescu, „Stânga și dreapta", în *Dreptatea*, 9 februarie 1947.

Era foarte clar și e drept să remarcăm că la data respectivă trebuia ceva curaj pentru asemenea afirmații tranșante (pe care Cioculescu le va plăti peste câteva luni cu excluderea din universitate). Prea puțini intelectuali totuși în jurul PNȚ-ului, prea mulți în jurul celorlalți (convinși sau nu, ce mai conta?), mulți, foarte mulți, de asemenea, fără glas. N. Carandino avea rânduri amare, izvorâte din constatarea acestei nedrepte împărțiri: „N-au dat, sub dictaturi, strălucitii noștri intelectuali un corespunzător examen de rezistență. În cel mai bun caz s-au mulțumit să se încovoaie, după sfatul legii vechi, dacă nu s-au grăbit să urle alături cu lupii contra onoruri înzorzonate și contra sunători arginți." Și, în alt loc: „De vreo zece ani încoace toate dictaturile s-au lăudat cu adeziunea «intelectualilor». Și într-adevăr această adeziune nu le-a lipsit. [...] Adevărații savanți, adevărații artiști, adevărații scriitori s-au abținut. Dar, puțini la număr, ei nu s-au bucurat în tot acest răstimp de propaganda megafoanelor guvernamentale. Astfel încât opinia publică, marea opinie publică, nu le-a cunoscut nici numele, nici opera."[56]

În această atmosferă, deloc prielnică independenței intelectuale, un om speră să poată răzbate și chiar să-și încununeze cariera, oferind nu numai țării sale, ci întregii omeniri, un proiect de viitor. Acest mare naiv se numește Dimitrie Gusti. Iar marea lui idee e „știința națiunilor". Sociologul voia să aplice la scară planetară ceea ce începuse în România în perioada interbelică: o amplă investigație sociologică a fiecărei națiuni, care să ofere bazele unei politici științifice, în funcție de specificul comunităților și în spiritul cooperării internaționale. Ar fi fost formula magică pentru pregătirea lumii de mâine. Gusti întreprinde o lungă călătorie în Statele Unite, în 1946–1947. Asistă la lucrările Organizației Națiunilor Unite și întrevede

[56] N. Carandino, „Rolul intelectualilor", în *Dreptatea*, 23 martie 1946; „Adeziunea «intelectualilor»", în *Dreptatea*, 6 iunie 1947.

în Consiliul Economic şi Social al acesteia organismul cel mai potrivit pentru a da viaţă „ştiinţei naţiunilor". Are un moment sentimentul că proiectul i-a fost acceptat: „Victorie!" Apoi, un duş rece: „prea gigantic" şi „prea grandios" planul său, bugetul Consiliului nu permite „o întreprindere într-un stil aşa de mare". Gusti nu dezarmează, fiindcă, oricum, consideră că, paralel cu ONU, este nevoie şi de o instituţie neguvernamentală, care să realizeze „o uniune de naţiuni, şi nu de state". Reuşeşte să-i pună bazele, împreună cu câţiva universitari americani: este Institutul Social al Naţiunilor, cu sediul la New York (proiecţie mondială a Institutului Social Român creat de Gusti în 1921). Ca prime etape de studiu şi de dezbatere, câteva obiective, s-ar zice nu excesiv de modeste: „1. Individul, naţiunea şi umanitatea, ca unităţi sociale. 2. Studiul umanităţii prin Institutul Social al Naţiunilor. 3. Realizarea umanităţii prin Naţiunile Unite." În fiecare ţară ar fi urmat să se creeze institute similare, aflate sub coordonarea Institutului central. Gusti aproape că se vedea în rolul de îndrumător al lumii de mâine şi asigurator al păcii mondiale. Îngrijorătoare superficialitate şi nespusă vanitate! Mai e cazul să spunem că din toate nu s-a ales nimic? Reîntors în România, sociologul a făcut o expunere despre ceea ce i se păruse că a înfăptuit, în faţa colegilor de la Academie.[57] Nu e sigur că i-a convins. „Am felicitat pe colegul Gusti pentru robustul său optimism – notează C. Rădulescu-Motru –, comunicându-i în acelaşi timp că eu sunt cu totul sceptic."[58] În ciuda optimismului afişat, şi pe Gusti îl frământau îndoielile, sperase mai mult şi „mai repede". Alexandru Rosetti către Tudor Vianu: „Gusti s-a întors. Incontestabil e deziluzionat: se aştepta la altă

[57] D. Gusti, *Un an de activitate în afară de ţară. Crearea Institutului social al naţiunilor*, Analele Academiei Române. Memoriile secţiei istorice, Bucureşti, 1947.

[58] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. V, p. 244 (11 octombrie 1947).

primire."[59] Cât despre autoritățile țării, planurile lui Gusti, ca și discuțiile din Academie, erau ultima lor preocupare, ca să nu mai spunem că tot ce trecea prin America începuse să fie suspect. Mai pragmatici, unii discipoli și-au exprimat regretul că profesorul lor n-a ales să rămână în America. „Am fost foarte supărați că s-a întors. Noi credeam, eram convinși că nu se va mai întoarce." Ar fi putut să-i cheme acolo și pe ei, încă ar mai fi fost posibil. „A contat prea mult pe abilitatea lui de a se descurca."[60]

Să mai aruncăm o privire asupra presei, pentru a detalia tabloul: un tablou foarte dezechilibrat, în favoarea comuniștilor și aliaților lor. Dintre marile ziare, *Curentul* dispare, odată cu plecarea lui Șeicaru. *Universul* și *Timpul* trec sub influență comunistă. Comuniștii aveau deja *Scânteia* și *România liberă*. Tabăra cealaltă nu mai dispune astfel de nici un cotidian de mare tiraj. Se încearcă, totuși, o presă de stânga independentă. Tudor Teodorescu-Branișteeditează, începând din noiembrie 1944 (și până în iulie 1947) *Jurnalul de dimineață*. Iar *Adevărul* reapare în aprilie 1946, sub direcția lui B. Brănișteanu. Și unul, și altul îmbină prudența cu critici efective la adresa puterii, care e de asemenea îndemnată să nu abuzeze în dauna opoziției. Teodorescu-Braniște deplânge apariția „chinuită" a *Jurnalului*, în spațiul restrâns pe care i-l dau „cu zgârcenie puternicii împărțitori de hârtie".[61] Ion Caraion ia act de „criza culturii românești", punând-o pe seama cenzurii.[62] Iar B. Brănișteanu pledează

[59] Alexandru Rosetti către Tudor Vianu, 27 mai 1947, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, p. 585.

[60] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*, *op. cit.*, pp. 112–113.

[61] T. Teodorescu-Branișteeditează, „Către prietenii noștri, cititorii", în *Jurnalul de dimineață*, 12 martie 1947.

[62] Ion Caraion, „Criza culturii românești", în *Jurnalul de dimineață*, 17 octombrie 1946.

pentru libertatea presei, dând ca exemplu Marea Britanie: „Acolo se ştie că niciodată chiar abuzul de această libertate nu poate face atâta rău cât suprimarea ei. Ea este acolo o cucerire definitivă, indiscutabilă..."[63] Tot Brănişteanu îndeamnă la o înţelegere între clasa muncitoare şi partidele burgheze; înainte de a trece la socialism, România are nevoie de „regimul capitalist în gradul cel mai înalt şi mai perfect al dezvoltării sale"[64] (era, de altfel, teza marxistă originară!). În ajunul alegerilor, îşi exprimă speranţa că de data asta totul se va desfăşura corect (!); nici n-ar fi de dorit ca cineva să obţină o majoritate zdrobitoare, democraţia românească având nevoie de o opoziţie credibilă. „Democraţia fără opoziţie este inimaginabilă." Progresul omenirii se face întotdeauna pe linia de mijloc.[65] Se pare că guvernul s-a orientat prea puţin după sfaturile înţeleptului Brănişteanu. Dar după ce rezultatele (trucate) ale alegerilor devin cunoscute, nici Brănişteanu nu se mai încumetă să comenteze. „Independenţa" îi dădea dreptul să-şi exprime oarecare puncte de vedere „înainte", dar nicidecum să-şi manifeste insatisfacţia „după".

Pe o linie de centru-stânga autonomă se dorise şi Anton Dumitriu, logicianul, care editează săptămânalul politic şi cultural *Democraţia* (octombrie 1944–iulie 1945), cu sprijin financiar de la liberali, la a căror stângă înţelegea să se aşeze. Se pot citi, ca în toată presa, independentă sau nu, elogii la adresa Uniunii Sovietice şi a Armatei Roşii (rubrici obligatorii!), însă, ce e într-adevăr interesant, o suită de interviuri, realizate de eseistul Ion Biberi, cu personalităţi care, chiar dacă nu-şi permit

---

[63] B. Brănişteanu, „Tot libertatea presei", în *Jurnalul de dimineaţă*, 20 noiembrie 1946.

[64] B. Brănişteanu, „Transformările sociale şi ţara", în *Jurnalul de dimineaţă*, 4 octombrie 1946.

[65] B. Brănişteanu, „Alegerile şi parlamentul viitor", în *Adevărul*, 22 octombrie 1946; „Alegerile şi parlamentul de mâine", în *Adevărul*, 5 noiembrie 1946; „În faţa urnelor", în *Adevărul*, 19 noiembrie 1946.

să spună orice, vorbesc totuși suficient de diferit. Sar în ochi deosebirile dintre ce spune Sadoveanu, atent să nu piardă ocazia de a elogia „marele exemplu rusesc", Arghezi, care nu știe dacă lumea își va găsi vreodată „forma ideală", Grigore T. Popa, care îi evită complet pe ruși și spune că democrația „nu admite nici un fel de extremism", sau George Enescu, ofensat de „sălbăticirea lumii", „dispariția politeții", agresivitatea, lipsa de ideal, într-un cuvânt, degenerarea omenirii.[66] *Democrația* e un exemplu de ce ar fi putut fi, cu concesiile inevitabile, o presă interesantă și onestă. Ambițiile publicistice ale lui Anton Dumitriu nu s-au putut manifesta însă prea multă vreme.

În rest, gazetele „necomuniste", dar „filocomuniste" sunt la fel de vehemente ca cele comuniste sadea. Vezi, de pildă, *Victoria*, editată de N.D. Cocea, din octombrie 1944 (până în martie 1946), cu redactori ca Geo Dumitrescu sau George Ivașcu. Mai scriu Eugen Jebeleanu, Radu Boureanu, Alexandru Piru, Scarlat Callimachi, ca și Ion Caraion (în faza lui procomunistă). Ziarul își face o plăcere în a-i trece în revistă, nume după nume și portret după portret (într-o manieră caricaturală), pe scriitorii „epurați".[67] Apare și discretul până atunci elenist C. Balmuș, care se ocupă cu „epurația în Universitate", cu privire specială asupra lui Radu Vulpe („agent provocator în slujba dictaturii antonesciene și deci în slujba nemților"), urmat de Mihail David,

---

[66] Ion Biberi, sub genericul „Lumea de mâine": „De vorbă cu d. Mihail Sadoveanu", în *Democrația*, 31 decembrie 1944; „De vorbă cu d. profesor Grigore Popa", 7 ianuarie 1945; „De vorbă cu d. Tudor Arghezi", 14 ianuarie 1945; „De vorbă cu maestrul George Enescu", 25 martie 1945. Alte interviuri, cu Tudor Vianu (10 decembrie 1944), D. Gusti (21 ianuarie 1945), F. Aderca (28 ianuarie 1945); G. Călinescu (4 februarie 1945), P.P. Negulescu (11 februarie 1945), Al. Rosetti (18 martie 1945), Alice Voinescu (17 aprilie 1945), Basil Munteanu (1 iunie 1945), Francisc Șirato (17 iunie 1945), Anton Bibescu (24 iunie 1945).

[67] Al. Piru, „SSR se purifică", în *Victoria*, 21 noiembrie 1944. Urmează o suită de articole cu portretele individuale ale celor epurați.

fostul rector al Universității din Iași: „alt trădător", și de „marele trădător" P.P. Panaitescu.[68] În ce-l privește, N.D. Cocea se ocupă cu sârg de demolarea vechilor partide politice.

La specialitatea „gazetărie procomunistă", G. Călinescu rămâne totuși greu de egalat. Din septembrie 1944 până în februarie 1945 editează cotidianul *Tribuna poporului*, urmat de revista *Lumea* (septembrie 1945–iunie 1946) și de ziarul *Națiunea* (martie 1946–septembrie 1949). La *Tribuna poporului*, de remarcat între altele colaborarea lui Iorgu Iordan, cu o suită de articole „demascatoare" la adresa lui Ion Petrovici. Sub masca lui de rigoare morală, Iordan s-a dovedit a fi un resentimentar înverșunat (poate că și la el și-a spus cuvântul, precum în cazul lui Călinescu, complexul obârșiei umile). Deși recunoaște că a fost susținut în carieră de Petrovici (și, așa stând lucrurile, decența i-ar fi pretins să tacă), îl atacă în toate privințele, și ca profesor, și ca responsabil politic. Nu-l uită nici pe controversatul Nicolae Șerban, pe motivul numirii considerate ilegale – tot de ministrul Petrovici – ca profesor de literatură comparată la Universitatea din București.[69] Călinescu, în ce-l privește, critică partidele istorice și le sfătuiește să se alăture Frontului, cu alte cuvinte să se alinieze după comuniști. Are, mai ales, un articol drastic la adresa lui Iuliu Maniu. Despre liderul țărănist scrisese cândva admirativ.[70] Acum îi reproșează

---

[68] C. Balmuș, „Epurația în Universitate. Cazul profesorului Radu Vulpe", în *Victoria*, 21 octombrie 1944; „Alt trădător: M. David, fostul rector al Universității din Iași", în *Victoria*, 26 octombrie 1944; „Un mare trădător: profesorul P.P. Panaitescu", în *Victoria*, 31 octombrie 1944.

[69] Iorgu Iordan, „Un ministru antonescian: Ion Petrovici", în *Tribuna poporului*, 29 septembrie 1944; „Metode petroviciene: cazul Șerban", în *Tribuna poporului*, 20 octombrie 1944.

[70] G. Călinescu, „Iuliu Maniu", în *Viața românească*, ianuarie–februarie 1933, pp. 66–67 (reprodus în G. Călinescu, *Opere*, Publicistică II, pp. 71–79); „Sărbătorirea d-lui Iuliu Maniu", în *Viața românească*, august 1934, p. 55 (*Opere*, Publicistică, II, pp. 641–643).

veșnicele lui ezitări politice. „Dacă prin absurd Hitler ar fi învins și noi am fi avut un regim legionar, d. Maniu ar fi spus: am prevăzut clarvăzător evenimentele când am întins mâna lui Corneliu Codreanu. Dacă același lucru s-ar fi petrecut sub generalul Antonescu, ar fi zis: n-am pus piedică mareșalului, dimpotrivă, l-am lăudat pentru răsturnarea lui Carol II. Acum că s-a întâmplat ceea ce era firesc să se întâmple, că sunt biruitoare Națiunile Unite, d. Maniu declară: Știam, și am trimis memorii mareșalului, preavizându-l."[71] Articolul se încheie cu un avertisment: „Cine, în coloana care înaintează, stă locului, împiedicând circulația, e svârlit în șanț." Trei ani mai târziu, când Maniu e judecat și condamnat, Călinescu nu-și ascunde satisfacția față de căderea celui care ar fi dus exclusiv „o politică negativă constituită din întrevederi secrete, intrigă și negocieri": „bătrânul vinovat neînțelegător al istoriei și datoriilor noastre".[72]

Să recunoaștem că *Lumea*, revistă culturală, se prezintă mai echilibrat. Călinescu mergea alături de Partidul Comunist, dar era un om de altă factură decât activiștii de partid; știa prea bine că actul de cultură nu se poate limita la propagandă și respecta diversitatea stilurilor și personalităților. Așa se face că la *Lumea* e lume destul de diversă; de altfel, unde să publice scriitorii? Călinescu era măcar o garanție, nu politică, dar cel puțin literară. Așa că-i întâlnim, de-a valma, pe Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Tudor Vianu, Cezar Petrescu, D.I. Suchianu, Zaharia Stancu, Al. Philippide, Perpessicius, Petru Comarnescu, Ion Frunzetti, I. Caraion, Geo Dumitrescu, Virgil Ierunca, Oscar Lemnaru, B. Brănișteanu... încă și Șerban Cioculescu. Sare în ochi un articol în care Zaharia Stancu își

---

[71] G. Călinescu, „Iuliu Maniu", în *Tribuna poporului*, 3 decembrie 1944.

[72] G. Călinescu, „Acuzatul Iuliu Maniu", în *Națiunea*, 31 octombrie 1947.

propune să-l demoleze pe N. Iorga: „Citiți *Istoria literaturii moderne* a lui N. Iorga. Vă veți apuca cu mâinile de păr de atâta nepricepere, de atâta lipsă de bun-gust"; numirea lui în fruntea guvernului a părut „de necrezut, mai curând o glumă fără haz".[73] Și un alt articol, al lui Călinescu însuși, care tratează, în ton cu vremurile noi, despre „Eminescu și iudaismul", cu concluzia, liniștitoare, că poetul național „antisemit n-a fost niciodată".[74] Vai, cât de antisemit ar fi fost – eventual tot în interpretarea lui Călinescu – doar cu vreo doi ani înainte!

Contemporanul, săptămânal politic, social și cultural, apare începând cu data de 20 septembrie 1946: un bun revelator pentru faza finală a „tranziției". Profil asemănător cu *Lumea*, care își încheiase apariția cu două luni înainte, dar un ton care anunță deja apropiata înstăpânire a unei ideologii fără nuanțe; de altfel, ne aflăm tot mai aproape de încheierea „curățeniei generale" întreprinse de comuniști. Întâlnim nume vechi, dar și multe nume până aici aproape necunoscute: noua gardă. Printre cei vechi nu putea lipsi G. Călinescu însuși, mai convins ca oricând că decizia aparține poporului, inclusiv în artă: „azi opinia publică populară cere subiecte care s-o intereseze. Nu numai că asta nu atinge libertatea estetică a artistului, dar e un prilej fericit..."[75] și așa mai departe. Până și George Bacovia, poet remarcabil, dar deloc un emițător de idei, afirmă, sau e ajutat să afirme, că „artistul nu poate rămâne departe de om".[76] Tot acum, la *Contemporanul*, își desăvârșește metamorfoza marxistă și Camil Petrescu. D.I. Suchianu („însoțitorul" lui M. Ralea) are,

---

[73] Zaharia Stancu, „Iorga intim", în *Lumea*, 11 noiembrie 1945.

[74] G. Călinescu, „Eminescu și iudaismul", 2 decembrie 1945. În *Istoria literaturii române* criticul spune că, potrivit lui Eminescu, „evreii se sustrag de la muncă, sunt dar primejdioși statului" (p. 400).

[75] G. Călinescu, „Artistul și timpul său", în *Contemporanul*, 13 octombrie 1946.

[76] G. Bacovia, „Artistul nu poate rămâne departe de om", în *Contemporanul*, 11 octombrie 1946.

la rându-i, o revelație: parlamentul rezultat în noiembrie 1946 ar fi „Primul Parlament", cu alte cuvinte cel dintâi „ales liber"![77] Dar până și B. Brănișteanu, când scrie la *Contemporanul*, tot despre Parlament, se exprimă parcă altfel de cum o făcuse în ziarul lui, *Adevărul* (logic: *Adevărul* era independent, iar *Contemporanul*, comunist!). El, care insistase asupra căutării unui echilibru între putere și opoziție, justifică acum totalul dezechilibru al noului parlament: „vedem oglindită în alcătuirea lui această vreme nouă"; salută „maturitatea politică" de care au dat dovadă masele; iar prăbușirea liberalilor, nimic de mirare – așa s-au petrecut lucrurile și în Franța și Anglia.[78] Tot e bine că România se alinia modelului occidental! Dar avem și un articol al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului Comunist, despre un subiect pare-se familiar fostului muncitor ceferist, și anume: „Problemele intelectualității românești"[79] (de ce nu, odată ce tot *Contemporanul* reproduce un text al șefului comuniștilor francezi, Maurice Thorez, și el de formație muncitorească, despre... Descartes!). Îi mai întâlnim și pe Cezar Petrescu, și pe Gala Galaction, chiar și pe Hortensia Papadat-Bengescu (vag disponibilă, cu o nuvelă, nimic grav), și pe Zaharia Stancu, fireşte, și pe Costin Murgescu, cândva legionar (acum scriind articole de genul: „Pe drumul consolidării democrației"), pe G. Macovescu, E. Jebeleanu, Miron Radu Paraschivescu, Cicerone Theodorescu, G. Ivașcu, Dan Petrașincu (acesta din urmă, pe jumătate italian, ferm ancorat la stânga în acești ani, va avea grijă, nu peste multă vreme, să emigreze în Italia)...

---

[77] D.I. Suchianu, „Primul Parlament", în *Contemporanul*, 29 noiembrie 1946.

[78] B. Brănișteanu, „Rolul viitorului Parlament", în *Contemporanul*, 22 noiembrie 1946.

[79] Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Problemele intelectualității românești", în *Contemporanul*, 22 noiembrie 1946.

Contemporanul vine şi cu un contingent important de colaboratori evrei. E în această privinţă uvertura pentru ceea ce va deveni o caracteristică majoră a peisajului cultural-ideologic în primii ani ai regimului comunist. Sunt o mulţime de scriitori, mai vechi sau mai noi: F. Aderca, Ion Călugăru, A. Toma, I. Ludo, Ury Benador, Marcel Breslaşu, Vladimir Colin, Veronica Porumbacu, Nina Cassian... Dar se remarcă mai ales îndrumătorii ideologici şi culturali. Iată-l pe vestitul (nu peste mult timp) Mihail Roller (ne-am mai întâlnit cu el în anii dinainte de război). Inginerul comunist a optat pentru o nouă profesie: aceea de istoric, şi nu de istoric oarecare, ci de îndrumător al istoriei şi al istoricilor; îşi asumă misiunea de a pune ordine în acest domeniu. O nouă ordine: trecutul axat pe lupta de clasă, deprecierea motivaţiilor naţionale, detaşarea de Occident şi înglobarea în lumea slavă. În 1947 apare, sub direcţia lui, manualul *Istoria României*, cu completa întoarcere a tuturor interpretărilor. La *Contemporanul* tratează printre altele despre „principiile actuale în istoria României", despre „periodizarea istoriei României", şi „sărbătoreşte" în felul lui, la 24 ianuarie, Unirea Principatelor, văzând în acest eveniment o simplă strategie de clasă, pusă la cale de boierime, cu ignorarea revendicărilor sociale ale maselor.[80] E foarte prezent în revistă şi Leonte Răutu, unul dintre diriguitorii propagandei comuniste. În materie literară, tonul îl dau Ion Vitner şi Nicolae Moraru. Soluţii deloc sofisticate. Cum preciza N. Moraru, trebuie văzut „ce este de făcut pentru a corespunde cerinţelor poporului". Cerinţele poporului, firește, le ştia Partidul. Luaţi exemplul câtorva maeştri, recomandă Moraru. Şi întocmeşte o listă, foarte scurtă: Sadoveanu

[80] Mihail Roller, „Principii actuale în istoria României", în *Contemporanul*, 20 septembrie 1946; „Periodizarea istoriei României", în *Contemporanul*, 31 decembrie 1946; „Unirea Principatelor", în *Contemporanul*, 24 ianuarie 1947.

(primul, se înțelege), Enescu (cam neplăcut pentru el să aibă o asemenea recomandare), Bacovia (aflat, nu se știe de ce, într-un moment de grație la comuniști), Cezar Petrescu și Gala Galaction. Arghezi deja lipsește![81] Componența listelor e până la urmă mai puțin importantă decât faptul în sine că ideologi apăruți după ultima ploaie nu ezită să pună la punct ierarhii sumare.

Fiind vorba despre evrei – subiect sensibil din rațiuni bine cunoscute – lucrurile trebuie spuse fără înconjur. E la fel de neconvenabilă eludarea fenomenului, ca și evocarea lui în termeni denigratori. Fapt este că, în toată perioada de care ne ocupăm (de altfel și înainte sau după), intelectualii evrei au fost când subreprezentați, când suprareprezentați (uneori, și una, și alta), din cauze care țin de istorie și de situația lor specifică. Comuniștii au venit la putere, inevitabil, cu numeroși evrei în primele rânduri și încă mai numeroși printre intelectuali. Pentru simplul motiv că așa se prezenta Partidul Comunist până la 1944: autenticul partid comunist, nu partidul amplificat artificial (de aproape o sută de ori!) în primii ani după 23 august 1944. Cadrele de nădejde au rămas totuși să fie recrutate din nucleul comunist originar. Iar acesta se prezenta oarecum invers față de societatea românească. În vechiul partid comunist, românii etnici erau minoritari. Iar evreii foarte numeroși (dacă sintagma „foarte numeroși" n-ar fi cumva ironică pentru un partid cu atât de puțini membri). Printre intelectualii comuniști, sau doar comunizanți, ponderea lor era și mai mare. Proporția evreilor în aparatul comunist și mai ales în componentele sale „intelectuale" (ideologia, propaganda) corespunde fidel proporțiilor originare. Ei n-au ajuns unde au ajuns în primul rând fiindcă erau evrei, ci fiindcă erau vechi comuniști (sau măcar simpatizanți). Nu înseamnă că „evreitatea" lor n-ar fi contat

[81] N. Moraru, „Criza culturii românești", în *Contemporanul*, 11 octombrie 1946.

deloc. În marea lor majoritate – după cum am mai spus-o –, intelectualii evrei, chiar necomuniști, aveau o înclinare spre stânga. Nu erau și n-aveau cum să fie naționaliști români; erau, eventual, naționaliști evrei (sioniști) și desigur că nici asta nu era bine din punct de vedere comunist, însă se manifestau cu predilecție ca „internaționaliști", ceea ce convenea pe deplin în prima fază a comunismului. Pentru ofensiva împotriva naționalismului românesc și a unei întregi tradiții culturale care se cerea înlăturată sau cel puțin drastic filtrată și reinterpretată, reprezentau soluția cea mai adecvată. Evident, nu se putea apela la unguri, ar fi fost o provocare peste măsură! Dar la evrei da, dat fiind că se aflau în interiorul culturii românești. De remarcat și faptul că, prin forța lucrurilor, evreii n-au avut cum să se compromită cu regimurile totalitare antisemite (legionarii și Antonescu), spre deosebire de mulți intelectuali români, inclusiv unii de stânga, într-un moment sau altul. Era, în spiritul comunist al acelor ani, nucleul de intelectuali cel mai pur. Apoi, așa cum se întâmplă, când unii au ocupat anumite poziții, i-au tras și pe alții după ei...

Mai e ceva de observat. Intelectualii evrei de prim-plan înainte de comunism nu tot ei rămân în prim-planul comunist. Sunt în multe cazuri recuperați, dar nu ei dau direcția. F. Aderca sau I. Peltz, scriitorii evrei probabil cei mai cunoscuți în anii '30, au o prezență relativ discretă. B. Brănișteanu, cel mai de seamă dintre ziariștii evrei, nu se asociază cu ideologia comunistă; moare în ultimele zile ale lui decembrie 1947, odată cu vechea Românie (necrologul i l-a scris pentru *Adevărul* Tudor Arghezi: rămas nepublicat, respins la cenzură[82]). De altfel, literatura și arta pe care o practicaseră evreii nu mai erau la ordinea

[82] Articolul lui Tudor Arghezi, reprodus după manuscrisul original: „Medalion: B. Brănișteanu", în Mioara Cremene și Mariana Sipoș, *La ce folosește Parisul?*, Editura Universal Dalsi, 2000, pp. 441–443.

zilei. A fi de stânga însemnase a fi neconformist; acum, dimpotrivă, a fi de stânga însemna a te conforma. Viața de ghetou, fantasmele erotice și mai ales feluritele experimente moderniste în care evreii fuseseră fără rival lăsau locul problematicii proletare și revoluționare și unui stil „pe înțelesul tuturor". Chiar cei care merseseră pe un cu totul alt drum n-aveau altceva de făcut decât să se angajeze pe drumul cel drept. Ion Călugăru abandonează evocarea mahalalei evreiești și descoperă specia eroică: în *Contemporanul* îi apare o nuvelă despre faimoasa manifestație reprimată de la 13 decembrie 1918; Marcel Breslașu, care se inspirase cândva din *Cântarea cântărilor*, își găsește acum o nouă sursă de inspirație în greva de la atelierele Grivița din 1933 – și rezultatul, tot în *Contemporanul*, e nesfârșitul poem „Grivița". În tot cazul, „directorii de conștiință", instalați în pozițiile ideologice cheie, sunt cu toții „evrei noi", de care doar inițiații să fi auzit înainte de 1944. Precum cei deja numiți: Răutu, Roller, Vitner, Moraru... Deveniți exponenți ai culturii românești, mai mult chiar, îndrumători ai ei, evreii aceștia încetează într-un fel de a mai fi evrei. Se abstractizează. Funcția lor nu mai are nimic specific evreiesc. Sunt soldați ideologici ai Partidului și vestitori ai unui nou tip de societate și de cultură.

Caracterizare elogioasă: „clasic al gazetăriei; „excelent camarad și om neasemuit de bun"; „a urât nedreptatea, asuprirea, modalitatea vulgară, meschinăria"; „complex, rafinat, fin, subtil și spirit elegant de nuanțe". Afirmația lui Arghezi că „plecarea lui Brănișteanu lasă cu adevărat un gol", iar după el nu se întrevede decât „noapte" nu va fi fost de natură să placă cenzurii.

VIII
Comunismul: momentul 1950

Prăbuşirea lui Arghezi şi fulguranta ascensiune a lui A. Toma înfăţişează un constrast simbolic definitoriu pentru atmosfera intelectuală a momentului 1948 şi a anilor imediat următori. Iniţial, efortul comuniştilor fusese de a atrage de partea lor cât mai mulţi intelectuali, ceea ce presupunea să nu-i tracaseze peste limită cu indicaţii privitoare la rosturile lor profesionale. Pe măsură însă ce le sporea puterea politică, se accentua şi intervenţionismul cultural. Deja în 1947 lucrurile avansaseră vizibil în această direcţie. Iar 1948, odată cu proclamarea republicii şi cu instaurarea deplinului control comunist, avea să marcheze şi deplina clarificare ideologică. Nu mai era suficient ca intelectualii să meargă împreună cu partidul; trebuia ca întreaga lor operă – literatură, artă, filozofie, istorie sau ştiinţă – să se aşeze în tiparul aceleiaşi ideologii.

Arghezi, mai întâi, se căutase să fie atras. Apoi, cu oarecare iritare, a rămas totuşi tolerat. Se întoarce însă foaia, odată cu trecerea din 1947 în 1948. Sorin Toma, proaspăt redactor-şef la *Scânteia*, primeşte misiunea de a-l desfiinţa şi de a trasa totodată, pornind de la cazul Arghezi, cadrul teoretic pentru ceea ce e recomandabil sau, dimpotrivă, inacceptabil în materie literară. Suita sa de articole, sub titlul denunţător „Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei", apărută în câteva numere din *Scânteia* şi separat în broşură, anunţa ruptura totală cu estetica burgheză: „trebuie să încetăm a ne mai prosterna în faţa scării de valori estetice pe care ne-a lăsat-o moştenire burghezia". Iată o mostră

a termenilor rafinați în care e făcută judecata asupra operei lui Arghezi și, în ansamblu, a unei bune părți din literatura modernă românească: „Estetica decadentă – aceea spre care a alunecat și în care s-a înfundat Tudor Arghezi – nu este pur și simplu estetica unei clase, ci estetica unei clase în agonie și, mai precis încă, într-o agonie agresivă, asemenea unei nebunii furioase. O asemenea «estetică» nu poate pretinde o mai mare valoare de circulație decât ar putea să aibă niște obiecte fabricate într-o leprozerie, sau niște idei elaborate în casa de nebuni. Ea nu este propriu-zis o estetică, ci un fenomen patologic, un agent al contagiunii pe care societatea sănătoasă trebuie să-l izoleze." Eroarea fatală a lui Arghezi a fost aceea de a fi îmbrățișat o estetică bolnavă, pusă în slujba claselor exploatatoare. Păcat: „Tudor Arghezi ar fi putut deveni un mare poet. Artistul din el a murit înainte de a fi ajuns la aceasta."[1]

Sorin Toma este fiul lui A. Toma. Iar A. Toma, pe numele lui evreiesc adevărat Solomon Moscovici, avusese, până la comunism, o carieră discretă de profesor de liceu, de îngrijitor al unei colecții la *Adevărul* și de poet mai curând ignorat. În *Istoria literaturii române*, G. Călinescu nu-i consacrase nici un rând, absență grăitoare, dată fiind generozitatea cu care autorul a introdus tot felul de scriitori minori, și nu în ultimul rând dintre evrei. Nimic revoluționar în ce a publicat A. Toma până la 1944 (printre altele, tălmăcise în română poeziile reginei Elisabeta – Carmen Sylva); ar fi fost și unele poezii subversive, ținute bine ascunse și imprimate ulterior. Imposibil de confirmat, după cum nu e foarte clară nici relația poetului cu „mișcarea revoluționară";

[1] Sorin Toma, *Răsfoind volumele lui Tudor Arghezi. Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei*, Editura Scânteia, București, 1948 (articole publicate inițial în *Scânteia*, 5, 7, 9 și 10 ianuarie 1948). Justificarea celui în cauză: Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist*, Editura Compania, București, 2004, anexa 2: „Care este adevărul în «cazul Arghezi»", pp. 325–335.

revoluționarismul îi va fi oricum amplificat în versiunea oficială de mai târziu. Fiul său, Sorin Toma, a fost însă un autentic ilegalist comunist; ca și soția acestuia, Ana Toma (ambii suferind și scurte perioade de detenție). Locuiau de altfel împreună, așa că poliția, căutându-i periodic pe Sorin și pe Ana, îi găsea de regulă acasă pe paşnicul A. Toma și pe soția lui, Sara.[2] Cam puțin pentru mitul unui mare poet revoluționar! Trebuia însă descoperit cineva, pentru a contura în poezie un model similar celui ilustrat de Sadoveanu în proză (de altfel, nici scrisul lui Sadoveanu nu prezentase note „revoluționare" până la 1944). L-au promovat pe Toma, laolaltă, expresia lui poetică transparentă, didactică, melodioasă, optimistă (exact ce se cerea, la antipodul frământatei poezii moderne), ca și proveniența din mediul evreiesc procomunist. Toma ajunge să fie comparat cu Eminescu, iar atunci când e sărbătorit la Academie, pentru cei 75 de ani ai săi (în februarie 1950), însuși Călinescu, făcându-și *mea culpa* pentru faptul că îl ignorase atâta vreme, îl acoperă cu elogii, atât de extravagante, încât cei de față nu s-au putut dumiri dacă criticul într-adevăr îl lăudase sau își bătuse joc de el (câțiva ani mai târziu, când nu mai rămăsese nimic sau aproape nimic din gloria lui Toma, revizuindu-și *Istoria literaturii române* – ediția nouă avea să apară în 1982 –, Călinescu îi oferea, în sfârșit, spațiul unei fraze, nu pentru a-i aprecia opera, ci doar pentru a semnala că tatăl său, Leibu Moscovici, fusese „mic băcan în Urziceni": înțepătură gratuită prin care își răzbuna propria lașitate din anii când contribuise la lansarea „noului Eminescu").[3]

Cade în 1948 bastionul – aproape neatins până atunci – al Academiei Române. În ultima sa sesiune, din mai 1948, Academia

---

[2] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1212 (659–699), dosar Sorin Toma; rapoarte ale poliției, privind inclusiv o percheziție la 29 octombrie 1940; de fiecare dată suspectații sunt Sorin și Ana Toma, și nu A. Toma.

[3] Lucian Boia, „Un nou Eminescu: A. Toma", în *Miturile comunismului românesc*, sub direcția lui Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 71–81.

îşi dovedea totuşi bunăvoinţa, alegându-i în locurile rămase vacante prin moartea lui Brătescu-Voineşti şi Sextil Puşcariu, pe Victor Eftimiu şi G. Călinescu, ambii susţinători ai regimului. La secţia ştiinţifică, de unde dispăruse Emil Racoviţă cu câteva luni înainte, e ales naturalistul Constantin Motaş. Despre Racoviţă, câteva fraze cutremurătoare în jurnalul lui Rădulescu-Motru: „Aflu că savantul biolog, colegul Em. Racoviţă, care a decedat de curând, a trăit în ultimii ani într-o cumplită mizerie. Medicii au constatat că moartea lui a fost precipitată în bună parte din cauza subalimentaţiei. Redus la pensia sa de profesor, el a fost lipsit până şi de cel mai modest confort material."[4] Cutremurător necrolog pentru una dintre marile glorii ale ştiinţei româneşti!

Relativ docilă, Academia acceptă să ia în discuţie modificarea legii sale de organizare, urmând să se considere instituţie de stat, cu alte cuvinte să renunţe la autonomie. Nu serveşte însă la nimic. La 10 iunie 1948, e pur şi simplu dizolvată, luându-i locul, prin decret, Academia Republicii Populare Române. Textul decretului e explicit, în spiritul unei pronunţate politizări. Astfel, Academia „va promova ştiinţa şi cultura în toate domeniile, în vederea ridicării nivelului material şi cultural al poporului" şi „va promova oameni de ştiinţă şi cultură de valoare etică şi democratică"; dimpotrivă, „nu pot fi membri ai Academiei Republicii Populare Române persoane care, prin activitatea lor, s-au pus în slujba fascismului şi a reacţiunii, dăunând prin aceasta intereselor ţării şi ale poporului" (formulare suficient de elastică pentru a putea fi aplicată oricărei persoane „neconvenabile").[5]

Noua academie apare pe 12 august 1948. S-a dorit o ruptură, s-a dorit în acelaşi timp o continuitate. Aşa că membrii sunt amestecaţi: şi vechi, şi noi. Ceva mai mulţi noi decât vechi.

---

[4] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. VI, 2000, p. 98 (27 mai 1948).

[5] *Ibidem*, p. 103 (reprodus decretul din *Monitorul Oficial*).

25 dintre academicienii de până atunci nu mai figurează în Academia RPR. Dintre membrii fostei academii care au reuşit să treacă pragul, se numără 12 aleşi înainte de 1945, plus trei membri de onoare; 5 aleşi între 1945 şi 1947; şi 3, în mai 1948, plus (în iunie 1948), 2 membri de onoare.[6]

Îşi pierd calitatea de academicieni, la secţia literară: Lucian Blaga, Th. Capidan, D. Caracostea, Ştefan Ciobanu, I. Petrovici, C. Rădulescu-Motru; la secţia istorică: Nicolae Bănescu, Gheorghe I. Brătianu, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaş, Simion Mehedinţi, P.P. Negulescu, Ion Nistor, Radu Rosetti, Victor Slăvescu; la secţia ştiinţifică: Gh. Ionescu-Siseşti, N. Vasilescu-Karpen, Horia Hulubei (ales în 1946). Rămâne pe dinafară şi Victor Eftimiu, deşi tocmai fusese ales, în ultima clipă a vechii academii, ceea ce trebuie să-l fi costat mult pe vanitosul scriitor – îşi va dobândi însă, la scurt timp (spre sfârşitul anului 1948; informaţia precisă e greu de găsit!), fotoliul său de academician.

Trec dintr-o academie în alta majoritatea membrilor din vechea secţie ştiinţifică, împărţiţi acum între mai multe secţiuni; printre ei, C.I. Parhon, D. Pompeiu, Gh. Spacu, Traian Săvulescu (cel din urmă întronat şi ca preşedinte al Academiei RPR)... De la secţia istorică, doar Andrei Rădulescu. Şi câţiva din secţia literară: M. Sadoveanu, Iorgu Iordan (ales în 1945), G. Călinescu (ales în mai 1948), şi, ca membri onorifici: G. Enescu, Gh. Murnu, pictorul Gh. Petraşcu şi Gala Galaction.

De remarcat menţinerea lui Andrei Rădulescu, unul dintre stâlpii vechii academii, membru încă din 1920, şi ultimul ei preşedinte, între 1946 şi 1948; jurist şi istoric al dreptului, fusese (până în 1947) profesor la Academia Comercială, iar între 1938 şi 1940, prim-preşedinte al înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie.

---

[6] Structura noii Academii şi numele academicienilor, în *Monitorul Oficial*, 13 august 1948.

Nu mai puțin notabilă, așezarea printre noii academicieni a doctorului Daniel Danielopolu, profesor la Facultatea de Medicină din București; fusese membru de onoare al academiei anterioare, dar mai cu seamă membru marcant al Partidului Național Liberal (și ministru al Sănătății din partea acestui partid, în al doilea guvern Sănătescu și în guvernul Rădescu, noiembrie 1944–februarie 1945). Se înțelege că și Rădulescu, și Danielopolu avuseseră grijă să nu se pună rău cu noii stăpânitori; dar era și tactica regimului de a păstra și câteva nume vechi, recunoscute pentru competența și onestitatea lor profesională.

În cazul noilor numiți, criteriile profesionale și cele politice s-au amestecat, cu consecințe variabile. Apar astfel, la „știința limbii, literatură și artă", lingviștii Emil Petrovici și Alexandru Rosetti, ambii cu o îmbinare „fericită" a criteriilor respective. Alături de ei însă și A. Toma, ale cărui calități politice (și acestea „aranjate") le depășeau sensibil pe cele literare. La secția de „științe istorice, filozofice și economico-juridice" e aproape pustiu (în domenii care reprezentaseră o treime din structura vechii academii); nu se găsesc să i se alăture lui Andrei Rădulescu decât Petre Constantinescu-Iași, istoric de mâna a doua, dar militant comunist notoriu, și Barbu Lăzărescu, autor al unor cercetări literare de măruntă erudiție, căruia îi revine și funcția de director al Bibliotecii Academiei. Academicieni evrei, pe lângă Barbu Lăzărescu, sunt și matematicianul Simion Sanielevici (onorific), fost profesor la Universitatea din Iași, și medicul Arthur Kreindler, asistent până în 1940 la Facultatea de Medicină din București, iar după 1944 cu o carieră în ascensiune, până la gradul de profesor.

Rândurile academice se completează câteva luni mai târziu, în noiembrie 1948, când se înscriu printre membrii titulari Mihai Ralea, Constantin Balmuș, Grigore Moisil, Ștefan Milcu, Raluca Ripan (prima femeie academician) și, indispensabil, pentru a

dinamiza sectorul istoric, Mihail Roller. La secția de literatură, tot membru titular, Camil Petrescu, căruia i se confirmă astfel statutul de scriitor oficial.

La universitate, marele cutremur se petrecuse deja în toamna anului 1947. Curățenia continuă și în 1948, combinată, firește, cu venirea altora în locul celor plecați: o instabilitate prelungită și în anii următori. Îndeosebi la facultățile și catedrele sensibile: Drept, Filozofie, Istorie... Printre cei înlăturați în partea a doua a anului 1948: C.C. Giurescu, Mircea Florian, Anton Dumitriu, la Universitatea din București, Lucian Blaga, la Universitatea din Cluj. O evaluare statistică privindu-i pe profesorii și conferențiarii Universității din București în anul universitar 1948–1949, indică o vechime mai mare de trei ani doar pentru 7% din cadrele Facultății de Filozofie, 14% la Facultatea de Filologie, 30% la Facultatea de Istorie și Geografie (cu un procent mult mai mare pentru geografi: 57%, ceea ce îi coboară pe istorici la un nivel foarte scăzut), 35% la Facultatea de Drept, în schimb 55% la Științe Naturale și Chimie și 70% la Matematică și Fizică.[7] Prin reforma învățământului din august 1948, școala era puternic politizată „în spiritul democrației populare"; nu mai rămânea nimic din autonomia universitară. Catedrele de marxism-leninism, cu universitari inventați ad-hoc, dat fiind că așa ceva nu existase mai înainte, dădeau tonul corectitudinii ideologice; șef de catedră era, la Universitatea din București, Leonte Răutu, iar printre profesorii de marxism-leninism apare și Sorin Toma, devenit celebru prin campania contra lui Arghezi. La Facultatea de Istorie a Universității din București, în urma reorganizării catedrelor, profesori titulari spre sfârșitul anului 1948 sunt următorii: Gheorghe Ștefan, arheolog, până atunci asistent; Grigore Preoteasa, activist de partid, intelectual în principiu, dar nu tocmai istoric; Nicolae

[7] Maria Someșan, *Universitate și politică...*, *op. cit.*, p. 264.

Popescu-Doreanu, şeful Catedrei de istoria României, şi el activist şi istoric ocazional; Dionisie Pippidi, conferenţiar (1937–1945) şi profesor (1945–1948) de literatură greacă la Facultatea de Litere; Ion Nestor, profesor de arheologie şi preistorie începând din 1946 (coautor, cândva, al „Manifestului «Crinului Alb»", avusese relaţii compromiţătoare cu nemţii în timpul războiului; în schimb, soţia lui era evreică şi prin ea beneficia şi de unele înrudiri utile; intrase în Partidul Social Democrat, apoi, în urma fuziunii, în Partidul Muncitoresc Român, din care a fost exclus în 1949; competenţa profesională îi era recunoscută şi admirată; pe scurt, a reuşit să-şi păstreze locul în facultate); Emil Condurachi (şeful Catedrei de istorie generală veche), profesor la Şcoala de Arhivistică între 1940 şi 1947; Andrei Oţetea (şeful Catedrei de istorie generală medie); Alexandru Elian, profesor de bizantinologie, mai înainte profesor la Şcoala de Arhivistică (nu va rezista la facultate decât până în 1953); Petre Constantinescu-Iaşi, şef de catedră la istoria artelor.[8] Alte catedre erau deocamdată vacante. Cum se vede, un amestec de profesionişti şi activişti. Dar şi profesioniştii, trebuie spus, se află în locul ocupat până nu demult de alţii. Nici unul dintre profesorii titulari ai catedrelor de istorie de dinainte de 1945 nu mai este în funcţie la finele anului 1948.

În extrema cealaltă, la Matematică şi Fizică, lucrurile stau cu totul diferit. Cei mai mulţi dintre profesorii „vechiului regim" funcţionează şi sub regimul cel nou: Miron Nicolescu, Simion Stoilov, Grigore Moisil, Gheorghe Vrânceanu, Dan Barbilian, Octav Onicescu, Victor Vâlcovici, Eugen Bădărău, Horia Hulubei, Gheorghe Atanasiu, Alexandru Ghika (conferenţiar până în 1945), Şerban Ţiţeica (iniţial conferenţiar la Bucureşti, apoi profesor la Universitatea din Iaşi între 1941 şi 1948)...[9] Nu

[8] Potrivit statelor de salarii: Arhiva Universităţii din Bucureşti.

[9] *Loc. cit.*, state de salarii la Facultatea de Matematică şi Fizică, pe perioada 1948–1960.

toți beneficiau de virginitate politică. Dan Barbilian purtase cămașa verde (e drept, își ceruse ulterior scuze), Octav Onicescu, un apropiat al lui Nae Ionescu și colaborator la *Cuvântul*, împărtășise idei nu prea diferite (în 1941 îl vedem președinte al Comisiei de recensământ); Victor Vâlcovici fusese ministru în guvernul Iorga și mai târziu membru fondator și secretar general al Frontului Renașterii Naționale, iar Horia Hulubei, rector al Universității din București în anii regimului Antonescu, în timp ce Șerban Țițeica era și el suspectat de afinități legionare... Asupra lui Miron Nicolescu se abate în 1951 o ploaie de acuze. Inițial liberal, s-ar fi înscris în PSD din oportunism; oricum, și acolo ar fi întreprins o „propagandă antidemocratică și ostilă regimului democrat". Relații de tot felul, cu liberalii, dar și cu britanicii și cu francezii. Securitatea îi deschide dosar de urmărire. În cele din urmă e exclus din Partid.[10] Desființat politic, se menține totuși la Catedră. Cu asemenea recomandări, la Istorie sau la Drept, nici unul n-ar fi rezistat. Matematicieni și fizicieni erau însă mai greu de improvizat. Iar eventualele lor abateri ideologice aveau totuși o rază de acțiune mai limitată, dat fiind profilul domeniilor respective.

Situație intermediară la Științele Naturale. Nu apar profesori improvizați. Din vreo zece, sunt însă numai doi care ocupau catedrele respective înainte de 23 august 1944. Ceilalți, sau au avansat pornind de la poziții mai mici, sau au venit, ca profesori, din alte centre universitare. Printre nou-veniți îl întâlnim și pe Traian Săvulescu, profesor la Facultatea de Agronomie până în 1948, membru atât al vechii Academii, cât și al Academiei RPR, și președinte al acesteia din urmă între 1948 și 1959.

Strategia aceasta, de distrugere a unora și de recuperare a altora (fără o linie de demarcație bine definită) e deslușită de

[10] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, 21/1951; ACNSAS, Miron Nicolescu, I 263217.

Leonte Răutu, la o întâlnire, în ianuarie 1949, cu secretarii județeni și activiștii de partid. „Majoritatea artiștilor – spune el, referindu-se însă în ansamblu la intelectuali – au un trecut pătat. Dar cu ei trebuie să lucrăm, dacă ne-am convins că vor să se apropie. Noi vrem să creăm forțe proprii noi, dar până atunci trebuie să lucrăm cu ei. În Uniunea Sovietică, marele învățat Pavlov înjura pe Lenin, Stalin, Gorki, dar s-a avut în vedere că nu este un om politic, dar cel mai mare biolog. I s-au creat condițiuni extraordinare în timpul foametei, i s-a dat o rație deosebită și a murit un aderent înfocat al Rusiei noi și este o glorie a științei sovietice. Trebuie să avem o atitudine foarte elastică. E adevărat, care sunt și astăzi dușmani trebuie bătuți fără milă. Tudor Arghezi, care nici acum nu s-a schimbat, l-am desființat. Dar față de oameni – cu toate greșelile lor din trecut – care vor să se apropie și prezintă valoare, să fim cu grijă, să ne ocupăm de ei. Centrele universitare au aici o deosebită răspundere."[11]

După suita de epurări, la universități lucrurile se prezentau ceva mai bine, constatau oamenii partidului... dar nu chiar bine pe de-a-ntregul. De la Iași se raportează în 1949 că majoritatea universitarilor„fac pe neutrii"; un progres, desigur, față de anii 1945–1946, când cei mai mulți erau antisovietici și partizani ai partidelor istorice, dar evident că nici neutralitatea nu mai era acum pe plac. Iar la Universitatea „Babeș" din Cluj „există o categorie de profesori refractari față de regim. Unii caută, mascat, să discrediteze regimul și marxismul, alții tac. Mulți sunt sub influența propagandei anglo-americane"[12]. Se pare că mai era de lucru! Remodelarea universităților avea să continue (prin scoaterea unora și mai ales prin aducerea multor altora).

Dacă la profesorii titulari se umblă cu oarecare precauții, „înnoirea" e radicală la nivelul conferențiarilor universitari.

---

[11] *Loc. cit.*, 1/1949, f. 11.

[12] *Loc cit.*, 1/1949, ff. 23–29.

Aceştia ajung să fie mai numeroşi decât profesorii, în timp ce în vechea universitate nu reprezentau nici jumătate în raport cu numărul acestora. La conferenţiari, în mai mare măsură ca la profesori, criteriile politice trec înaintea celor profesionale. Se creează astfel un mediu universitar de tip nou, unde profesorii „de modă veche" sunt înconjuraţi de oameni mai tineri (unii, foarte tineri) şi mai combativi (unii neînchipuit de combativi), abia veniţi la catedră; uneori la foarte scurt timp după ce-şi luaseră diploma de licenţă (şi nu neapărat în specialitatea respectivă). Se vede preocuparea de a forma cât mai repede o nouă elită universitară, cu tineri atent selectaţi, pe motive de competenţe atât cât se putea, dar obligatoriu pe criterii sociale, de „origine sănătoasă" (cu părinţi muncitori sau ţărani săraci) şi trimişi la studii în Uniunea Sovietică. Întorşi de acolo, nu puţini dintre ei şi cu soţii rusoaice, aveau asigurată numirea directă în posturi de conferenţiari sau măcar de lectori.

Tabloul, în cele din urmă, e foarte contrastant, atât în ce priveşte competenţele, cât şi încărcătura ideologică. Cei „vechi" sunt de regulă de mai bună calitate decât cei „noi", desigur, şi la unii, şi la alţii, cu excepţiile de rigoare. Ştiinţele umane se degradează mai tare decât ştiinţele exacte. Dar şi în cadrul celor dintâi gradul de profesionalism diferă, de la o zonă la alta. Un istoric contemporaneist putea să îndruge fără grijă verzi şi uscate, mergând drept pe linia Partidului. În timp ce un arheolog, totuşi, trebuia să ştie să facă o săpătură sau să descifreze o inscripţie, chiar dacă trăgea apoi concluziile spre ceea ce îi comanda ideologia. Cu toţii, profesionişti, mai puţin profesionişti, sau deloc profesionişti, sfârşesc prin a se alinia, cel puţin declarativ, ideologiei comuniste, şi nu oricărei ideologii comuniste, ci purului stalinism. E drept, nu toţi ştiu să mintă la fel de bine, este şi asta o artă.

Tudor Vianu nu prea ştie. Îl simţim stânjenit în 1950, când e solicitat, printre alţi intelectuali, să se pronunţe cu privire la

„Apelul de la Stockholm": chemare la „lupta pentru pace", calul de bătaie favorit al propagandei comuniste. Vianu înşiră câteva cuvinte banale în sprijinul păcii, fără să politizeze explicit şi mai ales fără să-i denunţe pe „imperialişti" (a căror incriminare era în fond scopul urmărit). Oferă, cum s-ar zice, manipulării comuniste un serviciu minimal. Ar fi putut să ia exemplu de la Ion Barbu (Dan Barbilian), care, intuind prea bine despre ce e vorba, lasă la o parte pacea şi războiul şi se năpusteşte asupra americanilor. „Imperialismul american este o nesocotire a sforţării creatoare." Cel mai tare, ca universitar, îl revoltă universităţile americane: „universităţi mondene şi de nivel ştiinţific scăzut, unde tinerimea fumează ţigări cu opium şi cultivă promiscuitatea trupească".[13] Puritanul Ion Barbu! Peste toate, deosebirea dintre un om care putea să spună orice şi altul care nu era în stare să o facă.

Caracteristică primei faze ideologice a regimului comunist este şi demolarea, prin Ion Vitner, a *Istoriei literaturii române* a lui G. Călinescu. Monumentala operă ar ilustra „confuzia valorilor în critica noastră literară". După Vitner, Călinescu apare şi mai criticabil decât Maiorescu... ceea ce nu era puţin lucru. „Cu Maiorescu nu are comun decât autonomia esteticului. Dar Maiorescu pătrundea acest teritoriu autonom al frumosului într-un mod raţional, logic, explicativ. Estetismul d-lui Călinescu este de natură pur afectivă, respingând atributele raţiunii. Doctrina dumisale critică este antiintelectualistă şi antiraţionalistă." I se reproşează lipsa unui plan metodic de lucru, precum şi lipsa unui criteriu precis de ordonare a materialului, mai bine zis multitudinea criteriilor. Sunt de altfel critici care i s-au mai adus şi la care se poate subscrie. Dar ce să mai spunem când Vitner îl combate pe Călinescu fiindcă „nu înfăţişează procesul de dezvoltare a literaturii noastre de la inferior

[13] „Apelul de la Stockholm", în *Contemporanul*, 21 aprilie 1950.

la superior", nici „legile necesare de dezvoltare a literaturii noastre", nu pune în lumină „progresul continuu" şi, punct final, „nu ne oferă nici o perspectivă asupra viitorului"![14] Decât cu asemenea sistem, cu legi, progres şi viitor, mai bine, infinit mai bine, lipsa de sistem a celui criticat!

Inclasabilul şi imprevizibilul G. Călinescu a avut parte de un tratament special, pe măsura excentricităţii lui. Pe de o parte, tot felul de onoruri: membru al Academiei, deputat mereu reales în Marea Adunare Naţională, director al Institutului de Istorie Literară, pe de altă parte, dat afară, fără menajamente, de la facultate; deşi menţinut, ani de-a rândul, pe statele de plată, inclusiv (până la sfârşitul anului 1952), ca şef de catedră, în realitate n-a mai ţinut cursuri începând din noiembrie 1949 (avea să revină cu greu, abia în 1960, şi doar ca profesor onorific, cu un număr limitat de ore facultative).[15] Explicaţia e lesne de bănuit: nu putea fi lăsat să strice minţile tinere!

Tudor Vianu s-a aflat ani de zile pe muchie de cuţit, la un pas de a fi scos din învăţământ. Într-un referat întocmit în iunie 1951 de decanul de la Filologie, George Orzea (încă unul dintre acei universitari „noi", ieşit din nimic şi dispărut fără urmă), i se reproşa că „a trăit înainte de 23 august în cercurile intelectualilor fascişti", fiind prieten cu O. Goga, cu Nichifor Crainic, cu Alexandru Marcu... iar mai târziu, ca ambasador la Belgrad, luându-l cu el pe legionarul Ion Frunzetti. Şi decanul conchidea, de data asta cu desăvârşire adevărat: „E un om destul de străin de noi şi are atitudinea unui om speriat."[16] Prietenia cu Ralea

---

[14] Suită de articole publicate de I. Vitner în *Contemporanul*, 16 aprilie, 23 aprilie, 30 aprilie şi 7 mai 1950.

[15] Despre peripeţiile universitare ale lui G. Călinescu, vezi Ion Bălu, *Viaţa lui G. Călinescu*, *op. cit.*, pp. 324–325 şi 408, şi Pavel Ţugui, *Amurgul demiurgilor. Arghezi, Blaga, Călinescu*, Editura Florea Darurilor, Bucureşti, 1998, pp. 219–228.

[16] Vasile Lungu, *Viaţa lui Tudor Vianu*, *op. cit.*, pp. 127–128.

(probă că nu avea prieteni doar printre fasciști!) a contribuit substanțial la salvarea lui.

Unii se pricep mai bine decât alții să confecționeze discursuri supraideologizate. În această privință, Traian Săvulescu nu are rival. E drept, ca biolog – și, pe deasupra, ca președinte al Academiei –, nici nu avea încotro, fiind tocmai momentul aprigei înfruntări dintre biologia sovietică transformistă („școala" lui Miciurin și a lui Lîsenko) și mult hulita biologie occidentală. Așa că Săvulescu nu conteneşte să înalțe osanale științei sovietice și să atace în termeni violenți genetica occidentală și, pornind de aici, tot sistemul occidental, ca și trista condiție a omului în Occident. De reținut o frumoasă și „completă" definiție a geneticii occidentale: „vitalism, fixism, scepticism și fatalism moleșitor, existențialism antiuman, fascism degradator și barbar".[17] Fusese totuși un autentic om de știință!

Nici Săvulescu nu uitase însă pe de-a-ntregul că venea din altă lume. În cursul anului 1949, relațiile sunt execrabile între președintele Academiei și șeful de „cadre", evident om al partidului. Acesta din urmă îi reproșează lui Săvulescu că-i tolerează pe vechii funcționari și angajează cercetători, competenți profesionali, dar indezirabili politic. Președintele l-ar fi „bruscat", spunându-i că Direcția Cadrelor nu e în măsură să facă aprecieri de ordin profesional. Pe de altă parte, Săvulescu avea „pretenția" ca toate contribuțiile academicienilor să fie publicate, fără vreo îngrădire. Asta stârnește revolta lui Roller: în asemenea condiții ar putea să apară și texte reacționare! Slavă Domnului, Roller supraveghea totul îndeaproape. „Eu asigur controlul – preciza el – și tai unde cred că trebuie. Dar până la infinit nu se poate merge așa." O apreciere din dosarul de Securitate al academicianului: „Datorită oportunismului care-l caracterizează ca

[17] Traian Săvulescu, *Sarcinile științei agrobiologice în transformarea socialistă a agriculturii în Republica Populară Română*, Editura Academiei RPR, București, 1950.

om, nu poate fi crezut sincer nici în atitudinea pe care o are față de biologia sovietică".[18]

„Hărțuiala ideologică" se află la ordinea zilei, chiar printre intelectualii bine integrați în sistem. Fiecare trebuia să se pătrundă de ideea că are multe insuficiențe de depășit. Nimeni nu se cădea să se simtă sigur pe poziția sa. Potrivit ritualului, critica permanentă era asumată, și chiar întărită, prin „autocritică" (perversă inovație a comunismului). Expuse erau cu deosebire literatura și disciplinele sociale, dar nici științele socotite cândva „pure" nu se mai aflau la adăpost. Ce ar mai fi de spus dacă până și oftalmologiei i se găsește nod în papură pe considerente ideologice? *Revista de oftalmologie* e aspru judecată chiar de Academie (în iunie 1949) pentru atitudine „cosmopolită" și „antipatriotică". Publicase articole în engleză și în franceză (nu în română, cum s-ar fi cuvenit, sau, și mai bine, în rusă) și nu acordase importanța cuvenită contribuțiilor științei sovietice.[19] Când vine rândul matematicii, ținta e Grigore Moisil. El și colaboratorii săi sunt admonestați „pentru lipsa lor de legătură cu practica, cu problemele construirii socialismului". În subsidiar, li se dă de înțeles și lui Simion Stoilov și Miron Nicolescu că e momentul să devină mai „angajați". Cuvântul de ordine fiind „orientarea activității matematicienilor spre problemele practice ale construcției socialiste".[20] După noua istorie, după noua literatură, după noua biologie, se pregătea, așadar, și o nouă matematică.

Intelectualii cei mai reprezentativi politic la început de comunism se regăsesc pe lista aleșilor în Marea Adunare Națională, în urma scrutinului (cu candidaturi unice, firește) din martie

---

[18] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, 81/1949, ff. 30–33; ACNSAS, Traian Săvulescu, I 262179, f. 225.

[19] *Analele Academiei Republicii Populare Române*, 1948–1949, pp. 15–33.

[20] „O «discuție» infructuoasă", în *Contemporanul*, 17 aprilie 1953.

1948. Îi remarcăm (în ordinea alfabetică a județelor unde au candidat) pe Constantin Balmuș, George Călinescu, C.I. Parhon, Mihail Roller, Andrei Oțetea, Mihai Ralea, Mihail Ghelmegeanu, Dumitru Ailincăi-Almaș (viitor profesor la Facultatea de Istorie din București, autor de cărți de popularizare), Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Traian Săvulescu, Ion Pas, Mihail Sadoveanu, Constantin Daicoviciu, Zaharia Stancu, Maria Rosetti, Stanciu Stoian (profesor de pedagogie), Gala Galaction, Petre Constantinescu-Iași.[21] Bună reprezentare intelectuală, măcar numeric, nimic de zis. Altminteri, cine le cerea părerea? Dar și mai demnă de reținut este așezarea lui C.I. Parhon în fruntea statului. Odată cu proclamarea republicii, profesorul de endocrinologie, devenit simbol al științei „angajate", ajunge președinte al Prezidiului Republicii Populare Române, respectiv, după alegeri, președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (până în 1952), echivalentul, în versiune edulcorată, al unui șef de stat. M. Sadoveanu îl secondează, ca vicepreședinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale. Interesant acest profil intelectual la nivelul de sus al reprezentării țării, contrastând cu profilul net muncitoresc al conducerii partidului. Era și aceasta o manipulare, intelectualii recunoscuți dovedindu-se utili pentru legitimarea noului regim. De fapt, puterea, în totalitate, aparținea partidului, mai precis, unui mic grup din fruntea partidului, iar Parhon și Sadoveanu făceau pură figurație. Să mai spunem că Universitatea din București devine în 1948 Universitatea „C.I. Parhon", ceea ce chiar că depășea măsura în materie de prost gust; de regulă, cineva mai întâi moare și abia după aceea – eventual – i se înscrie numele pe frontonul unei universități.

Între timp, alți membri ai elitei intelectuale își pierdeau slujbele, sursele de venit, libertatea, viața...

Eliminarea dintr-o poziție intelectuală de prestigiu (academician, profesor universitar...) însemna adesea un pas decisiv

[21] *Universul*, 1 aprilie 1948.

spre temniță și nu în puține cazuri, date fiind condițiile inumane de detenție, spre moarte. An de an, intelectuali de prim-plan au pierit în închisoare:

– în 1947, Traian Brăileanu, profesor universitar (la Cernăuți și în 1940 la București), ministru legionar al Educației Naționale;

– în 1949, Radu Rosetti, membru al Academiei Române, ministru al Educației Naționale în 1941, arestat în august 1948 și condamnat la doi ani de închisoare pentru faptul de a fi participat la guvernarea Antonescu;

– în 1950, Alexandru Lapedatu, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din Cluj, ministru în guverne liberale; Gheorghe Cuza, profesor la Facultatea de Drept din Iași; Mihail Manoilescu, profesor de economie politică la Politehnica din București, ministru în mai multe rânduri;

– în 1951, Istrate Micescu, profesor la Facultatea de Drept din București, celebru avocat, ministru; Gheorghe Tașcă, profesor la Facultatea de Drept din București și la Academia Comercială; Anton Golopenția, sociolog, colaborator apropiat al lui D. Gusti;

– în 1952, Mircea Vulcănescu, filozof și eseist, subsecretar de stat la Finanțe în guvernarea Antonescu;

– în 1953, Gheorghe I. Brătianu, renumit istoric, lider liberal, profesor la Universitatea din Iași, apoi la Universitatea din București, membru al Academiei Române; Nicolae Batzaria, scriitor și publicist;

– în 1954, Nicolae Davidescu, scriitor și publicist;

– în 1955, Alexandru Marcu, profesor de italiană la Universitatea din București, subsecretar de stat la Propagandă în guvernarea Antonescu; Romulus Seișanu, ziarist;

– în 1961, Radu Cioculescu, eseist și traducător; Gheorghe Manu, fizician, conferențiar la Facultatea de Științe din București, legionar;

– în 1962, Constantin Gane, scriitor și istoric, legionar.

Înşiruire, evident, incompletă, ca şi cea care urmează, cu nume ale celor care, trecând prin închisori, au avut şansa să şi iasă. Categoriile cele mai afectate sunt foştii academicieni, de la secţiile literară şi îndeosebi istorică, şi profesorii universitari, cu precădere cei de la Drept şi istoricii, domeniile cu mai mare deschidere spre politică şi ideologie; mulţi dintre cei în cauză fuseseră miniştri, parlamentari... în majoritatea cazurilor cariera lor publică constituind motivul arestării.

Din vechea Academie Română, au trecut prin închisori Nichifor Crainic (între 1947 şi 1962), Ion Petrovici (condamnat la zece ani, ca ministru antonescian; între 1948 şi 1958), D. Caracostea, Silviu Dragomir, Ioan Lupaş, Ion Nistor şi Victor Slăvescu. Laolaltă cu cei menţionaţi mai înainte, morţi în detenţie: R. Rosetti, G.I. Brătianu şi Al. Lapedatu, un total de zece întemniţaţi, un sfert din efectivul Academiei (dintre care şase istorici). Printre profesorii universitari nemembri ai Academiei, istoricii sunt de asemenea bine reprezentaţi: C.C. Giurescu (între 1950 şi 1955), Ioan Hudiţă (ca lider ţărănist, între 1947 şi 1955), T. Sauciuc-Săveanu, Victor Papacostea. Mulţi profesori de la Facultăţile de Drept: Emil Haţieganu, George Fotino, Gh. Leon, Gheorghe Strat, Ion V. Gruia, Ion Finţescu... Ajunge în închisoare şi Florian Ştefănescu-Goangă. Şi Ion Răducanu, fost rector la Academia Comercială. Şi Traian Herseni, bine-cunoscut ca sociolog, dar şi ca legionar. Şi Ernest Bernea, care, ca „doctrinar al mişcării legionare", face cunoştinţă cu închisoarea din august 1949 până în februarie 1950, ajunge apoi, între 1952–1954, în lagărul de muncă de la Canal, perioadă urmată de un an de domiciliu forţat într-un sat, de unde e ridicat în 1955 şi condamnat la 10 ani de detenţie; eliberat, în sfârşit, în 1962.[22] Şi Gheorghe Zane, profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi, apoi la Politehnica din Bucureşti, deputat naţional-ţărănist în

[22] ACNSAS, Ernest Bernea, I 157072, I 157073, I 157074.

1946, arestat pentru scurt timp în 1947, apoi pentru aproape doi ani în 1952–1953. Şi Alice Voinescu, cu 19 luni de închisoare în 1951–1952, urmate de doi ani de domiciliu obligatoriu. Anton Dumitriu, arestat în 1948, e condamnat în 1949 la 11 ani de închisoare pentru „gestiune frauduloasă" la Creditul Minier: nu-i priise până la urmă asocierea cu liberalii tătărescieni. E eliberat în 1954.[23] Perioada întemnițărilor masive e între 1950 şi 1955, majoritatea celor pomeniți fiind eliberați la capătul acestui interval. Un caz mai special este al lui Nicolae Mărgineanu, conferențiar de psihologie la Universitatea din Cluj; nu făcuse politică, dar, date fiind conexiunile sale americane (avusese o bursă de cercetare în Statele Unite), se lansase „prea mult" în această direcție după 1944, fiind şi vicepreşedinte al Asociației Româno-Americane (în timp ce persoanele avizate se orientau mai curând spre ARLUS): „filoamericanismul" i-a adus nu mai puțin de 16 ani de detenție, din 1948 până în 1964. Constantin Motăş, înscris la socialişti şi partizan al lui Constantin Titel Petrescu, efemer academician în 1948, arestat în 1949 şi condamnat la 20 de ani, rămâne în detenție până în 1956.[24] Şi Petre Țuțea a fost închis vreme de mulți ani: între 1948 şi 1953 şi, din nou, între 1956 şi 1964. Un record al întemnițării îi revine poetului Radu Gyr (evident, pentru militantismul lui legionar): din 1945 până în 1956 şi, din nou, între 1958 şi 1963. Să-l reamintim şi pe Nicolae Carandino, unul dintre ziariştii remarcabili ai generației lui; căzut în capcana de la Tămădău (tentativa unor lideri țărăniști, în frunte cu I. Mihalache, de a evada în Occident, în iulie 1947), condamnat la şase ani, a efectuat în realitate nouă ani de detenție, urmați de alți opt ani de domiciliu obligatoriu în Bărăgan.[25]

---

[23] ACNSAS, Anton Dumitriu, I 259 590, vol. I.

[24] ACNSAS, Constantin Motăş, 1 257 484, vol. I–II.

[25] Unii dintre cei menționați şi-au scris mai târziu amintirile din închisoare (publicate, evident, după căderea regimului comunist)

Două sfârşituri tragice în 1948 ale unor oameni care, dacă ar mai fi trăit, e greu de crezut că ar fi scăpat de închisoare. Foarte bolnav şi hărţuit de autorităţi, îşi încheie existenţa, la doar 56 de ani, Grigore T. Popa, mare medic şi democrat idealist. Iar Dragoş Protopopescu, ca şi G.T. Popa, dat afară din facultate, se sinucide pentru a evita calvarul care îl aştepta; în 1951 i se pregăteşte un proces pentru „crime de război" (de fapt pentru activitatea lui legionară); cu greu autorităţile se dumiresc că virtualul inculpat era deja în altă lume. [26]

Dacă o profesie mai putea proteja pe cineva, aceasta era slavistica. A fost şansa lui P.P. Panaitescu, pe care l-ar fi aşteptat altminteri ani lungi de detenţie. Legionar, desigur, şi încă de prim-plan, dar şi, incontestabil, slavistul de cea mai mare anvergură. L-a salvat preocuparea lui Roller de a reaşeza istoria pe baza trainică a legăturilor slavo-române (Roller se servea de el „să-i transcrie documente slave vechi româneşti. Îl folosea ca rob"[27]). Nu începuse totuşi prea bine: spre sfârşitul anului 1944 fusese internat la Jilava, apoi transferat în lagărul de la Caracal, unde a rămas până în august 1945. În lagăr fiind, s-a remarcat prin propunerea unei apropieri între legionari şi comunişti. După aceea n-a mai cunoscut închisoarea decât pentru o scurtă perioadă, din decembrie 1956 până în martie 1957, fiind anchetat pentru „omisiune de denunţ" (un legionar îi făcuse propuneri suspecte). A lucrat între 1946 şi 1948 la Muzeul

---

Constantin C. Giurescu, „Cinci ani şi două luni în penitenciarul din Sighet", în *Amintiri*, Editura ALL, Bucureşti, 2000, pp. 333–518; Nichifor Crainic, „Mărturii din închisoare", în *Memorii*, II, Muzeul Literaturii Române, Bucureşti, 1997; Nicolae Carandino, *Nopţi albe şi zile negre*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1992; Gheorghe Zane, *Memorii*, Editura Expert, Bucureşti, 1998; Nicolae Mărgineanu, *Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2002.

[26] ACNSAS, Dragoş Protopopescu, P 7751.

[27] Gheorghe Zane, *op. cit.*, p. 176.

Româno-Rus, iar din 1948 la Institutul de Istorie (nevoit inițial să semneze sub alt nume; în cele din urmă, ca cercetător principal).[28] Era nevoie și de un arheolog de talia lui Vladimir Dumitrescu, și el printre fruntașii legionari. Nu a putut totuși evita trei ani de închisoare, între 1952 și 1955; Roller a intervenit pentru eliberarea lui, adresându-se direct ministrului de Interne Alexandru Drăghici printr-o scrisoare în care lăuda meritele arheologului. Imediat după eliberare a fot numit șef de secție la Institutul de Arheologie.[29]

Doi dintre cei mai vizibili intelectuali ai vechiului regim au pierdut totul, dar cel puțin n-au ajuns la închisoare: Constantin Rădulescu-Motru și Dimitrie Gusti. Îi va fi ajutat cât de cât ceea ce mai rămăsese (se vede, nu prea mult!) din prestigiul lor de șefi de școală și din vechiul lor sistem de relații. C. Rădulescu-Motru fusese în raporturi apropiate cu C.I. Parhon (și acesta a continuat efectiv să-l susțină – cât putea și el). Printre discipolii lui D. Gusti figurau nume „revoluționare", ca Gh. Vlădescu-Răcoasa sau Miron Constantinescu, cel din urmă ocupând funcții de prim rang în anii dintâi ai regimului comunist. Lui Rădulescu-Motru i se confiscă în 1949 proprietatea și conacul de la Butoiești (județul Mehedinți), unde locuise tot mai des în ultimii ani; are domiciliu obligatoriu în București. Un an mai târziu i se suprimă pensia. Gusti rămâne și el fără pensie. În 1950 este dat afară din casă, fără să poată lua nimic cu el (doar „haine, un pat, o masă și trei scaune"; printre lucrurile lăsate în urmă, o bibliotecă cu 22 000 de volume), fiind nevoit să se mute provizoriu într-o locuință mizeră la margine de oraș

---

[28] ACNSAS, P.P. Panaitescu, I 234303, vol. 1; dosarul anchetei din 1956–1957, la ACNSAS, P 010618, vol. 73.

[29] Vezi capitolul consacrat lui Vladimir Dumitrescu din lucrarea lui Ioan Opriș, *Istoricii și securitatea*, Editura Enciclopedică, București, 2004, de asemenea, memorile din detenție ale lui Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele*, Editura Albatros, București, 1994.

(„o cameră fără lumină, fără apă, cu ferestrele şi uşa care nu se închideau, cu closetul în curte..."). Până la urmă, un fost elev îi pune la dispoziţie o cameră. Abia în 1955 i se oferă o pensie şi primeşte, în sfârşit, o locuinţă cu două camere (solicitase trei camere, cerere, se vede, exagerată). Oricum, îi mulţumeşte fostului său student Miron Constantinescu pentru sprijinul dat. Câtă generozitate, într-adevăr! Reuşeşte să-şi recupereze şi o parte din cărţi. Va profita însă prea puţin de noul său „confort": moare după doar câteva luni.[30] Tot cam atunci, Rădulescu-Motru obţine un modest post de cercetător la Institutul de Psihologie; se apropia de 90 de ani şi acum, vrând-nevrând, face exerciţii de adaptare marxistă. Se va fi gândit, aşa cum îi străfulgerase o clipă ideea, că mai bine se făcea comunist îndată după 23 august? Se va fi gândit şi Gusti că, totuşi, mai bine rămânea în America?

Dacă e să găsim o scuză comuniştilor, ar fi de spus că nici între ei nu se comportau mai elegant: orice lovitură era permisă. Cu profilul lor predominant muncitoresc, faţă de condiţia intelectuală n-aveau o tandreţe deosebită. Dincolo de detalii, tragedia lui Lucreţiu Pătrăşcanu este aceea a unui comunist „diferit" şi perceput ca atare. Provenit dintr-o familie intelectuală de origine boierească (tatăl: D.D. Pătrăşcanu, profesor de istorie şi om politic, unul dintre „germanofilii" din Primul Război Mondial), licenţiat în drept, doctor în ştiinţe economice, autor al mai multor cărţi, ajuns în cele din urmă profesor la Drept, Lucreţiu Pătrăşcanu apărea ca un izolat printre tovarăşii săi de la vârful partidului. Demis în 1948 din funcţia de ministru al Justiţiei, pe care o ocupa din 1944 (fusese cel dintâi ministru comunist), arestat, e judecat abia în 1953 pe baza unor acuzaţii

[30] Un dosar cu documente privitoare la tristeţea ultimilor ani ai lui D. Gusti: Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva D. Gusti, X Varia 2.

fabricate, condamnat la moarte şi executat. Cu el cad şi alţi intelectuali, condamnaţi la ani mulţi de temniţă: inefabilul Belu Zilber, vechi comunist, inteligent, dar mitoman în cel mai înalt grad, folcloristul Harry Brauner, pictorița Lena Constante... Independent de cazul Pătrăşcanu, e arestat şi cumnatul său, Petre Pandrea, vajnicul apărător al comuniştilor înainte de 1944, ca avocat şi ziarist; primea acum răsplata pentru serviciile aduse. A fost „uitat" într-o celulă peste cinci ani, de la începutul lui 1948 până spre sfârşitul lui 1953; nici el, nici cei care l-au închis n-au înţeles prea bine ce căutase acolo.[31]

Vine şi rândul lui George Ivaşcu. Jocul lui dublu din anii războiului (chiar dacă sub pseudonim) nu putea rămâne ignorat. După 1944, ajunsese director în Ministerul Informaţiilor (la Direcţia Presei, în 1947–1948). De aici e dat afară în 1948 şi numit director al Muzeului „Nicolae Bălcescu". I se fac frumoase caracterizări oficiale: „om fără caracter, perfid deşi întotdeauna e cu zâmbetul pe buze şi vorba mieroasă". „Ivaşcu este o lichea", afirmă şi Grigore Preoteasa. În consecinţă, „un om periculos". Arestat în 1950, pentru „crime contra păcii" în al Doilea Război Mondial, e condamnat la 5 ani, fiind achitat în 1954.[32] Face şi el cunoştinţă cu închisoarea, timp de câţiva ani. La eliberare în impecabilă logică comunistă! – e numit redactor-şef la *Contemporanul* şi puţin mai târziu profesor la Universitatea din Bucureşti, şef al Catedrei de istoria literaturii române.

Vechea elită intelectuală se angajase într-un proces radical de polarizare. Calea de mijloc devenea tot mai puţin practicabilă. Cu alte cuvinte (exagerând în oarecare măsură, dar nu

---

[31] Cu privire la Lucreţiu Pătrăşcanu şi la cazurile conexe: Lavinia Betea, *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Humanitas, Bucureşti, 2001.

[32] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosarul G. Ivaşcu, rola 908 (cadrele 366–367); ACNSAS, G. Ivaşcu, I 258063, vol. 1.

prea mult): ori Academia, ori puşcăria! Regimul nu se orienta după formula moderată: „Cine nu e împotriva noastră e cu noi", ci după principiul răsturnat potrivit căruia „cine nu e cu noi e împotriva noastră". Judecata morală asupra colaboraționismului din epocă trebuie să țină seama de această realitate. Neutralitatea era uşor asimilată cu adversitatea. Un intelectual „neutru" n-avea nici o şansă să rămână la o catedră universitară şi nici să continue să publice. Fiind însă de la bun început suspectat, avea o „şansă" apreciabilă, la cea mai mică remarcă „denigratoare" pe care ar fi auzit-o cine nu trebuia, să ajungă la închisoare sau la Canal. Fără a căuta scuze celor care au făcut exces de zel (un Ralea, un Călinescu...), fapt este că mulți au căutat să-şi salveze poziția profesională şi propria viață, a lor şi a familiilor. Şi au intrat astfel în categoria privilegiaților, fiindcă la nivelul intelectual înalt nu mai existau decât privilegiați şi persecutați. Şi privilegiații erau însă ținuți în alertă: criticați periodic, siliți la autocritică, aveau şi ei sabia lui Damocles deasupra capului – cu atât mai mult cu cât erau doar intelectuali, pătrunşi nu chiar până la capăt de conştiința proletară. Regimul îşi răsplătea generos intelectualii de vârf: la fel de bine cum înțelegea, prin contrast, să-i zdrobească pe intelectualii repudiați. Pe lângă salarii ridicate şi colaborări la ziare şi reviste generos remunerate, se adăugau pentru cei merituoşi şi râvnitele „premii de stat": clasa I, 25 000 lei (după reforma monetară din 1952, de raportat la un salariu mediu mai mic de 10 000 de lei anual), clasa a II-a, 15 000 lei; clasa a III-a, 7 500 lei. Pentru anii 1950 şi 1951 (premii atribuite în 1952), mai mulți academicieni au încasat premiul cel mare: Elie Carafoli şi Caius Iacob, pentru ştiințele fizico-matematice, Radu Cernătescu şi Gh. Spacu, pentru ştiințele chimice, Mihail Ciucă, Ştefan Nicolau şi N. Hortolomei, pentru ştiințe medicale, şi aşa mai departe. Nu e în discuție dacă le meritau sau nu, ci faptul că, în acelaşi moment, Gheorghe I. Brătianu se sfârşea încetul cu încetul în închisoare, iar

D. Gusti rămăsese fără casă şi fără pensie. În domeniul literaturii, „meritele" sunt mai evidente. Petru Dumitriu obţinea „clasa I" pentru romanul *Drum fără pulbere*, imn de glorie înălţat Canalului Dunăre–Marea Neagră (fără consemnarea „detaliului" că acesta a fost săpat de deţinuţii politici, cu preţul vieţii multora dintre ei). La poezie, premiile „clasa I " reveneau lui Mihai Beniuc şi lui Dan Deşliu, ultimul dintre ei, tânăra revelaţie a literaturii „realist-socialiste". Şi aşa mai departe...[33] S-a păstrat tabelul cu veniturile din drepturi de autor ale „academicianului Cezar Petrescu"; pe anul 1955, suma totală este de 224 882 lei; echivalentă cam cu zece venituri anuale ale unui profesor universitar şi cu vreo 30, să spunem, de salarii medii anuale.[34] Cu siguranţă, mult mai bine decât dat afară din casă sau internat după zăbrele.

Chiar în momentul în care monarhia se preface în republică, se petrec schimbări şi la Societatea Scriitorilor Români; aceasta îşi modifică numele în Societatea Scriitorilor din România (eliminând conotaţia etnică) – un an mai târziu, în martie 1949, îşi va spune Uniunea Scriitorilor din Republica Populară Română. Socotit prea instabil, Victor Eftimiu îi cedează fotoliul prezidenţial lui Zaharia Stancu. În 1950, intrat într-o dizgraţie pasageră (va recupera însă repede), Zaharia Stancu e şi el înlocuit cu veşnic tânărul şi disponibilul Mihail Sadoveanu. Oricum, începând din 1948, un lucru e sigur: de acum înainte, literatura nu se mai poate face oricum, trebuie să se înscrie în tiparele „realismului socialist", axată pe „lupta de clasă" şi pătrunsă de spirit revoluţionar. Iniţial, se dă cu barda fără menajamente.

---

[33] „Decernarea Premiului de Stat al RPR şi atribuirea titlului de Laureat al Premiului de Stat al RPR pentru lucrările efectuate în anii 1950 şi 1951", în *Scânteia*, 25 noiembrie 1952.

[34] Biblioteca Academiei Române, manuscrise, arhiva Cezar Petrescu, IX 2 varia 23.

Probă, această interpretare a lui Vasile Alecsandri: „El aparţinea clasei exploatatoare şi nu a fost progresist decât atâta timp cât interesele acesteia nu erau fundamental ameninţate. [...] Şovinismul dramaturgiei sale şi falsul patriotism din epoca monarhiei burghezo-moşiereşti sunt profund reacţionare.“ [35]

Cu o asemenea strategie, praful s-ar fi ales din întreaga literatură română. Se preferă o reglare a tirului: recuperarea clasicilor, şi nu demolarea lor, cu preţul (ce mai conta!) al unor nemărginite deformări. Aşa se întâmplă şi cu Eminescu, comemorat, cu mare pompă, în ianuarie 1950, la o sută de ani de la naştere: poetul, de felul lui naţionalist şi reacţionar, e anexat ideologiei internaţionaliste şi revoluţionare.[36] Celor în viaţă li se spune însă verde-n faţă ce nu mai merge în opera lor (exceptându-i pe „intangibili“: Sadoveanu, în proză, Toma, în poezie). Cezar Petrescu, scriitor apreciat de regim – dar tocmai de aceea ajutat să-şi depăşească insuficienţele –, îşi află un critic sever în persoana lui O. Crohmălniceanu, care îi reproşează „ocolirea luptei de clasă“, pe şleau spus, „o înţelegere înapoiată a evoluţiei societăţii“.[37] Bunul exemplu de literatură e dat de însuşi Zaharia Stancu, cu romanul *Desculţ*, primit entuziast de critica oficială (adică de singura critică existentă): evocare –

---

[35] Al. I. Ştefănescu, „Naţionalismul lui V. Alecsandri“, în *Contemporanul*, 4 iunie 1948.

[36] Sărbătorirea centenarului lui Eminescu e relatată cu umor (negru) de Pericle Martinescu în jurnalul său: *7 ani cât 70*, Editura Vitruviu, Bucureşti, 1997, pp. 107–112 (15 ianuarie 1950). S-a remarcat Sadoveanu care a ţinut un lung discurs, „reproducând, de fapt, versuri sau poeme întregi din opera poetului, fără legătură între ele, fără comentarii, fără consideraţii personale“ (aş zice, tipic pentru Sadoveanu!). Toţi delegaţii străini (din ţările comuniste) şi-au încheiat intervenţiile cu sloganuri privitoare la lupta pentru pace şi la prietenia cu Uniunea Sovietică, teme, evident, foarte strâns legate de opera lui Eminescu.

[37] O. Crohmălniceanu, „Ocolirea luptei de clasă în romanul d-lui Cezar Petrescu“, în *Contemporanul*, 30 iulie 1948.

cu falsurile de rigoare – a vieții de mizerie a țărănimii sub vechiul regim. Neașteptat de bine (date fiind dificultățile inițiale de adaptare) se descurcă Camil Petrescu. Ce alegere putea fi mai bună decât drama *Bălcescu*: la o sută de ani de la revoluția din 1848, sărbătorită în 1948 și considerată premergătoare a transformărilor revoluționare din acest ultim an, și cu așezarea lui Nicolae Bălcescu, în calitatea lui de precursor revoluționar, în locul cel mai de sus al panteonului istoric românesc. Cum însă Camil Petrescu nu putea uita de sine, dă comuniștilor partea lor, dar își rezervă propria parte. Personaj excepțional, având mereu dreptate împotriva tuturor, Bălcescu e el: Camil Petrescu. Identificare explicită în finalul piesei, prin vorbele eroului muribund: „Va ști un scriitor din neamul meu... într-o zi... peste un veac. Va ști clipa asta... cum a fost." Nu putea rămâne dator literaturii revoluționare nici Mihail Sadoveanu; trebuia să-și onoreze statutul său oficial de prim-scriitor al țării. Rezultatul, în 1949, e *Mitrea Cocor*, povestea unui țăran sărac și asuprit care străbate drumul inițiatic al limpezirii ideologice și angajamentului revoluționar; romanul e conceput atât de schematic și scris atât de debil, încât nu e de mirare că a circulat zvonul potrivit căruia adevăratul autor n-ar fi fost Sadoveanu (deși, dintotdeauna, pe lângă capodopere, scriitorul, cu masiva lui industrie de carte, dăduse și texte de mâna a doua). Oricum, romanul a fost declarat epocal și etichetat drept primă creație realist-socialistă din literatura română.

În câțiva ani, realismul socialist capătă consistență. Sunt și mulți autori foarte tineri care se afirmă, tocmai fiindcă nu era prea greu: ideologia ținea loc și de estetică. Printre ei, poetul Dan Deșliu, cu o problematică muncitoresc-țărănesc-revoluționară, tratată în versuri facile, și prozatorul Petru Dumitriu, specializat în confruntări violente de clasă. Dacă vrem o ierarhie oficială, ne-o comunică Leonte Răutu, autor al unui bilanț publi-

cat în februarie 1954.[38] Ideologul înşiră vreo două duzini de scriitori „merituoşi". Primul e clasicul în viaţă M. Sadoveanu, urmat (după un criteriu literar *sui generis*) „de vechi participanţi la lupta antifascistă", care sunt A. Toma şi Geo Bogza, apoi şi de alţii, intraţi de mult în istoria literaturii române: Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Victor Eftimiu (nu e pomenit G. Călinescu). După aceea, la rând, sunt evidenţiaţi: Mihail Davidoglu, autor de piese cu acţiune industrială şi muncitorească; Eusebiu Camilar, poeta Maria Banuş, şi mai mult decât uitaţii astăzi Ion Istrate şi Aurel Mihale, puşi de-a valma pentru evocarea transformării socialiste a agriculturii; Lucia Demetrius, pentru aducerea pe scenă a problematicii tinerilor intelectuali; deja amintitul Petru Dumitriu; poeţii Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Dan Deşliu, Veronica Porumbacu, Cicerone Theodorescu, Eugen Frunză; la „evocarea trecutului de luptă", revine Sadoveanu cu romanul istoric *Nicoară Potcoavă*, alături de Camil Petrescu, înglodat definitiv în biografia lui Bălcescu, detaliată în interminabilul (şi neterminatul) roman *Un om între oameni*, urmaţi de Alexandru Jar, autor de romane cu ilegalişti, şi de Zaharia Stancu, demascator al regimului burghezo-moşieresc; şi, în sfârşit, literatura satirică, ilustrată de Aurel Baranga şi Marcel Breslaşu. O literatură nouă, cu mulţi oameni noi şi cu câţiva mai puţin noi, dar trecuţi şi ei printr-un proces de înnoire.

Şi artele plastice intră în zodia realismului socialist.[39] Ceea ce se exprimă prin îmbinarea unui academism împins la extrem

---

[38] Leonte Răutu, „Dezvoltarea literaturii în Republica Populară Română", în *Scânteia*, 21 februarie 1954.

[39] Cu privire la arta realist-socialistă, două bilanţuri de epocă: *Arta plastică în RPR 1944–1954*, ESPLA, Bucureşti, 1954, şi *Artele plastice în România după 23 August 1944* (sub îngrijirea acad. G. Oprescu), ESPLA, Bucureşti, 1959 (ambele cu numeroase reproduceri). O sinteză recentă: Magda Cârneci, *Artele plastice în România, 1945–1989*, Editura Meridiane, Bucureşti, 2000.

cu o tematică „revoluționară" (potrivit modelului sovietic). Sunt reprezentați luptători comuniști, muncitori în fabrică, țărani pe ogoare... Mai mulți dintre pictorii și sculptorii cu reputație vor fi recuperați, făcând, se înțelege, concesiile de rigoare, unii de la bun început, alții pe parcurs. Reales în 1948 în noua academie, Gheorghe Petrașcu nu mai are timp să devină realist-socialist, fiindcă moare un an mai târziu. Dintre pictorii vechi, cei mai agreați de regim în anii '50 sunt Jean Al. Steriadi (membru al Academiei din 1948), Camil Ressu (academician în 1955) și Iosif Iser (ales la Academie tot în 1955), toți trei distinși și cu titlul de „artiști ai poporului". Alții sunt acceptați ceva mai târziu, și cu destule rezerve. Lui Theodor Pallady i se reproșează „nota de aristocratism" și faptul că nu pune pe pânzele lui „sentimente, situații și conflicte majore" (ar fi putut lua exemplu de la Ressu, autor al unui tablou, frecvent reprodus, intitulat *Semnarea Apelului pentru pace*, dar Pallady se încăpățâna să picteze naturi moarte „aristocratice"). Francisc Șirato, și el, e criticat pentru a fi ocolit marile probleme contemporane. Dintre cei de vârstă medie, foarte apreciați ajung să fie Corneliu Baba și Alexandru Ciucurencu. Apar mai cu seamă o grămadă de tineri, necunoscuți înainte și repede uitați, care tratează cu entuziasm facil subiectele momentului. Toate producțiile arată la fel, parcă ar fi opera unuia singur. Cel mai faimos a devenit G. Miklóssy, și asta pentru un singur tablou (dar ce tablou!): compoziția *Grivița 1933*, scena supremă a mitologiei proletare românești. În mod ironic, un salt încă mai mare decât pictorii „burghezi" (care, de bine, de rău, pictau „realist"), au trebuit să-l facă spre realismul socialist artiștii apropiați în perioada interbelică de Partidul Comunist, practicând pe atunci o artă de avangardă, asortată (li se părea) convingerilor lor politice. Li se pretindea să renunțe la avangardă pentru a desena cuminte, ca la școală. E cazul suprarealistului Jules Perahim, care acum îi pictează foarte „realist" pe Horia și pe Lenin. Sau al lui

M.H. Maxy[40], cu o pictură anterioară combinând modalități cubiste, abstracționiste și expresioniste, aspru admonestat de ideologii culturali în 1948, ceea ce nu-l împiedică să fie între 1948 și 1950 președinte al sindicatului artiștilor plastici, iar din 1950 director al Muzeului de Artă al RPR; oricum, își schimbă complet stilul și e înduioșător să-l vezi pe avangardistul de altădată pictând ascultător scene cu muncitori și... pescari. În ce privește sculptura, se atașează realismului socialist, dintre cei vârstnici, Ion Jalea și Cornel Medrea, iar din generația mijlocie, și în chip mai radical, Constantin Baraschi și Boris Caragea. Baraschi e poate exemplul cel mai bun (sau cel mai rău) de combinare a unui clasicism destul de plat cu temele puternic ideologizate ale momentului, precum o arată monumentul eroilor sovietici (pe care s-a grăbit să-l execute încă în 1945) sau basorelieful *Eliberarea* (se înțelege, eliberarea țării de către Armata Roșie).

Odată cu instalarea deplină a controlului comunist asupra țării, crește și influența, și puterea de decizie ale acelor ideologi și intelectuali evrei pe care i-am văzut deja în plină ascensiune în cursul anului 1947. În 1955, 10% dintre membrii nomenclaturii de partid erau evrei – de raportat la o populație evreiască reprezentând circa 2% din numărul locuitorilor țării (dar, cum am mai spus, raportarea efectivă trebuie făcută la vechiul nucleu comunist). Procentul evreilor depășea însă cu mult această medie la secțiile de propagandă și agitație, știință și cultură, unde oscila aproximativ între 20 și 30%. Iar în conducerea presei, din 39 de cadre, 29 erau evrei![41] Un tabel întocmit în decembrie 1949 de Secția de Propagandă și Agitație a Partidului

[40] Despre „cazul Maxy": Cristian Vasile, *Literatura și artele în România comunistă, 1948–1953*, Humanitas, București, 2010, pp. 139–142.

[41] Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965*, *op. cit.*, p. 152.

Comunist Român dădea un procent şi mai ridicat. Cei 61 de activişti se împărţeau astfel: 32 români, 22 evrei, 6 maghiari şi un rus.[42] Ponderea evreilor era, aşadar, de 36%. Mai semnificativ decât numărul e însă faptul că le reveneau principalele funcţii de decizie în materie de ideologie şi propagandă, ceea ce însemna de fapt controlul activităţilor intelectuale în ansamblul lor. Numărul unu în acest sector era Iosif Chişinevschi, numărul doi, Leonte Răutu, numărul trei, Mihail Roller. Ştiinţele sociale erau, desigur, mai sensibile decât celelalte. La marxism-leninism, tonul îl dădea Leonte Răutu, în istorie, Mihail Roller. Literatura era îndrumată de Nicolae Moraru şi Ion Vitner şi, în genere, criticii literari cu cea mai mare autoritate erau evrei: Ovid Crohmălniceanu, Silvian Iosifescu... Când apare revista *Flacăra* („săptămânal de artă şi cultură al uniunii sindicatelor de artişti, scriitori, ziarişti"), în primele zile ale anului 1948, articolul programatic îi aparţine lui N. Moraru, iar în chenar sunt înşiraţi colaboratorii numărului respectiv: Maria Banuş, Radu Bogdan, Radu Boureanu, Marcel Breslaşu, Nina Cassian, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Petre Iosif, S.I. Leuşeva, Eugen B. Marian, N. Moraru, A. Mendelsohn, M. Novicov, Petre Solomon. Din 14, 9 sunt evrei (până la urmă 10, fiindcă nu apare în chenar numele lui Aurel Baranga, prezent şi el în revistă), şi doar 3 români „etnici", adăugându-li-se o colaboratoare sovietică şi un „român-rus" (M. Novicov).[43] E o proporţie care nu se mai regăseşte chiar la asemenea cote; dar se poate aprecia ponderea colaboratorilor evrei – fără a recurge la o numărătoare propriu-zisă – cam la jumătate din totalul semnăturilor în reviste cu profil cultural şi ideologic, precum *Contemporanul* sau *Flacăra*, în 1948 şi în anii imediat următori. Importanţa lor se

[42] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, 51/1949, ff. 115–116.

[43] *Flacăra*, 4 ianuarie 1948.

arată şi mai mare prin autoritatea specială a unora. În articolul-bilanţ, deja citat, al lui Leonte Răutu, privitor la literatura recentă, din 23 de scriitori menţionaţi (lăsând la o parte trei autori maghiari), şapte sunt evrei, aşadar, aproape o treime (A. Toma, Mihail Davidoglu, Maria Banuş, Veronica Porumbacu, Alexandru Jar, Aurel Baranga, Marcel Breslaşu). În artele plastice, Jules Perahim şi M.H. Maxy au tot felul de funcţii reprezentative, în timp ce, în muzică, „vioara întâi" este Matei Socor, preşedinte al Uniunii Compozitorilor (din 1949) şi, printre altele, autor al Imnului de Stat al RPR (pe un text adaptat după versurile lui A. Toma). Suprareprezentarea se constată şi în facultăţi, îndeosebi în cele cu tentă ideologică mai pronunţată şi, pentru început, în mai mare măsură la nivelul conferenţiarilor (dintre care mai mulţi vor deveni profesori în anii următori). În 1950, la Facultatea de Filologie a Universităţii din Bucureşti, Alexandru Graur şi Ion Vitner se numără printre cei zece profesori, iar din cei 15 conferenţiari sunt evrei aproape jumătate (dintre ei: lingvistul Jacques Byck, criticii şi istoricii literari Ovid Crohmălniceanu, Silvian Iosifescu, Paul Cornea).[44] Printre conferenţiari, mai apoi profesor şi şef de catedră, figurează şi Mihail Novicov, rus basarabean, activist comunist din anii '30, arestat şi condamnat la mai mulţi ani de închisoare[45], cu studii universitare de matematică, dar ajuns până la urmă o „autoritate" în materie de literatură, mai cu seamă de ideologie literară. Cariera lui, similară cu a mai multora dintre evreii menţionaţi, indică faptul că nu se căutau evrei cu orice preţ, ci persoane corespunzătoare unei anumite tipologii (intelectuali devotaţi partidului şi detaşaţi de cultura românească tradiţională). Tipologia aceasta era mai frecvent reprezentată printre evrei, însă ceea

[44] Arhiva Universităţii din Bucureşti, state de salarii.

[45] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosar Mihail Novicov, rola 846 (cadrele 1–70).

ce prima era tipologia şi nu „evreitatea" în sine. Dovadă, iritarea manifestată, începând din 1948, la vârful conducerii comuniste, în faţa amplificării comunitarismului evreiesc şi a atitudinilor proisraeliene. Evreii urmau să fie lămuriţi că „viaţa nouă, liberă, luminoasă" care se contura în socialism era cu totul altceva decât Israelul burghez, aservit imperialismului american şi caracterizat prin „şomaj, lipsă de locuinţe, foamete, mizerie".[46] Evreii sionişti sunt supuşi unei drastice persecuţii începând din 1950; au loc un şir de procese, cel mai amplu, cu 110 acuzaţi, început în martie 1954; printre cei care au suferit ani de temniţă s-a aflat şi Abraham Leib Zissu, cel mai activ şi mai influent, încă din perioada interbelică, dintre militanţii sionişti.[47]

Vechii intelectuali care au jucat cartea comunistă s-au trezit într-o lume deloc asemănătoare cu cea pe care şi-ar fi dorit-o. Jurnale personale şi rapoarte ale poliţiei politice vădesc o stare răspândită de insatisfacţie. Aleseseră drumul acesta fie dintr-un calcul pragmatic, fie din autentice convingeri de stânga, fie din aceste raţiuni combinate. Îşi făcuseră se vede iluzia că libertatea, refuzată adversarilor politici, nu avea să dispară cu totul, continuând să garanteze o oarecare diversitate de gândire şi exprimare, cel puţin în tabăra „democratică". Acum se trezeau prizonieri ai propriei lor opţiuni şi ai unor triste privilegii.

Gala Galaction e răsplătit de regim cu tot felul de onoruri. Le acceptă. Are o relaţie apropiată cu mulţi dintre mai-marii zilei. După ce fusese membru al parlamentului falsificat din 1946, se lasă ales deputat şi în Marea Adunare Naţională, în martie 1948. Ţine, la ocazii, discursuri convenţionale. Şi, în acest timp, în jurnalul său intim se războieşte cât poate cu regimul comunist! Deplânge mai presus de orice anularea libertăţilor: „Azi se împlineşte un an de când statul român şi-a pus pe cap

[46] ANR-ANIC, CC al PCR, Cancelarie, 49/1948 şi 91/1950.
[47] Liviu Rotman, *op. cit.*, pp. 142–143.

cuşma roşie republicană. Nu m-a zguduit abolirea monarhiei şi nu mă exaltează instaurarea republicii. Regret numai unele libertăţi şi latitudini pe care regimul republican de azi nu le mai îngăduieşte. Şi regret, cu deosebire, intoleranţa crescândă pe care fiii lui Marx, Lenin şi Stalin o manifestează faţă de convingerile religioase. În lumea superioară pe care am dorit-o totdeauna şi de dorul căreia am scris multe pagini naive, prigoana intelectuală şi surghiunul religios erau de negândit." [48] Deşi cleric ortodox, e indignat de desfiinţarea bisericii greco-catolice, după cum ia partea evreilor sionişti persecutaţi de „fraţii" lor comunişti (toate, desigur, în secretul jurnalului!). Un singur gest public, dar discret şi trecut neobservat: părăseşte sala Parlamentului atunci când se votează introducerea pedepsei cu moartea. Complice al comuniştilor, patriarhul Justinian e caracterizat drept „omul nenorocit care s-a dat rob celor fără de Dumnezeu".[49] Strategiile rusificării îl umplu de indignare: „Biruitorii, sub mii de chipuri – unele mai ipocrite, altele mai brutale – se străduiesc să se înfigă în ţara şi în sufletul românesc. Cât de ironic, cât de mincinos răsună glasurile celor plătiţi să ne dezromânizeze. Firește, trebuie să învăţăm ruseşte, să admirăm pe Miciurin, să ne extaziem în faţa «civilizaţiei» sovietice, să ne îmbrăcăm în uniforme muscăleşti şi să înnebunim de entuziasm când oratorii «progresişti» pronunţă numele lui Stalin."[50] De la o pagină a jurnalului la alta, revolta lui Gala Galaction sporeşte. Nu mai suportă denigrarea culturii „burgheze", este uluit să vadă cum proprietarii sunt daţi afară din casele lor... Interesant dublul profil – de-a dreptul orwellian – al unui personaj public aparent cât se poate de conformist.

---

[48] Gala Galaction, *Jurnal, 1947–1952. Pagii inedite cenzurate* (ediţie îngrijită de Teodor Vârgolici), Editura Vestala, Bucureşti, 2007, p. 100 (30 decembrie 1948).

[49] *Ibidem*, p. 109 (28 ianuarie 1949).

[50] *Ibidem*, pp. 114–115 (14 februarie 1949).

Miron Radu Paraschivescu aşteptase minuni de la comunism. Dezamăgirea şi indignarea îi sunt pe măsură. Ar fi dorit „păstrarea şi salvarea spiritului revoluţionar", ceea ce „fără negaţie nici nu se poate concepe". Aşadar, „conştiinţa libertăţii de expresie personală, de gust personal, de discuţie şi polemică, într-un cuvânt, de creaţie a ceva viu şi autentic, nedirijat, neforţat, neimpus..." Doamne, chiar crezuse că aşa va fi comunismul? „Care ar avea, cel puţin la noi în România, libertatea de-a spune ce crede, libertatea de-a satiriza şi biciui stările de la noi? Ar însemna să-şi pună singur capul pe tăietor." Şi o decizie personală: „Trebuie să-mi organizez temeinic rezistenţa în faţa valului de cretinism opresor care bate de la Răsărit [...] N-am ce să caut în concertul dezolant al literaturii noastre de azi."[51]

Jurnalul lui Pericle Martinescu e una dintre cele mai oneste şi mai libere surse „intime". Făcuse şi el necesarele concesii. Dar, în 1950, este exclus din partid şi nevoit, în consecinţă, să plece şi de la Direcţia Presei. Iată-i comentariul: „Aceasta a însemnat o eliberare, iar felul cum s-a desfăşurat «verificarea» şi concluziile pe care le-am tras în cursul ei m-au convins odată mai mult că un om cinstit, cu un pic de demnitate, hotărât să privească adevărul în faţă, nu poate să fie membru al PMR, nu poate să fie comunist. Comunismul şi demnitatea umană, comunismul şi adevărul, comunismul şi sinceritatea – sunt noţiuni care se exclud."[52] Pe acest ton, *Jurnalul* continuă până la sfârşitul lunii februarie 1954, când, mărturiseşte autorul, l-a cuprins frica de a mai scrie, aşa încât a ascuns ceea ce scrisese şi n-a reluat însemnările decât zece ani mai târziu, în 1964.

Oficial, profesorii Universităţii din Cluj Emil Petrovici şi Constantin Daicoviciu erau cât se poate de bine plasaţi în ierar-

---

[51] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, *op. cit.*, pp. 355, 357–358, 363–364 (însemnări din 11 oct., 18 oct. şi 31 dec. 1952).

[52] Pericle Martinescu, *7 ani cât 70*, *op. cit.*, p. 197 (30 decembrie 1950).

hia intelectuală comunistă. Petrovici, om de stânga, rector al Universității între 1945 și 1950, în paralel profesor și la Universitatea din București, membru al Academiei din 1948... Daicoviciu, cu un trecut mai puțin ortodox, dar „reabilitat", inclusiv printr-o carieră guvernamentală în tabăra comunistă (în 1948, ca ministru adjunct al învățământului, a avut partea lui în răsturnările petrecute). Surpriza este să-i vedem pe cei doi, laolaltă (erau prieteni apropiați), urmăriți cu mare atenție de agenții și informatorii Securității. Și nu degeaba! Petrovici și-ar fi dovedit „cu prisosință" „ura lui contra poporului sovietic și a orânduirii sociale sovietice"; „se manifestă în continuu contra influenței politice în știință, contra concepției marxiste în lingvistică"; „a sprijinit și protejat elementele dușmănoase, i-a susținut și intervenit pentru încadrarea lor în învățământ și Academie".[53] Despre Daicoviciu se relatează că „pare plictisit de regim și se observă că are teama de a avea neplăceri din cauza oscilațiilor lui politice". „În anul 1952 ne-a fost semnalat că face diferite bancuri de prost gust față de minoritățile naționale și față de Securitatea statului."[54] Pentru mai puțin decât atât, alții ar fi ajuns la închisoare sau la Canal.

Despre G. Călinescu, securiștii notau în iulie 1954: „Nu este atașat regimului nostru, însă nici nu-l urăște, deoarece i s-au creat condiții dintre cele mai bune de trai. Uneori are izbucniri reacționare, alteori însă face impresia unui om cu o justă orientare politică – este oscilant." Dar „izbucnirile reacționare" se tot înmulțesc. Se înregistrează la Securitate că până și Al. Rosetti îl ține de „nebun". Printre altele, ar fi spus că nu poate face cursuri (nici nu mai făcea!) în fața unor studenți „cu mutre

[53] Ioan Opriș, *Istoricii și securitatea*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 2006, capitolul referitor la „slavistul Emil Petrovici și arheologul Constantin Daicoviciu", pp. 565–594.

[54] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosar Constantin Daicoviciu, rola 1266.

fioroase, de primitivi, de țărani". În cele din urmă, i se va deschide în noiembrie 1959 dosar de urmărire, pe motiv că „se manifestă dușmănos la adresa regimului", „caută să strecoare în lucrările sale teorii antiștiințifice" și „sprijină în mod direct elemente cu trecut dușmănos dintre care o parte au fost arestați pentru activitate dușmănoasă regimului". Dușmănos și iar dușmănos! Dosarul i se închide în februarie 1961, considerându-se că n-a fost totuși o „activitate dușmănoasă organizată".[55]

Și Alexandru Rosetti este urmărit intens de Securitate. Într-un referat de cadre (datat 19 septembrie 1951), decanul George Orzea îi punea un diagnostic fără echivoc: „Astăzi, omul este străin de noi. Ceea ce a dorit el a fost o democrație burgheză, nu una populară." Fiul său, Gheorghe Rosetti, student la Arhitectură, e arestat în august 1952 (printre acuze, și aceea că e „pornit spre cosmopolitism"); tatăl se zbate, intervenind peste tot, la Groza, la Maurer, la Gheorghiu-Dej. În sfârșit, i se dă drumul în martie 1953. În 1952, Alexandru Rosetti e îndepărtat din universitate (va reveni peste câțiva ani); a rămas totuși membru de partid și, firește, academician. „Semnalat în repetate rânduri cu manifestări dușmănoase la adresa regimului democrat popular din țara noastră, uneori chiar față de unii delegați occidentali care au participat la diferite congrese care s-au ținut în țara noastră." „Caută să orienteze activitatea sa de cercetare științifică în ligvistică numai pe baza documentației din Occident, manifestând o deosebită admirație față de cultura occidentală." Corespondează cu „fugarii români" Victor Buescu și Eugen Coșeriu... Bietul Rosetti, chiar își închipuia că mai putea cultiva nestingherit relații cu toată lumea, ca pe vremuri?[56]

Limbă ascuțită ca Victor Eftimiu nu mai are nimeni. Academician, autor cu statut recunoscut, scriitorul nu contenește să

[55] ACNSAS, G. Călinescu, I 66960.

[56] ACNSAS, Alexandru Rosetti, I 258359, 4 vol.

vorbească de rău regimul. „Manifestări ostile", „atitudini dușmănoase" sunt, în ce-l privește, caracterizări care apar frecvent în rapoartele Securității. „Din 1948 este semnalat a debita în cerc restrâns sau în fața cunoscuților glume necuviincioase la adresa conducătorilor Partidului și a Guvernului." Nu e de mirare că – începând din 1951 – Securitatea îl urmărește pas cu pas: dosarul i se extinde de-a lungul anilor în nu mai puțin de 23 de volume. Cum întreține relații cu diplomați britanici și francezi, nu lipsesc bănuielile de spionaj. Viața scriitorului e pusă toată sub lupă. Până într-acolo încât o listă detaliată din iunie 1963 consemnează „numele femeilor cu care acad. Victor Eftimiu practică perversiuni sexuale". Nu mai puțin de 15 nume, cu specificarea că ar mai fi și altele![57]

Cert este că regimul n-are mare încredere în vechii intelectuali, fie ei și cu orientări recunoscute de stânga (însă „infestați" inevitabil de lumea burgheză prin care trecuseră). Zaharia Stancu are cam tot timpul statutul unui scriitor de prim-plan, dar asta nu-l scutește de supravegherea deloc binevoitoare a Securității și nici de excluderea din partid în 1950 (fiind reprimit târziu, abia în 1964). I se pun atâtea în seamă, încât cercetătorul nu mai știe astăzi ce să aleagă. Ar fi fost agent al Siguranței, mai știi, poate și în lagărul de la Târgu Jiu, trimis, sub acoperirea de persecutat politic, „ca agent antonescian". De la o notă informativă la alta, apare ca posibil colaborator al serviciilor secrete britanice, franceze sau americane. Nu se uită nici faptul că în vremea războiului „făcea pe țărănistul de stânga", iar imediat după 23 august 1944 a plănuit să scoată împreună cu N. Carandino un ziar „în slujba țărăniștilor"; abia după aceea a aderat la Partidul Comunist. După cum nu se uită că a luat partea Finlandei în timpul războiului sovieto-finlandez. Potrivit lui Grigore Preoteasa, nimic neașteptat, acesta e omul: „Stancu joacă pe

[57] ACNSAS, Victor Eftimiu, I 73558, vol. 1 și vol. 2, ff. 6–8.

două tablouri, ca întotdeauna". „Este câinos, rău, profitor", se indignează un securist. Altminteri, model de literatură realist-socialistă![58]

O neagră dezamăgire îl cuprinde pe Mihai Ralea. În toamna anului 1948 e revocat din postul de ambasador în Statele Unite. Își imaginase un moment că ar putea deveni ministru de Externe (în locul Anei Pauker!), într-un guvern de „destindere". Or, se trezește că nu mai este „decât" deputat în Marea Adunare Națională, academician și decan al Facultății de Filozofie! Cu un venit de 80–90 000 lei lunar (cam trei salarii mari însumate). „Nu mai are atitudinea de siguranță de sine de până acum, e mereu contrariat și comentează că și-a ratat viața" (extras dintr-o notă a Securității). Vorbește de rău fără încetare, nu regimul comunist, însă pe cei care îl servesc: „ignoranți", „idioți"; Roller: „incompetent, rău și mitocan". În consecință, Securitatea stă cu ochii pe el: „element oportunist, dușmănos regimului nostru", întreținând relații cu alți „dușmănoși", precum Mihail Ghelmegeanu, Tudor Vianu, ca să nu mai vorbim de cumnatul și colaboratorul său apropiat D.I. Suchianu, acesta din urmă chiar întemnițat pentru o perioadă. Odată cu „îmblânzirea" regimului, Ralea avea să fie mai bine văzut; va ocupa funcții după funcții, sfârșindu-și viața, în 1964, ca membru al Consiliului de Stat. Dar nu va mai arăta nici un fel de tragere de inimă. Nu asta era marea poziție politică pe care o visase![59]

O notă informativă din 1954 privitoare la atmosfera din mediile literare prezintă un interes excepțional.[60] E semnalată o stare de nemulțumire aproape generalizată, iar în cazul celor

[58] ACNSAS, Zaharia Stancu, I 073549, vol. 1 și 2.

[59] ACNSAS, Mihai Ralea, I 236438, vol. 3, și I 073547, vol. 3.

[60] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, 18/1954; text reprodus de Aurelia Vasile în anexele tezei sale de doctorat *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, susținută la Universitatea din Dijon (martie 2011).

încă fideli, o atitudine timorată în fața valului de nemulțumire. „Capul răutăților" ar fi fost Nina Cassian, care se lansase în 1947 cu un volum modernist, deloc pe linia partidului; aspru criticată, făcuse o întoarcere de 180 de grade, relansându-se în cea mai proletcultistă dintre poezii; acum revenea la o atitudine „ostilă". Sub influența ei, socotea informatorul, și tânărul prozator Marin Preda a ajuns să regrete că a scris texte – bine apreciate oficial – în spiritul realismului socialist. Poetul Geo Dumitrescu se întreabă: „Am fost noi sinceri când am scris ceea ce am scris până acum?" Și răspunde: „desigur că nu". „Scriitori vechi sau critici decadenți exercită și ei o anumită influență. Al. Philippide întreabă peste tot de ce nu e tipărit Arghezi. Șerban Cioculescu, critic decadent, este rugat de unii scriitori să-și dea părerea asupra lucrărilor lor. El afirmă că chiar Camil Petrescu l-a chemat să-i citească *Un om între oameni* înainte de a da volumul la tipar." Cei mai vehemenți par a fi Victor Eftimiu și G. Călinescu (atât de „comunizanți" până nu demult!). Cel dintâi „îndeamnă scriitorii să nu scrie piese de actualitate"; două sonete i-au fost oprite de Direcția Presei (cenzura), pentru „aluziile și atacurile evidente pe care le conținea la adresa regimului de democrație populară". La fel, G. Călinescu îi „îndeamnă pe colaboratorii săi «să stea deoparte», să nu se amestece". „Ca director al Institutului de Istorie Literară și Folclor, salarizează o serie de elemente dubioase. El a atacat în scris și în public poezia noastră nouă, deși uneori într-o formă foarte mascată. Face mare agitație pentru reconsiderarea lui Arghezi." „Este foarte influențat de Dora Lipman, salariată la institutul său, o sionistă convinsă și o filoamericană inveterată, care-i spune tot ce se discută la Radio Londra și Vocea Americii și că e apreciat în străinătate. G. Călinescu are multă încredere și simpatie pentru Dora Lipman, cu care de altfel, acum câțiva ani, a fost în relații intime." Necazul este că Eftimiu și Călinescu au „o mare influență negativă asupra unor scriitori". Ei mai împrăștie și zvonul unor concesii

pe care regimurile comuniste vor trebui să le facă: revenirea la parlamentarism, guvern de coaliție, chiar un eventual guvern Titel Petrescu! Nici Vladimir Streinu nu stă degeaba; el îl influențează pe Radu Tudoran, iar acesta, la rându-i, pe fratele său Geo Bogza, deși acesta din urmă e „un scriitor devotat în întregime partidului și clasei muncitoare" – dar are și el „micile sale nemulțumiri". Un semn deloc încurajator: corifeii noii ideologii literare tac și așteaptă. „I. Vitner nu a scris nimic în ultimul timp. Se pare că și el crede într-o schimbare a liniei partidului în estetică și nu vrea să fie compromis." „M. Gafița stă într-o pasivitate suspectă. Îndemnat să ia atitudine în diferite probleme, se sustrage sub diferite pretexte ca: «să mai așteptăm», «să vedem ce se mai întâmplă», «de ce să scriu tocmai eu» etc." Până și Zaharia Stancu și Alexandru Jar „au afirmat într-o discuție cu un redactor al *Scânteii Tineretului* «că azi nu poți avea curajul să spui tot ce gândești»". Altminteri, Zaharia Stancu „pretinde că e foarte timorat de situația de la *Gazeta literară*, că el vrea să scoată o gazetă «cum vrea partidul», dar nu e ajutat de colectivul redacțional..."

Ce încheiere ar putea fi mai bună pentru ilustrarea schizofreniei comuniste?

*

O carte se încheie acolo unde decide autorul: în cazul de față, pe la 1950. Însă istoria adevărată (spre deosebire de istoria din cărți) nu se încheie niciodată. Putem arunca, așadar, o privire și după 1950, pentru a consemna, succint, unele evoluții din anii și deceniile care au urmat.

Istoria comunismului românesc nu e deloc lipsită de întorsături și paradoxuri. Cine și-ar fi închipuit, în primele momente ale noului regim, că o consecință a lui va fi tocmai „românizarea" accentuată a României? Tendința inițială părea a merge exact în direcția opusă. Partidul Comunist, nu tocmai românesc

la origini, dă exemplul. Devenind un partid de masă, trece inevitabil printr-un proces de românizare. La nivelul de sus, răfuielile dintre lideri conduc la eliminarea, cu prioritate, a unor „neromâni": Ana Pauker (evreică) şi Vasile Luca (ungur), în 1952, Iosif Chişinevschi, şeful propagandei şi al multor altor sectoare, în 1957. Păleşte şi steaua lui M. Roller, care, izolat şi dezavuat, moare la numai 50 de ani în 1958 (sinucidere?). Mai târziu, sub Ceauşescu, conducerea partidului va ajunge să fie aproape exclusiv românească. Din România, vor emigra mai întâi evreii, apoi o bună parte din germani; se va petrece, în detrimentul minorităţilor, şi o omogenizare regională. La 1930, românii etnici reprezentau 71,9% din populaţie, sau, luând în considerare doar teritoriul actual al ţării, 77,9%; la capătul regimului comunist (după recensământul din 1992), ajunseseră la 89,5%. Corespunzător, şi elita intelectuală a devenit mai românească decât oricând, comparând-o, fie cu elita anilor '50, fie cu cea din perioada interbelică. Împuţinarea, până aproape de dispariţie, a evreilor, a eliminat nota cea mai specifică. A reuşit regimul comunist, în sens invers doctrinei sale originare, să obţină ceea ce îşi propunea dreapta naţionalistă în anii '30: o Românie în care românii etnici să fie peste tot elementul dominant (ceea ce nu era cazul în perioada interbelică, atunci când erau încă minoritari în oraşele transilvănene, faţă de unguri şi germani, şi când erau surclasaţi de evrei în numeroase domenii, precum băncile, comerţul sau presa).

A fost şi un proces, lent la început, dar tot mai bine conturat în anii '60, de recuperare a supravieţuitorilor vechii elite, iniţial excluşi, marginalizaţi, adesea întemniţaţi. „Alegerile" la Academie din 1955 marchează un prim moment. Se făcuse sugestia reprimirii tuturor academicienilor excluşi în 1948 (mai puţin, evident, cei care pieriseră în închisori). Mult prea devreme pentru aşa ceva. Au fost reprimite exclusiv personalităţile cu specializări mai puţin ideologice: inginerul N. Vasilescu-Karpen,

agronomul Gh. Ionescu-Siseşti, arhitectul Petre Antonescu şi fizicianul Horia Hulubei. Lucian Blaga, C. Rădulescu-Motru şi D. Gusti au căzut la examen (ca să nu mai vorbim de colegii lor care făcuseră între timp ani de închisoare).[61] Era totuşi o primă deschidere, sau cel puţin o „semideschidere". Intră tot acum la Academie Cezar Petrescu, Geo Bogza, Zaharia Stancu, Mihai Beniuc, dar şi (în sfârşit) Tudor Arghezi, ca şi multă vreme „suspectul" Tudor Vianu (trei ani mai târziu va fi numit şi director al Bibliotecii Academiei). La fel, mai mulţi istorici, care devin membri titulari: Emil Condurachi, Constantin Daicoviciu, Andrei Oţetea, David Prodan. Peste doar câţiva ani (în 1959–1960), un grup masiv de intelectuali e trimis, de data aceasta, nu la Academie, ci la închisoare, cu principala acuză că citiseră ce nu trebuia şi mai şi schimbaseră impresii pe marginea celor citite; printre ei, Constantin Noica, Dinu Pillat, Vladimir Streinu, Alexandru Paleologu, N. Steinhardt, Păstorel Teodoreanu...[62] Dar nu mai trec mulţi ani şi recuperarea devine regula. Piatra de hotar e 1964, când se golesc închisorile şi se petrece relativa detaşare de Uniunea Sovietică. Constantin C. Giurescu revine la facultate în 1963, iar în 1974 e primit la Academie; păstrându-şi o voce oarecum distinctă, devine un fel de istoric oficial. Şerban Cioculescu, „critic decadent", fost ţărănist, dat afară din Universitate, cu un frate mort nu demult în închisoare, e recunoscut ca autoritate critică şi îşi încheie cariera ca profesor şi şef de catedră la Universitatea din Bucureşti, director al Bibliotecii Academiei, membru al Academiei Române. Constantin Noica, urmărit, persecutat, întemniţat,

[61] Date interesante despre problema „reprimirilor" în Academie în 1955, la Pavel Ţugui, *Amurgul demiurgilor*, *op. cit.*, pp. 196–205.

[62] O selecţie de documente privitoare la ancheta şi procesul grupului de intelectuali, în volumul *Prigoana. Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat...*, ediţia a II-a, Editura Vremea, Bucureşti, 2010.

revine cu o carieră intelectuală spectaculoasă, exprimată într-un şir de cărţi, deloc în ton cu filozofia comunistă, dar promovând interpretări autohtoniste care, în felul lor, dădeau apă la moara comunismului naţionalist. S-au făcut concesii de ambele părţi şi dinspre regim, şi dinspre vechii intelectuali. Regimul s-a mai deschis, iar vechii intelectuali s-au mai deschis şi ei spre „marile realizări ale socialismului". Doar că întâlnirea nu s-a petrecut la mijlocul drumului. Cedarea principală nu a fost a regimului, ci a intelectualilor.

În anii '50, în pofida terorii, se păstra încă destul din spiritul de libertate. Cu timpul, represiunea s-a domolit, dar şi oamenii au devenit mai prudenţi şi resemnaţi. Când Pericle Martinescu îşi reia jurnalul în 1964 – întrerupt, timp de un deceniu, de frică – adoptă, după propria mărturisire, „un ton ponderat, fără vehemenţa de mai înainte, fără acuze şi incriminări [...] vorbind cu gura pe jumătate..."[63] Lipsesc mai mulţi ani şi din *Jurnalul* lui Petru Comarnescu. Reluându-l, notează următoarele despre faimosul complex arhitectonic de la Sala Palatului, tocmai inaugurat: „noua sală a Congreselor, splendidă ca arhitectură. Noile blocuri, cu balcoane colorate în albastru sau galben, dau o notă de picturalitate şi voioşie arhitecturii, ce a răsărit îndărătul Palatului Republicii".[64] Toate ar fi bune – deşi nu l-am bănui pe estetul Comarnescu de o asemenea lipsă de gust – dacă n-am fi informaţi, din altă sursă, că îi displăcea cu totul acest ansamblu. Ajunsese să mintă în jurnalul intim!

S-a repus în circulaţie naţionalismul epocii anterioare, asortat noilor orientări ale comunismului românesc, dar nici vorbă de idei sau atitudini care ar fi putut să deranjeze ideologia oficială. Dacă Blaga n-ar fi murit în 1961, la vârsta de 66 de ani, şi ar

---

[63] Pericle Martinescu, *Jurnal intermitent*, *op. cit.*, p. 62.

[64] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. II, p. 179 (2 mai 1960).

fi trăit, să zicem, 80, ar fi primit cele mai strălucitoare onoruri; întrebarea este ce concesii ar fi trebuit să facă, la rându-i. Până şi Gheorghe I. Brătianu a fost recuperat la un sfert de veac de la moarte; nu se ascundea faptul că a murit, ci doar condiţiile în care a murit. Povestea cea mai tristă e poate cea a deţinuţilor de foarte lungă durată Nichifor Crainic şi Radu Gyr, care au fost puşi să scrie articole de propagandă „patriotică" adresate românilor plecaţi din ţară. Poate cineva rezista la nesfârşit?

Regimul a încercat să culeagă trofee şi printre expatriaţi. Mircea Eliade a fost cultivat insistent; i s-au publicat (cu grijă selectate şi în tiraje limitate) mai multe lucrări; a evitat să revină în ţară, dar până la urmă tot a plătit cu ceva (simţindu-se, în plus, şantajabil pentru trecutul său legionar): nu a luat explicit poziţie împotriva regimului comunist. Acţiunea de captare a lui Eugen Ionescu se desfăşoară – intens – între 1964 şi 1970; i se pun în scenă piesele, începând cu *Rinocerii*, aceasta tocmai potrivită pentru mesajul antifascist, apoi apar şi în volum. Dar nici Ionescu nu se lasă atras în ţară. Necazul regimului cu el a stat în faptul că dramaturgul nu era doar antifascist, ci şi anticomunist şi nu se sfia să se exprime în acest spirit. În consecinţă, după numai câţiva ani, raporturile s-au deteriorat complet. În ce-l priveşte pe Emil Cioran, abia în 1988 i s-a publicat o „antologie"; era evident că nu putea să-i apară nici o lucrare întreagă!

Recuperarea vechii elite avea nu numai limite ideologice, ci şi „biologice". Puţini dintre oamenii aceştia au trăit atât de mult încât să aibă satisfacţia de a asista la prăbuşirea comunismului. Petre Ţuţea, Nicolae Carandino, Anton Dumitriu, Pericle Martinescu... sunt câţiva dintre supravieţuitori. Când comunismul se sfârşeşte lasă moştenire României o elită intelectuală formată sub oblăduirea sa. E în mare parte rezultatul unei selecţii dirijate politico-ideologic, în funcţie, pe cât s-a putut, şi de competenţe, dar, în principală măsură, după expresia consacrată, de „dosar", adică de origine socială şi de alte date

personale şi familiale, susceptibile să recomande sau să blocheze promovarea cuiva. S-a practicat masiv „discriminarea pozitivă" în favoarea fiilor şi fiicelor de muncitori şi de ţărani (mai puţin ţăranii bogaţi, aşa-zişii „chiaburi", asimilaţi „duşmanului de clasă"). Până la începutul anilor '60, admiterea în universităţi s-a făcut potrivit unui sistem de cote care îi avantaja masiv pe cei cu „origine sănătoasă" (altă sintagmă în jargonul epocii) şi limita drastic sau chiar elimina accesul celorlalţi. Dar şi după aceea, fiecare român a rămas, la fiecare pas, urmărit de dosar. O mobilitate socială ascendentă existase, firește, şi în România precomunistă. Personalităţi precum juristul Andrei Rădulescu, lingvistul Iorgu Iordan sau medicul Grigore T. Popa – pentru a alege oarecum la întâmplare printre numele evocate şi până acum – proveneau din familii ţărăneşti modeste. Promovarea aceasta s-a intensificat în perioada interbelică, contribuind printre altele la alimentarea curentelor radicale de dreapta sau de stânga, prin intrarea în scenă a unei categorii de intelectuali, marcaţi de complexe şi de aşteptări sociale. Comunismul nu s-a mulţumit însă să stimuleze mobilitatea ascendentă, ci i-a dat un caracter absolut. Elita moştenită din comunism – în toate componentele ei: politică, economică, intelectuală – provine, nu în totalitate, dar în măsură zdrobitoare din categoriile sociale „sănătoase", pe care le-am menţionat. Nu înseamnă că nu s-au afirmat şi valori, care aveau şansa să-şi croiască un drum şi în alte condiţii; însă, inevitabil, dintr-o selecţie defectuoasă sau falsificată a rezultat destulă mediocritate şi impostură, mai ales că, în paralel cu intelectuali autentici (şi ei, stânjeniţi în funcţia lor), a proliferat specia intelectualilor de partid (gen Academia „Ştefan Gheorghiu" sau Institutul de Istorie a Partidului) şi a activiştilor culturali.

Relativa distanţare de Uniunea Sovietică (la sfârşitul perioadei Gheorghiu-Dej şi apoi sub Ceauşescu) n-a însemnat câtuşi de puţin punerea în discuţie a comunismului, după cum relativa

deschidere spre Occident n-a însemnat nici pe departe reactivarea valorilor occidentale. Ani de zile, România a navigat între două ape, cu singurul reper ferm al naționalismului autohtonist, redescoperit și integrat în ideologia comunistă. Intelectualii au căpătat în sfârșit „libertatea" de a fi naționaliști (fără a-și asuma însă cuvântul, socotit neconvenabil în vocabularul oficial), ceea ce li s-a putut părea un enorm progres față de anii dintâi ai regimului, când orice reflex național era socotit un păcat capital. Lanțul ideologic devenise mai lung și asta lăsa impresia unei oarecari libertăți; se adăugau și o varietate de tactici conducând la exprimarea ocolită sau criptată a unor lucruri care nu se puteau spune explicit. În plan estetic, dacă ne limităm la literatură, rezultatele acestui joc „de-a v-ați ascunselea" n-au fost lipsite de interes, dar ele au rămas net deficitare sub raportul mesajului. „Rezistența prin cultură", despre care s-a vorbit atâta, a fost foarte adesea o „evadare prin cultură". Și evadarea e o formă de rezistență, dar forma cea mai evanescentă și cea mai puțin de temut, la nevoie chiar acceptabilă, pentru Putere. Câte n-ar fi fost de spus despre regimul politic, despre democrație, despre libertate; câte n-ar fi fost de spus despre o istorie alta decât cea a clișeelor oficiale... Toate se loveau de bariera ideologică, și cu atât mai mult cu cât puțini intelectuali au riscat exprimarea „subterană": așa încât, trebuiau să-și modereze îndrăznelile în funcție de exigențele cenzurii. „Îndrăzneala" supremă au avut-o scriitorii (mai puțin istoricii) atunci când s-au aplecat asupra unor drame ale anilor '50 („obsedantul deceniu"); nu faptele cele mai cumplite erau însă scoase la iveală, iar denunțarea nu privea sistemul în sine, ci doar „abuzurile" (pe care, în felul lui, le repudiase și Ceaușescu). Și, astfel, intelectualul nu s-a mai putut achita de misiunea sa esențială (dincolo de perimetrul strict profesional al fiecăruia): aceea de a întreține liberă și vie mișcarea ideilor. Lucrurilor pe nume le puteau spune doar cei

plecați din țară, și de aici extraordinara audiență a posturilor de radio care emiteau din afară, începând cu Europa Liberă.

O ultimă remarcă – dar nu cea mai puțin semnificativă – cu privire la elita intelectuală formată în comunism este aceea că (aidoma celorlalte componente ale elitei) a rămas intactă în urma prăbușirii sistemului. Comunismul a preluat doar o parte dintre universitarii, oamenii de litere sau academicienii regimului anterior (și aceștia „lepădându-se de Satana"). După decembrie 1989, nimeni n-a fost dat afară, nici universitari, nici academicieni. Din comunism în postcomunist au trecut cu toții!

Încheiere

Să recapitulăm. Pe la 1930, tinerii intelectuali dau semnalul: vor să schimbe România – într-o direcție sau în alta, să o schimbe orice ar fi. În numai câțiva ani, polarizarea se accentuează între dreapta naționalistă și stânga democratică. Dreapta se arată a fi mai influentă decât stânga, dar nici stânga nu e atât de neînsemnată cum ar lăsa impresia neglijarea ei în ultima vreme, prin concentrarea interesului asupra exponenților dreptei. O caracteristică a stângii intelectuale a stat în ponderea însemnată pe care au avut-o în cadrul ei etnicii minoritari: evreii, în primul rând. Când subreprezentați, când suprareprezentați în raport cu numărul lor la scara națională, evreii au format o componentă esențială a mediului cultural românesc, în toată perioada de care ne ocupăm: fenomen de luat în considerare lăsând la o parte prejudecățile de tot felul. Receptivitatea intelectualilor la gesturile Puterii e pusă în lumină – mai puternic ca oricând până atunci – de seducția exercitată de Carol II, justificată de altfel printr-o politică culturală de anvergură; s-au lăsat convinși de rege și destui oameni de stânga, sensibili la orientările sociale ale dictaturii regale și la campania antilegionară. O altă constatare interesantă privește dubla înfățișare a regimului Antonescu: represiv, pe de o parte, legalist, pe de alta, și destul de îngăduitor în materie de libertăți intelectuale; sub dictatură și în plin război, universitatea și viața culturală au cunoscut o relativă normalitate. Cât despre comunism, acesta a eliminat brutal o parte a elitei intelectuale, dar a atras și a folosit o altă parte, completând-o cu

mai mult sau mai puțin improvizații intelectuali „de tip nou". Regimul comunist va avea apoi tot timpul, în aproape o jumătate de secol, să-și modeleze propria elită, care, cu bune și cu rele, a trecut în postcomunism.

Iată liniile directoare. În jurul lor, o nesfârșită varietate de caractere, de opțiuni, de destine individuale. Fiecare intelectual are propriul profil și propria poveste. Ne vor fi permise totuși câteva reflecții cu un sens mai general.

Prima dintre ele (și esențială): intelectualul nu gândește – „în medie" – mai corect decât ceilalți muritori; nu se orientează mai bine în mersul evenimentelor, doar fiindcă este intelectual. Se întâmplă, dimpotrivă, să gândească în dezacord cu evoluțiile reale și cu bunul-simț comun, fiind mai înclinat spre judecăți abstracte, generatoare de atitudini excesive și de plăsmuiri utopice.

Am zice că intelectualul, mai ales el, ar trebui să fie un om liber. Nu înseamnă că și este. E supus, ca oricine, conjuncturilor istorice și presiunilor ideologice. Într-un fel sau altul, cariera lui e dependentă de Putere (cu atât mai mult într-un regim autoritar și, fără doar și poate, într-unul totalitar). Nu puțini intelectuali au de altfel fascinația Puterii; se simt ei înșiși mai puternici, adăpostiți la umbra ei.

În tot cazul, intelectualul are o abilitate: aceea de a găsi de fiecare dată argumente potrivite pentru a justifica și a se justifica. Mai ales atunci când i se pare că istoria și-a dat verdictul. Pentru intelectual, glasul istoriei este irezistibil.

Am întâlnit, de-a lungul periplului nostru, și intelectuali consecvenți în apărarea unor valori și idealuri. Unii și-au plătit scump consecvența. „Adaptabilii" sunt însă o specie mai numeroasă (s-a văzut și sub Carol II, și sub Antonescu, și sub comuniști; sunt semne că s-ar fi văzut mai bine și sub legionari, dacă timpul n-ar fi fost atât de scurt). Au avut cel puțin scuza unei

istorii zbuciumate şi neiertătoare; reflexul multora a fost de a se pune la adăpost. Dar nu putem să nu remarcăm că unii s-au pus atât de bine la adăpost, încât au profitat din plin de alegerea făcută – iar cei mai abili sau mai norocoşi, chiar de mai multe alegeri succesive.

Indice de nume

Abason, Ernest 97, 205
Acterian, Arşavir 11, 29, 39, 42, 87, 164
Acterian, Haig 11, 39, 42, 87, 144, 147, 160, 164, 200, 201
Adameşteanu, Dinu 179
Aderca, Felix 11, 28, 60, 80, 83, 123, 206, 240, 241, 264, 287, 292, 294
Agârbiceanu, Ion 135, 213
Ailincăi-Almaş, Dumitru 311
Alecsandri, Vasile 195, 321
Alexianu, Gheorghe 134, 211, 254
Amzăr, Dumitru 11, 34, 87, 220, 250
Andrei, Petre 79, 100, 131, 133, 184, 186
Anestin, Ion 44, 230
Angelescu, Constantin 133, 190
Anghelescu, Marcel 206
Antipa, Grigore 135, 194
Antonescu, George 180
Antonescu, Ion 101, 122, 157, 158, 168, 169, 171, 178, 185, 197, 198, 200–205, 207, 209–211, 214, 216, 219, 220, 225, 226, 228–230, 238, 245, 246, 255, 256, 260, 261, 266, 271, 289, 294, 304, 312, 345, 346
Antonescu, Mihai 101, 203, 207, 216, 217, 227, 233, 234, 253, 254, 266
Antonescu, Petre 269, 338
Ardeleanu, C. 82
Argetoianu, Constantin 41, 99, 121, 129, 146
Arghezi, Tudor 11, 24, 26, 28, 61, 79, 80, 107, 108, 110, 113, 114, 117, 118, 125, 127, 149, 210, 211, 219, 225, 238, 270, 273, 279–281, 287, 293–297, 302, 305, 335, 338
Arhimede 72
Atanasiu, Gheorghe 303
Averescu, Alexandru 99, 102

Baba, Corneliu 324
Baciu, Ştefan 117, 253, 265
Bacovia, George 118, 127, 290, 293
Balmuş, Constantin 79, 100, 145, 261, 287, 301, 311
Baltazar, Camil 60, 63, 142, 143, 219, 264
Balzac, Honoré de 275
Banuş, Maria 265, 323, 326, 327
Baranga, Aurel 322, 326, 327
Baraschi, Constantin 325

Barbilian, Dan 11, 24, 127, 189, 190, 204, 277, 303, 304, 307
Barbu, Ion v. Barbilian, Dan
Barbusse, Henri 215, 280
Bassarabescu, I.A. 79
Batzaria, Nicolae 11, 66, 67, 70, 264, 312
Bădărău, Dan 184
Bădărău, Eugen 303
Bădescu, Alice 96
Bălcescu, Nicolae 322, 323
Băncilă, Vasile 34, 87, 147, 159
Bănescu, Nicolae 110, 194, 300
Bărbulescu, Ilie 102
Bârlădeanu, Alexandru 104
Beethoven, Ludwig van 275
Beligan, Radu 206
Benador, Ury 265, 292
Beniuc, Mihai 11, 63, 88, 174, 263, 265, 320, 323, 338
Bergson, Henri 36
Bernea, Ernest 11, 34, 87, 164, 165, 179, 217, 313
Berza, Mihai 217
Bezdechi, Ştefan 269
Biberi, Ion 81, 260, 261, 286, 287
Bibescu, Anton 287
Blaga, Lucian 12, 79, 106, 109, 110, 119, 120, 133, 135, 149, 278, 281, 300, 302, 338, 339
Blecher, Marcel 63, 83
Blum, Léon 64
Blumenthal, Mauriciu 97
Bogdan, Ioan 109, 110
Bogdan, Petre 170
Bogdan, Radu 326
Bogza, Geo 12, 44, 63, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 157, 264, 323, 336, 338
Bonciu, H. 63, 81–83
Borza, Alexandru 255, 258, 260
Bossy, Raoul 232
Boteanu, P. v. Petre Ţuţea
Botez, Demostene 143, 146,
Botez, Octav 12, 79, 100, 183, 184, 194–196, 204
Botta, Dan 86, 147, 159, 183
Boureanu, Radu 217, 263, 287, 326
Boz, Lucian 82, 143
Bratu, Traian 100
Brauner, Harry 83
Brauner, Victor 318
Brăileanu, Traian 12, 103, 159, 169, 171, 172, 185, 186, 200, 312
Brăiloiu, Constantin 252
Brănişteanu, Beno 12, 26, 66, 67, 76, 285, 286, 289, 291, 294, 295
Brătescu-Voineşti, Alexandru 12, 72, 73, 79–81, 83, 107, 110, 118, 135, 148, 264, 269, 299
Brătianu, Gheorghe I. 12, 33, 100, 103, 110, 131, 153, 178, 182, 192, 204, 226, 227, 232, 256, 257, 260, 300, 312, 313, 319, 340
Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 100
Brediceanu, Tiberiu 135
Breslaşu, Marcel 292, 295, 323, 326, 327
Bucuţa, Emanoil 142, 148, 149, 211, 227, 281
Buescu, Victor 250, 332
Bugnariu, Teodor 88, 104
Bujor, M.Gh. 224
Bujor, Paul 79

Bulgaru, V. 257
Busuioceanu, Alexandru 102, 217, 219, 220, 249
Byck, Jacques 179, 185, 327

Cajal, Marcu 206
Callimachi, Scarlat 287
Camilar, Eusebiu 323
Camões, Luís de 347
Cancicov, Mircea 134
Candrea, Ioan Aurel 97, 207
Cantacuzino, George Matei 134
Cantacuzino, Ion 46
Cantacuzino, Maruca 274
Capidan, Theodor 194, 300
Caracostea, Dumitru 122, 154, 155, 169, 194, 201, 204, 227, 238, 243, 244, 245, 262, 300, 313
Carafoli, Elie 319
Caragea, Boris 325
Caragiale, I.L. 28, 32, 114
Caraion, Ion 234, 285, 287, 289
Caraman, Petre 204, 258
Carandino, Nicolae 12, 108, 238, 273, 282, 283, 314, 340
Carol I, regele României 152
Carol II, regele României 107, 112–116, 118, 119, 121, 122–124, 126, 127, 131, 132, 135, 137, 138, 140, 143, 146, 149, 151, 153, 156, 157, 162, 165–167, 169, 172, 177, 179, 182, 192, 193, 197, 207, 228, 259, 261, 270, 271, 289, 345, 346
Carossa, Hans 222
Carp, Petre P. 139, 213
Cartojan, Nicolae 117
Cassian, Nina 292, 326, 335
Cazimir, Otilia 79
Călinescu, Armand 115, 116, 131, 134, 136, 139, 178, 181, 186, 229
Călinescu, George 12, 21, 22, 27, 32, 75, 79, 113, 117, 123, 124, 143, 145, 148, 149, 156, 157, 183, 195, 196, 204, 205, 231, 239–245, 261–264, 272–274, 282, 287–290, 297–300, 307, 308, 311, 319, 323, 331, 335
Călugăru, Ion 34, 44, 60, 83, 88, 265, 292, 295
Ceaușescu, Nicolae 212, 337, 341, 342
Celerianu, Mihail 262
Cerna, Panait 24
Cernătescu, Radu 319
Chaplin, Charlie 36
Chendi, Ilarie 76
Chirnoagă, Eugen 103, 159, 172, 191, 192, 203
Chișinevschi, Iosif 326, 337
Ciobanu, Ștefan 212, 219, 258, 300
Cioculescu, Radu 12, 118, 224, 226, 312
Cioculescu, Șerban 12, 28, 75, 79, 81– 83, 85, 109, 127, 146, 148, 149, 198, 219, 223, 224, 226, 234, 239, 241–243, 258, 264, 281–283, 289, 335, 338
Cioran, Emil 12, 22, 25, 26, 32, 34, 42, 44, 71, 86, 93, 109, 138, 163, 220, 248, 249, 340
Ciorănescu, Alexandru 217, 252

Ciorănescu, Nicolae 12, 101, 226, 258, 282
Cisek, Oscar Walter 217, 227
Ciucă, Mihail 319
Ciucurencu, Alexandru 324
Cocea, N.D. 82, 237, 263, 280, 287, 288
Codreanu, Corneliu v. Zelea Codreanu, Corneliu
Colin, Vladimir 292
Comarnescu, Petru 12, 21, 22, 32, 33, 36–39, 41, 44–46, 62, 126, 138, 149, 211, 227, 276, 277, 289, 339
Condiescu (doamna Nicolae Condiescu) 115
Condiescu, Nicolae 12, 112–115, 118, 123, 127, 138, 156
Condurachi, Emil 217, 303, 338
Constante, Lena 318
Constante, Viorica 156
Constantinescu, Miron 88, 316, 317
Constantinescu, Mitiță 133, 134, 271
Constantinescu, Pompiliu 12, 44, 62, 63, 81, 149, 231, 239
Constantinescu-Iași, Petre 13, 87, 104, 105, 272, 301, 303, 311
Copernic, Nicolaus 72
Cornea, Paul 327
Costa-Foru, C.G. 89
Coșbuc, George 24
Coșeriu, Eugen 195, 196, 332
Cotruș, Aron 220, 249
Crainic, Nichifor 13, 31, 35, 39, 40, 70, 73, 122, 147, 149, 151, 165, 166, 211, 227, 254, 264, 266, 268–270, 308, 313, 315, 340
Crăciunel, Ioan 58
Crevedia, N. 40, 147, 148, 221, 264
Cristea, Ilie 87
Crohmălniceanu, Ovid S. 321, 326, 327
Culianu, Ioan Petru 91
Cuțescu-Storck, Cecilia 96, 191
Cuza, A.C. 13, 57–59, 80, 99, 100, 102, 106, 108, 127, 128, 131, 134, 142, 143, 161, 178, 201, 209, 244, 256
Cuza, Gheorghe 244, 256, 312

Daicoviciu, Constantin 13, 101, 149, 161, 201, 236, 237, 255–257, 260, 273, 311, 331, 338
Danielopol, Dumitru G. 161
Danielopolu, Daniel 236, 301
Darwin, Charles 72
David, Mihail 201, 205, 256, 287, 288
Davidescu, Nicolae 13, 28, 61, 72, 83, 127, 147, 149, 223, 264, 312
Davidoglu, Mihail 323, 327
Dărăscu, Nicolae 191
Delavrancea, Barbu D. 76
Delavrancea, Cella 282
Demetrius, Lucia 263, 323
Descartes, René 29, 275, 291
Deșliu, Dan 320, 322, 323
Dianu, Romulus 219, 264, 266
Dinu, Gheorghe 87, 229
Dombrovschi, Victor 119
Donescu, Alexandru 43

Donescu, Constantin A. 13, 43, 61, 62, 149
Donescu, Vladimir 13, 43, 44, 61–63, 164, 280
Dragomir, Silviu 13, 102, 106, 110, 133, 186, 187, 258, 300, 313
Dragomirescu, Mihail 101, 152
Drăgulescu, C. 255
Drouhet, Charles 180
Duca, I.G. 43, 122
Dumitrescu, Geo 267, 287, 289, 326, 335
Dumitrescu, Ionel 266
Dumitrescu, Vladimir 13, 104, 159, 163, 167, 179, 181, 316
Dumitriu, Anton 13, 64, 84, 175, 273, 287, 302, 314, 340
Dumitriu, G. 257
Dumitriu, Petru 320, 322, 323

Eftimiu, Victor 13, 30, 75, 79, 82, 132, 142, 143, 145, 146, 219, 225, 263, 264, 267–270, 272, 274, 278, 299, 300, 320, 323, 332, 335
Einstein, Albert 56
Eliade, Mircea 13, 22, 23, 27–29, 32, 34, 35, 37–40, 44, 46, 51–53, 56, 61, 62, 86, 89–91, 109, 112, 114, 115, 137, 138, 144, 147, 151, 161, 162, 180, 220, 248, 249, 251, 252, 264, 340
Elian, Alexandru 34, 303
Elisabeta, regina României 297
Eminescu, Mihai 32, 50, 62, 183, 213, 276, 290, 298, 321
Enescu, George 13, 135, 273, 274, 287, 293, 300
Ercuță, Petre 58

Făcăoaru, Iordache 14, 159, 172, 182, 224, 235
Fărcăşanu, Mihail 281
Fântâneru, Constantin 165
Ferdinand, regele României 96
Fințescu, Ion 257, 313
Flandin, Pierre-Étienne 60, 61
Florian, Mircea 236, 302
Foriş, Ştefan 144
Fotino, Gheorghe 257, 313
Franco, Francisco 64, 68, 84
Freud, Sigmund 36, 56
Frunză, Eugen 323
Frunzetti, Ion 14, 147, 164, 165, 217, 263, 289, 308

Gafencu, Grigore 134, 146, 147, 254
Gafița, M. 336
Galaction, Gala 14, 61, 142, 146, 148, 165–167, 169, 170, 208, 211, 227, 256, 269, 272, 274, 279, 280, 291, 293, 300, 311, 328, 329
Galileu 72
Gamillscheg, Ernest 201, 202
Gandhi, Mohandas Karamchand 36
Gane, Constantin 14, 138, 139, 312
Garbo, Greta 36
Gaster, Moses 90
Gaulle, Charles de 248
Găvănescul, Ion 103, 256

Găzdaru, Dumitru 103, 159, 172, 183, 184, 192, 203, 226, 251, 256
Georgescu, George 135, 221
Ghelmegeanu, Mihail 131, 134, 271, 273, 311, 334
Gheorghiu, Constantin Virgil 238, 250
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 291, 332, 341
Gherasim, Dimitrie 256
Gheţu, Zoe 96
Ghibu, Onisifor 14, 102, 187, 212, 257
Ghika, Alexandru 190, 303
Gide, André 36
Giurescu, Constantin 109, 110
Giurescu, Constantin C. 14, 33, 100, 109, 110, 117, 121, 131–134, 146, 151, 178, 179, 181, 201, 203, 210, 226, 253, 272, 273, 302, 313, 315, 338
Giurescu, Dinu C. 247
Goebbels, Joseph 230
Goethe, J.W. 213, 276
Goga, Octavian 14, 58, 70, 99, 101, 102, 106, 107, 118, 127, 131, 142, 143, 178, 187, 209, 242, 308
Golopenţia, Anton 149, 235, 312
Gorki, Maxim 305
Graur, Alexandru 179, 185, 206, 327
Grigorescu, Mircea 70, 216, 229, 233
Grigorovici, Gheorghe 141
Groza, Petru 237, 246, 253, 259, 263, 267, 268, 271, 279, 332
Gruia, Ion V. 256, 313
Gusti, Dimitrie 14, 31, 34, 35, 53, 100, 106, 115, 116, 118, 133, 135, 174, 180, 182, 201, 203, 205, 234, 236, 258, 267, 283–285, 287, 300, 312, 316, 317, 320, 338
Gusti, Nineta 206
Gyr, Radu (pseudonimul lui Radu Demetrescu) 14, 34, 46, 47, 87, 104, 143, 147, 151, 160, 165, 174, 200, 201, 219, 255, 264, 266, 314, 340

Han, Oscar 191
Haţieganu, Emil 101, 282, 313
Haţieganu, Iuliu 101, 133, 135, 201
Herescu, Nicolae I. 14, 28, 30, 33, 102, 115, 127, 134, 148, 149, 156, 157, 181, 226, 227, 251, 252, 254, 264
Herovanu, Eugen 142
Herseni, Traian 14, 34, 42, 87, 104, 144, 159, 172, 173, 182, 203, 257, 313
Hitler, Adolf 60, 61, 64, 152, 153, 168, 207–209, 214, 230, 289
Hobbes, Thomas 180
Hodoş, Alexandru 266
Holban, Anton 23, 34
Hortolomei, Nicolae 133, 319
Hudiţă, Ioan 14, 130, 132, 133, 191–193, 201, 202, 204, 225, 226, 228, 235, 236, 257, 313
Hulubei, Horia 14, 135, 190, 201, 259, 300, 303, 304, 338

Iamandi, Victor 134
Iancu, Marcel 83

Ierunca, Virgil 231, 234, 253, 289
Ionaşcu, Traian 101, 131, 134, 271
Ionescu, Eugen 15, 22, 24, 25, 28, 32, 39, 40, 44, 92, 93, 148, 220, 248, 249, 340
Ionescu, Ghiţă 82, 88, 253
Ionescu, Nae 13, 15, 26, 28–31, 34, 35, 41, 56, 138, 143, 163, 164, 179, 180, 248, 250, 304
Ionescu-Mihăeşti, Constantin 269
Ionescu-Siseşti, Gheorghe 102, 106, 120, 133, 300, 338
Iordan, Iorgu 15, 79, 100, 105, 145, 183–186, 192, 195, 199–202, 204, 226, 231, 236, 237, 255, 257, 260, 261, 269, 271, 274, 288, 300, 341
Iorga, Nicolae 15, 23, 28, 30, 33, 59, 71, 72, 77, 78, 80–84, 99, 102, 103, 106, 107, 109–111, 113, 117, 120, 121, 127–129, 131, 134, 164, 168–171, 182, 187, 192, 194–196, 204, 226, 290, 304
Iosif, Petre 326
Iosif, Ştefan O. 24
Iosifescu, Silvian 326, 327
Isbăşescu, Mihai 232
Iser, Iosif 324
Istrate, Ion 323
Iunian, Grigore 85, 99
Ivaşcu, George 15, 88, 145, 215, 230, 234, 280, 287, 291, 318

Jalea, Ion 135, 325
Jar, Alexandru 323, 327, 336
Jebeleanu, Eugen 70, 88, 117, 217, 260, 263, 287, 291, 323, 326
Jianu, Ionel 91
Joja, Atanase 87, 88, 144
Justinian Marina, patriarh 329

Kaufmann-Cosla, Osias 97
Killinger, Manfred von 225, 227
Kreindler, Arthur 206, 301
Krishnamurti, Jiddu 36

Lamarck, Jean-Baptiste 72
Lambrino, Scarlat 100, 149, 204, 251
Lapedatu, Alexandru 15, 101, 106–108, 110, 122, 300, 312, 313
Laplace, Pierre-Simon 72
Lazăr, Ilie 144
Lăzăreanu, Barbu 142, 143, 265
Lăzărescu, Barbu 280, 301
Lăzărescu, Dan Amedeo 281
Lemnaru, Oscar 63, 289
Lenin, I.V. 36, 37, 305, 324, 329
Leon, Gheorghe 257, 313
Leopardi, Giacomo 213
Leuşeva, S.I. 326
Ley, Robert 141
Lipatti, Dinu 221, 227
Lipman, Dora 335
Livezeanu, Octav 141, 146, 273
Lîsenko, Trofim 309
Loti, Pierre 193
Lovinescu, Eugen 15, 55, 60, 75, 79–83, 107, 108, 110, 117, 127, 157, 213, 239
Lovinescu, Monica 253
Lovinescu, Vasile 60, 61
Luca, Vasile 337
Ludo, I. 292

Ludovic XIV, regele Franței 123, 124, 183
Lupaș, Ioan 102, 106, 110, 133, 300, 313
Lupescu, Elena 115, 182, 193, 194
Lupu, Nicolae 121, 130

Macedonski, Alexandru 242
Macovescu, George 15, 70, 84, 85, 88, 146, 216, 217, 229, 233, 291
Madgearu, Virgil 101, 168, 187
Maiorescu, Titu 33, 110, 195, 239, 307
Manciu, Constantin 144
Maniu, Adrian 127, 281
Maniu, Iuliu 86, 130, 192, 237, 247, 287–289
Mann, Thomas 84
Manoilescu, Grigore 162, 163, 266
Manoilescu, Mihail 30, 59, 73, 154, 162, 163, 172, 209, 312
Manu, Gheorghe I. 257, 312
Manuilă, Sabin 235, 253
Marbe, Max 171
Marcu, Alexandru 15, 160, 165, 201, 217, 219, 227, 254, 264, 308, 312
Maria, regina României 65, 75, 112, 207, 274
Marian, Eugen B. 326
Marin, Vasile 84, 164
Marinescu, Constantin 204, 251
Marinescu, Ion M. 100, 183, 184, 201
Marino, Adrian 145, 257
Martinescu, Pericle 15, 44, 45, 62, 63, 148, 164, 168, 208, 217, 218, 221, 225, 232, 276, 321, 330, 339, 340
Marx, Karl 327
Massoff, Ioan 142, 143
Maurer, Ion Gheorghe 332
Maxy, Max Herman 82, 83, 206, 325, 327
Mărgineanu, Nicolae 15, 186, 258, 314
Medrea, Cornel 172, 191, 325
Mehedinți, Simion 95, 100, 210, 212, 300
Meitani, Radu 103, 255
Mendelsohn, A. 326
Micescu, Istrate 15, 101, 102, 128, 134, 135, 176, 236, 312
Miciora, C. 218
Miciurin, I.V. 309, 329
Mihai I, regele României 207, 247, 279
Mihalache, Ion 85, 86, 247, 314
Mihale, Aurel 323
Mihăileanu, Alex. 144
Mihăilescu, Vintilă 100
Miklóssy, G. 324
Milcu, Ștefan 301
Militaru, Vasile 264
Mincu, Victor 206
Minea, Ilie 100, 188, 212
Miron Cristea, patriarh 70, 127–129
Mironescu, Gheorghe G. 101
Mohor, Maria 206
Moisil, Constantin 212
Moisil, Grigore 15, 34, 156, 262, 301, 303, 310
Moldovanu, Corneliu 30
Molière 124, 275

Monda, V. 63
Morariu, Leca 211, 256
Moraru, Nicolae 88, 292, 293, 295, 326
Moscovici, Leibu 298
Moscovici, Solomon, v. Toma, Alexandru
Moşoiu, Traian 255
Motăş, Constantin 15, 79, 271, 299, 314
Moţa, Ion I. 84, 164
Munte, A. 82, 142
Munteanu, Basil 16, 180, 193, 204, 252, 287
Murărăşu, Dumitru 264
Murgescu, Costin I. 16, 165, 231, 234, 291
Murnu, Gheorghe 227, 300
Mussolini, Benito 36, 57, 160, 165, 207
Myller, Alexandru 255
Myller, Vera 95, 96

Nandriş, Grigore 101, 149, 250, 257, 274
Neamţu, Octavian 234
Neculuţă, Dumitru Theodor 142
Negulescu, P.P. 102, 106, 170, 287, 300
Nestor, Ion 35, 271, 303
Netea, Vasile 232, 281
Newton, Isaac 72
Nicolau, Ştefan 319
Nicolescu, Miron 16, 190, 226, 271, 273, 303, 304, 310
Nistor, Ion 101, 106, 110, 134, 194, 211, 212, 227, 300, 313
Nitzulescu, Virgil 254
Noica, Constantin 16, 21, 22, 32, 34, 39, 41, 44, 46, 86, 137, 138, 147, 162–164, 248, 338
Novicov, Mihail 326, 327

Onciul, Dimitrie 109, 110
Onicescu, Octav 164, 227, 303, 304
Orzea, George 307, 332
Otetelişanu, Alexandru 201
Oţetea, Andrei 16, 79, 100, 149, 184, 191, 192, 202, 236, 255, 259, 260, 261, 273, 303, 311, 338

Paleologu, Alexandru 338
Pallady, Theodor 82, 324
Panaitescu, Emil 258
Panaitescu, Petre P. 16, 100, 103, 110, 131, 139, 160, 163, 172, 173, 179, 180, 186, 192, 194, 198, 199, 200, 201, 254, 268, 288, 315
Pană, Saşa 83, 88
Pancu, Victor 216, 230
Pandrea, Petre (pseudonimul lui Petre Marcu) 16, 32, 33, 35, 41, 46, 47, 68, 70, 88, 318
Papacostea, Victor 100, 313
Papadat-Bengescu, Hortensia 82, 263, 289, 291
Papadima, Ovidiu 40, 227
Papilian, Victor 258
Papini, Giovanni 222
Paraschivescu, Miron Radu 16, 63, 87, 88, 147, 150, 151, 229, 233, 234, 264, 291, 330
Parhon, Constantin I. 16, 101, 105, 122, 140, 170, 199, 236,

237, 256, 258, 269, 272, 273, 280, 300, 311, 316
Pas, Ion 16, 142, 146, 214, 215, 231, 264, 273, 279, 280, 311
Pascu, Giorge 16, 102, 160, 170, 171, 179, 183–185, 188, 192, 201, 202, 204, 215, 256
Pauker, Ana 68, 334, 337
Pauker, Marcel 68
Pavel, Sorin 35, 57
Pavelić, Ante 221
Pătrăşcanu, D.D. 317
Pătrăşcanu, Lucreţiu 37, 68, 87, 279, 317, 318
Pâclişanu, Zenovie 217
Pârvan, Vasile 28, 29, 33, 109, 110, 241
Peltz, Ion 83, 264, 294
Perahim, Jules 83, 324, 327
Perlea, Ionel 221, 227
Perpessicius 81, 149, 262, 269, 289
Petraşcu, Gheorghe 300, 324
Petraşincu, Dan 82, 148, 291
Petrescu, Camil 16, 23, 24, 26, 74, 79, 109, 118, 125–127, 149, 152, 153, 214, 219, 223, 275, 289, 290, 302, 322, 323, 335
Petrescu, Cezar 16, 23, 26, 79, 126, 149, 150, 169, 263, 274, 275, 289, 291, 293, 320, 321, 323, 338
Petrescu, Constantin Titel 132
Petrescu, Nicolae 17, 180, 226
Petrovici, Emil 17, 236, 255, 260, 269, 301, 330, 331
Petrovici, Ion 17, 102, 106, 128, 133, 181, 194, 200, 203–205, 211, 212, 227, 232, 254, 264, 268–270, 279, 288, 313
Philippide, Alexandru 79, 82, 142, 217, 289, 335
Piacentini, Nora 206
Pillat, Dinu 257, 338
Pillat, Ion 80, 148, 211, 227
Pippidi, Dionisie 303
Piru, Alexandru 145, 196, 287
Pitagora 72
Plăcinţeanu, Ioan 184, 188, 256
Polihroniade, Mihail 23, 24, 26–28, 37, 38, 40, 42, 87, 137, 144, 147, 164
Pompeiu, Dimitrie 102, 106, 135, 170, 300
Pop, Mihai 84, 85, 144, 221
Popa, Grigore T. 17, 79, 185, 236, 237, 256, 257, 287, 315, 341
Popa, Victor Ion 126, 141
Popa-Lisseanu, G. 212
Popescu, Nae 194
Popescu, Stelian 17, 26, 69, 70, 77, 85, 147, 148, 228–230, 233, 254, 266
Popescu, Ştefan 135
Popescu, Victor 148, 164
Popescu-Doreanu, Nicolae 302, 303
Popescu-Prundeni, Ilie 266
Popper, Max 97, 155, 206
Porumbacu, Veronica 292, 323, 327
Preoteasa, Grigore 87, 88, 302, 318, 333
Preuţescu, L. 257
Procopovici, Alexe 101, 161, 201, 257
Prodan, David 236, 338

Protopopescu, Dragoş 17, 40, 103, 139, 204, 257, 277, 315
Puşcariu, Elena 95
Puşcariu, Sextil 17, 104, 106, 161, 201, 211, 264, 299

Racine, Jean 124
Racoveanu, George 163, 250
Racoviţă, Emil 17, 118, 135, 170, 299
Radovici, Anghel 97, 206
Ralea, Mihai 17, 31, 79, 100, 127, 131, 134, 141, 143, 146, 148, 176, 183, 184, 189, 199, 200, 205, 236, 237, 243, 244, 249, 259, 262, 270, 271, 273, 290, 301, 308, 311, 319, 334
Rarincescu, Mihail 101
Rădăceanu, Lothar 142
Rădescu, Nicolae 246, 254, 279, 301
Răducanu, Ion 101, 186, 313
Rădulescu, Andrei 17, 149, 187, 300, 301
Rădulescu, Gogu 87
Rădulescu, Ilie 74, 213, 216
Rădulescu-Motru, Constantin 17, 37, 79, 80, 89, 90, 100, 106, 108, 109, 118, 132–134, 142, 149, 152, 166, 170, 194, 210, 227, 268–270, 278, 284, 299, 300, 316, 317, 338
Răutu, Leonte 292, 295, 302, 305, 322, 326, 327
Râşcanu, Ruxandra 95
Rebreanu, Liviu 18, 26, 79, 110, 122, 124, 136, 166, 168–170, 194, 210, 221, 222, 227–229, 264
Ressu, Camil 191, 324
Ripan, Raluca 95, 301
Roll, Ştefan (pseudonimul lui Gheorghe Dinu) 82, 87, 229
Rollea, Mihail R. v. Roller, Mihai
Roller, Mihail 18, 88, 89, 111, 292, 295, 302, 309, 311, 316, 326, 334
Ronetti-Roman, M. 76, 240
Roosevelt, F.D. 168
Rosetti, Alexandru 18, 75, 76, 79, 100, 111, 113, 115–117, 134, 135, 138, 151, 156, 157, 179, 185, 194, 201, 222, 223, 236, 243, 255, 259, 264, 274, 284, 285, 287, 301, 331, 332
Rosetti, Gheorghe 332
Rosetti, Maria 260, 311
Rosetti, Radu R. 18, 111, 129, 139, 199, 203, 300, 312, 313
Roşca, Al. 102
Roşca, D.D. 102, 236
Roşu, Nicolae 18, 38, 40, 61, 63, 72, 83, 84, 147, 148, 163, 173, 174, 255, 264
Rusu, Liviu 186, 236, 255

Sadova, Marietta 160
Sadoveanu, Ion Marin 18, 126, 127, 134, 149, 227, 238, 264
Sadoveanu, Mihail 18, 26, 76–82, 84, 110, 124, 126, 135, 141, 142, 149, 185, 210, 212, 219, 228, 233, 264, 269, 272–274, 280, 287, 292, 298, 300, 311, 320–323
Sahia, Alexandru (pseudonimul lui Alexandru Stănescu) 18, 38, 39, 42, 44, 64, 70, 87, 88

Saint-Simon, Henri de 33
Sanielevici, Alexandru 206
Sanielevici, Henric 76, 207, 265
Sanielevici, Simion 98, 206, 301
Sauciuc-Săveanu, Teofil 101, 258, 313
Sănătescu, Constantin 246, 301
Săvulescu, Traian 18, 177, 178, 261, 300, 304, 309, 311
Sân-Giorgiu, Ion 18, 102, 151, 179, 209, 251, 264
Schiller, Friedrich von 213
Sebastian, Mihail (pseudonimul lui Iosef Hechter) 18, 26, 30, 31, 34, 38, 56, 57, 60, 61, 63, 74, 75, 81, 82, 91, 93, 114, 115, 142, 149, 198, 206, 214, 217, 223, 241, 264, 278
Seişanu, Romulus 76, 266, 312
Serghie, Emil 224
Sevastos, M. 70
Shakespeare, William 275
Silvestri, C. 227
Sima, Horia 154, 158, 251, 266
Simionescu, Ion 101, 106, 108, 118, 142, 170, 211
Simonescu, Dan 204
Sion, Florin 256
Slăvescu, Victor 18, 119, 122, 133, 134, 139, 187, 300, 313
Socor, Emanoil (Emil) 18, 26, 68, 224
Socor, Matei 18, 68, 82, 88, 144, 224, 327
Solomon, Petre 326
Someşan, Maria 175
Spacu, Gheorghe 300, 319
Stahl, Henri 35
Stahl, Henri H. 18, 35, 37, 39, 46, 118, 119, 126, 203, 234, 235
Stalin, I.V. 69, 147, 151, 230, 305, 329
Stamatiad, Alexandru 226
Stamatu, Horia 87, 117, 143, 163, 164, 180, 250
Stancu, Zaharia 19, 38, 39, 45, 46, 63, 84, 117, 143, 144, 151, 224–226, 238, 263, 265, 282, 289–291, 311, 320, 321, 323, 333, 334, 336, 338
Stănescu, Alexandru, v. Sahia, Alexandru
Stănescu, P.P. 255
Steinhardt, Nicolae 338
Stere, Constantin 65, 77, 100
Steriade, Al. 191
Steriadi, Jean Al. 324
Stoenescu, Eustaţiu 191
Stoian, Stanciu 311
Stoilov (Stoilow), Simion 19, 79, 190, 226, 236, 255, 259, 269, 303, 310
Strat, Gheorghe 257, 313
Streinu, Vladimir 19, 81, 148, 149, 198, 226, 238, 239, 243, 282, 336, 338
Streinul, Mircea 165
Suchianu, D.I. 143, 146, 289, 290, 334

Şandru, Dumitru 179, 255
Şeicaru, Pamfil 19, 26, 30, 84, 228, 233, 254, 266, 285
Şelmaru, Traian 60
Şeptilici, Mircea 206
Şerban, Nicolae 19, 181, 192, 193, 204, 219, 288

Şirato, Francisc 149, 287, 324
Ştefan, Gheorghe 302
Ştefan, Paul 216
Ştefănescu, I.D. 205, 211, 258
Ştefănescu-Goangă, Florian 19, 101, 177, 187, 258, 271, 273, 313
Şuluţiu, Octav 38, 40, 44, 62, 81, 239
Şumuleanu, Corneliu 103

Tafrali, O. 183
Taşcă, Gheorghe 101, 312
Tatu, Nicolae 58
Tătărescu, Gheorghe 30, 146, 177, 245–247, 253, 271, 273
Tell, Alexandru Cristian 45, 46, 87, 137
Teodoreanu, Alexandru O. (Păstorel) 19, 23, 79, 114, 126, 127, 149, 281, 338
Teodoreanu, Ionel 19, 23, 26, 79, 126, 142, 148, 149, 167, 168, 227, 281
Teodorescu, Anibal 134, 135
Teodorescu, Emanoil 269
Teodorescu-Braniştе, Tudor 19, 26, 67, 69, 70, 76, 82, 143, 145, 146, 264, 285
Theodorescu, Barbu 149, 164, 230, 257
Theodorescu, Cicerone 117, 148, 217, 263, 291, 323
Thorez, Maurice 291
Tite, Gheorghe 58
Titulescu, Nicolae 64, 101, 229, 230
Tolstoi, L.N. 276
Toma, Alexandru (pseudonimul lui Solomon Moscovici) 19, 264, 292, 296–298, 301, 321, 323, 327
Toma, Ana 298
Toma, Sara 298
Toma, Sorin 19, 88, 296–298, 302
Tomescu, Petre 254
Tonegaru, Constant 282
Topîrceanu, George 79
Torouţiu, Ilie E. 270
Tudor, Sandu (pseudonimul lui Alexandru Teodorescu) 38, 39, 45, 46
Tudoran, Radu 264, 336
Tuhacevski, M.N. 69
Tzara, Tristan 83
Tzigara-Samurcaş, Alexandru 227

Ţiţeica, Şerban 303, 304
Ţuţea, Petre 19, 41, 57, 87, 314, 340

Urdăreanu, Ernest 140

Vaida-Voevod, Alexandru 58, 86, 99, 209
Valeriu, Margareta 171
Valéry, Paul 36
Vasilescu-Karpen, Nicolae 19, 134, 135, 170, 194, 300, 337
Văcărescu, Elena 180
Vâlcovici, Victor 134, 149, 189, 303, 304
Vârtosu, Emil 221
Veniamin, V. 257
Vertan, Ana 188

Vianu, Tudor 19, 31, 97, 102, 127, 142, 148, 149, 155, 171–173, 205, 220, 226, 239, 248, 249, 262, 263, 284, 285, 287, 289, 306–308, 334, 338
Vinea, Ion 19, 151, 208, 209, 281
Vitner, Ion 19, 292, 295, 307, 308, 326, 327, 336
Vizirescu, Pan 74, 266
Vlahuță, Alexandru 24
Vlădescu, Ovidiu 254
Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe 20, 146, 174, 236, 237, 261, 273, 311, 316
Voicu, Ştefan 144
Voiculescu, Vasile 127, 227, 281
Voinea, Şerban 146
Voinescu, Alice 20, 96, 207, 208, 274, 287, 314
Voitec, Ştefan 254, 279
Voronca, Ilarie 83, 219
Vrânceanu, Gheorghe 303
Vulcănescu, Mircea 20, 26, 27, 35, 37–39, 41, 45, 46, 52, 53, 87, 147, 312
Vulpe, Radu 181, 212, 255, 286, 287

Wagner, Richard 213

Xenopol, A.D. 109

Zaharia, Ilie 144
Zane, Gheorghe 20, 101, 156, 236, 255, 258, 313
Zarifopol, Paul 243
Zelea Codreanu, Corneliu 42, 58, 59, 69, 136, 163, 166–168, 178, 194, 289
Zevedei, Barbu 236
Zilber, Herbert (Belu) 37, 88, 318
Zissu, Abraham Leib 328
Zwiedenek, Eugen 75

De mai bine de douăzeci de ani, istoricii de toate vârstele și coloraturile sunt dominați de obsesia comportamentului public al intelectualilor români în secolul XX. S-a scris mult, mai ales de la înălțimea prezidiului unui complet de judecată morală, adesea fără a se putea administra toate probele unui dosar imens și încâlcit, dar și fără înțelegerea deplină a naturii umane. Dacă nu sunt considerați de-a dreptul factori cauzali în istorie, intelectualii sunt cel puțin datori cu atitudini exemplare. Însă atunci când, între 1930 și 1950, membrii elitei intelectuale, odată cu societatea, trec prin mai multe schimbări de regim, adevărata miză a discuției este omenescul, cu toate nuanțele sale.

Era nevoie, după un lung șir de tentative intransigente, dar neizbutite, de judecata fină a unui istoric precum Lucian Boia, care să pondereze și iacobinismul, și îngăduința față de cei care, în numai două decenii, din cauza amalgamului de idei abstracte și de orgolii personale, cad în capcanele istoriei.

Coperta I: Nichifor Crainic, citindu-și discursul de recepție la primirea în Academia Română, în 1941. În prim-plan, Ion Petrovici, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu.
Foto: Cabinetul de Stampe, BAR.

ISBN 978-973-50-3533-4

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

2025